

A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II.

AGRÁRIUM

KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS INTEGRÁCIÓ

RENDSZERVÁLTOZÁS:

PIACGAZDASÁG, TÁRSADALOM, POLITIKA

TUDOMÁNYPOLITIKA

TERÜLETFEJLESZTÉS

ÉLETMINŐSÉG

KÖZLEKEDÉS

NEMZETI KULTÚRA

DUNA-VÖLGYI RÉGIÓ

TECHNOLÓGIAI FEJLESZTÉS

A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II.

Magyar nyelv és irodalom

11. évfolyam

11. évfolyam

11. évfolyam

A magyar nyelvi kultúra

jelene és jövője

11. évfolyam

11. évfolyam

II.

11. évfolyam

11. évfolyam

11. évfolyam

11. évfolyam

Magyarország az ezredfordulón
Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián
Műhelytanulmányok

Szerkesztő:
Glatz Ferenc

Programvezető
Balázs Géza

Magyarország az ezredfordulón
Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián
Műhelytanulmányok

A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője

II.

Szerkesztette:

Balázs Géza

Budapest 2004

MTA Társadalomkutató Központ

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

© Antalné Szabó Ágnes, Balázs Géza, Bódi Zoltán, Dobsonyi Sándor,
Gados László, Gúti Erika, Jónás Frigyes, Kis Ádám,
Kis Balázs, Kiss Jenő, Laczkó Krisztina, Lancz Edina,
Nemeskéri Luca, Péntek János, Prószéky Gábor, Pusztay János,
Rihmer Zoltán, Tóth Etelka, Zimányi Árpád

ISBN 963 508 425 0 ö

963 508 427 7

ISSN 1419-1822

Kiadja az MTA Társadalomkutató Központ

A kiadásért felel: Glatz Ferenc,

a Nemzeti Stratégiai Kutatási Program elnöke

Nyomdai előkészítés: MTA Történettudományi Intézet Kiadványcsoportja

Kiadói szerkesztő: Kovács Éva

Tördelés: Csányi Attila

Nyomdai munkálatok: Dabas Jegyzet Kft.

Felelős vezető: Marosi Györgyné ügyvezető igazgató

Megjelent 31 (A/5) ív terjedelemben, 500 példányban

Tartalom

HELYESÍRÁS

- RIHMER Zoltán: Grafématica – a magyar nyelvészet egy nagy adóssága 11
A grafématica kialakulása 11 • A grafématica fogalma 14 • A grafématica helye a 21. századi magyar nyelvstratégiában 16
- LACZKÓ Krisztina: Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadásáról 17
Rendszert érintő A → B típusú szabályváltozás 20 • A → B típusú szó- és szerkezetváltoztatás 24 • 0 → A típusú változtatások 28
- DOBSONYI Sándor: A magyar helyesírás jövőjéről 49
A hagyományos írásmód 51 • A tulajdonnevek írása; a kis és a nagy kezdőbetűk 52 • A külön- és az egybeírás 63 • Napjaink helyesírás-tervezési teendőiről 68
- ZIMÁNYI Árpád: A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból 73
Néhány helyesírási részterület vizsgálata 74 • Nagybetűsítések 79 • Összegezés 83

NEMZETKÖZI KOMMUNIKÁCIÓ – EURÓPA NYELVPOLITIKÁJA

- GADOS László: Az Európai Uniónak korszerű nyelvpolitikára lenne szüksége (Miért kellene sorsszerűnek elfogadni a nemzetközi kommunikáció alakulásának és alakításának némely fejleményét?) 87
Öngerjesztő kábulat uralja a világot 88 • Az Európai Unió és a nyelvpolitika 90 • Van olyan nyelv 93 • „Ez: magyar probléma” 96 • Tenni kell, mert: „A szolgaság mindig tespedéssel kezdődik” 98
- PUSZTAY János: Nyelvfejlesztés – az etnikai kihalás ellenszere (Helyzetkép az oroszországi finnugor népekről) 101
Anyanyelvhasználat 102 • Nyelvrokaink támogatása 103 • Nyelvfejlesztés 104

INFORMATIKA, SZÓTÁR

- BALÁZS Géza: Az internetkorszak kommunikációja 109
Szemléleti keret 113 • Kommunikációs létmódok és terek átalakulása 116 • Az informatika nyelvi hatásai 119 • Felelősség: kutatás, a társadalom informálása, stratégia 126
- BÓDI Zoltán: Az internet hatása a szövegre és a nyelvstratégiára 129
Cél 129 • Az internetes szövegek jellemzőiről 129 • Kommunikációs műfajok az interneten 131 • Az informatikai nyelvstratégia legfontosabb lépései 140 • Összegzés 151
- KIS Ádám – KIS Balázs: Nyelvi tervezés a magyar informatikában 155
Nyelvi tervezés és informatika 155 • Informatika és nyelv kapcsolata 156 • Az informatika magyar szaknyelve 158 • A nyelvtechnológia hatása a nyelvtervezésre, kitekintés 163 • A lokalizáció mint nyelvtervezési folyamat 167 • Kitekintés: a nyelvészeti felhasználások és az ember–ember kommunikáció 169
- PRÓSZÉKY Gábor: Magyar nyelvtechnológia = magyar nyelv + magyar technológia + ? 171
A magyar nyelv leírása a számítógép számára 172 • A magyar nyelvtechnológia eredményei az 1990-es években 173 • A magyar nyelvi technológia felelőssége 174
- BALÁZS Géza: Egy Magyar nyelvhasználati szótár tervezete 175
A szótár előzményei, jellege: nyelvhasználati szótár 175 • A szótár felépítése, szerkezete, használata 180 • A szócikkek felépítése 182 • Nyelvtani és nyelvhasználati fogalomtár (a szótár koncepciója) 183
- BALÁZS Géza – TÓTH Etelka: Az új idegen szavak értelmező és magyarázó szótára mint nyelvstratégiai kezdeményezés 193
Rendszerváltozás, informatikai forradalom 193 • Az idegen szavak szótárai 194 • A tervezett szótár leírása 198 • Eredmények és kitekintés 210

A MAGYAR NYELV TERJESZTÉSE

- PÉNTEK János: A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában 213
Helyzetek és folyamatok 214 • A magyar nyelv státusa és a státustervezés 216 • Szimbolikus érték és használati érték, múlt és jelen 217 • Mítosz és valóság, minta és példa 218 • Külön vagy együtt? 220 • Hiány és leépülés 222 • Anyanyelvi nevelés, nyelvjárásművelés 223 • Kétnyelvűsödés, nyelvcsere 224 • Biztató jelenségek 225

KISS Jenő: Nyelvjárásművelés	229
Vélekedés a nyelvjárásokról 230 • A nyelvjárások egykor és ma 231 • Mit hoz a jövő? 233 • A nyelvjárások funkciói 235 • A nyelvjárás(i nyelvhasználat) mint hátrány 238 • A nyelvjárások és az iskola 239	
JÓNÁS Frigyes: A magyar mint idegen nyelv oktatásának nyelvstratégiai kérdéseihöz	245
A nyelvstratégia és a magyar mint idegen nyelv 245 • Elvi alapok – diszciplináris kérdések 245 • A hazai magyar mint idegen nyelv 247 • Magyaroktatás külföldön 249 • Hagyomány és modernség a kontrasztivitásban 249 • A magyar mint idegen nyelv hazai intézménypedagógiája 251 • A magyar mint idegen nyelv pedagógiai pillérei 268 • A hungarológia 277 • A tudományos képzés 280 • Összegző stratégiai mozzanatok 283	
NEMESKÉRI Luca: Nemzetiségi nyelvek Magyarországon – nyelvi jogok	287
A nemzetiségi jogok különleges jelentősége Magyarországon 287 • A nemzetiségekkel kapcsolatos legfontosabb kérdések 288 • További kutatási területek 297	
GÚTI Erika: A bevándorlók nyelvi helyzetének javításáért (Magyar nyelv- és oktatáspolitikai stratégia)	299
Az elméleti keret kijelölése 299 • Témakifejtés/stratégia 300 • Összegzés 302	
LANCZ Edina: A nyelvstratégia speciális területe: a siketek jelnyelve	305
A nyelvstratégiát megalapozó tudományos kutatások 307 • A nyelvstratégia fő cselekvési területei 311	

A MAGYAR NYELV OKTATÁSA

ANTALNÉ SZABÓ Ágnes: Az anyanyelvi nevelés új stratégiái	323
A változó környezet 323 • Az anyanyelvi nevelés régi-új céljai, feladatai 328 • Az anyanyelvi nevelés tartalmi megújulása 331 • A szövegértő olvasásról 334 • A fogalmazás tanításáról 338 • Új módszerek, új munkaformák 340 • Az új taneszközök 342 • A tanári szerep átalakulása 343 • Záró gondolatok 344	
Szerzőink	347

Matematika – a magyar nyelvészet egy nagy adóssága

A matematikai alátalálás

Zoltán Réhner

Helyesírás

1. Összefoglalás
2. Bevezetés
3. A matematikai alátalálás

A matematika a 20. században

A matematika a 20. században a természettudományok és a nyelvészet közötti kapcsolatokat vizsgálja. A matematikai alátalálás a nyelvészetben a szóhasználat és a nyelvi jelrendszer közötti kapcsolatot vizsgálja. A matematikai alátalálás a nyelvészetben a szóhasználat és a nyelvi jelrendszer közötti kapcsolatot vizsgálja.

A matematikai alátalálás a nyelvészetben a szóhasználat és a nyelvi jelrendszer közötti kapcsolatot vizsgálja. A matematikai alátalálás a nyelvészetben a szóhasználat és a nyelvi jelrendszer közötti kapcsolatot vizsgálja. A matematikai alátalálás a nyelvészetben a szóhasználat és a nyelvi jelrendszer közötti kapcsolatot vizsgálja.

RIHMER ZOLTÁN

Grafématica – a magyar nyelvészet egy nagy adóssága

A grafématica kialakulása

Történeti előzmények

1. Ókor és középkor: grammatika.
2. 16–17. század: a latin és a nemzeti nyelvek; kiterjedt kodifikáció (akadémiai szótárak stb.).
3. 19. század: írástörténet és gyakorlati helyesírás; elméleti kezdemények.

A grafématica a 20. században

1. Az „írott nyelv” kérdéseinek tudományos vizsgálata a 20. század elején indult meg,¹ majd a két világháború között – néhány önálló kezdeményezéstől eltekintve² – elsősorban a Prágai Nyelvész Kör tagjainak: Agenor Artymovičnak és az őt követő Josef Vacheknek a munkásságában jutott jelentősebb szerephez.³ Az írás és a betűk kérdéskörének modern nyelvészeti módszerekkel való kutatása időközben az Atlanti-óceán másik partján is

---

1 Ruskiewicz, P.: Jan Baudouin de Courtenay's theory of the grapheme. *Acta Philologica*, VII. 1978, 111–128.; Bradley, H.: On the relations between spoken and written language, with special reference to English. *Proceedings of the British Academy* VI. 1913/14, 211–232.

2 Penttilä, A.: Grafeema- ja foneemasuomen suhteesta [Relatio linguae Finnicae graphemicae et phonemicae]. *Virittäjä*, XXXVI. 1936, 6–26.; Stetson, R. H.: The phoneme and the grapheme. *Mélanges de linguistique et de philologie offertes à Jan van Ginneken*. Paris, 1937, 353–356.; vö. Rosiello, L.: *Lingua e stile* I. 1966, 65.; Penttilä, A.: ASLU² II, 1970, 32¹.

3 Vachek, J.: Zum Problem der geschriebenen Sprache. *Travaux de la Cercle Linguistique de Prague VIII*. 1939, 94–104 (= *Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*, hrsg. von J. Scharnhorst – E. Ising – K. Horálek – J. Kunař [Sprache und Gesellschaft 8], I–II. Berlin, 1976–1982, I. 229–239.; magyarul: *Az írott nyelv problémája*, Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény. I: A prágai iskola, [vál. és ford.] Antal L., Budapest 1981, 278–286.; átdolgozott angol változata: *On the problem of written language. Written language revisited*, sel., ed. and introd. by Philip A. Luelsdorff, Amsterdam–Philadelphia, 1989, 103–116.

megindult.⁴ A II. világháború utáni évtizedekben Vachek egymás után jelentette meg az írott nyelv rendszeréhez más és más oldalról, több nyelv vizsgálatával közelítő írásait. Így az 1940-es évek végén meghatározta a korábban felbukkant *graféma* terminus tartalmát,⁵ amelyet azután a jelentős általános és újlatin nyelvész, Ernst Pulgram fejlesztett tovább, kilenc pontban foglalva össze a graféma és a mintájául szolgáló fonéma közötti párhuzamot (Pulgram emellett bevezette – szintén a fonológia analógiájával élve – a *gráf* és az *allográf* szakkifejezéseket is).⁶ Az új tudományterület rendszerezésére az amerikai Robert Anderson Hall, jr. tett kísérletet *A theory of graphemics* című tanulmányában.⁷ Természetes módon hamar felmerült a kérdés, hogy e születőben levő nyelvészeti részdiszciplína eredményeit hogyan hasznosíthatja egy olyan, több évezredes múltra visszatekintő tudomány, mint a filológia: erről először a svédországi *Studia neophilologica* hasábjain folyt elméleti vita,⁸ majd rövidesen részletes elemzések is napvilágot láttak, olasz és német zsidó szövegeken bemutatva a grafématikai elemzés filológiai tapasztalatait.⁹

2. Időközben újabb nyelvtudósok kapcsolódtak be a grafematika alapfogalmairól kibontakozó nemzetközi eszmecserebe. McLaughlin pl. 1963-ban középgangol kéziratokat elemezve további új szakkifejezések (*archigraféma*, *grafonéma* és *allografónum*) bevezetését látta szükségesnek,¹⁰ rendszerét azonban komoly kritikának vetette alá Roland Harweg az írás jelenségének problémáját a történeti összehasonlító nyelvtudomány körében elemző alapvető tanulmányában (grafonématikai elmélet), de tőle teljesen függetlenül ugyanerre az eredményre jutott Hořejši is.¹¹ 1970-ben a kutatások addigi

---

4 Bolinger, D. L.: Visual morphemes. *Language*, XXII. 1944, 333–340.; Uldall, H. J.: Speech and writing. *Acta Linguistica*, IV. 1944, 11–16.; Abercrombie, D.: What is a „letter“? *Lingua*, II. 1949/50, 54–63.

5 Vachek, J.: Some remarks on writing and phonetic transcription. *Acta Linguistica*, V. 1945/49, 86–93. (= *Written language revisited*, sel., ed. and introd. by Philip A. Luelsdorff, Amsterdam–Philadelphia, 1989, 1–8, def. 3).

6 Pulgram, E.: Phoneme and grapheme: A parallel. *Word*, VII. 1951, 15–20., majd később: Graphic and phonic systems: Figurae and signs. *Word*, XXI. 1965, 208–224.

7 Hall, R. A. jr.: A theory of graphemics. *Acta Linguistica*, VIII. 1960/62, 13–20.

8 Hammarström, G.: Graphème, son et phonème dans la description des vieux textes. *Studia neophilologica*, XXXI. 1959, 5–1. és Witting, C.: Phone et phonème, graphe et graphème. *Studia neophilologica*, XXXII. 1960, 320–326.; Hammarström, G.: Type et typème, graphe et graphème. *Studia neophilologica*, XXXVI. 1964, 332–340.

9 Rosiello, L.: Grafematica, fonematica e critica testuale. *Lingua e stile* I. i. m. 63–78. és Hakkarainen, H. J.: Graphemik und Philologie. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, I. 1971, 191–204.

10 McLaughlin, J. C.: *A graphemic-phonemic study of a Middle English manuscript*. The Hague, 1963; vö. Brekle, H. E.: *Linguistics*, 11, 1965, 82–90. és Rosiello, L.: *Lingua e stile* I. i. m. 69–70.

11 Harweg, R.: Das Phänomen der Schrift als Problem historisch-vergleichenden Sprachforschung. *Kratylos*, XI. 1966, 33–48.; Hořejši, V.: Formes parlées, formes écrites et systèmes orthographiques des langues. *Folia Linguistica*, V. 1971, 185–193.

eredményeit értékelve a grafématika Vachek melletti másik nagy úttörője, Aarni Penttilä igen összetett elméleti vizsgálódások után elvetette a *gráf*-fogalom használatát.¹² Ekkorra már Németországban is egyre nagyobb számban kezdtek napvilágot látni grafématicai írások, az 1980-as évekre pedig a német nyelvtudomány egyértelműen magához ragadta a vezető szerepet e dinamikusan fejlődő tudományterület művelésében. Ezt jelzik a Kelet- és Nyugat-Németországban sorra kiadott alapvető monográfiák¹³ és a grafématika szinte összes aspektusát együtt, ill. külön-külön tárgyaló gyűjteményes kötetek.¹⁴ A németeken kívül igen jelentős még az angol és a francia nyelvészek grafématicai munkássága.¹⁵ Végül a 20. század utolsó évtizedében megjelen-

12 Penttilä, A.: Zur Grundlagenforschung der geschriebenen Sprache. *Acta Societatis Linguisticae Upsalensis*² II., 1970, 31–55. (a 49–53. oldalak ugyanezzel a címmel újranyomva: *Linguistische Berichte*, 16. 1971, 49–52).

13 Nerius, D.: *Untersuchungen zu einer Reform der deutschen Orthographie*. (Sprache und Gesellschaft 6), Berlin, 1975; Kohrt, M.: *Theoretische Aspekte der deutschen Orthographie*. (Reihe Germanistische Linguistik 70), Tübingen 1987.

14 Nerius, D. – Scharnhorst, J. (Hrsgg.): *Theoretische Probleme der deutschen Orthographie*. (Sprache und Gesellschaft 16), Berlin, 1980; Coulmas, F. – Ehlich, K. (eds): *Writing in focus*. (Trends in linguistics. Studies and monographs 24), Berlin – New York – Amsterdam, 1983; Augst, G. (ed.): *New trends in graphemics and orthography*. Berlin–New York, 1986; Stetter, Ch. (Hrsg.): *Zu einer Theorie der Orthographie. Interdisziplinäre Aspekte gegenwärtiger Schrift- und Orthographieforschung*. (Reihe Germanistische Linguistik 99), Tübingen, 1990. – Az általam nem látottak közül: Günther, H. (Hrsg.): *Geschriebene Sprache – Funktion und Gebrauch, Struktur und Geschichte*. (Forschungsberichte des Instituts für Phonetik und Sprachliche Kommunikation der Universität München 14), München, 1981; Grosse, S. (Hrsg.): *Schriftsprachlichkeit*. (Sprache der Gegenwart). Düsseldorf, 1983; Augst, G. (Hrsg.): *Graphematik und Orthographie. Neuere Forschungen der Linguistik, Psychologie und Diadaktik in der Bundesrepublik Deutschland*. (Theorie und Vermittlung der Sprache 2), Frankfurt a. M. – Bern – New York, 1985; Glinz, H. – Schaefer, B. – Zabel, H.: *Sprache, Schrift, Rechtschreibung*. (Sprache der Gegenwart 68), Berlin–New York, 1987; Günther, H.: *Schriftliche Sprache. Strukturen geschriebener Sprache und ihre Verarbeitung beim Lesen*. Tübingen, 1988; Nerius, D. – Augst, G. (Hrsgg.): *Probleme der geschriebenen Sprache. Beiträge zur Schriftlinguistik auf dem XIV. Internationalen Linguistenkongress 1987 in Berlin*. (Linguistische Studien A173), Berlin, 1988; Eisenberg, P. – Günther, H. (Hrsgg.): *Schriftsystem und Orthographie*. (Reihe Germanistische Linguistik 97), Tübingen, 1989.

15 Haas, W. (ed.): *Writing without letters*. (Mont Follick series 4), Manchester–Totowa, NJ, 1976; Luelsdorff, Ph. A. (ed.): *Orthography and phonology*. Amsterdam, 1987; Catach, N. (éd.): *Pour une théorie de la langue écrite. Actes de la table ronde internationale CNRS-HESO, Paris, 23–24 octobre 1986*. (Équipe de recherches 113), Paris, 1988 (1990); Vachek, J.: *Written language revisited*. Sel., ed. and introd. by Philip A. Luelsdorff, Amsterdam–Philadelphia, 1989. Az általam nem látottak közül: Ruskiewicz, P. (ed.): *Graphophonemics. A book of readings*. Katowice, 1981; Tannen, D. (ed.): *Spoken and written language*. Norwood, NJ, 1982; Baumann, G. (ed.): *The written word*. Oxford, 1986.

tek az írás és az írott nyelv tudományának első nagy, nemzetközi tudósgárdát felvonultató összefoglaló kézikönyvei és enciklopédiái.¹⁶

3. Nem volna teljes azonban e rövid és minden bizonnyal kissé tömény áttekintés anélkül, hogy meg ne említenénk azokat a kritikus hangokat, amelyek vitatják a grafématika mint önálló nyelvészeti tudományterület létjogosultságát. Peter T. Daniels, a generatív-transzformációs iskola képviselője pl. több írásában is hangsúlyozta: a „strukturális” (vagyis modern értelemben vett nyelvtudományos) grafémika egyszerűen nem lehetséges, mégpedig két ok miatt: az -éma végződésű nyelvészeti kifejezések pontosan meghatározott jelentéséből fakadóan (ezt ugyanis a graféma fogalma nem elégíti ki) és az írásrendszerek sajátos természete miatt (hogy ti. többszörösen összetett kulturális képződmények, amelyek már nem vizsgálhatók a nyelvtudomány eszköztárával).¹⁷

A grafématika fogalma

Az „írott nyelv” (*geschriebene Sprache*) tudománya

– írott nyelv (*geschriebene Sprache*): a mai magyar nyelvészek – a nemzetközi gyakorlattal ellentétben – az írásbeli nyelvre (*Schriftsprache*) használják, ezért fontos volna ezeket mindenki által elfogadott, egyértelmű terminusokkal jelölni;

– írástudomány: a legátfogóbb fogalom, az írás mint kulturális, nyelvi és történeti jelenség tudományos vizsgálatát jelöli (így felöleli a grafématikát [írásjegytudomány], a redaktológiát [szerkesztéstudomány], a paleográfiát, a grafológiát stb.);

– grafématika: az írásmód, a helyesírás modern tudományának neve (ahogy a hangtané ma fonológia).

A grafématika és a helyesírás viszonya

– graphia ~ phonia, igitur orthographia ~ orthophonia.¹⁸

– Orthographia non potest esse simpliciter «scriptura» (graphia), quia tunc omne, quod scribitur, normae vicem obtineret. Admittendum est

16 Günther, H. – Ludwig, O. (Hrsgg.): *Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung / Writing and its use.* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 10), I–II. Berlin–New York, 1994–1996; Daniels, P. T. – Bright, W. (eds): *The world's writing systems.* New York–Oxford, 1996.

17 Daniels, P. T.: Is a structural graphemics possible? *LACUS Forum*, XVIII. 1991, 528–537.

18 Nerius, D.: *Untersuchungen...* i. m. (13. j.), 14: graphia: „Die Gesamtheit der graphischen Formen einer Sprache bezeichnen wir mit den Termini Schreibung oder Graphie. Zur

existere posse vitia graphica (scripturam malam), sicut et vitia phonica (vocem malam).¹⁹

– Orthographia et orthophonia seu orthoepia.²⁰

– norma – usus.²¹

– orthographia et systema scriptorium.²²

Schreibung gehören außer dem Graphemsystem und seinen Realisierungsformen auch solche graphischen Gegebenheiten wie die Getrennt- und Zusammenschreibung, die Silbentrennung und die Interpunktion. Parallel dazu bezeichnen wir die Gesamtheit der lautlichen Formen einer Sprache mit der Termini Lautung oder Phonie. Dazu gehören außer dem Phonemsystem und seinen Realisierungsformen auch die Intonation und andere suprasegmentale Gegebenheiten.“ 45: „Während die Schreibung alle Fakten und Möglichkeiten der graphischen Realisierung einer Sprache umfaßt, engt die Rechtschreibung die in der Schreibung vorkommenden und möglichen Varianten auf die allgemein anerkannten ein, sie umfaßt nur die zu einem bestimmten Zeitpunkt in der entsprechenden Gemeinschaft allgemein akzeptierten und überwiegend realisierten Varianten oder Möglichkeiten der Schreibung.“ 46¹: contra Vachek, qui normam „nicht als eine Aswahlgröße ansieht, sondern sie mit der Gesamtheit (dem System) der jeweiligen [...] Sprachelemente identifiziert“. graphia – orthographia.

19 Vö. Pulgram, E.: *Phoneme and grapheme...* i. m. (6. j.), 18: „even truly ungraphemic performance on the part of the writer (misspelling, miswriting) will automatically be adjusted and understood thanks to the context, as was done in the case of unphonemic pronunciation of the foreigner.“

20 Vachek, J.: *On the problem...* i. m. (3. j.), 104: „The term ‘orthography’ [...] refers to a kind of bridge joining the two language norms, the spoken and the written; in other words, it enumerates the correspondences linking the two“, quae definitio non exprimit totam orthographiae notionem), pronuntiatio (nos aliter sentimus: scriptura ~ pronuntiatio [categoriae descriptivae], orthographia ~ orthoepia [categoriae praescriptivae], vö. Uldall, H. J.: *Speech and writing...* i. m. (4. j.), 15.; Vachek, J.: *Written language and printed language*. Written language revisited. I. m. (15. j.), 9–16.; praesertim 10 inconsulto iam aptiora adhibere vocabula invenitur: „the utterer’s personal habits of handwriting or pronunciation respectively“, elevatio mea est). Hořejši, V.: *Formes parlées, formes écrites et systèmes orthographiques des langues*. *FoLLing*, V. 1971, 185–193.; praes. 186: „‘orthographe’ d’une langue comme somme de règles qu’il faut suivre pour transposer la forme parlée de la langue [...] en sa forme écrite et ‘prononciation’ ou plutôt ‘règles de prononciation’ comme somme de règles qu’il faut suivre pour faire l’inverse.“

21 Nerius, D. – Scharnhorst, J.: *Grundpositionen der Orthographie*. Theoretische Probleme der deutschen Orthographie. I. m. (14. j.), 44: Igitur ut graphia ~ phonia, ita et orthographia ~ orthophonia („Allgemein wird dafür zumeist der Terminus »Orthoepie« verwendet“). Praeter orthographiam alicuius aetatis possunt esse et aliae eaeque variae scribendi rationes (*Schreibungsvarianten*), quae cum sint in usu, tamen extra normam existunt. His ita positis terminologia linguistica adhibetur systematis, normae et usus.

22 Eisenberg, P.: *Orthografie [sic!] und Schriftsystem*. Schrift, Schreiben, Schriftlichkeit. Arbeiten zur Struktur, Funktion und Entwicklung geschriebener Sprache. Hrsg. von K. B. Günther – H. Günther (Reihe Germanistische Linguistik 49), Tübingen, 1983, 41–68. a Nerius–Scharnhorst szerzőpárossal szemben kifejtő, hogy a helyesírás nem azonos az írásrendszerrel (*Schriftsystem*). Eisenberg, 43: „Wie eine Orthografie aussieht, hängt teilweise von ihrem Zweck ab. Eine Orthografie kann man konstruieren, ein Schriftsystem nur rekonstruieren.“

A grafématica és a nyelvi norma

A nyelvi norma fogalmát a nyelvtudományba először a strukturalista iskolák, különösen pedig a Prágai Nyelvész Kör tagjai vezették be a 20. század első felében.²³ Használata eleinte a nyelvművelés körében volt jellemző, utóbb azonban az írott nyelv tudományának körébe is bekerülve a helyesírás mint normatív fogalom elméleti megalapozásául szolgált.²⁴

A grafématica helye a 21. századi magyar nyelvstratégiában

Tudományos szempontok: alap kutatás

A nemzetközi eredmények megismertetése és felhasználása.

A nemzetközi szemléletmód meghonosítása.

A magyar nyelv átfogó grafematikai vizsgálata mind diakrón, mind szinkrón szempontból.

Gyakorlati szempontok: nyelvművelés

1. A jelenlegi norma kritikája

a) műcímek következetlen helyesírása;

b) a pont a dátumírásban.

2. A hiányzó norma pótlása

a) szaknyelvi helyesírások (jogi szövegek!);

b) új idegen szavak írása.

23 Havránek, B.: Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur. *Actes du Quatrième Congrès International des Linguistes*. Copenhagen, 1936, Copenhagen, 1938, 151–156. (= Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege. Hrsg. von J. Scharnhorst – E. Ising – K. Horálek – J. Kunař [Sprache und Gesellschaft 8], I–II, Berlin, 1976–1982, I. 142–149.; magyarul: *A norma problémája a mai nyelvtudományban és nyelvművelésben*. Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény. I: A prágai iskola, [vál. és ford.] Antal L., Budapest 1981, 206–211.; Dokulil, M.: Zur Frage der Norm der Schriftsprache und ihrer Kodifizierung. *Stilistik und Soziolinguistik. Beiträge der Prager Schule zur strukturellen Sprachbetrachtung*. Hrsg. von Beneš, E. – Vachek, J. Berlin, 1971, 94–101.

24 Meisel, J. M.: Sprachnorm in Linguistik und Sprachpflege. *Linguistische Berichte*, 13. 1971, 8–14.; von Polenz, P.: Sprachnorm, Sprachnormung, Sprachnormenkritik. *Linguistische Berichte*, 17. 1972, 76–84.; Nerius, D.: Zur Bestimmung der sprachlichen Norm. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, XXXIII. 1980, 365–340. Összefoglalóan l. Bartsch, R.: *Norms of language. Theoretical and practical aspects*. (Longman linguistics library), London, 1987; magyarul: Tolcsvai Nagy G.: *A nyelvi norma*. [Norma linguale] (Nyelvtudományi értekezések 144), Budapest, 1998.

Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadásáról¹

Köztudott tény, hogy a helyesírási szabályzat 1954. évi 10. kiadásával megteremtődött a magyar helyesírás rendszerének egy olyan egysége, amely lehetőség biztosított arra, hogy az akadémiai helyesírás ösztársadalmi elfogadottságot nyerjen. A 11. kiadás előkészületei során a Helyesírási Bizottság ennek az egységnek a fenntartását és az ösztársadalmi elfogadottságot tartotta a legfontosabb vezérlőelvnek a munkálatokban, ahogy ez a szabályzat előszavából ki is derül: „Ez a több évig tartó munka azzal az elvi tanulással zárult, hogy a helyesírás állandósága, a kikristályosodott írásgyakorlat lényegének fenntartása napjainkban sokkal fontosabb társadalmi érdekké vált, mint bármikor ezelőtt. Írásrendszerünk nagyobb mérvű átalakítása ezért sem látszott ésszerűnek.”² Nyilvánvaló, hogy egy újabb szabályzatról szóló diskurzust csakis ennek az elvnek a figyelembevételével célszerű elkezdni, hiszen a szabályzat a mai társadalom számára, még ha egyes részleteiben érik is bírálatok, központi jelentőségű, nem kötelező, ámde presztízssértékű. Bizonyos helyesírási hibák, vétségek például stigmatizálttá váltak, a presztízsfunkció miatt alakult ki másodlagos szankcionálás egyrészt az iskolában, másrészt a könyvkiadás terén, a nyomdaiparban, a szabályzat kodifikációi pedig még a bíróságokon is hivatkozási alapul szolgálhatnak annak ellenére, hogy státuszát tekintve a magyar helyesírás az akadémiai helyesírások körébe tartozik, tehát nem törvényi szabályozás. Az ösztársadalmi elfogadottság és a presztízssérték a társadalmi-politikai változások közepette is töretlen maradt.

Az is köztudott tény, hogy mindezek ellenére egy hagyományosan nyelvkövető helyesírás vonatkozásában szükségessé válik a már meglévő és működő szabályzaton belül is bizonyos idő elteltével a változtatás.³ A változtatás

1 Köszönettel tartozom Mártonfi Attilának, akinek a dolgozat elkészítésében jelentős szerepe volt, a témában folytatott beszélgetéseink révén.

2 *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 3.

3 Fábíán P.: A magyar helyesírás sorsfordulói. In V. Raisz R. (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. XII. Anyanyelvi-oktatási napok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Budapest, 1996, 308.; Fábíán P.: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról. In Bozsik G. – V. Raisz R. – Zimányi Á. (szerk.): *Helyesírásunkról, helyesírásunkért*. Eger, 1998, 12.

kétféle lehet. Az egyik típusa sematikusán a következőképpen írható le: $A \rightarrow B$, azaz egy már létező kodifikáció valamilyen mértékű módosítása. A legnagyobb horderejű ezek között a már meglévő szabályok átalakítása. A fenti elviségnek megfelelően erre csak akkor kerülhet sor, ha például egy kodifikált szabályt az úzus egyáltalán nem képes elfogadni és alkalmazni hosszú idő után sem, vagy a korábban kodifikált szabály teljességgel ellentmond a nyelv működésének, rendszerszerűségének. Ilyen rendszert érintő változtatás volt a 11. kiadásban a *dz* és a *dzs* elválasztására vonatkozó szabálmódosítás, valamint egy jóval kisebb részrendszert érintő változtatás: a hidak elnevezéséből az utcanévek mintájára kikerülő kötőjel. Ugyancsak az $A \rightarrow B$ típusú változtatásokhoz tartozik egy-egy szóalak írásképeinek a korábbiakhoz képest eltérő módon történő kodifikálása. Ez elsőrendűen a szótári részre vonatkozó változtatásokat jelenti. Ennek oka elsősorban a nyelvi változásban kereendő, erre volt példa néhány idegen eredetű szóalak helyesírásának a kiejtéshez való hozzáigazítása, például: *konkurencia*, *mamut*, *buldog*, *aligátor* stb., valamint néhány szó összetétellé minősítése, például: *hétvége*, *szabadidő* stb.

A másik típusú változtatás képlete: $0 \rightarrow A$, azaz egy még valamilyen okból szabályozás alá nem eső, sokszor újfajta nyelvi jelenség szabályzati rögzítése. Ez eredményezheti teljesen új szabályrendszer kialakítását (lásd a 11. kiadásban a rövidítések és mozaikszók kérdését, a csillagneveket stb.) vagy egy szabályrendszeren belül újabb részszabályok felvételét (pl. ilyen az egybe- és különírás fejezetben a számnévi és anyagnévi jelzős szerkezetek és összetételek írásképeinek kodifikálása). Egy még nem szabályozott nyelvi jelenség feltűnése természetesen nem szükségszerűen kívánja meg újabb szabályok kialakítását, előfordul, hogy kiterjeszhető rá a már meglévő szabályrendszer. Ez első sorban a szabályzat példaanyagában jelent nyilvánvaló bővülést (pl. az intézménynevek között meg kellett jelennie néhány alapítványnévnek), valamint a szótárkészítés problémakörét érinti.

A magyar helyesírás szabályzattörténetét főképpen a $0 \rightarrow A$ típusú változtatás jellemzi.

Egy új szabályzatról szóló diskurzust értelemszerűen „a kályhától” indulva kell kezdeni. Vagyis a következő kérdésekre, problémákra szükséges az elvi álláspontot kialakítani.

Mivel a helyesírás kérdése speciális nyelvi tervezési probléma, s mint ilyen két részből áll: a helyzettervezés (státusztervezés) és az állapottervezés (korpusztervezés) feladatából,⁴ elsőként ezeket kell megvizsgálni. Esetünk-

---

4 Tolcsvai Nagy G.: Lehetőségek és kötelességek a nyelvi tervezésben. *Magyar Nyelvőr*, 1996, 120. 240–241.; Mártonfi A.: A helyesírási norma kérdése ma. In Balaskó M. – Kohn J. (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. A VIII. magyar alkalmazási nyelvészeti konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása. Szombathely, 1999, 149.

ben a státusz mint nyelvpolitikai kérdés adott: nem kell változtatni az akadémiai jellegen, sőt bármiféle ilyen módosítás minden szempontból káros lenne, és beláthatatlan következményekkel járna. Vagyis nem szabad a magyar helyesírást sem törvényi, sem pedig kiadói helyesírási státuszba helyezni!

A korpusztervezés problémáját azonban mindenképpen meg kell tárgyalni az elviség vonatkozásában is. Köztudott például, hogy a norma tekintetében jelentős eltérés mutatkozik az írott és a beszélt nyelv között. „Ez leginkább a szóhasználatra és a szintaktikai megszerkesztettségre érvényes. Míg, sajnálatos módon, bár kezdemények születtek több-kevesebb sikerrel, máig nem készülhetett el átfogó ortoépiai kézikönyv, addig ortográfiánk több mint másfél évszázados múltra tekinthet vissza. Talán ez a helyzet is okozója annak, hogy helyesírási szabályzatunk bizonyos pontjai helyesejtési tanácsokkal szolgálnak (17–45., 49–60., 69–75., 89–90., 205., 206., 210., 217–222., 224–232. szabálpontok, a 81. pont beljebbezett része). A hosszú-rövid *i*, *u*, *ü* ejtési normáját például egyértelműen a helyesírás kodifikálta. (Ennek nyilvánvaló oka, hogy a Dunántúl jó részén nem ismeretes a hosszú képzési jegyű változat, keleten hangsúlyos helyzetben a köznyelvi rövid helyén is hosszút ejtenek.)”⁵

Ugyancsak fontos állapottervezési kérdés a magyar helyesírás legfőbb meghatározó elveinek ismételt számbavétele. Ilyen, s mind között a legmeghatározóbb – a Deme László-i terminológiával élve – a fonematikus jelölés elve, amely a kiejtés szerinti és a szóelemzés elvének egysége. Kiemelendőnek tartom ebben a vonatkozásban Mártonfi Attila megállapítását: „Ez és számos részszabály adja magát a rendszert, az általánost. Ezzel szemben áll a hagyomány meghatározta kivételek sora, az egyedi. Helyesírásunkat az e kettő közötti választás jellemzi alapvetően. A hagyományos esetek, a kivételek száma azonban bizonyos vonatkozásban a lehetőség szerint csökkentendő, bár ezt az írásszokás folytonosságának fenntartására való törekvés mindenképpen keresztezi.”⁶

A hagyomány szerepe a magyar helyesírásban azonban korántsem ilyen egyszerű. Egyrészt idővel egyre inkább rendszeralkotóvá válik, s ezt elsősorban a hangjelölés terén követhetjük figyelemmel, ahogy a szabályzat 11. kiadásának bevezetője is leszögezi: „a kiejtés tükröztetéséről [...] a hagyomány felé tolódott el a hangsúly”;⁷ ilyen például a már említett *i*, *u*, *ü* probléma. Másrészt azonban hagyományon nemcsak a régi kodifikációt kell értenünk, hanem az úzus által létrehozott kivételeket is, például: *szúette*, *jótett*, *bérbeadás*, *napkelte*. Ebben az esetben azt kell tehát figyelembe venni, hogy minél rendszerszerűbb a helyesírás, vagyis minél inkább megfelel az értelem-tükröztető rendszerszerűségnek (amely a magyar helyesírás másik fontos elvi

5 Mártonfi A.: i. m. 150.

6 Mártonfi A.: i. m. 150.

7 *A magyar helyesírás szabályai*, i. m. 4.

kérdése), annál könnyebben megtanulható ember és – egyre nagyobb szerepet játszva – számítógép számára egyaránt. Ugyanakkor – mivel a helyesírásnak elsősorban az olvasást kell nyilvánvalóan szolgálnia – a könnyebb olvashatóság érve a spontán nyelvi tudással nagyobb összhangot tartó, a természetesebb alak mellett szól. Valójában tehát igen jelentős a rendszernek és az úzus kivételreteremtő összhangjának a megvalósítása.⁸

Az állapottervezés kérdéseinek megvitatása, illetőleg leszögezése után kell azt megvizsgálni, hogy a szabályzat egyes részfejezeteiben szükség van-e, és ha igen, milyen típusú változtatásokra.

Rendszert érintő A → B típusú szabályváltozás

Szükség van-e rendszert érintő szabályváltoztatásra vagy -módosításra az A → B típusnak megfelelően?

Meglátásom szerint alapvető rendszert érintő változtatásra sehol sincsen szükség, bizonyos apróbb módosításokon azonban talán érdemes lenne elgondolkodni. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az alábbiakat egyfajta hangos gondolkodásnak szánom, olyasfajta felvetésnek, amelyet talán célszerű megvizsgálni, a megoldás azonban nem szükségszerűen kell, hogy módosításhoz vezessen. Két jellemző kérdéskört emelnék ki ebben a vonatkozásban. Egyrészt vannak olyan szabályok, amelyeket az íráshasználat nem alkalmaz megfelelően, ezért jellemzően problémát okoznak az úzusnak. Az okokat érdemes akkor is végiggondolni, ha a szabályozás ennek ellenére sem igényel alapvető változtatást.

Az egyik ilyen, esetleg némi módosítást igénylő probléma a mozgószabály kérdése, nevezetesen a 139/b pont. Bár a szabály alapvetően világos, és megfelel az értelemtükröztetés elvének, a gyakorlatban igen hosszú idő után sem tudott teljes mértékben gyökeret verni. Tíz év egyetemi helyesírás-oktatás után, s ez félévente 150–180 teszt és tollbamondás kijavítását és értékelését is jelenti, egyértelműnek látszik számomra, hogy a legkevésbé jól alkalmazott szabályelsajátítást a mozgószabály mutatja. Ez arra enged következtetni, hogy a gyakorlat nem tudja kellőképpen alkalmazni. Igaz ugyan, hogy a szabálypontnak van egy beljebb kezdett része, amely kimondja, hogy „[a] szabályt csak akkor alkalmazzuk, ha értelmetlenséget kerülünk el vele”, ám úgy tűnik, ezt valamennyire mindenképpen pontosítani kell, ugyanis a szerkezetes megoldásra tett javaslat fontos és hasznos ugyan, de nem oldja meg a problémát. Meghúzható-e valamiféle határ azoknál a formáknál, amelyekben nem szerencsés vagy nem használatos a szerkezetes megoldás? Például ebben a mon-

8 Vö.: Mártonfi A.: i. m. 150–151.

datban: *Ennek a hőrelágyulóműanyag-feldolgozási technológiának nem vagyok híve.* Ebben a példában a szerkezetes megoldás nagyon bonyolult lenne. Jelenti-e ez azt, hogy ha nem működik a szerkezetes feloldás, akkor feltétlenül a mozgószabállyal kell élni, vagy van más lehetőség is? A szabály beljebb kezdett részével kapcsolatosan volt már helyesírási szemináriumon értelmezési vita, ugyanis a szerkezetes megoldásra tett javaslat után nem található egy olyan megszorítás, hogy a szerkezetes feloldáson kívül van-e más írásgyakorlati lehetőség, avagy a szabályozás ezt kizárja. Az „értelmetlenség” mint kritérium ilyen vonatkozásban persze már nem tud adekvát lenni. Az *ortopéd cipőkészítő – ortopédcipő-készítő, lőtt vadkereskedő – lőttvad-kereskedő* esetében azonnal egyértelművé válik például az olvasás során a szemantikai kettősség, a *köztársasági elnökválasztás – köztársaságielnök-választás* esetében azonban szinte nem jelentős a különbség a befogadó számára. Melyik csoportba tartozik akkor a *nappalieszoba-bútor* vagy a *légifénykép-montázs*, ugyanis az olvasásban nem okoz fennakadást a *nappali szobabútor* vagy a *légi fénykép-montázs* íráskép sem, hiszen a világról való tudásunk szerint senki nem rendezi át a szobáját nappalra, és a levegőben sem szoktak fénykép-montázst készíteni. A határ ebben vonatkozásban értelemszerűen nem húzható meg pontosan. (Ez a kérdés egyébiránt felvetné annak az elvi problémáját, hogy egy egyetemi helyesírási tesztben vagy egy helyesírási verseny feladatlapjában kijavíthatom-e hibaként a *nappali szobabútor* formát, hiszen a szabályzat tartalmazza az „értelmetlenségi” kritériumot.) Másrészt a *történelem házi feladat* szemben a *történelem-házifeladat* írásmóddal szintén nem „zavaró”, hiszen a különírást ebben az esetben megtámogatja a *történelem szak, történelem tanszék* írásforma is, amelyek főnévi jelzős szerkezetként foghatók fel. Léteznek továbbá olyan mozgószabállyal írandó formák, amelyek rögzítése nem lehetséges a megadott szabállyal, csak a szerkezetes megoldás segíthet. A felhasználó azonban joggal kérdezheti, hogy ha nem szerkezetes megoldással akar élni, akkor hogyan kell helyesen rögzíteni a következőket: *festett tapéta + bolt* vagy *maine coon + tenyésztő*? Az első esetben nem túl szerencsés megoldás lehet a két kötőjel használata az alkalmi összetételi határon található három azonos mássalhangzó miatt: *festett-tapéta-bolt*. További hasonló példák: *spicc-cipő-szaküzlet, égetett-tégla-értékesítés, flanell-lábmelegítő-készítés, barokk-kép-restaurálás; sőt: bröss-szegély-csiszolás.*⁹ A második esetben az idegen írásmódú és néma betűre végződő, szó értékű szerkezet egybeírhatatlansága miatt a megfelelő rögzítési mód a különírás: *maine coon tenyésztő*. (A maine coon egy észak-amerikai macskafajta, amely az elmúlt tíz évben hazánkban is egyre népszerűbbé válik.)

9 Laczkó K.: Játék a betűkkel. In Hajdú M. (szerk.): *Köszöntő Fábán Pál 80. születésnapjára*. Budapest, 2002, 38.

A szó értékű különírt szerkezetek a mozgószabály során további problémát vethetnek fel. Az *indiaikender* és az *indiai kender* például két külön növénynév. Ha mindkettőt ellátjuk a *termesztés* utótaggal, ugyanarra az eredményre jutunk. Az első esetben a szótagszámlálás szabálya miatt kell kötőjelet használni, a második esetben a mozgószabály következtében: *indiai-kender-termesztés*, vagyis végeredményben jelentésvesztés következik be. A szó értékű, formailag különírt szerkezetek utótaggal való ellátása esetén egyébként az úzus erősen hajlik a különírásra: *milanói makaróni alap*, *bolonjai spagetti mártás*, *házi macska szaporulat*, *szemináriumi dolgozat lista* stb. Ennek megengedése azonban természetesen erősen a rendszer ellen ható szabálmódosítás lenne.

A mozgószabállyal kapcsolatban tehát a következő kérdéseket érdemes végiggondolni:

- Mi lehet a nyelvi-nyelvhasználati oka annak, hogy az úzus ilyen régóta nem képes elfogadni a mozgószabályt?
- Milyen esetekben engedhető meg, ha egyáltalán megengedhető, a mozgószabálytól eltérő írásmód: az értelemtükröztetés ellenében történő megoldás (*nappali szobabútor*), valamint a teljes különírás (*történelem házi feladat*)?
- Melyek azok az esetek, amikor szükségszerű az alapszabálytól való eltérés (*festett-tapéta-bolt*, *maine coon tenyésztő*)?

Mindezek átgondolásának tükrében lehet csak arra a kérdésre választ kapni, hogy az alapszabály után következő beljebb kezdett szabályzati részt szükséges-e egyáltalán és milyen mértékben szükséges módosítani, illetőleg szabálykiegészítést tenni.

A másik nagy terület, amelyet tapasztalatom szerint az úzus nehezen fogad el, de legalábbis szélsőséges a megítélése, a nagyköötjel használata. A „nagykööttség” számára szinte ismeretlen, ennek oka persze lehet a nagyköötjel kodifikációjának „fiatal” volta; bizonyos nyelvhasználati szinterek írásgyakorlata (például a könyvkiadás vagy a társadalomtudományok némely ágának tudományos írásbelisége) ellenben túlzásba viszi a használatát. Úgy tűnik, hogy a számok írásában a nagyköötjelet használó úzus arra való tekintet nélkül alkalmazza ezt az erős jelöltségű írásjelet, hogy valójában valamettől valameddig viszonyt jelöl-e vagy sem, vagyis a számokat mindig nagyköötjellel kapcsolják össze, mert ez így egy egyszerűbb alkalmazhatósági kritériumnak felel meg. A nagyköötjel szerepe azonban nemcsak módosult bizonyos tekintetben a gyakorlatban, hanem kialakult újabb használata is, például az oktatásban a szakkpárok összekapcsolása: *ének-zene-matematika szak* (ezt a szabályzat nem rögzíti, ellenben a szótárban található ilyen példák), valamint pénzügyi szakterületeken a pénznemek között is alkalmazzák: *dollár-forint árfolyam*. A nyelvészeti tudományos írásbeliség pedig előszeretettel használja az ilyen típusú szerkezetekben, mint *alany-állítmányi*

viszony, ok-okozati összefüggés. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden esetben elfogadható a kialakult új alkalmazás. Mindenesetre megfontolandó az írásgyakorlat alakulása, szemmel tartva azt, hogy a nagyköötjel erős jelöltségű és viszonylag bonyolult a felhasználói oldalról tekintve, ami egyben magyarázata is lehet annak, hogy a mindennapi írásgyakorlat sokszor még akkor sem él vele, ha szükség van rá.¹⁰

A mozgószabály és a nagyköötjel kérdését azért vetettem fel, mert mindkét esetben olyan írásgyakorlati problémák vannak, amelyek nem hagyhatók figyelmen kívül. Ez persze nem jelenti azt, hogy mindkét vonatkozásban azonos megoldást kell találni. Úgy tűnik, hogy amíg a mozgószabály beljebbezett részét érdemes pontosítani valamilyen formában, addig a nagyköötjellel kapcsolatos szabályokat érintetlenül hagyva a gyakorlattal némiképp szemben, inkább kiegészítésre lenne szükség (lásd a $0 \rightarrow A$ változtatást).

Más típusú problémát vet fel az a kérdéskör, amelyet a rövidítésekkel szeretnék illusztrálni. Feltétlenül egyfajta újragondolást igényel a rövidítésekről és a mozaikszókról szóló fejezet. Közhely, hogy az utóbbi időben az írásgyakorlatban nagyon elszaporodtak a különféle rövidítések, és nagyon termékeny szóalkotási mód a mozaikszó-alkotás. Ennek következtében olyan új típusok is kialakultak, amelyek – főképpen a rövidítésekről szóló fejezetben – elképzelhető, hogy nemcsak kiegészítéseket, hanem bizonyos kisebb módosításokat is szükségessé tehetnek. Az Osiris Kiadó gondozásában megjelenő helyesírási kézikönyv számára (szerzői: Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila) összeállítottunk egy meglehetősen nagy rövidítéslistát a rövidítések alapjául szolgáló nyelvi egységek nyelvtani felépítése alapján. Az írásgyakorlatban körvonalazódó tendenciákra alapozva alakítottuk ki a listában szereplő példák írásformáját. A lista tanulsága mindenekelőtt az, hogy a különféle nyelvi egységek rövidítései között vannak tipikus, nyelvileg „szabályosnak” tekinthető formák, és legalább ugyanilyen számban a tipikusnak mondhatótól eltérő alakulatok. Ezt a fejezetet mindenképpen egy nagyobb lista alapján érdemes átgondolni, tehát fontos lenne további gyűjtőmunkát végezni az általánosan használt és a szaknyelvi rövidítések területén is. A különféle rövidítések között ugyanis vannak általánosan elterjedtek, amelyek mindenféle szövegtípusban használatosak, például: *pl.* (= például), *kb.* (= körülbelül), *stb.* (= s a többi). Vannak azonban olyan formák, amelyeket szinte kizárólag a szaktudományok, a szakmai írásgyakorlat használ, például: *o. cs.* (= országos csúcs), *a.* (= artéria), *Nyr.* (= Magyar Nyelvőr), *mjv.* (= megyei jogú város). A tudományos-szakmai szövegek kimutathatóan nagyobb számban alkalmaznak rövidítéseket, mint a sztenderd írásgyakorlat. Tudomásom szerint az ed-

10 Vö.: Elekfi L.: A nagyköötjel használata. *Magyar Nyelvőr*, 1964, 88. 131–135.; Laczkó K.: Egy „ismeretlen” írásjelünk: a nagyköötjel. *Magyar Tudomány*, 1997, 7. 861–862.

dig megjelent legnagyobb és leginkább használható rövidítésjegyzék a Móró Imre által összeállított *Magyar nyelvű rövidítések és betűszavak szótára*, amely a pécsi Littera Kiadó gondozásában jelent meg 1997-ben. Ez a gyűjtemény nagyrészt az úzus alapján készült, így láthatók benne a rövidítésalkotó tendenciák a gyakorlatban. Ezek alapján érdemes és célszerű a rövidítésekre vonatkozó helyesírási szabályozást végiggondolni. A meglévő szabályokat egyértelműen kiindulópontként kell használni, a problémakör egészére való rálátás azonban valószínűleg kisebb, leginkább kiegészítő jellegű módosításokat eredményezhet (Fábián Pál szavával élve: „csiszolást”).

Kiegészítő jellegű szabálmódosításra lenne szükség az összetételi esztétikai-tagoló szerepű kötőjelezés vonatkozásában is (138. szabálpont, szótag-számlálási szabály). Ki lehetne ugyanis mondani, hogy nem szükséges a két-tőnél több tagú és hat szóagnál hosszabb összetételeket kötőjelezni akkor, ha tulajdonnevek vagy azok származékai. Hiszen nem kötőjelezzük azokat a háromtagú földrajzi nevekből képzett *-i* képzős mellékneveket, amelyekben a képző növeli meg hétre a szótagszámot (*fehéróroszországi*), erősen hajlunk a kötőjel elhagyására az intézménynevekben is: *Pénzügyminisztérium*, *Belügyminisztérium* stb. Az *-i* képzővel ellátott főnévi származékokban is hajlamos az úzus a kötőjelet elhagyni, különösen akkor, ha a képző növeli meg a szótagszámot hétre az ilyen típusú összetételekben: *írásjel-használati*, *adat-nyilvántartási* stb. (A képző itt az összetétel egészéhez járul, és nem előtag + képzett utótag az összetétel szerkezete.) Szótárban elvétve akad – jelenleg hagyományos, kivételes írásmódú – közzzó, amely nem tartalmazza hét szótagos volta ellenére a kötőjelet: *akasztófárávaló*. Ettől függetlenül a megengedett szabályt csak a tulajdonnevekre kellene egyelőre kiterjeszteni, és feltétlenül át kellene nézni a tulajdonnévi helyesírást ebből a szempontból.

A → B típusú szó- és szerkezetváltoztatás

Szükség van-e egyes szavak, szerkezetek A → B típusú változtatására a különféle szabályokon és szabályrendszereken belül?

Mint említettem ez elsősorban a szótáralkotás problémaköre. Az ilyen jellegű változtatások a következő metódus alapján képzelhetők el. Vegyük példának az *árboc* főnevet. Köztudott, hogy a latin *arbor* átvétele, ennek következtében rövid *o*-val történik a szabályos jelölése. Kiejtése azonban vélhetően az egész magyar beszélőközösségben, de legalábbis nagyobb részében megváltozott, s ennek következtében az írásgyakorlat a rövid magánhangzós kodifikáció ellenére gyakran hosszú *ó*-val írja (hosszú *ó*-s írott változata már meglehetősen régről adatolható). Ilyen esetben két lehetőség van. Vagy megőrizzük a rövid jelölést az úzus ellenében, ezzel erősítve a hangjelölésben a hagyomány felé való eltolódást, vagy megváltoztatjuk a kodifikációt egy olyan

általánosnak tekinthető írásgyakorlat függvényében, amely már mindenképpen ellentmond az ejtési normának, és nem várható, hogy a rövid o-val rögzített forma normateremtő legyen a kiejtésben. Mindezen túl az *árboc* hosszú ó-s rögzítése grammatikai következményekkel sem jár, tudniillik nem bontja meg például egy tőtípus egységét (vö. a *tűzi* melléknév esetével, amelyben az ejtés során ugyan rövidülés tapasztalható, a rövid ü-s jelölés azonban a többelseji időtartamot váltakoztató tőtípus egységes voltát borítaná fel, s köztudott, hogy a grammatikai kategorizáció az írott kép alapján történik). A gyakorlatban a kodifikáció és az írásgyakorlat teljes és visszavonhatatlannak tűnő ellentmondása a hangjelölésben leginkább a magán- és mássalhangzók mennyiségi jelölését érinti, s valószínűsíthetően nem nagy tömegben, hiszen inkább az tapasztalható, hogy a kiejtés esetleges változása ellenére a szabályzatban rögzített írásforma a tanulás során rögződik. A kodifikált jelölést ebben a vonatkozásban segíthetik a számítógépes helyesírás-ellenőrzők is. A problémás szavak összeszedése után minden egyes eset külön megfontolást igényel.

Más meg gondolást kell alkalmazni, hiszen a nyelvi rendszer egy egészen más szintjén működnek, például az állandósult szókapcsolatból *-ás/-és* képzővel képzett főnévi alaptagú, formailag jelölt határozós szerkezeteknél, például: *hatálybalépés, nagyrabecsülés, vízbefúlás, tettenérés, bérbeadás*; de: *érvényre jutás, nyitva tartás, vízbe fulladás, hadba lépés* stb. Az alapvető probléma a következő: az egybeírt változatokat lenne érdemes és célszerű felülvizsgálni egy, a szótárból készített lista alapján szembesítve őket a különírt változatokkal. Az alaphelyzetet a különírás adja, hiszen egyetlen képzőnek összetélt teremtő ereje nincsen: *érvényre jut* → *érvényre jutás*. Az egybeírásnak két oka lehet: az egyik a jelentésváltozás, a másik a hagyományteremtő úzus. Ebben a vonatkozásban a hagyományos, kivételes írásmód azért nem túlságosan szerencsés, mert átláthatatlanná teszi a rendszert, megnehezíti az írásgyakorlat dolgát. Sajátos oda-vissza hatásról van tehát szó: részint az úzus teremti meg a kivételességet, részint az írásgyakorlat oldaláról jelentkezik az az igény, hogy minél egyszerűbben alkalmazható és megtanulható legyen egy rendszer. Tipikus példája ennek a *nyitva tartás* szerkezet. A kodifikáció különírja, míg a gyakorlatban – Mártonfi Attila adatai szerint – fele-fele arányban található meg az egybeírt és a különírt forma. A rögzített különírt alak főképpen az igényesebb írásbeliségben él. Tapasztaltam olyan véleményt, amely ugyan a rendszer egyszerűsítése mellett foglal állást, ám a *nyitva tartás* szókapcsolatot mégis egybeírná. Más kérdés, hogy nem történt-e jelentéshasadás ezzel a formával időközben, mert az a nyelvi rendszer oldaláról is az egybeírást erősítené. Feladata kell, hogy legyen tehát az akadémiai helyesírási bizottságnak, hogy a szótári korpusz alapján (számítógépes keresőprogramokkal) áttekintse ezeket az alakokat, és ismételten állást foglaljon a kérdésben, szem előtt tartva a nyelvi rendszer és az írásgyakorlat

szempontjait. Hiszen mi indokolja például a vízbefojtás és a vízbe fulladás kétféle írásformáját – hogy csak egyetlen példát említsek.

Fel kellene mérni azokat a kérdésköröket ezen túlmenően, amelyek hasonló problémát okoznak. A szabályok és a rendszer adott, ezt egészíti ki a hagyomány, de vajon ennek megfelelően sikerült-e minden esetben kodifikálni a szavakat és szerkezeteket, illetőleg vannak-e olyan szavak és szerkezetek, amelyek megítélése megváltozott például a jelentéshasadás következtében? Néhány ilyen kérdéskör: a jelzői szerepű színnevek helyesírása. Egyetlen példasorral megvilágítva: *fehér kenyér, fehér lilium, fehér éjszaka, fehér holló, fehér ember, fehér liszt, fehér bőrű, fehér rózsa*; de: *fehérbor, fehérarany, fehérterror, fehércseléd, fehérvérsejt, fehérrépa* stb.

A *kis*, az *új* és a *nagy* előtagokkal szerkesztett összetételek, illetőleg az ezekkel bővített szintagmák ugyancsak áttekintést igényelnének. Mutatóul az Osiris Kiadó helyesírási kézikönyvének szótárából álljanak itt a *kis* melléknévvel alkotott egybeírt és különírt formák a jelenleg kodifikált formájukban:

Az egybeírt alakok: *kiságy, kisajak, kisalakú, kisalkalmazás, kisállam, kisan-tant, kisárutermelés, kisárutermelő, kisbaba, kisbefektető, kisbérlő, kisbíró, kisbojtár, kisbolygó, kisbolygóövezet, kisbőgő, kisbusz, kisbútor, kiscica, kisdob, kisdobos, kisdoktori, kisdöntő, kisegyház, kisegyüttes, kiselőadás, kism-lős, kisenciklopédia, kispika, kiserdő, kisértetekezés, kiestélyi, kiseszű, kisevő, kisfilm, kislefogasztó, kislefokú, kisforma, kisleföldalatti, kislefrekvencia, kislefröccs, kislegazdaság, kisle gép, kisle gyűlés, kislehaszonbérlet, kislehatárforgalom, kislehirdetés, kislehitű, kislehitűsködik, kislehivatalnok, kislehűg, kisleinas, kisleipar, kisleiskolás, kisleiskoláskor, kisleisten, kislejátékfilm, kislekacsa, kislekakas, kislekamasz, kislekaptalista, kislekarácsony, kislekáté, kislekatekizmus, kislekatona, kislekedd, kislekereskedelem, kislekereskedés, kislekereskedő, kislekert, kislekerttulajdonos, kislekirály, kislekomám, kislekorában, kislekosztüm, kislekölyök, kislekörút, kisleközösség, kislekun, kislelabda, kislelabdahajítás, kislelátószög, kislelelkű, kislelelkűség, kislelemez, kislelexikon, kisleliba, kislemacska, kislemadár, kislemalac, kislemedence, kislemegszakító, kislemeister, kislemillió, kislemise, kislemiska, kislemonográfia, kislemosás, kislemutató, kisleműfaj, kisle nemes, kisle novella, kisle nyomású, kisle nyúl, kisle okos, kisle orosz, kisle öcs, kisleördög, kisleöreg, kisleőrle, kisleösszegű, kislepad, kislepap, kislepapa, kisleparaszt, kisleparaszttság, kislepárna, kislepénzű, kisleplasztika, kislepörkölt, kislepróza, kislepuska, kisleregény, kisle részvényes, kislestílus, kisle számítógép, kisle számú, kisle szék, kisle szerű, kisle szótár, kisle szövetkezet, kisle tányér, kisle teherautó, kisle település, kisle terem, kisle termelő, kisle terpesz, kisle tésleég, kisle testű, kisle tisztviselő, kisle tőkés, kisle turbina, kisle vad, kisle vállalat, kisle vállalkozás, kisle vállalkozó, kisle váltósúly, kisle város, kisle vártatva, kisle vasút, kisle vendéglő, kisle világbajnok, kisle víz. A különírt szerkezetek: *kis ablak, kis aktivitás, kis alfa, kis angyal, kis békászósas, kis cipő, kis csibor, kis éles ritmus, kis értékű, kis- és közép vállalkozások, kis étke, kis étvágyú, kis fejű, kis fizetésű, kis flamingó, kis fogyasztású, kis formátumú, kis haszon, kis ház, kis híja, kis híján, kis horderejű, kis ideig, kis intenzitású,**

kis ívű, kis jelentőségű, kis jövedelmű, kis képernyős tévé, kis kezdőbetű, kis kezű, kis kiterjedésű, kis kitérő, kisközösségi kommunikáció, kis lábuji, kis lángon, kis létszámú, kislevelű hárs, kis lyuk, kis nemzet, kis növésű, kisnyomású kazán, kis nyújtott ritmus, kis őrgébics, kis pajtás, kis repülőmókus, kis rész, kis részben, kis sugarú, kis sűrűségű, kis számban, kis szekund, kis szemű, kis szeptim, kis szext, kis teherbírású, kis teljesítményű, kis terc, kis terjedelmű, kis termelékenységű, kis termet, kis termetű, kis testvér, kis tömegű, kis túlzás, kis udvar, kis unoka, kisváltósúlyú bajnok, kis vérkör, kis volumenű.

Ezzel a listával most csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ha egyben áttekinthetők ezek az alakok, akkor láthatóvá válik a rendszerszerűség, és kiszűrhetők azok a formák, amelyek a rendszerkényszernek esetleg nem tesznek eleget. Ilyen esetben eldönthető, hogy hagyományos írásformának kell-e tekinteni őket, vagy érdemes a rendszernek megfelelő módosítást végrehajtani. (Csak egyetlen példával illusztrálva: *kisöcs*, de *kis testvér*.)

Feltétlenül listázott áttekintést igényelnek véleményem szerint az *-ó/-ő* képzős folyamatos melléknévi igenévi jelzős, grammatikai értelemben összetételnek minősülő alakok, amelyek helyesírási szabálya alapvetően az egy + egy tag = egybeírás (*cséplőgép*), egy + két vagy több tag, illetőleg két vagy több + egy tag = különírás (*mutató névmás, gabonacséplő gép*) elvén működnek. Van azonban jó néhány úzus teremtette kivétel is. Gyaníthatóan ezeknek a kivételeknek a többsége hasonló elv alapján jött létre: mintha a két egy szótagú szóból álló összetételek lennének leginkább hajlamosak az egytagú igenévi jelzővel való egybeírásra, például: *forgószínpad, mozgókórház, mérőműszer* stb. Ez egyfajta fogódzót jelenthetne a helyesírási alkalmazás számára, jóllehet az a sajátos helyzet is előállna ezzel, hogy a rendszert alkotó kivételek is tartalmazzanak kivételeket: *előhívótank, vendéglátóipar*. Mindezt azonban csak egy alapos szótári lista áttekintése után lehet pontosan megállapítani. A szótári áttekintés ebben az esetben akár apróbb szabálykiegészítést is eredményezhet.

Ugyancsak érdemes szembevetni egymással az olyan sajátos szerkezetek írásmódját, amelyekben az egyik tag betűjel. Például: *U vas, U szög, V alak, T alakú, Y kapcsolat, Y alakú idom, T vas, T dugó, S kanyar, C épület, E épület, C típusú, x tengely*, de: *B-vitamin, C-vitamin, D-vitamin, A-hitel, B-hitel, C-kulcs, H-dúr, G-dúr, X-kromoszóma, Y-kromoszóma, d-moll, e-moll, c-húr, ó-lábú* stb. Itt nyilvánvaló, hogy pusztán az írásszokás dönti el, hogy mely esetekben kell kötőjelet tenni s mely esetekben nem, s ugyanez vonatkozik a kis- és nagybetű használatára is, sajátos módon elég nagy bizonytalanságot okozva a gyakorlatban. Az viszont tény, hogy a vélhetően nem túl nagy lista áttekintése után, szükséges lenne egy új szabálypont beiktatása a megfelelő fejezetbe (egybeírás-különírás) ezekről az alakokról, hiszen csak a szaknyelvi helyesírások szintjén jelennek meg. Ez annál is inkább fontos lenne, mert az ezekkel az alakulatokkal létrehozott összetételek olyan helyesírási problémá-

kat vetnek fel, amelyek egyáltalán nem vagy nem kellő hangsúllyal szerepelnek: *X-kromoszóma-rendellenesség*, *A-vitamin-hiány*; *x tengely szerkesztés*, *S kanyar ív (?)*, *T dugó csere (?)* stb. (Lásd alább is.)

0 → A típusú változtatások

Egy új szabályzatban a változtatásoknak leginkább 0 → A típusúaknak kell lenniük. Ez az új nyelvi jelenségek által meghatározandó új helyesírási szabályokat, részszabályokat jelenti. Az ilyen jellegű változtatás értelemszerűen nem választható el élesen a szabálykiegészítésektől.

Az alábbiakban felsorolt problémák és kérdések nem mindegyike kíván szabályzati megjelenést, egy részük nyilvánvalóan kézikönyvbe, helyesírási és tipográfiai tanácsadóba való. Ötleteimet mégis most annak átgondolása nélkül sorolom fel, hogy melyik jelenség kívánczogna a szabályzatba és melyik nem, azzal a céllal, hogy esetleges vitát indukáljanak. Elsősorban azokat a jelenségeket érintem, amelyekkel mint kérdésekkel szoktam találkozni.

1. A betűrendbe sorolás fejezetben tapasztalatom szerint két jelenség szokott hiányérzetet kelteni. Egyrészt nincsen kimondva, hogy ha két nyelvi egység között pusztán a kis- és nagybetű vonatkozásában van különbség, mi a teendő: *opera* – *Opera*, *jácint* – *Jácint*, *kis virág* – *Kis Virág*. A bibliográfiai betűrend ezt azonban szabályozza kisbetű – nagybetű sorrendben.

A másik kérdés a számjegyek problémája. Mi a teendő akkor, ha a betűrendbe sorolandó tételek között olyanok is szerepelnek, amelyek számjeggyel kezdődnek? Ebben a vonatkozásban több megoldási lehetőség is van. A következőkben az Osiris-kézikönyv megoldási javaslatait idézem:

„a, A szám kiejtett alakját célszerű figyelembe venni azokban az esetekben, ahol nem várható el a betűrendes jegyzék használójától annak tudása, hogy az adott szám milyen módon van leírva (ilyen például a verseskötetek betűrendes mutatója). Tehát például a 12 a *t*-nél, a 44-et az *n*-nél, a 103-at az *sz*-nél kell keresni.

b, A szám csak másodlagos vagy harmadlagos kulcsként szolgál a betűrendbe soroláskor. A sorba rendezés tehát először a szám után következő nyelvi egységek szerint történik, a számok pedig csupán az egyező elemek rendezésére használatosak. Ilyenkor a számsorrendet kell alapul venni, és nem a szám kiejtését. Ezt a megoldást leginkább például uralkodók, pápák neveit tartalmazó betűrend esetében célszerű alkalmazni: *VIII. Henrik* – *II. Lajos* – *I. László*. Az egyező nevek esetén: *I. Lajos* – *II. Lajos* – *III. Lajos* stb. Gyakori, hogy az ábécébe soroláskor, mivel a szám csak másodlagos vagy harmadlagos rendező, így a név mögé kerül, attól vesszővel elválasztva: *Henrik, VIII.* – *Lajos, II.* – *László, I.*

c, A számmal kezdődő tételek az ábécé végére kerülnek, mégpedig a következő sorrendben: a számok növekvő rendjében először a római számok, majd

az arab számok. Ez a megoldás használatos a földrajzi nevek és megjelölések betűrendbe sorolásakor. Például: *I. körzet – III. körzeti tanyák – IX-d sz. mellékcsatorna – 3-as dűlő – 32-esek tere – 144. utca.*

d, A számítógépes karakterábrázolás sajátosságai miatt újabban az arab számokat szokás lett az ábécé elé venni a számok (vagy a számjegyek) növekvő sorrendjében. Egy következetes rendszerben ez is megfelelő eligazodást nyújthat. A mozifilmek betűrendbe sorolásakor gyakori ez a megoldás: *9 és 1/2 hét – 101 kiskutya – 102 kiskutya.*"

A betűrendbe sorolás kapcsán felmerülő további kérdések lehetnek a következők:

- Az idegen mellékjelek sorrendjének kérdése: *Mošna* és *Moşna*. (A példa fiktív.)
- A tételkezdő pozíció problémája: *dr., id., özv.* stb. A számítógép, mivel elöl álló helyzetűek, ezek szerint sorol betűrendbe. Fel lehetne hívni arra a figyelmet, hogy ez nem megfelelő megoldás.
- Meg lehetne említeni két olyan jelenséget, mindkettő közérdekű (lásd telefonkönyv és irányítószám-jegyzék), amelyben a betűrendbe sorolás nem a szabályzatban megadottak szerint történik (14/b), azaz az egyébként figyelmen kívül hagyandó szóköz szerepet játszik: ezek a személynevek és az utcanévek (vö. 14/f).

Nyilván nem szabályzatba való, de érdekes elméleti kérdés az idegen mellékjelekkel kapcsolatban a következő. Problémát jelenthet a *kôr* típusú szavak betűrendi helye. Egyrésztől – mivel idegen mellékjeles betű – a magyar mellékjeles betűket kell követnie a betűrendben: *kor, kór, kör, kőr, kôr*. Másrésztől viszont a magyar betűrendbe sorolás esetén a *kor : kör* szembenállást a besoroláskor mindig figyelembe kell venni, hiszen az *o* és az *ö* között mindig különbséget kell tenni, a *kor : kôr* szembenállás azonban alapvetően eltűnik, hiszen az idegen mellékjeleket nem vesszük figyelembe, csak akkor, ha más különbség a két szó között nincsen. Ebből pedig az következik, hogy a *kôr* szóalaknak be kellene férkőznie a magyar mellékjeles alakok közé: *kor, kór, kőr, kör, kôr*. A magyar helyesírási rendszer szelleme és logikája az előző, tehát a *kor, kór, kör, kőr, kôr* sorrendiséget támogatja, így a betűrendbe soroláskor ez a megoldás javasolható. Hasonlóképpen: *u – ú – ü – ű – û* a besorolás rendje akkor, ha a szóalakok között más különbség nincsen.

2. Az alapelvekkel kapcsolatosan a hagyományos írásmód fejezetben tennek kiegészítést. A 86. szabálypont beljebb kezdett részében röviden szólni lehetne arról, hogy a hagyomány a helyesírásban olyan jelentésben is használatos, hogy íráshasználati, úzus teremtette kivétel. Természetesen csak néhány példával kellene illusztrálni. A *Helyesírási diákszótár*¹¹ alapján a követ-

11 Kugler N. et al.: *Helyesírási diákszótár*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.

kező főbb jelenségek tartoznak ide a hangjelölési kérdéseken túl, az alábbi részlet az Osiris-kézikönyv kéziratából való:

„A hagyományos kivételek. A helyesírásban továbbá hagyományosnak szokás tekinteni azokat az írásmódokat is, amelyek egy-egy írásszabály rendszerszerűségétől eltérnek, tehát kivételek. Néhány példa:

Az *akadémikus, enciklopédikus* szavak hagyományos írásmódúak, hiszen az idegen szavak túlnyomó többségben – s ez tekinthető szabályosnak – bizonyos idegen eredetű képzők előtt a többelseji hosszú magánhangzójukat rövidre váltják (*irónia – ironikus*).

Hagyományosnak számít az is, hogy az intézménynevekben nem mindig érvényesül a szótagszámlálás szabálya, tehát például: *Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem* (*Közgazdaság-tudományi* helyett) vagy *Pénzügyminisztérium* (*Pénzügy-minisztérium* helyett). A minisztériumok nevének írásában ez a hagyomány olyannyira elterjedt és erőteljes, hogy a minisztériumok megjelölésében köznévi értelemben is érvényesül: *pénzügyminisztérium*. Ezen túlmenően az intézménynevek körében is létezik a családnevekre jellemző gyakori hagyományörzés, például: *Ferencvárosi Torna Club* (*Ferencvárosi Tornaklub* helyett). Ugyancsak kivételes írásmódú intézménynév az *Európa Tanács* (*Európa-tanács* helyett).

A címek helyesírásakor általános szabály, hogy csak az állandó címekben kell minden egyes különírt elemet a kötőszó kivételével nagy kezdőbetűvel írni. Hagyományosan megőrződnek azonban a nagy kezdőbetűk a latin egyedi címekben, például: *Ratio Educationis* (*Ratio educationis* helyett).

Hagyományosnak kell tekinteni azoknak a tulajdonneveknek az írását is, amelyek nem latin betűs írású nyelvekből származnak, és az átírásuk nem követi a megfelelő átírási szabályokat azért, mert az adott nevek azoktól valamelyest eltérő módon honosodtak meg a magyarban, például: *Anyegin* (*Onyegin* helyett), *Lenin* (*Lenyin* helyett).

Az egybeírás és különírás körében található a legtöbb kivételesség, a rendszerjellegtől való eltérés. Hagyományosnak számít az egybeírás például a *bérbeadás, tettenérés* szavakban. A jelentésváltozás érzékeltetése miatt az *akasztófáraláló* melléknevet egybe kell írni a szótagszámlálás által előírt kötőjelezés rovására. Hagyományosan *élethalálharc* írandó *élet-halál harc* helyett, ebben az esetben a tradicionális rögzítési mód felülírja a harmadik mozgósabályt. A kialakult szokást megtartva kell egybeírást alkalmazni a *bevásárlóközpont, javítóműhely, vendéglátóipar* stb. formákban, hiszen a folyamatos melléknévi igenévi előtaggal rendelkező szerkezetek esetében a különírás a szabályos akkor, ha a szerkezet valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó (pl. *síugró sánc*). Annak ellenére, hogy a jelöletlen birtokos jelzős kapcsolatokat mindig egybe kell írni, a *férfi egyes mérkőzés* vagy a *férfi nemi hormon* szerkezetek hagyományosan különírandók az áttekinthető

tagolás érdekében (*férfi-egyesmérkőzés*, *férfi-nemihormon* helyett). Jóllehet a *klasszika-filológia* és a *klasszika-filológus* szavak nem laza mellérendelések, hagyományosan mégis kötőjellel kell írni őket.

A toldalékok kapcsolásában is előfordulnak kivételek. A nyelvszokás teremtetten, így kivételes írásmódúak az *áfa* betűszó toldalékolt alakjai, ugyanis a szabály ellenében kötőjel nélküli kapcsolódásúak: *áfás*, *áfát*, *áfával* stb. A néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűcsoportra végződő idegen szavakhoz a toldalékokat kötőjellel kell kapcsolni, ez alól az *Anjouk* szóalak hagyományos kivételt jelent. A *-beli* képző a címekhez mindig kötőjellel járul, de az egy szóban megjelenő két kötőjel elkerülése végett hagyományosan a *Nibelung-énekbeli* és a *Roland-énekbeli* formákat célszerű alkalmazni.

Az elválasztásban a kiejtést nem követő esztétikai elv hagyományos elválasztási módú alakokat teremthet, például: *Nietz-sche*."

A hagyományos írásmód c. fejezet 91. szabálypontját kiegészíteném olyan példákkal is, amelyek a magánhangzó-jelölés vonatkozásában hagyományos rögzítésűek, tehát ahol pontosan megállapítható, hogy a sztenderd kiejtés egyértelműen megváltozott, például: *árbo*c, *lámpabura*. (Ez természetesen akkor érvényes, ha az Akadémia elkötelezi magát a hagyományos írásmódjuk mellett.) A toldalékok között egyetlen olyan van, amely hagyományos írásmódú, és ez a *-sdi* képző, amelyet a *Magyar grammatika* termékeny képzőként kodifikál.¹²

Ha a hagyományos írásmód fejezetben szerepel egy beljebb kezdett rövid rész a hagyomány tágabb értelmezéséről a helyesírásban, ezt a beljebbezést az egyszerűsítő írásmóddal kapcsolatban is meg lehetne tenni. Nagyobbrészt Pásztor Emil alapján¹³ az Osiris-kézikönyv a következőket állapítja meg erről a kérdéskörrel:

„Az egyszerűsítés tágabb értelmezése. Ahogy a hagyomány érvényesülése felfogható tágabb értelmezésben a helyesírási rendszer egészét tekintve, ugyanúgy az egyszerűsítés is. Az egyszerűsítés alapelvehez sorolt két jelenségkörön kívül számos esetben lehet még egyszerűsítő eljárásokról beszélni. Az egyszerűsítés mindig a jelöltebb alaknak jelöletlennel való racionális felcserélését jelenti. Ilyen módon egyszerűsítésnek tekinthető a más vonatkozásban a hagyományos írásmódhoz sorolt jelenségek egy része is, például: a zárt *ë* jelöletlenül hagyása a rögzítés során, intervokalikusság és szóvégi helyzetben a *dz* és a *dzs* nyúlásának figyelmen kívül hagyása az írásban, az *angyal*, *hangya*, *gyöngy*, *ponty* stb. szavak *ngy* és *nty* betűkapcsolatokkal való jelölése

12 Keszler B.: A szóképzés. In Keszler B.: *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. 318.

13 Vö.: Pásztor E.: Az egyszerűsítő írásmód. *Magyar Nyelvőr*, 1993, 117. 519–521.

nygy és nyty helyett stb. Ugyancsak egyszerűsítés történik akkor, amikor az *i*-re végződő földrajzi nevek *-i* képzős alakjában csak egyetlen *i* jelenik meg: *zamárdi, tamási, helsinki*. Egyszerűsített írásformát mutatnak az utcanevek, hiszen a tulajdonnévi rész és a földrajzi köznévi mindig különírt formában kapcsolódik egymáshoz a köztük lévő nemegyszer bonyolult grammatikai viszonytól függetlenül. A harmadik mozgószabály is egyszerűsítésen alapul, azaz a két közös utótaggal rendelkező előtag összekapcsolásakor a közös utótag elől elmarad a kötőjel: *kutya-macska barátság, föld-levegő rakéta, réz-arany ötvözet*. Az egyszerűsítésnek egyik formája lehet az írásjel elhagyása is, például a címek végéről hiányzó pont vagy a ponttal lezárt rövidítéssel záródó kijelentő mondat végén az egyetlen pont használata a kettő helyett.”

3. Az egybeírás-különírás fejezetben két olyan jelenséggel lehetne foglalkozni, amelyekről ez ideig kevés szó esett. Az egyik típus a két kötőjellel írandó összetételek problémája. Ezeknek az egyik fajtája a puszta betűből álló kötőjeles írásmódú összetételek csoportja. Ha ezekhez az alakulatokhoz újabb összetételi tag járul, nem hajtható végre bennük a mozgószabály (139/a): *A-vitamin-túladagolás, X-kromoszóma-rendellenesség, B-hitel-keret*. Ugyanígy nem hajtható végre a tagok mozgatása bizonyos kötőjellel írt szaknyelvi kifejezések összetételi alakjaiban sem: *szén-monoxid-mérgezés, szén-dioxid-kibocsátás*, valamint a betűszókkal alkotott összetételekben, akár közszóiak, akár tulajdonnéviak: *WC-papír-tartó, tb-járulék-csökkenés, labdarúgó-UEFA-kupa*. Ugyanez a helyzet a tulajdonnévi előtagú összetételekkel általában: *Oscar-díj-átadás, Davis-kupa-döntő, Széchenyi-ösztöndíj-bizottság, Achilles-ín-szakadás, Görgey-szobor-avatás, Ady-vers-elemzés, Munkácsy-kép-lopás* stb.¹⁴ A legnagyobb problémának azt érzem, hogy az ilyen két kötőjeles alakulatok esetenként tovább-bővíthetők: *életmű-Oscar-díj-átadás, Davis-kupa-döntő-közvetítés*. Annak ellenére létezhetnek ezek az összetételek, hogy értelemszerűen nehézkesek helyesírási szempontból, és feltétlenül a szerkezetes megoldást kellene javasolni helyettük. Szintén két kötőjeles alakok jönnek létre a 139/b pont alapján a következő esetekben: *spicc-cipő-szaküzlet* (lásd előbb).

A *Kászim pasa bátya, Julianus barát szobor* szerkezetű, tulajdonnévi előtagú, különírt összetételek (lásd 140/a és 170.) kapcsán a következőket lenne érdemes végiggondolni. Az alábbiak ismét az Osiris-kézikönyv kéziratából származnak, a személynevet tartalmazó összetételekre vonatkozóan:

„*A különírt összetételek. A személynevet tartalmazó összetételekből a kötőjelet két okból kell elhagyni. Egyrészt, ha egy közszó elemet is tartalmazó személynévhez összetételi utótag kapcsolódik, ezt az utótagot külön kell írni*

14 Vö.: Dobsonyi S.: Az alárendelő szóösszetételek néhány típusáról – a helyesírás szemszögéből. In Balázs G. – A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Kiadó, Budapest, 2002, 116–123.

grammatikai minősége ellenére is a magyar helyesírás értelemtükrözőtő jellege miatt. A *Julianus barát szobor* szerkezet esetében például a *szobor* utótag grammatikailag jelöletlen birtokos jelzős összetételt mutat ('Julianus bárátnak a szobra', vö. *Ady-szobor* = 'Adynak a szobra'), az előtag azonban két különírt egységből tevődik össze: *Julianus barát*, amelyben a második tag hozzátartozó, ám nem szerves része a névnek. Ezt a kisbetűs írásmód is jelzi. A szerkezet kötőjelezése zavaró lenne az olvashatóság szempontjából, hiszen a második és a harmadik szerkezetelem összetartozására utalna, holott a szervesebb összetartozás az első és a második tag között van. Éppen ezért mindhárom szerkezettagot külön kell írni. További példák: *Kászim pasa bástya*, *Szent István vértanú templom*, *Jeremiás próféta kolostor*, *Bem apó emlékmű*, *Bánk bán ábrázolás*, *Hadrianus császár síremlék*, *Gellért püspök legenda*, *Mátyás király párti* (nemesek), *Bánk bán tanulmány* stb. Az ilyen szerkezetek nyelvhasználati és helyesírási nehézkessége kiküszöbölhető a grammatikai szerkezet jelöltté tételével: *Kászim pasa bástyája*, *Szent István vértanú temploma*, *Jeremiás próféta kolostora*, *Bem apó emlékműve*, *Bánk bán ábrázolása*, *Hadrianus császár síremléke*, *Gellért püspök legendája*, *Mátyás király párján álló* (nemesek), *Bánk bánról készült tanulmány*. Hasonlóképpen különírást kell alkalmazni azokban az elsősorban templomelnevezésekben, amelyekben a *templom*, illetőleg *kápolna* szó egy olyan birtokos szerkezethez kapcsolódik, amelyben a személynév a birtokos jelző (*Szent János*, *Jézus*), az alaptag pedig köznévi (*fejevétele*, *szíve*): *Szent János fejevétele templom*, *Jézus szíve kápolna*. Az ilyen típusú elnevezések nem oldhatók fel a grammatikai szerkezet jelöltté tételével. Ugyancsak nem oldható fel a *Szulejmán szultán ellenes* (erők) alakulat vagy a *Bánk bán kutató* forma sem: *Bánki Gertrúd híres Bánk bán kutató*.

A személynévet tartalmazó különírt összetételek másik csoportjában a személynév különírt szószerkezettel lép grammatikai viszonyba: *Pais Dezső jubileumi konferencia* (de: *Pais-konferencia*), *Kazinczy Ferenc szépkiejtési verseny* (de: *Kazinczy-verseny*), *Nagy Imre koncepció per* (de: *Nagy Imre-per*), *Gundel művészeti díj* (de: *Gundel-díj*), *Gerendás Péter jubileumi koncert* (de: *Gerendás-koncert*), *Mária szárnyas oltár* (de: *Mária-oltár*) stb. Ezek egy része az intézménynévi megnevezésekhez áll közel. Szerkezettel való feloldásuk többféleképpen lehetséges: *Pais Dezső tiszteletére rendezett jubileumi konferencia*, *Nagy Imre koncepció per*, *Mária szárnyas oltára* stb. A példasorban szereplő *Kazinczy Ferenc szépkiejtési verseny* és a *Gundel művészeti díj* azonban nem helyettesíthető más szerkezettel. Az embercsoport vezetőjéről elnevezett gyűjtőnévi alakulatból is akkor szokás elhagyni a kötőjelet, ha a szerkezet jelöletlen gyűjtőnévi része több különírt tagból álló szókapcsolat: *Bergendy koncert-, tánc- és szalonzenekar*; valamint ha a gyűjtőnévi rész több tagból álló idegen elnevezés: *Takáts Tamás Dirty Blues Band*, *Hobo Blues Band*."

Előfordulhat, jóllehet igen-igen ritkán, hogy a személynevet tartalmazó különírt összetételek újabb taggal bővülnek: *József nádor emléktábla avatás*. Természetesen mind nyelvhasználati, mind helyesírási szempontból szerencsésebb helyettük a szerkezetes megoldás.

A különírást kívánó összetételek a személynevek körében tűnnek a leggyakoribbnak, de nem zárható ki a többi tulajdonnév esetében sem. Különösen problematikus a többtagú egyedi címek esetleges utótaggal való bővülése, hiszen az egyedi címekben a névterjedelmet folyamatos szövegben a beszerkesztés, az idézőjel vagy valamilyen tipográfiai megoldás mutatja. Ha egy többtagú cím utótaggal bővül, a következő megoldások lehetségesek: a *Vörös postakocsi elemzés*, a „*Vörös postakocsi*” elemzés, a *Vörös postakocsi elemzés*. Természetesen a legszerencsésebb a szerkezetes megoldás: a *Vörös postakocsi című mű elemzése*.

4. A szabályzat *Kis és nagy kezdőbetűk* c. fejezetében nagyon szerencsésen szerepelnek a 149. beljebbezett szabálypontban a legfontosabb ún. pragmatikai nagybetűsítések. Hasonlóképpen szólni lehetne ebben a részben érzelmi alapú nagybetűsítésről az eseménynevek vonatkozásában, például a *karácsony* – *Karácsony* írásformáról. Legalábbis az a tapasztalatom felhasználói oldalról, hogy ezt hiányolják a szabályzatból.

Bekerülhetnének ebbe a szabályzati részbe a nagybetűvel írandó, nem tulajdonnévi rövidítések is egy rövid szabálypont erejéig: *K* = kelet, *Ft* = forint, *A* = amper, *Tpt.* = tőkepiaci törvény stb. Ugyancsak említésre méltó lehetne a szabályzaton belül röviden az ún. szakmai nagybetűsítés jelensége, egyetlen példával illusztrálva: az asztrológiában tulajdonnévi értékűek, így nagy kezdőbetűsek a *Víz*, *Tűz*, *Föld* és *Levegő* megjelölések. Természetesen egy általános szabályzatnak nem feladata, hogy szaknyelvi kérdésekkel foglalkozzon, ám a pragmatikai és érzelmi alapú nagy kezdőbetűsítés mellett említésre méltó a szakmai nagybetűsítés is néhány közismertebb példával. A szaknyelvi nagykezdőbetű-használat például a mindennapi írásbeliségre is kiterjedhet: *Szent Jobb*, *Szent Korona* – hogy csak egyetlen jelenséget említsek a szakrális írásbeliség köréből.

5. Tulajdonnevekkel kapcsolatosan a következőket kellene megfontolni. A személynevek 159. pontját a családjogi törvény 2004. január 1-jén életbe lépő módosítása miatt ki kell egészíteni a *Nagy-Kovács Anna*, *Nagy-Kovács János*, illetőleg a *Kovács-Nagy Anna*, *Kovács-Nagy János* névformákkal. Valamint röviden szólni kellene arról, hogy már nem asszonynev, hanem házassági név a bevett terminus, hiszen törvényi lehetőség van arra, hogy a férj is felvehesse a feleség nevét.

Hiányoznak a tárgynevek. Ezeket az állatnevekkel együtt kellene megemlíteni függetlenül attól, hogy a tárgynévadás jóval szűkebb körű az állatnévadásnál. Léteznek azonban hajónevek vagy a vonatjáratok elnevezései, persze kérdéses, hogy ez utóbbiak mennyire tekinthetők tárgyneveknek (*Zengő IC*,

Lövéer-Halászbástya IC, Csárdás EC, Salgó nemzetközi gyors). Természetesen ezek egyáltalán nem igényelnek hosszabb kifejtést, egy-egy példa erejéig azonban akár megjelenhetnének. Az idegen tulajdonnevek kategóriájában pedig szintén példák szintjén bekerülhetnének az űrobjektumok elnevezései: *Columbia*, *Apolló-13*, *Telstar 5*, valamint az ezekkel alkotott szerkezetek és összetételek: *Apolló űrhajó*, *Skylab-1 űrállomás*, *Lunar Rover holdjáró*; *Pioneer-sorozat*, *Voyager-baleset*, *Apollo-1-program*.

A földrajzi nevek körében egy újfajta jelenség jött létre, és ez az ezredforduló sajátossága: a háznevek. Nagyon új a jelenség, össze kellene gyűjteni az újonnan épült társasházak, lakóparkok elnevezéseit, feltehetően beilleszthetők lesznek a meglévő rendszerbe, például: *Porcelán-lakópark* (a régi porcelángyárról), *Dorozsmai-lakópark* (utcanévi elnevezés), *Otello-ház* (szőlőfajtáról), de: *Hattyú ház*, *Origo ház* stb.

Égitestnevek és díjnevek szabályozása, ahogy jelenleg a szabályzatban szerepelnek, már nem bizonyul elegendőnek. Az égitestnevek elsősorban a szaknyelvi helyesírások körébe tartoznak, és ennek szaknyelvi helyesírása teljesen kidolgozatlan. Tudomásom szerint a csillagászok már jelezték az igényüket erre (Fábián Pál szóbeli közlése). Először a szaknyelvi kidolgozás lenne szükséges, hogy abból át lehessen emelni a szabályzatba azokat a tudnivalókat, amelyek az általános helyesírás szempontjából is fontosak. Rendszeres kérdés szokott lenni, hogy hogyan kell írni például a kételemű magyar csillagkép-elnevezéseket: *Dél Keresztje*, *Bereniké Haja* (ezekben a példákban az internetes portálok úzusát használtam). Sajátos, hogy a szótárban szereplő *Nagymedve* csillagképi írásmód helyett a gyakorlatban szinte mindenütt a *Nagy Medve* alak szerepel.

A díjnevek helyesírása azonban nem szaknyelvi kérdés. Az internetes portálokon és a médiában óriási káosz mutatkozik ebben a vonatkozásban. Ennek egyik oka az, hogy 1984 óta, főleg az utóbbi időben, rengeteg új díj jött létre, és ezek újabb nyelvi típusokat is hoznak magukkal a szabályzatban szereplők mellett. Egy lehetséges megoldási kísérlet:

„A kitüntetések és díjak elnevezései a magyar névtani szakirodalom szerint nem tartoznak szervesen a tulajdonnevek rendszerébe. Egyedítő szerepük, az egyedi címeikkel való funkcionális hasonlóságuk, valamint helyesírási jellegzetességeik azonban indokoltá teszik azt, hogy a tulajdonnévi kategóriában tárgyaljuk őket.

Különbéle díjakat, kitüntetések, emléklaketteket, emlékérmeket adományozhat egyrészt a magyar állam az arra érdemeseknek. Ezek általában a legismertebbek. Másrészt a legkülönbélebb intézmények, sőt magánszemélyek is létrehozhatnak díjakat. Harmadrészt léteznek olyan nemzetközi díjak és kitüntetések, amelyeknek magyar vagy részben magyar nevük is van. Mindegyik díj vagy kitüntetés rendelkezik névvel.

Az akadémiai helyesírási szabályozás idején még messze nem létezett annyiféle díj- és kitüntetésnév, mint manapság. Ennek következtében mindössze kétféle típust kodifikáltak, s ezek ma már nem adnak elegendő eligazítást a nevek megfelelő rögzítéséhez. Mindennek pedig következménye az írásgyakorlatban meglévő nagymértékű bizonytalanság és összevisszaság. A továbbiakban a díj- és kitüntetéselnevezések nyelvi-nyelvtani formáiból kiindulva teszünk javaslatokat az egységes íráskép kialakítására.

A kitüntetések és díjak elnevezéseinek írásformája. A díjak és kitüntetések elnevezéseinek helyesírásában két fontos tényező játszik szerepet: a kötőjelezés vagy a különírás a *díj, érem, emlékérem* stb. utótagok vonatkozásában, valamint a különírt elnevezésekben a kezdőbetű-használat.

Nyelvi szempontból a díjak és kitüntetések elnevezései a következő főbb kategóriákba sorolhatók, amelyekhez többé-kevésbé eltérő helyesírási formák javasolhatók (a példákban felhasználtunk olyan díj- és kitüntetésneveket is, amelyek ma már ilyen formában nem léteznek, így történelminek számítanak):

– Maga a díjtípus megnevezése, amely grammatikailag összetett szó, névvé válhat. Ez a fajta díj-, illetőleg kitüntetéselnevezés meglehetősen ritka. Mivel a név ilyenkor egyetlen összetett szó, név voltát csupán a nagy kezdőbetű jelzi: *Citromdíj, Toleranciadíj, Sajtódíj, Bátorság-érem* stb.

– A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek egy olyan előtaghoz járulnak, amely önállóan is tulajdonnév. Ez a tulajdonnév lehet egytagú, vagy állhat több különírt, összetartozó nagy kezdőbetűs tagból. Ilyenkor a tulajdonnév és a közzói utótag kötőjellel kapcsolódik össze. A díjneveknek ez a típusa a legelterjedtebb a gyakorlatban. A leggyakoribb a személynévi előtag: *Kossuth-díj, Erkel Ferenc-díj, Eötvös Loránd-emlékérem, Nobel-díj, Oscar-díj, Szent Gellért-díj* stb.; de előfordulnak egyéb tulajdonnévfajták is, például intézménynevek, folyóiratcímek megnevezései, földrajzi nevek, márkanevek, sőt állatnév is: *Grammy-díj, Golden Globe-díj, Cinematrix-díj, Ericsson-díj, Alföld-díj, Balaton-díj, Kortárs-díj, Tiszatáj-díj, Soros Alapítvány-életműdíj, Rotary Club Budapest-emlékérem, Siemens-díj, Kincsem-díj* stb. Az intézménynevek megjelenhetnek betűszói formában a díjelnevezésben: *NOB-érem* (Nemzetközi Olimpiai Bizottság), *MKE-emlékérem* (Magyar Könyvtárosok Egyesülete), *MIE-emlékérem* (Magyar Iparjogvédelmi Egyesület), *MÁRTA-díj* (Magyar Árukat Támogató Alapítvány) stb.

A díj valamilyen típusát vagy fokozatát jelölő szavakat vagy kifejezéseket, bármilyen nyelvtani viszonyban állnak a kötőjeles formájú díjnévvel, kis kezdőbetűkkel kell írni: *kollektív kutatói Siemens-díj, kémiai Nobel-díj, magyar Grammy-díj, Mezei Julcsi-díj a szakmáért és a közösségért* stb.

– A *díj, érem, emlékérem* stb. közzói elemek jelzővel bővülve összekapcsolódhatnak egy tulajdonnévi előtaggal. Ez a típus a kötőjellel írt díjnevek egy változata. A tulajdonnévi elem és a *díj, érem* stb. köznevek közé ékelődő

jelző az értelmező tagolás miatt azonban megszünteti a kötőjelet. Az eredetileg kis kezdőbetűvel írott közszoí taghoz a jelző is kisbetűs írásmóddal kapcsolódik: *Gundel-díj*, de: *Gundel művészeti díj*. További példák: *Ybl építészeti díj*, *Tristan Tzara fordítói díj*, *Soros alkotói díj*, *Schröder világítástechnikai díj* stb.

- A *díj, érem, emlékérem* többnyire minőségjelzővel ellátva birtokos jelzős szerkezetet alkothat egy tulajdonnévi előtaggal az elnevezés szerves részeként. A tulajdonnévi elem mellett a közszoí tagok is csupa nagy kezdőbetűvel írandók: *Magyar Népköztársaság Állami Díja*, *Story Magazin Ötcsillagos Díja* stb. Előfordul, hogy az ilyen típusú elnevezésnek létezik egy rövidebb, csak közszoí elemekből álló változata is, például: *Állami Díj*.

- A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek olyan előtaghoz is járulhatnak, amely önmagában nem tulajdonnév, de az elnevezésben tulajdonnévi értéket kap. A tulajdonnévi értékű előtag állhat egy vagy több szóból. A több szóból álló elnevezéseknek nemcsak az első, hanem az összes különírt eleme nagy kezdőbetűs. A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek azonban kis kezdőbetűsek: *Életfa díj*, *Főnix díj*, *Alaprajz díj*, *Korona érdemrend*, *Nagy Testvér díj*, *Közép-európai Örökség díj* stb. Jellegzetes kategóriát képviselnek ebben a csoportban a latinul alkotott díjnevek: *Pro Urbe díj*, *Pro Cultura Hungarica emléklakett*, *Pro Oncologie díj*, *Pro Universitate díj*, *Pro Silentio díj*, *Pax Romana érem* stb. Ha a tulajdonnévi részben kötőszó is szerepel, az megtartja a kisbetűs írásformáját: *Béke és Barátság érdemrend*.

Az ilyen nyelvi formájú díjak és kitüntetések fokozatait, illetőleg típusait, bármilyen nyelvtani viszonyban is állnak a díjnévvel, kis kezdőbetűvel kell írni: *tanári Delfin díj*, *nemzetközi Projektmenedzsment díj* stb. Ha azonban a díjnév előtt álló jelző nem a díj típusára utal, hanem a név szerves része, ezt értelemszerűen a nagy kezdőbetű jelöli: *Közép-európai Örökség díj*.

- A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek más közszoikkal együtt, azokkal általában valamilyen jelzős szerkezetet alkotva is létrehozhatnak díjfelnevezést. A díjnévben ilyenkor nincs tulajdonnévi vagy azzal egyenértékű nyelvi elem, a különírt közszoí tagok együttesen válnak tulajdonnévvé. Ezt a különírt elemek nagy kezdőbetűje jelzi: *Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt*, *Magyar Köztársasági Érdemrend*, *Akadémiai Aranyérem*, *Pedagógus Szolgálati Emlékérem*, *Önkéntes Tűzoltó Szolgálati Érem*, *Sugárvédelmi Emlékérem*, *Európai Nyelvi Díj*, *Innovációs Díj*, *Osztrák Állami Díj*, *Magyar Ufódíj* stb.

A díj vagy kitüntetés típusát, illetőleg fokozatát jelölő szavakat vagy kifejezéseket kis kezdőbetűvel kell írni: *Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal*, *Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztje a lánccal* stb. A jelenleg adományozható állami kitüntetések között azoknak, amelyeknek az elnevezése a *Magyar Köztársasági* melléknévi formával kezdődik, létezik polgári és katonai tagozata is. Ezt a díjnév után gyakran feltüntetik záró-

jelben vagy vesszővel elválasztva, kis kezdőbetűkkel, például: *Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt (polgári tagozat); Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje, katonai tagozat.*

- A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek előtt egy vagy több szóból álló tulajdonnévi értékű megnevezés is szerepelhet, amely tartalmazhat önálló tulajdonnévi tagot, de állhat pusztán közzszavakból is. A több szóból álló tulajdonnévi rész tagjai különféle jelölt nyelvtani szerkezetet alkotnak. Előfordul, hogy a tulajdonnévi rész *-ért* raggal van ellátva, vagy birtokos szerkezetet alkot. A *díj, érem* stb. közzszavak ilyenkor nem minden esetben tekinthetők a név szerves részének. Így a *díj, érem* stb. közzszavak előtt álló nyelvtanilag szerkesztett rész minden tagja nagy kezdőbetűvel írandó, a *díj, érem, emlékérem* stb. szavak azonban kisbetűsek, és kötőjel nélkül követik az előttük álló szerkezetet: *Magyar Köztársaság Babérkoszorúja díj, Magyar Köztársaság Kiváló Művésze díj, Magyar Műemlékvédelemért díj, Művelődés Szolgálatáért díj, Népművészet Ifjú Mestere cím, Önkéntes Rendőri Szolgálatért érdemérem, Év Teljesítménye díj, Budapest Tájfutó Sportjáért díj, Gyermekéért emlékérem* stb."

Címekkel kapcsolatosan célszerű lenne megvizsgálni a tévéműsorok címeit. Kérdés, hogy ezek közül melyik milyen kategóriába tartozik, egyedi vagy állandó cím, s itt főleg a magazin- vagy ilyen jellegű műsorok jelenthetnek problémát, például a *Heti Hetes* típus, ahol az úzus teljes mértékben a két nagy kezdőbetű mellett foglal állást. Egy 21. században megjelenő új szabályzatban nem lehet megkerülni az internetes portálok címeit sem. Ezek írásmódjának bemutatásához alapos áttekintés szükséges. Mellékelem a jelenleg leglátogatottabb internetes portálcímeket. Látható, hogy többféle helyesírási problémát is felvetnek.

A leglátogatottabb internetes portálok címei: Axel; Origó; 777mobil; Autócity vagy AutóCity; Babanet; Blikk.hu; Cégnét; Danubius Online; Dunántúli Napló Online; Eco.hu; Est.hu; Euró.hu; FHM.hu; Figyelő-net; Film.hu; Fotexnet.hu; Gondola.hu; Habos Torta; Heti Válasz; Hollywood Multiplex; HVG.hu; HWSW Online Informatikai Hírmagazin; IM-net; Index; Informed vagy InforMed; Intercom; Jójáték.hu; Korridor; Kreatív Online; Legjobb-lap.hu; Ma.hu; Magyar Hírlap Online; Magyar Nemzet Online; Magyarország.hu; Matáv; Mellesleg – Szórakoztató Portálmagazin; MobilABC.hu; Mobile24; Mozinet.hu; Művészetek Völgye; Napi Online; Nemzeti Sport Online; Népszabadság Online; Nők Lapja C@fe; Országos Internetszaknévsor; Osztálytársam.hu; Pálya.hu – Oktatási Portál; Pályázatfigyelő; Port.hu; RTL Klub Online; Spednet; Startlap; Stop!; Szerelem.net; Sziget.hu; Taktika; Terminal IT Network – Informatika Mindennap; Tilos Rádió; Univerzum; Uno.hu; Vatera; Vendégváró.hu; Webdoki vagy WebDoki.

Az Osiris-kézíkönyv kézírata a következőket állapítja meg róluk:

„Internetes portálok címei. Az internetes portálok címei az állandó címek közé tartoznak, hiszen a média egy újfajta változatát teremtették meg. Ennek megfelelően az újságok, folyóiratok, különféle lapok címírási szabályainak feltethetők meg. A jelenlegi írásgyakorlatban meglehetősen nagy az összevisszaság. Ennek megszüntetésére javasolható, hogy a portálcímek kövessék az állandó címek írásmódját, vagyis az egy szóból álló címek nagybetűvel kezdését, a több szóból álló címekben pedig a csupa nagy kezdőbetűs formát, például: *Habos Torta*, *Kreatív Online*, *Országos Internet Szaknévsor*, *Pályá.hu – Oktatási Portál*, *Terminal IT Network – Informatika Mindennap* stb. A portálcímek helyesírása az általános gyakorlattól akkor tér el, ha a cím lényegében egybeesik az ún. URL-lel. Ilyenkor alkalmazkodni kell az URL írásképehez az ékezeteket és a kezdőbetű-használatot leszámítva. Ennek az a gyakorlati oka, hogy bármilyen módosítás az URL-hez képest az internetes hozzáférés lehetőségét nehezítheti meg. A *Jójáték.hu* portálcímében a szó szerkezet egybeírását tehát az indokolja, hogy különírást alkalmazva nem érhető el a portál az Interneten. Az URL következtében kell a következő címeket az általános helyesírási szabályoktól eltérően jelölni: *Legjobb lap.hu*, *MobilABC.hu*, *Nők Lapja C@fe*, *Szerelem.net* stb.

A meglehetősen gyakorta előforduló *net* önálló szónak számít, vagyis összetételekben egy főnévi utótagként szerepel, míg a *hu* rövidítés.”

Az intézménynevek és a márkanévek kérdéskörével kapcsolatban csak néhány apróbb megjegyzést teszek. Egyrészt az intézménynevek körében két, egyébként teljesen logikus szabály alkalmazhatóságával van probléma: ezek a 189. és a 191. szabálypontok. A legtöbb felhasználói kérdés ezekre vonatkozik: kis- vagy nagybetűsek a különböző intézményi alegységek, illetőleg egy-egy esemény intézményesültnek számít-e. Meglehetősen szubjektív az írásgyakorlat ebből a szempontból. Azért nem említettem ezt a problémát az A→B típusú módosítások kérdéskörén belül, mert egyelőre nem látok erre más megoldást, mint a szabály teljesen változatlanul hagyását, és az eligazítást a felhasználók számára egy nagyon bőséges példaanyaggal. Ez azonban nem biztos, hogy szabályzati megoldást igényel. Ugyanez a helyzet az intézményesült rendezvények, kiállítások stb. írásmódjával is.

Az intézménynevek kérdéskörén belül a panziók írása bizonytalan: *Gyöngyvirág Panzió* (vö. *Erzsébet Szálló*) vagy *Gyöngyvirág panzió* inkább a helyes megoldás. Az írásgyakorlatban felméréseim szerint eléggé nagy a káosz. Ugyancsak problematikus az egyházi intézmények helyesírása. Ezek a kérdések nyilvánvalóan nem igényelnek újabb szabálypontokat, fontos lenne azonban a meglévő szabályrendszerbe való beillesztésük. A szabályzati részben pedig egy-két példa erejéig kellene megjelenniük.

A márkanévek helyesírása elsősorban a meglehetősen népes tábort képviselő idegen márkanévek toldalékolásának a vonatkozásában bizonytalan. Ez

nagyon összetett probléma.¹⁵ Egyetlen példával szemléltetve: *Daewoóval* (216.) , *Daewoo-val* (215.) vagy *Daewooval* (217/c)? A probléma az idegen szavak toldalékolási lehetőségeire nézve is kiegészítést igényelne. Ezen túlmenően külön kérdés kell, hogy legyen a következő. Fercsik Erzsébetet idézem: „Hiányzik azonban a nyelvművelő szakirodalomból és a helyesírási szabályzatból is a márkanevek írását és helyesírását érintő [...] probléma feltárása: a márkanevek jellegzetesen nem verbális jegyeinek megjelenése az írott és nyomtatott szövegben.”¹⁶ Ez a hiány természetesen teljesen érthető, a márkanevek az utóbbi tíz-tizenöt évben szaporodtak ilyen mértékben el, így értelemszerűen nem kerülhettek bele a fenti kérdésekre adott válaszok az 1984-es szabályzatba. (A nem verbális jelek problémája részlegesen az állandó címeket is érinti.)

Újfajta jelenség a tulajdonnevek körében, s leginkább a márkanevek kategóriájához köthető, a különböző állampapírok megnevezése, például: *Kamatkozó Kincstárjegy*, *Magyar Államkötvény*. Legalább a példák szintjén egy következő szabályzatban feltétlenül meg kell jelenniük.

6. Rövidítések és mozaikszók problémájáról már szóltam. A mozaikszók helyesírási szabálypontjait minden bizonnyal ki kell egészíteni az újabb formák felvételével. Lehetséges, hogy ez teljesen új szabálypontot vagy -pontokat igényel, de a jelenségek egy része valószínűleg beilleszthető lesz a már kialakult helyesírási rendszerbe. A Magyar grammatikában a mozaikszók osztályozása már a következő: betűszók, szóösszevonások és egyéb mozaikszók. Az utóbbinál az alábbi példákkal: *Ceglédtej*, *Bácstej*, *Budagáz*, *Zalavolán* stb. A használatban ezek a formák gyakran a következő írásképpel jelennek meg: *CeglédTej*. (Ez a megoldás terjed egyébként az újságcímek körében is: *TeleSzuper*). Megszívlelendő a *Magyar grammatika* megállapítása a mozaikszókról: „A felsorolt típusokon kívül a mozaikszavak még számos változatban előfordulnak; sokszínűségük miatt nehezen osztályozhatók.”¹⁷

7. Azt írásjelekkel foglalkozó fejezetbe csak néhány apróbb kiegészítés kívánkozik. Ezek a következők: a formai kritériumok kicsit részletesebb bemutatása. Jóllehet ez inkább kézikönyvbe vagy tipográfiai tanácsadóba való kérdés, de érinti a szabályzatot is, s ezt a részt lehetne kicsit áttekinthetőbbé tenni, ha szükség van rá. Szintén inkább tipográfiai tanácsadóba tehető problémakör a táblázatok, ábrák írásjelhasználatának megoldása, ez érinti egyébiránt a kezdőbetű-használatot is. Igény mindenesetre van rá. Nem esik szó

15 Fercsik E.: A kiejtés és a helyesírás összefüggéséről – az idegen márkanevek kapcsán. *Módszer-tani Lapok* – Magyar, 2001, 1. 15–20.

16 Fercsik E.: A név kötelez – a márkanevek helyesírásáról. In Bozsik G.–V. Raisz R. (szerk.): *Helyesírás és tanárképzés*. Eger, 2000, 56.

17 Lengyel K.: A ritkább szóalkotási módok. In Keszler B. (szerk.): *Magyar grammatika*, i. m. 343.

egyáltalán a mondaton túlmutató írásjelezésről. Az igei vagy összetett állítványok közötti és, s, meg, vagy kötőszók vesszőhasználati kérdései kicsit részletesebb kifejtést érdemelnének, ha másképp nem, az orientáló jellegű példákkal (egyetlen példa szerepel ebben a részben). A nagyköötőjel problémájáról már szóltam. Ezek és az egyéb kisebb részletkérdések megvitatása Keszler Borbála írásjel-használati munkái alapján teljes mértékben megoldható. Mellékelem az Osiris-kézikönyv formai összefoglalóját az írásjelekről egy, még javítás előtt álló változat szerint. Hangsúlyozom, hogy ebben a mennyiségben és ezzel a részletességgel nem szabályzatba való probléma, megvitatni azonban talán érdemes.

„Az írásjelek formai jellemzői

A leggyakrabban használt írásjelek a következők.

Pont: . Alsó helyzetű, mindig szóköz nélkül kapcsolódik az előtte álló szó utolsó betűjéhez vagy más írásjelhez, de szóköz választja el a következő szó első betűjétől: *Esik az eső. Itthon maradunk; Budapesten szerzett diplomát (tanárit).; Manapság sok kft. alakul.* Szintén szóköz nélkül kapcsolódik a számjegyek után: *1994. június 14., 2003. 04. 29.* A pont után akkor nincs szóköz, ha egy olyan másik írásjel követi, amely szóköz nélkül kapcsolódik: *(kft., bt.),* valamint ha a pont az öt- vagy többjegyű számok tagolóeszköze: *12.345,* ha verziószámot tagol: *Windows 3.1,* illetve az időpont feltüntetésében van szerepe: *az érkezés időpontja: 10.35.*

Három pont: ... A félbeszakadt mondatok mondatzáró írásjeleként szokás három pontot használni annak érzékeltetésére, hogy a mondat nem fejeződik be. A három pont szóközök nélkül kapcsolódik a mondat utolsó szavához. A harmadik pont után csak akkor nincsen szóköz, ha olyan újabb írásjel követi, amely szóköz nélkül kapcsolódik, például kérdőjel, felkiáltójel vagy idézőjel. A három pont a magyarban egy karakternek számít, tehát ha utána kérdőjel vagy felkiáltójel következik, akkor ezeknek a záró írásjeleknek az alsó helyzetű pontját külön ki kell tenni:

Ha nem hagyod ezt abba, akkor...

Olyat mondok, hogy...!

Akkor most...?

„Elgondolkodtató...”

A három pont a mondaton belül is kifejezheti a félbeszakítást, töredezettséget, elhallgatást, kihagyást. Ilyenkor szóköz nélkül kapcsolódik az előtte álló szó utolsó betűjéhez, ellenben szóközt szokás tenni a következő szó első betűje előtt: *Én amolyan... nehéz felfogású ember vagyok.* Gyakori, hogy a három ponttal jelölt kihagyott nyelvi egység zárójelbe kerül, különösen idézés esetén. A zárójelen belül a három pontot szóközök nélkül kell használni: *„A római társadalom értékrendjében az első helyen a polgárok testületének, az engedelmeskedni és uralkodni egyaránt tudó katona politikusoknak az eré-*

neyi [...] álltak." Ha a három pont a mondat elején áll, az utána következő szóhoz szóköz nélkül kapcsolódik: ...és elindultunk.

Kérdőjel: ? A kérdőjel előtt nincsen szóköz, tehát közvetlenül követi az őt megelőző szó utolsó betűjét vagy más írásjelet. Korábban igényes kéziszedésekben 1-2 pontnyi beosztást, ún. spáciumot tettek a kérdőjel elé, a modern szövegszerkesztő rendszerek ezt szóköz nélküli szedés esetén már automatikusan megoldják: *Hol vagy?; Megérkezett már Péter (a testvéred)?* A kérdőjel után azonban mindig szóköz található, leszámítva azt a néhány esetet, amikor a kérdőjelet olyan írásjel követi, amely szóköz nélkül kapcsolódik, például ha a kérdő mondat zárójelben áll: *(Mikor kell elindulni?)*. Stílis, expresszív-emocionális kifejezőeszközként a kérdő mondatot lezárhatja egyszerre több, általában három kérdőjel is. Az ilyen esetekben a kérdőjelek szóköz nélkül követik egymást: *Ezt épp te kérdezed tőlem???*

Felkiáltójel: ! A felkiáltójel szóköz nélkül követi az előtte álló szó utolsó betűjét vagy más írásjelet, utána azonban szóközt kell hagyni. Korábban igényes kéziszedésekben 1-2 pontnyi beosztást, ún. spáciumot tettek a felkiáltójel elé, a modern szövegszerkesztő rendszerek ezt szóköz nélküli szedés esetén már automatikusan megoldják: *Péter! Gyere ide!; János nagyon „kedves”!* A felkiáltójel után akkor nincsen szóköz, ha olyan írásjel követi, mely szoroson tapad, például ha a felkiáltó, felszólító vagy óhajtó mondat zárójelben áll: *(De szeretnék gazdag lenni!)*. A fokozott emóció kifejezője lehet a mondat több, általában három felkiáltójellel való lezárása. A felkiáltójelek szóköz nélkül követik egymást: *De csodálatos ez a festmény!!!*

Vessző: , A vessző szóköz nélkül tapad az előtte lévő szó utolsó betűjéhez vagy más írásjelhez: *Hol fenn, hol lenn; Péter – a testvérem –, valamint a macska vannak otthon.* A vessző után azonban mindig szóközt kell tenni, kivéve, ha tizedesvesszőként szerepel: *12,34.*

Pontosvessző: ; A pontosvessző előtt soha nincs szóköz, tehát mindig közvetlenül követi az előtte álló szó utolsó betűjét vagy ritkábban más írásjelet. Korábban igényes kéziszedésekben 1-2 pontnyi beosztást, ún. spáciumot tettek a pontosvessző elé, a modern szövegszerkesztő rendszerek ezt szóköz nélküli szedés esetén már automatikusan megoldják: *Eddig jól megvoltunk; most váljunk ellenségekké?; Kabátja a földet verte (gyapjúkabát volt); télen-nyáron ezt hordta.* A pontosvesszőt mindig szóköz követi.

Kettőspont: : A kettőspont előtt nincsen szóköz, akár egy szó utolsó betűje, akár más írásjel után áll: *A cél: sikeresen megoldani minden feladatot; Féljében már körvonalazódott a „megoldás”: el kell csábítani a lányt.* (A kettőspont a matematikai osztás funkciójában másképp kezelendő.) Tagoló írásjelként a kettőspontot szóköz követi. Ez alól kivételnek számít az időpont írása, amikor a pont helyett kettőspont szerepel például a digitális kijelzésű órákon. Ilyenkor sem a kettőspont előtt, sem utána nem kell szóközt hagyni: *az indulás időpontja: 10:35.* Ezzel szemben ún. törhetetlen szóköz választja el

a számokat egymástól az eredmények jelölésében, hiszen ilyenkor arány fel-
tűntetéséről van szó: *16 : 6 a Vasas javára.*

Kötőjel: - A kötőjel (divíz) középső helyzetű, és általában tapad az előtte és
az utána álló szó utolsó, illetve első betűjéhez: *Csepel-sziget, anyagcsere-
vizsgálat, használtautó-kereskedés.* A kötőjel elválasztójelként a sor végére
kerül. Ritkábban, kizárólag szakmunkákban: például helyesírási szótárakban
vagy a kémiai írásbeliségben szigorúan kötelező jelleggel, ha kötőjellel írt sza-
vakat a kötőjelnél kell elválasztani, a kötőjel megismétlődhet a sor elején is:

*földrajzinév-   dihidrogén-
-bizottság   -foszfát-ion*

Nem tapad a kötőjel az előtte lévő szóhoz vagy más írásjelhez akkor, ha két
vagy több egymás után következő összetett szónak azonos az előtagja, és az
előtag nem ismétlődik meg minden összetétel esetében, tehát csak az első
összetett szóban írjuk ki: *gépgyártó, -szerelő és -javító műhely.* Nem tapad a
kötőjel az utána következő szó első betűjéhez akkor, ha két vagy több egymás
után következő összetett szónak azonos az utótagja, és ez az utótag nem is-
métlődik meg minden szóban: *tej-, zöldség- és gyümölcsfelhozatal.*

Nagykötőjel: - A nagykötőjel is középső helyzetű, de hosszabb és keske-
nyebb, mint a kötőjel. Hosszúsága megegyezik a gondolatjel hosszúságával. A
nagykötőjel esetén az esetek többségében sem előtte, sem utána nem szokás
szóközt tenni, tehát mindig tapad az előtte és az utána következő szóhoz vagy
számjegyhez: *Ferencváros-Újpest mérkőzés; Geiger-Müller-számlálócső;
1994-2001.* Szóköz akkor kerülhet a nagykötőjel elé és mögé, ha többtagú ne-
veket vagy több szóból álló szerkezeteket kapcsol össze: *f. hó 5. - f. hó 25.,
Kovács József - Szabó Béla.* Ha a nagykötőjel a sor végére kerül, elválasztójel-
ként is funkcionál:

*Hadrovics -
Gáldi-szótár*

Gondolatjel: - A gondolatjel és nagykötőjel között kizárólag az a külön-
ség, hogy a gondolatjel mindig szóközzel kapcsolódik az előtte álló szó utolsó
betűjéhez (vagy számjegyhez), ritkábban más írásjelhez, s a gondolatjel után
is szóközt kell tenni, nem tapad tehát a következő szó első betűjéhez (vagy
számjegyhez): *Gondolt egyet, és elindult - vissza a cellába; „Ismerni a jót
könnyebb, mint követni” - írta Kölcsey az unokaöccsének.* A gondolatjel a
közbevetések jelölőjeként páros használatú. Ha a második gondolatjel után
vessző következik, a két írásjel között nincsen szóköz: *Az orvosi egyetemen
szerezett diplomát - fogorvosit -, de író lett.*

Párbeszédjel: - A párbeszédjel a gondolatjellel azonos hosszúságú és for-
májú írásjel. Elsősorban szépirodalmi művekben használatos, ha az író vala-
kinek a szavait úgy idézi, hogy az idéző mondat megelőzi az idézetet, s az idé-
zet új sorba kerül. A párbeszédjel bekezdés élén áll, utána törhetetlen szóköz
következik:

Reménykedve kérdezte:

– *Ugye, hiszel nekem?*

Ha az író idéző mondata követi a szereplő szavait, az idézetet párbeszédjel és gondolatjel fogja közre:

– *Ugye, hiszel nekem? – kérdezte reménykedve.*

Zárójel: kerek ( ), szögletes [ ], kúpos < >, ritkábban kapcsos { }. Alapvetően a kerek zárójel használatos, a többi zárójelfajtát a zárójelezésen belüli zárójeles használatra szokás alkalmazni a fenti sorrend szerinti hierarchiában. A zárójel mindig párosan használt írásjel, tehát van egy nyitó és egy berekesztő tagja. A nyitó zárójelet szóköz választja el az előtte álló szó utolsó betűjétől (számjegytől) vagy más írásjeltől, utána azonban nincsen szóköz. A berekesztő zárójel előtt nem található szóköz, vagyis tapad az előtte lévő szó utolsó betűjéhez (számjegyhez) vagy más írásjelhez. A berekesztő zárójel után következő szó első betűjét azonban szóközzel kell elválasztani, valamint a zárójel utáni olyan más írásjel is, amely szóközzel kapcsolódik. Ha a berekesztő zárójelet olyan írásjel követi, amely szóköz nélkül kapcsolódik, a berekesztő zárójel és e között az írásjel között nincsen szóköz:

Feleségét (Katit) negyven évvel ezelőtt ismerte meg.

Feleségét („a nagyságos asszonyt”) évtizedek óta ismeri.

Feleségét – akit ő csak Katinak hívott (Ferenczy Katalin) – negyven éve ismeri.

Negyven éve ismeri feleségét (Ferenczy Katalint).

(Feleségét, Katit, negyven évvel ezelőtt ismerte meg.)

(Feleségét, Katit, negyven évvel ezelőtt [1963] ismerte meg.)

A kerek berekesztő zárójelet speciális esetben szokás önállóan használni: kiemelt helyzetű, tagolásra szolgáló számjegyek után. Ilyenkor a berekesztő kerek zárójel szóköz nélkül kapcsolódik a számjegyhez: 2).

Idézőjel: „ ”, » « vagy ‘ ’. Az első idézőjel az alapforma, a másodikat, az ún. lúdlábat általában idézetben belüli idézőjelként szokás alkalmazni: *„János egy nagyon »furcsa« ember”,* vagy esetleg verzális szedésben elsődleges idézőjel is lehet. A harmadik idézőjelet főként akkor szokás használni, ha egyenes idézetben harmadlagos idézőjel szerepel. Egyenes idézetben ugyanis az eredeti, idézett szöveg idézőjelei egy fokozattal lejjebb kerülnek. Az idézőjel páros írásjel. Alapformájában a kezdő idézőjel mindig alsó helyzetű, és 99-es alakú, a berekesztő idézőjel ugyanilyen formájú, viszont felső helyzetben van. A lúdláb kezdő jele balra, a berekesztő jel jobbra nyílik. A harmadlagos idézőjel felső helyzetű, két jele egymással ellentétes irányú. A kezdő idézőjelet szóközzel kell elválasztani az előtte álló szó utolsó betűjétől (vagy számjegytől), az utána álló szó (vagy számjegy) azonban mindig szóköz nélkül kapcsolódik az idézőjelhez. A nyitó idézőjel előtt akkor nincsen szóköz, ha egy olyan írásjel előzi meg, amelyik szorosan tapad, például nyitó zárójel. A berekesztő idézőjel esetén az előtte álló szó utolsó betűje (vagy számjegy), valamint más

írásjel mindig tapad az idézőjelhez, míg utána szóközt kell tenni, kivéve, ha olyan írásjel következik, amelyik szóköz nélkül kapcsolódik.

Ezek a szokatlan „terminusok” nem használatosak a szakirodalomban.

„Az értékvesztés pszichológiailag törvényszerűen jelentkező feszültségforrás.”

„A mindenséggel mérd magad!” – írja József Attila.

Fájdalomcsillapításra szolgál a bőrön keresztül történő idegingerlés, a „TENS”.

(„A szferikus geometriát sokszor Riemann-geometriának is nevezik.”)

Ritkábban használatos írásjelek és szimbólumok formai sajátosságai:

+ az összeadás jele

– a kivonás jele

·, × vagy (a szorzás jele

: vagy / az osztás jele

= az egyenlőség jele

≈ a közel egyenlő jelölése

% a százalék jele

‰ az ezrelék jele

/ a vagylagosság jele

§ a paragrafus jele

* vagy ¹ a jegyzet jele

' a hiány jele

' ' a jelentésjel

" az ismétlés jele

° a fok jele

~ az ismétlés vagy megfelelés jele, a tilde

/. fordíts! jelölése

· a perc jele

· a másodperc jele

@ az elektronikus levelek címében alkalmazott jelölés („kukac”)

& az és jele

a kettős kereszt a számok előtt

Az összeadás, kivonás, szorzás és osztás, valamint az egyenlőség jelei és a számjegyek közé szóközt kell tenni: $2 + 2 = 4$, $6 - 3 = 3$, $5 \cdot 5 = 25$, $56 : 7 = 8$. Az összeadás és az egyenlőség jelét ritkábban szavak között is szokás használni, ebben az esetben is szóközzel kapcsolódik a jel a szó első vagy utolsó betűjéhez: $mi = \acute{e}n + te + \acute{o}$.

A középső helyzetű pont a matematikában általános használatú a szorzás jelölésére. A szorzókereszt a méretezésben és a vektoriális szorzatokban alkalmazott matematikai jel. A csillag a szorzás jeleként pedig elsősorban a számítógépes írásgyakorlatban terjedt el.

A százalék, a fok és a paragrafus jele a teljes szó helyett áll. A paragrafusjel minden esetben szóközzel kapcsolódik az előtte álló sorszámnévhez. Ezt a sorszámnevet számjeggyel szokás írni, így a paragrafusjel és a pont között található a szóköz: 3. §. Toldalékolás esetén a toldalék szóköz nélkül, kötőjellel követi az írásjelet: 3. §-ban. A százalék jele a paragrafus jelével ellentétben szóköz nélkül követi a számjegyekkel írott tőszámnévet: 10%, a toldalék pedig ugyanúgy kötőjellel, szóköz nélkül kapcsolódik: 10%-os. Ugyanígy kell eljárni az ezrelékjel használatában is: 10‰, 15‰-es. Szintén szóköz nélkül kapcsolódik a számjegyekkel jelölt tőszámnévhez a felső helyzetű fokjel: 3°, toldalékos alakja a paragrafus és a százalék jeléhez hasonlóan kötőjellel írandó: 3°-kal. A fokjel előtt szóközt kell azonban hagyni, ha a Celsius-fok jele előtt áll: 35 °C.

A vaglyagosság jele két szó vagy szórész között a választó mellérendelő viszonyt jelöli, mindig szóközők nélkül kapcsolódik: *formális/informális*. A vaglyagosság jele elválasztójelként is funkcionálhat, ha sor végére kerül:

*formális/
informális*

A ferde vonal mint írásjel a számokkal együtt is gyakran használatos a törtszám jelölőjeként: 1/8, ez igényesebb tipográfiában grafikailag azonos ezzel a formával: $\frac{1}{8}$.

A lábjegyzetet általában felső helyzetű csillaggal vagy ugyancsak felső helyzetű arab tőszámokkal szokás jelölni. Mindkét jel szóköz nélkül tapad az előttük álló szó (ritkábban számjegy) utolsó betűjéhez: *szemantika**, 2001¹.

A magyar nyelvben meglehetősen korlátozott használatú hiányjel vagy más néven aposztróf felső helyzetű, és szorosan tapad az előtte lévő szó utolsó betűjéhez vagy az utána következő számjegyhez: *Hál' istennek*, évszámokban pedig az ezres és a százás érték hiányának fakultatív jeleként: '94.

A páros használatú jelentésjel, amely mindig felső helyzetű, a nyelvészeti szakirodalomban a legelterjedtebb, mind a nyitó, mind pedig a záró jel a hiányjel formájával egyezik meg. A nyitó jelentésjel tapad az utána következő, a záró pedig az előtte álló betűhöz: 'kukac'.

Az ismétlés jele meglehetősen ritkán használatos írásjel, elsősorban kézzel írt szövegekben szokás alkalmazni. Ez az írásjel az alatt a szó alatt található, amelynek ismétlődését jelöli. Általában az ismétlés jele előtt és után nagyobb térköz található. A térköz nagyságát annak a szónak a hosszúsága határozza meg, amelyre az ismétlés jele vonatkozik. Kézírásban a jel előtt és után kötőjelet is szoktak tenni:

<i>Helyezés</i>	<i>Név</i>	<i>Lakóhely</i>
1.	Kardos Vera	Budapest
2.	Siklósi Anna	”
3.	Péter László	”

Ugyancsak az ismétlés, illetőleg a megfelelés jele a hullámos vonal a betűk középvonalában, az ún. tilde. Főként a szótárakban alkalmazott írásjel. A címszót helyettesíti, elsősorban helytakarékossági oka van a használatának. Ha toldalék kapcsolódik ehhez az írásjelhez, a kötőjel nem használatos, a toldalék szóköz nélkül követi az ismétlés jelét. Példa A magyar nyelv értelmező szótárából:

iskolakötelezettség fn (hiv)

1. Az az állapot, hogy valaki iskolaköteles.

Az ~ határa; az általános ~ról szóló törvény.

Túlhaladta az ~et.

Főként a nyelvészeti szakirodalomban használatos a tilde a megfelelés vagy a váltakozás jelölőjeként. Általában két szó között áll, és szóközzel kapcsolódik a megelőző szó utolsó és a következő szó első betűjéhez: *föl ~ le, fergeteg ~ forgatag.*

A 'fordíts!' jelentésű írásjel soha nem a folyamatos szöveg szerves része. Általában magában, a lap közepén vagy alján a jobb sarokban található. A szövegtől többnyire sorköz vagy sorközök választják el.

Az elektronikus levelek címében használt ún. kukac alkalmazása a következő: *kopasz@freemail.hu*. A @ előtt és után nincsen szóköz."

Végül két dolgot szeretnék kiemelni. Megismétlem: a fentiek nem tartalmazzák azt az átgondolást, hogy mindebből mi, hogyan és milyen formában kellene, hogy a szabályzatba bekerüljön. Nyilvánvalóan sok a vitatható pont. Mindazt, amit leírtam, pusztán hangos gondolkodásnak szántam. Konceptcionálisan a rendszerjelleg tekintve ugyanis nincsen szükség változtatásra a szabályzatban.

A másik: nem foglalkoztam a terminológia kérdésével. Nyilvánvaló, hogy a 12. szabályzat előkészítésekor ezt is meg kell vitatni és átgondolni. Sok módosításra nincsen persze szükség, apróbb dolgokban lehet változtatni, például el lehetne hagyni a birtokos személyrag kategóriát és helyette a birtokos személyjel terminust elhelyezni, és nem zárójelben.

Az úzus tekintetében, tehát annak feltérképezésére, hogy mit tesz egy-egy jelenséggel az írásgyakorlat, egy csodálatosan új lehetőség nyílt. Az interneten hozzáférhető *Nemzeti szövegtár* mint alapkörpusz erre tökéletesen alkalmasnak bizonyul. Mindenféle jelenség feltérképezésére használható. Egyetlen példa: idegen szavak magyaros vagy idegenes írásának kérdésében nagymértékben segíti a döntést az írásgyakorlat. Ez persze nem jelenti azt, hogy az úzus alapján kell minden esetben meghatározni az írásmódot, de az ilyen vagy olyan döntés korrekt adatokkal alátámasztható.

Irodalom

- Dobsonyi Sándor: Az alárendelő szóösszetételek néhány típusáról – a helyesírás szempontjából. In Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Kiadó, Budapest, 2002, 116–123.
- Elekfi László: A nagykötőjel használata. *Magyar Nyelvőr*, 1964, 88. 131–135.
- Fábián Pál: A magyar helyesírás sorsfordulói. In: V. Raisz Rózsa (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. XII. Anyanyelv-oktatási napok. MNyTK, 207. Budapest, 1996, 301–310.
- Fábián Pál: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról. In Bozsik Gabriella–V. Raisz Rózsa–Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírásunkról, helyesírásunkért*. Eger, 1998, 12–17.
- Fercsik Erzsébet: A név kötelez – a márkanévek helyesírásáról. In: Bozsik Gabriella–V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírás és tanárképzés*. Eger, 2000, 46–57.
- Fercsik Erzsébet: A kiejtés és a helyesírás összefüggéséről – az idegen márkanévek kapcsán. *Módszertani Lapok – Magyar*, 2001, 1. 15–20.
- Keszler Borbála: A szóképzés. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000, 307–320.
- Kugler Nóra–Lengyel Klára–Markó Alexandra–Mártonfi Attila (szerk.): *Helyesírási diákszótár*. Korona Kiadó, 2001.
- Laczkó Krisztina: Egy „ismeretlen” írásjelünk: a nagykötőjel. *Magyar Tudomány*, 1997, 7. 861–862.
- Laczkó Krisztina: Játék a betűkkel. In Hajdú Mihály (szerk.): *Köszöntő Fábián Pál 80. születésnapjára*. Budapest, 2002, 36–38.
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila: *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, Kézirat.
- Lengyel Klára: A ritkább szóalkotási módok. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000, 337–345.
- A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Mártonfi Attila: A helyesírási norma kérdése ma. In Balaskó Mária–Kohn János (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII. magyar alkalmazott nyelvészeti konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása*. Szombathely, 1999, 149–153.
- Móro Imre: *Magyar nyelvű rövidítések és betűszavak szótára*. Littera Könyvkiadó, Pécs, 1997.
- Pásztor Emil: Az egyszerűsítő írásmód. *Magyar Nyelvőr*, 1993, 117. 519–521.
- Tolcsvai Nagy Gábor: Lehetőségek és kötelességek a nyelvi tervezésben. *Magyar Nyelvőr*, 1996, 120. 237–249.

A magyar helyesírás jövőjéről

Anyanyelvünk jelen állapotáról és jövőjéről szólva, számba véve a ma és a holnap nyelvstratégiai teendőit, nem maradhat említés nélkül az írás normarendszere: a helyesírás sem.

A magyar helyesírás szabályozásának ügye több mint másfél évszázada összekapcsolódik a Magyar Tudományos Akadémia – illetve elődje, a Magyar Tudós Társaság – nevével. Ez idő alatt jócskán megváltozott azonban a szabályzat hatóköre, az írásgyakorlatban betöltött szerepe: míg az 1832-ben kiadott első szabálykönyv azzal a céllal készült, hogy az akadémiai kiadványok írásmódját egységesítse (voltaképpen tehát belső kiadvány volt az Akadémia tagjai számára), addig *A magyar helyesírás szabályai* címmel a szabályzat 11. kiadásaként 1984-ben megjelent kézikönyv (rövidítve AkH. 1984.) előírásai a magyar nyelvű írásgyakorlat egésze számára – határokon innen és túl – a helyesírási normát jelentik. Kell-e hangsúlyozni: a magyar helyesírás egységének megőrzése érdekében múlhatatlanul fontos, hogy ez a jövőben se változzék.

Az egység vajon jelenti-e azt is, hogy a szabályrendszer megmerevedett, hogy helyesírásunk immár örök és változtathatatlan? Korántsem. „Minden helyesírási szabályzat menthetetlenül elavul egyszer – írja Fábíán Pál¹ –; mert egy bizonyos idő (századunkban 20-30 év) múltán már más igényeket támaszt a társadalom a szabályzattal szemben, mint korábban tette; s mert megváltozik a kibocsátásakor még híven tükrözött nyelv is.” – Mai írásgyakorlatunkban több tényező mutatja, hogy belátható időn belül a szabályzat jelenlegi kiadása is felülvizsgálatra, ennek eredményeként pedig valószínűleg módosításra szorul. Ilyenek például az alábbiak:

a) Egyre több olyan közleményt olvashatunk a szakirodalomban, amely a szabályzatban nem tárgyalt – azaz szabályozatlan írásmódú – alakulatokra hívja föl a figyelmet. (Az ilyenek léte az előbbi idézetben említett nyelvi változás szemléletes példája: a szabályozatlanság tudniillik legnagyobbbrészt annak

1 Fábíán P.: A magyar helyesírás sorsfordulói. In V. Raisz R. (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Budapest, 1996, 308.

a következménye, hogy megjelennek, illetőleg felszaporodnak a nyelvben az olyan alakulatok, amelyek az előző szabályozáskor nem vagy csak csekély számban fordultak elő, így az írásmódjuk még nem igényelt szabályozást.) Ezek mindegyikét számba venni itt nincs mód; pusztán szemléltetésként említettessék meg néhány példa. Nincsen szabály arra, hogyan kell toldalékolni a két azonos rövid magánhangzóbetűre végződő idegen márkanéveket (*Dae-woo*, *Pedigree*²); nem esik szó arról sem, milyen kezdőbetűvel írandók egyes tulajdonnevek bizonyos igei és melléknévi származékai, valamint az ezekből továbbképzett származékszavak (*Európa európázás*, *Torgyán torgyánkodás*, *Gombár gombároznak*, *Antall antalltalanított*³; *Speed speedez*, *speedezés*, *bespeedezve*⁴); szabályozatlan az is, kapcsolhatunk-e újabb szót kötőjellel a már eleve kötőjeles szóösszetételhez (*tb-járulék-csökkentés*, *Széchenyi-díj-bizottság*, *Guinness-rekord-kísérlet*⁵).

b) Egyes szabályok felülvizsgálatának szükségességét mutatja az is, ha az írásgyakorlat nem követi az előírást. Manapság ezt leginkább a kis és nagy kezdőbetűk használatának egyes eseteivel kapcsolatban tapasztalhatjuk (erről később bővebben is esik még szó).

c) Arra is van példa, hogy egyes szabályokról használat közben bebizonyosodik: nehezen alkalmazhatók, esetleg következetlenek vagy ellentmondások. Ritka kivételként az AkH. 1984. előírásai között is találhatunk ilyet; egyiküket-másikukat szintén említtem majd.

Mint az eddigiekből talán nyilvánvalóvá vált, a jövőről szólni csak a jelen gondjainak az ismeretében lehet; az alábbiakban ezért elsőként a valamilyen szempontból gondot okozó esetek közül igyekszem bemutatni néhányat. Minden problematikus pontra kitérni az adott keretek között nincs lehetőség, ennél fogva olyanokat választottam ki, amelyeknek az alapos vizsgálatára a szabályzat új kiadásának előkészítése során – megítélésem szerint – bizonyosan sor fog kerülni. (A szabályrendszer egészének kritikai szempontú áttekintését elvégezte Ágoston⁶ és Elekfi⁷; egyes részrendszerek vitatható pontjairól l. Balázs⁸ és Dobsonyi⁹.)

---

2 Fercsik E.: Az idegen márkanévek egy típusának magyar toldalékolása. *Magyar Nyelvőr*, 2001, 493–494.

3 Horváth L.: A nagy kezdőbetűs igék és rokonaik. *Magyar Nyelvőr*, 1995, 4–7.

4 Holczer J.: Csakugyan „Speedez” meg „beSpeedez” a narkós? *Magyar Nyelvőr*, 1999, 504.

5 Dobsonyi S.: Az alárendelő szóösszetételek néhány sajátos típusáról – a helyesírás szemszögéből. In Balázs G. – A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2002, 116–123.

6 Ágoston M.: *Helyesírásunk hitelért*. Fórum Könyvkiadó – Híd, Újvidék, 1986.

7 Elekfi L.: A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. *Magyar Nyelvőr*, 1987, 297–314.

8 Balázs G.: Lehetséges nyelvi szabványok: helyesírás, helyesbeszéd. In Balázs G.: *Lehetséges nyelvi szabványok*. A–Z Kiadó, Budapest, 2000, 81–90.

9 Dobsonyi S.: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege. In Bozsik G. (szerk.): *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdései az ezredfordulón*. Líceum Kiadó, Eger, 2003.

A hagyományos írásmód

Amikor a helyesírási szabályzat megváltoztatásának lehetősége szóba kerül, rendszerint vitatott pontként esik szó a *j* hang jelölésével, illetőleg az *ly* betűvel kapcsolatos kérdésekről. (Így volt ez a 10. és a 11. kiadás előkészítése során is.) Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen az *ly* esetében kivételesen alakul a betű és a beszédhang (pontosabban hangtípus, azaz fonéma – a precíz megnevezésnek ez esetben nincs jelentősége) viszonya: míg a mai magyar helyesírásban minden egyes beszédhangnak egyetlen betűjele van, a *j* hangot kivételesen két betűvel jelöljük: bizonyos szavakban *j*-vel, másokban *ly*-nal. (Érdemes tudni, hogy ez a „következetlenség”, „logikátlanság” egy nyelvi változásnak a következménye: a régi nyelvben az *ly* betűnek saját hangértéke volt, vagyis például a *tej* és a *hely* szóban – ellentétben a mai állapottal – nem ugyanazt a [j] hangot ejtették. Ez a hang később kipusztult a nyelvből, ám a betűjelét a helyesírás megőrizte.) A kérdés az, hogy megváltoztatandó-e ez a kivételes állapot. Okoz-e olyan zavarokat az *ly* betű léte, hogy komolyan fontolóra kelljen venni a betűkészletből való kiiktatását, „eltörlését”? A válasz egyszerű és egyértelmű: nem okoz. Ellenkezőleg: az eltörlése okozna zavart. Nem túlzás azt állítani, hogy az írásbeliség kiterjedtségének mai fokán ez a lépés fenekestül forgatná fel a magyar nyelvű írásgyakorlatot, továbbá hogy nagy valószínűséggel a magyar nyelven írók-olvasók százezreit – ha nem millióit – fordítaná szembe az Akadémia fennhatósága alatt született helyesírási szabályzattal, miközben érdemi haszonnal nem járna. Hiszen könyvek százezrei – a szépirodalom éppúgy, mint a szakkönyvek, köztük tankönyvek és szótárak, határon innen és túl – ítélnének arra, hogy a zúzdában fejezzék be esetleg még meg sem kezdődött pályafutásukat. És ha átmeneti türelmi idő könnyítené meg az átállást? Ez lehetséges lenne; de ez idő alatt például hány diáknak kellene a közoktatásban olyan taneszközökből tanulnia, amelyek nincsenek összhangban az érvényes helyesírási szabályzattal? Másfelől: semmiképpen nem mondhatnánk le arról, hogy a következő nemzedékeknek megtanítsuk az ábécéből száműzött betűt (természetesen a hangértékével együtt), hiszen máskülönben csak nehezen tudnák elolvasni a magyar nyelvű írásbeliségnek azokat a produktumait, amelyek a helyesírási reform előtt születtek. – A reformmal való társadalmi szembefordulásról csak annyit: vajon például a *-hely* utótagú nevet viselő települések lakói zokszó nélkül hajlandók lennének-e egyik napról a másikra *-hej*-et írni falujuk vagy városuk nevében? És az Ibolyák, Károlyok, Mihályok – és mindazok, akiknek a vezetéknevében fordul elő az *ly*? – Vagy netán a tulajdonnevekben maradjon meg az *ly*, csupán az egyéb szavakban cseréljük föl *j*-vel? Ennek éppúgy nem lenne semmi haszna, mint a teljes eltörlésnek. Ugyanis – mint Hangay¹⁰ statisztikai vizsgálatai-

10 Hangay Z.: Valóban súlyos probléma-e a magyar helyesírásban a *j* hangú szóállományok a két

ból kiderül – azok a nem tulajdonnévi szófajú szavak, amelyekben előfordul az *ly*, a szótárazott szókészletnek igen csekély hányadát alkotják csak: a *j* hangot tartalmazó szóállománynak (amely az értelmező kéziszótárbeli 58 ezer önálló szócikk 5%-a) az 1,5%-át írjuk *ly*-nal; e hányadban azonban már az olyan ritkán előforduló, illetőleg régies vagy tájszavak is benne vannak, mint a *kólya*, *csereklye*, *görvély*, *klistély*, *omboly* stb. Azt kell mondanunk tehát hogy a *j* hang kétféle jelölése „igazában nem nehezíti helyesírásunkat”.¹¹

Végezetül ne felejtjük el azt sem, hogy bizonyos írásképekhez a műveltség, iskolázatlanság képzeete társul – a magyarban az *ly* elvétele éppen ilyen. Már csak ezért sem lenne szerencsés, ha éppen az Akadémia lenne a „palánkhelyesírás” (ahogyan néhány évtizede egy akadémikus fogalmazott) terjesztője.

Hasonlóképpen írásrendszerünk értelmetlen megbolygatásának minősülne a zárt [ë] hang külön betűvel való jelölésének a bevezetése is: több millió magyar anyanyelvű beszélő kényszerülne ugyanis arra, hogy egy olyan beszédhangot jelöljön írásban, amelyet maga nem ejt, így a különbséget ezen hang és az alsó nyelvállású [e] között nem is hallja. Tovább bonyolítaná a helyzetet, hogy azok sem egységesen használják a zárt [ë]-t, akik élnek vele.

E két esetben tehát a jelenlegi szabályozás fenntartása a föltétlenül kívánatos.

A tulajdonnevek írása; a kis és a nagy kezdőbetűk

A szabályozás elvi alapja – mint a helyesírási bizonytalanság forrása

Mint köztudomású, „a tulajdonnévnek a köznévtől nagy kezdőbetűvel való megkülönböztetése régi hagyománya a magyar helyesírásnak. (...) a tulajdonnév kötelező nagybetűje (...) régóta elemi helyesírási tudnivalóként gyökerezett meg a társadalom tudatában”.¹² Mivel állandó nagy kezdőbetűjük csak a tulajdonneveknek van, azt mondhatjuk, hogy az írásmód – a nagy kezdőbetű – szófajjelölő szereppel bír.

A tulajdonnevek helyesírásában mutatkozó nehézségek nem csekély része éppen erre az „elemi helyesírási tudnivaló”-ra, voltaképpen tehát a szabályozás elvi alapjára vezethető vissza. Tudniillik a valóban nagyon egyszerű „tulajdonnév = nagy kezdőbetű” szabály csak akkor alkalmazható problémamen-

---

betűjele? In O. Bozsik G. – V. Raisz R. – Zimányi Á. (szerk.): *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Eger, 1996, 47–53.

11 Hangay Z.: i. m. 53.

12 Szemere Gy.: *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 179.

tesen, ha: a) egy adott szóról vagy szócsopotról egyértelműen el tudjuk dönteni, hogy tulajdonnév-e vagy sem; b) ha – ennek eredményeként – a tulajdonnevet a szövegben pontosan el tudjuk határolni a környezetétől (azaz az őt megelőző és követő nyelvi elemektől). Ismeretes azonban a szakirodalomból – a tulajdonnév-elméletiből és a helyesírásiból egyaránt –, hogy jó néhány nyelvi alakulat esetében vitatható, bizonytalan a szófaji minősítés. Azt mondhatjuk, hogy köznévszerű és tulajdonnévszerű között nem éles határvonal, hanem átmeneti sáv húzódik. (Az, hogy e két kategória között nem lehet pengeélességű határt vonni, korántsem kivételes jelenség. Éppen ellenkezőleg: a folyton változó élő nyelvben az átmeneti alakulatok léte a természetes; találunk ilyeneket például a szó szerkezetek és a szóösszetételek kategóriájának vagy az egyszerű és az összetett mondatoknak a mezsgyéjén is.) Érdemes idézni a kérdéstről Hajdú Mihály megállapítását: „Előfordul végül az is, hogy nem tudjuk eldönteni, mit tekintünk valódi tulajdonnévnek, hol vannak a határok közszó és tulajdonnév között. A hagyományos és egyértelmű tulajdonneveken kívül vannak olyanok, amelyeket egyik nyelvben közsavaknak tekintenek, másokban tulajdonneveknek. Ilyenek például a napok, hónapok, események nevei, márkanevek, állatok, növények rendszertani nevei stb. (...) A tulajdonnevek tartományát inkább tehát a hagyomány, szokás határozza meg, nem a nyelvi logika.”¹³

Mindezek ismeretében talán többekben megfogalmazódott a kérdés: a helyesírási szabályzatok készítői vajon nem tudták, hogy az egyszerűnek és egyértelműnek tűnő szabály milyen ingatag alapon áll? Nos, természetesen tudták. Hexendorf Edit¹⁴ csaknem fél évszázaddal ezelőtt a következőt állapította meg: „(...) azoknak az eseteknek a többségében, amelyekben a kis- vagy nagybetűs kezdés vitatható, tulajdonképpen a köznévszerű és a tulajdonnévszerű elhatárolásának kérdésével állunk szemben”. Deme Lászlótól¹⁵ pedig ezt olvashatjuk: „Ami olykor nehézséget okoz, az nem a szabály, hanem alkalmazása: annak megállapítása, hogy köznévszerű vagy tulajdonnévszerűvel, azaz megjelöléssel vagy elnevezéssel van-e dolgunk.” – Annak, hogy mindezek ellenére mégis a szóban forgó szabályt írják elő a szabályzatok, egyszerűen az az oka, hogy jobbat (könnyebben alkalmazhatót) eddig még senkinek sem sikerült találnia. S ne felejtsük el azt sem, hogy a latin betűs írásrendszernek sok száz éves múltra visszatekintő, különböző nyelveken átívelő sajátosságáról van szó! Célszerűtlen is lenne tehát ezt a hagyományt felrúgni.

13 Hajdú M.: *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994, 14–15.

14 Hexendorf E.: A kis és nagy kezdőbetűk. In Benkő L. (szerk.): *Helyesírásunk időszzerű kérdései*. Nyelvtudományi Értekezések 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 57.

15 Deme L.: *Helyesírási rendszerünk logikája*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 110. Budapest, 1965, 22.

Mit lehet tenni annak érdekében, hogy a szabály alkalmazása kevesebb gondot okozzon? Úgy vélem, érdemes lenne összegyűjteni és részletesen megvizsgálni a mai magyar nyelvnek azokat az alakulatait – a szabályzatban vagy a helyesírási szótárakban már ma is megtalálhatókat és az onnan hiányzókat egyaránt –, amelyek eddig nem szerepelnek a tulajdonnevek között, ám felvetődhet a kérdés, hogy nem tartoznak-e mégis oda. Hasonlóképpen figyelmet érdemelnek az olyanok is, amelyek esetében a tulajdonnév terjedelme a kérdéses. A vizsgálat eredményeként némelyiknek esetleg kétségtelenné válna a tulajdonnév mivolta, illetve egyértelműen meghatározhatónak bizonyulna a terjedelme; ezek helyesírására azután meg lehetne alkotni a megfelelő szabályt. De szólnia kellene a szabályzatnak azokról az esetekről is, amelyekben nem lehet minden kétséget kizáróan dönteni a szófajiságról (mint főntebb volt már róla szó, az ilyenek léte természetes). Ilyenkor talán célszerű lenne figyelembe venni, melyik forma a gyakoribb a mindennapi írásgyakorlatban, s ezt követésre ajánlani – de semmiképpen sem kizárólagos szabályként előírni. Továbbá az ajánlott írásmód mellett ott szerepelhetne a kevésbé gyakori is, mint választható lehetőség, mint ugyancsak helyes megoldás. Az ilyen kétséges eseteket akár külön szabálypontba összegyűjtve is közzölhetné a szabályzat.

Vizsgálhatók lennének például az alábbiak (a példák forrásául – saját gyűjteményemen kívül – felhasználtam Zimányi Árpád rendkívül alapos, bőséges példatárral illusztrált tanulmányát is)¹⁶:

a) *Rendezvények, mozgalmak, programok neve*. Szabályzatunk az ilyeneket nem tekinti tulajdonnévnek, ezért – a 146. szabálypontban – kis kezdőbetűs írásukat rendeli el (az „általában” megszorítással): *jövőkutatási konferencia, nemzetközi orvoskongresszus, légkörkutató szimpózium, erdészeti és faipari tudományos napok, a magyar nyelv hete, országos középiskolai tanulmányi verseny* stb. A 191. pont ellenben úgy rendelkezik, hogy „intézményszerű (rendszeresen ismétlődő országos vagy nemzetközi) rendezvények, kiállítások, vásárok stb. nevét az intézményekével azonos módon szokás írni: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok, Vadászati Világkiállítás* stb.”. – Kérdés, mi lehet az „intézményszerű”-ség kritériuma. Ha az utóbbi szabálypontban zárójelben olvasható magyarázatot (vagyis a rendszeres ismétlődést és az országos vagy nemzetközi jelleget) tekintjük annak, akkor úgy tűnik, a szabályzat megadja a szükséges útbaigazítást. Elbizonytalanítanak, kétségeket ébresztenek azonban a kritérium alkalmazhatóságát illetően a 146. pont példái. Ugyanis például a magyar nyelv hete és az országos középiskolai tanulmányi verseny egyaránt országos is, rendszeresen is-

---

16 Zimányi Á.: Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. In O. Bozsik G. – V. Raisz R. – Zimányi Á. (szerk.): *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. I. m. 68–84.

métlődő is, mégis kis kezdőbetűvel szerepel mindkettő. – Hogy a jelenlegi szabályozás felülvizsgálandó, azt meggyőzően bizonyítja az írásgyakorlat is. Különösen nagy súllyal esik latba, hogy meglehetősen általános a szóban forgó alakulatok nagy kezdőbetűs írása a nyelvészeti, nyelvművelő folyóiratokban is. Zimányi alábbi példái a *Magyar Nyelvőr*ből, az *Édes Anyanyelvünk*ből és a *Magyartanításból* valók (itt csak szemelgetésre van mód a jóval bőségebb listából): *III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Anyanyelv-oktatói Napok, Édes Anyanyelvünk Országos Nyelvhazsnálati Verseny, Implom József Helyesírás Verseny*. A példák felsorakoztatása után a szerző megjegyzi: „Az országos középiskolai tanulmányi versenyt e sorok írója a szabályzaton kívül eddig kizárólag nagy kezdőbetűs formában látta (...).”¹⁷ Ugyanezt mondhatom magam is, hozzátéve, hogy találkozhatunk ezenkívül is olyan alakulattal, amely kizárólag nagy kezdőbetűvel fordul elő: az egyetemi és főiskolai hallgatók két évente megrendezett tudományos konferenciájának nevét minden kiadványban – meghívón, programfüzetben, a dolgozatok összefoglalóit tartalmazó kötetben – egyaránt *Országos Tudományos Diákköri Konferencia* alakban láthatjuk.

Érdemes itt szólni egyes sportversenyek nevének írásmódjáról is. Ahogyan az eddig említettek, ezek is igen gyakran fordulnak elő nagy kezdőbetűvel (a példák a sportsajtóból valók): *Jóakarát Játékok*, illetve *Jóakarát játékok*, *Magyar Kupa*, *Stanley Kupa*, *Bajnokok Ligája*, *Aegon Balaton Nagydíj*, *Metabond-Veszprém Rali* (így, nagykötőjellel), *Osztrák Nagydíj*, *Magyar Nagydíj*. (Ez utóbbiak a Formula-1-es autós gyorsasági világbajnokság egyes futamainak az elnevezései. E versenysorozatot 1950 óta minden évben megrendezik; egy sorozat 16 versenyből – futamból – áll. A versenyévad minden egyes futamának más-más ország ad otthont, innen a név. A nagy kezdőbetűk használatát ez esetben szinte kizárólagosnak mondhatjuk.) Érdekes, hogy J. Soltész a versenyek nevét az intézménynevek (!) közé sorolja.¹⁸

Zárjuk végül e pontot annak megemlékezésével, hogy a különféle iskolai – pedagógiai, módszertani – programok vagy akár ösztöndíjak, pályázatok is kaphatnak nevet, s ezeket is láthatjuk nagy kezdőbetűvel: *Lépésről lépésre program*¹⁹; *Arany János Tehetséggondozó Program*²⁰; *Bursa Hungarica Felsőoktatási Önkormányzati Ösztöndíjpályázat*²¹; *Bolyai János Kutatási Ösztöndíj*²².

17 Zimányi Á.: i. m. 73

18 J. Soltész K.: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 98.

19 *Köznevelés*, 2002, 1–2. 3.

20 Uo.

21 Uo.

22 *Akadémia*, 1998. ősz, 31.

b) *Az intézmények alárendelt egységeinek neve.* Az ilyen alakulatok írásmódjával kapcsolatban ugyanazt mondhatjuk, mint az előző pontban: a szabály a jelenlegi formájában ellentmondásos, illetőleg az írásgyakorlat nemigen követi az előírást; talán mert annak eldöntése, hogy az efféle alakulatok közül melyek tekinthetők tulajdonnévnek, még nehezebb, mint a rendezvények, programok neve esetében – teljesen megnyugtató módon valószínűleg nem is lehetséges. Az illető szabálypont (189.) rendelkezéseit és szemléltető példáit szemügyre véve a következő kép rajzolódik elénk. Például az Állatorvos-tudományi Egyetemen (mint intézményen) belül nagyobb szervezeti egységnek számítanak a tanszékek: a nagy kezdőbetűből ítélve (*Járványtani és Mikrobiológiai Tanszék*) ezek neve tulajdonnévnek minősül. A 189. c) pontban olvasható *műszaki osztály, jogi csoport* példákból pedig az következik, hogy az osztályok, csoportok neve nem tulajdonnév. Eszerint a helyes írásmód ez: az *Állatorvos-tudományi Egyetem tanulmányi osztálya*. – Ez az előírás – látszólag – könnyen alkalmazható, azonban a mindennapok írásgyakorlatában számos olyan – az intézmények bonyolult alá- és fölérendeltségi viszonyait tükröző – alakulattal találkozhatunk, amelynek a helyes leírásához nem nyújt megfelelő támpontot. Nem egyértelmű például, hogy mi a teendő akkor, ha az alárendelt egység nevében nem az *osztály, csoport*, hanem más szó (például *hivatal, igazgatóság, központ, titkárság*) szerepel. Az ilyenek vajon a tanszékekkel vagy az osztályokkal tartoznak-e egy sorba? És ha ezeknek további alárendelt egységeik is vannak? Például az Eötvös Loránd Tudományegyetem szervezetén belül működik a *Gazdasági és Műszaki Főigazgatóság* nevű egység, ennek egyik része pedig a *Bér- és Munkaügyi Osztály* nevet viseli. Vajon ebben az esetben milyen íráskép következik a szabályzati rendelkezésből? A nagyobb egység nevében helyénvaló a nagy kezdőbetű, ám az osztály legyen *bér- és munkaügyi osztály*? Vagy már a főigazgatóság neve is írassék kisbetűvel? Hasonló példa: *Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatalának Igazgatási és Hatósági Ügyosztálya*. Találhatunk továbbá ilyeneket is: *Gazdasági és Üzemeltetési Hivatal, Egyetemközi Francia Központ, Diáktanácsadó Központ* (az ELTE BTK-n); *Dékáni, illetőleg Rektori Titkárság* (a legkülönbélebb egyetemeken megtalálható). Hogyan minősítsük azután az egyes intézmények könyvtárainak a nevét? Az ELTE központi könyvtára esetében nyilvánvalónak tűnik az *Egyetemi Könyvtár* írásmód, de vajon melyik a helyes itt: az *ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karának Könyvtára* vagy *könyvtára*? El lehet-e azt dönteni, hogy a könyvtár neve „egyenrangú”-e (legalábbis helyesírási szempontból) a tanszékével? – Nem meglepő, hogy egyértelmű szabályozás híján az írásgyakorlat a maga útját járja: mint Zimányi bemutatja,²³ ez esetben is meglehetősen általános a nagybe-

23 Zimányi Á.: i. m. 71-72.

túsítás. (Meg kell említenünk, hogy a szabályzat 10. és 11. kiadásának készítői maguk is szóltak e kérdés tisztázatlanságáról, illetve arról, hogy a szabályzat nem tudja megszüntetni az e téren tapasztalható bizonytalanságot.²⁴ Nem rejtették véka alá azt sem, hogy ellenzik „a nagy kezdőbetűk felesleges használatát”.²⁵ Fábián már a 10. kiadás megjelenése után megjegyezte – éppen a szóban forgó alakulatokkal kapcsolatban –, hogy „célszerű lenne hátráltatni az ilyen jellegű nagybetű-termelésnek”.²⁶ Nyilvánvalóan ez a törekvés játszott szerepet a kérdéses szabálypont megfogalmazásában.)

c) *Márkanévek*. A szabályzat 193. és 194. szabálypontjából tudjuk, hogy a különféle termékek „márkanévként használt elnevezését, annak minden tagját nagy kezdőbetűvel írjuk”, tehát *Omnia kávé*, *Odol fogkrém*, *Tomi Kristály mosópor*, *Pickwick tea*, *Regina csemegeuborka* a követendő forma. Vitatható azonban – és zavart is okoz az írásgyakorlatban – a 193. pont következő rendelkezése: „A nem márkanévként használt, többnyire a termék anyagára vagy származási helyére utaló nevekben a tagokat kis kezdőbetűvel írjuk: (...), *kecskeméti barack*, *tokaji bor*; stb.”. Mint látható, az ilyen alakulatokban a termék megnevezése (*barack*, *bor*) előtt egy *-i* képzős melléknév (*kecskeméti*, *tokaji*) jelöli meg a származási helyét. Ha megvizsgáljuk az ilyen szerkezeteket, azt tapasztaljuk, hogy némelyikük ugyanúgy egyedít, identifikál, mint a szabályzat által márkanévként bemutatottak. Például a *kőbányai világos sör* szerkezet éppúgy egy bizonyos terméket azonosít az összes többivel szemben – egy adott sörgyár egyetlen terméktípusát jelölve –, mint az *Amstel*, a *Gösser*, a *Guinness* stb. márkanévek; Hajdú említi is példaként a Nagykanizsai Sörgyár márkanévei között (nagy kezdőbetűvel) a *Balatoni Világos*-t és a *Zalai Speciál*-t.²⁷ – Az utóbbi években többször is olvashattunk a szakirodalomban az ilyen szerkezetű bornevek helyesírási kérdéseiről: Balázs²⁸ és Grétsy²⁹ egyaránt úgy foglalt állást, hogy ezek értelmezhetőek márkanévként. Idézzük az utóbbit: „A mi helyesírási rendszerünk szerint a fajtanevek – ide értve a borfajták általánosabb megnevezését is – kisbetűsek: *ezerjő*, *kéknyelű*, *furmint*, *leányka*, *szamorodni* stb. De ha a származási helyet is pontosan megjelölve neveznek meg valamely kitenyészett szőlőfajtát a borszakemberek, akkor ezek szerintem már nem egyszerűen fajtanevek, hanem márkanévek számító elnevezések, s ezeket szakmai használatban, így a kereskedelem-

24 Fábián P. – Szemere Gy.: A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. *Magyar Nyelvőr*, 1984, 397.

25 Uo. 395.

26 Fábián P.: A tulajdonnevek írása. In Benkő L.: *Helyesírásunk időszerű kérdései*. I. m. 87.

27 Hajdú M.: i. m. 74.

28 Balázs G.: i. m. (2000) 88–89.

29 Grétsy L.: Hogyan írjuk a borfajták nevét? In Grétsy L.: *Anyanyelvi örjárat II*. Nemzeti Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 194–196.

ben is bátran lehet – s elismerem: célszerű – nemcsak a palackon, feliratként, hanem akár felsorolásban is nagy kezdőbetűvel írni: *Hosszúhegyi ezerjő, Badacsonyi kéknyelű, Helvéciai furmint, Gyöngyösi leányka, Tokaji szamorodni.*” Úgy vélem, ez esetben különösen indokoltá teszi a nagybetűs írásmódot az a tény, hogy a növénynevek helyesírási szabályzatának 23. a) pontja³⁰ szerint a minőségjelző + jelzett szó felépítésű fajtanevek mindig nagy kezdőbetűvel írandók: *Korai besztercei* (szilvafajta), *Javított zentai* (sárgadinnyefajta), *Olasz rizling, Király furmint* (szőlőfajták). Igen furcsa mármost az a helyzet, hogy – eszerint – például a *Nosztori rizling, Mátrai muskotály, Cserszegi fűszeres*³¹ az egyes szőlőfajták neveként nagy kezdőbetűs tulajdonnév, ám az e szőlőkből készült borok neveként kis kezdőbetűvel írando köznévi (nosztori rizling, mátrai muskotály, cserszegi fűszeres).

Talán fontolóra lehetne venni azt is, nem lenne-e célszerű a márkanév írásmódját tárgyaló szabálypontok példáit újabbakkal bővíteni. Hiszen kaphatnak nevet például egyes ételféleségek is. Zimányi példái pizzafajták fantázianevei: *Pizza Tirol, Pizza Tenger Gyümölcse, Pizza Hortobágy* (ezek esetében természetesen az idegen szórend felváltandó a nyelvünkben szabályossal: *Tiroli pizza, Tenger Gyümölcse pizza, Hortobágyi pizza*).³² A saját gyűjteményemben ilyenek szerepelnek egy budapesti, III. kerületi pizzéria étlapjáról (eredeti helyesírással): *Illegális bevándorló, Elvetemült, Vegetáriánus legényanya, Öreg halász, A szöszke álma.* (Nem állítom persze, hogy éppen ez utóbbiaknak kellene példaként szerepelniük a szabályzatban, pusztán a névtípus létezésének bizonyítékeként mutattam be őket.) Helyet kaphatnának azután a példák között az értékpapírok, biztosítási formák elnevezései (*Garas betétjegy, Trezor értékjegy, Fátum kockázati életbiztosítás, Hungária otthonbiztosítás*), sőt akár az ilyenek is: *Bázis díjcsomag, Sokatmondó díjcsomag.*

d) *Egyházak neve.* Az egyházi írásgyakorlat helyesírási problémáit számba vevő tanulmány³³ hívja fel a figyelmet arra, hogy az egyházak nevét helyesírási kézikönyveinkben csak kis kezdőbetűvel találjuk meg: *katolikus egyház, református egyház.* Nem hivatalos megnevezésként ezek kétségtől megfelelőek, mint ahogyan nem kifogásolható, ha például *állatorvosi egyetem*-ként emlegetjük – akár írásban is – a Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Karát, ugyanennek az egyetemnek a Kertészettudományi Kara pedig lehet *kertészeti egyetem*; hasonlóképpen az Eszterházy Károly Főiskola is említhető *egri tanárképző főiskola*-ként vagy *egri főiskola* formában. Egyet kell érte-

30 Priszter Sz.: *Növényeink. Magyar–latin szógyűjtemény.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986, 190.

31 Kiss J.: A magyar szőlészeti nevezéktan néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr*, 1991, 65–66.

32 Zimányi Á.: i. m. 75.

33 Győri V. K.: Helyesírási kétségek és vétségek az egyházi írásgyakorlatban. In *Helyesírási tanulmánygyűjtemény.* I. m.

nünk azonban Győri következő megállapításával: „Az egyházak azonban a cégbíróságon is bejegyzett jogi személyek, ezért hivatalos, teljes nevüknek joggal szerepelniük kellene az intézménynevek közt, már csak azért is, mert »az intézmény fogalma feltételezi, hogy önálló szervezet legyen, azaz: saját igazgatási apparátussal rendelkezzen, és mint szervezeti egység önállóan működjék«³⁴ – márpedig ez igaz az egyházakra is.” Az alábbiak eszerint a tulajdonnevek – mégpedig az intézménynevek – közé tartoznak (a példák ugyancsak a fentebb idézett tanulmányból valók): *Magyar Katolikus Egyház, Magyarországi Evangélikus Egyház, Magyarországi Unitárius Egyház, Magyarországi Magyar Ortodox Adminisztratúra* stb. (Magam is tulajdonnévnek minősítettem ezeket, valamint a tárgyalt borneveket a megjelenés előtt álló szófajtani elemzési kézikönyvnek a főneveket bemutató fejezetében.³⁵)

e) *Néhány egyéb, problémát okozó alakulat.* Részletes tárgyalásukra e helyütt nincs mód, ezért csupán megemlítem némelyiküket. Sem az AkH. 1984., sem a földrajzi nevek helyesírási szabályzata³⁶ nem ismeri az épület- és építménynevek kategóriáját. Pedig szükség lenne rá. Zavaró ugyanis, hogy a *Magyar Helyesírási Szótár*nak (továbbiakban MHSz.)³⁷ is, az AkH. 1984.-nek is a *Parlament* címszava mellett a nagybetű indokaként ez olvasható: „épület Budapest”; viszont a megfogalmazott szabályt az épületek nevének nagy kezdőbetűjére nem találjuk. E szabálypontban eshetne szó az ugyancsak mostohán kezelt templomnevekről is. Hasonlót tapasztalunk a „nemzeti ereklye” megjegyzéssel kísért *Szent Jobb, Szent Korona* esetében is: hiányzik a szabály, amelyből levezethető lenne a nagybetűs írásmód. Nincs szabályozva az egyes borvidékek nevének írásmódja sem, az írásgyakorlat pedig meglehetősen tarkaságot mutat. Talán érdemes lenne erről is szólni a tulajdonnevek között. A szabályozás mikéntjére van is már jól kidolgozott javaslat.³⁸

A földrajzi nevek írásmódja

„Eddigi tanítási gyakorlatom alatt azt tapasztaltam, hogy ha szóba kerül a földrajzi nevek helyesírása: a kisdíák, a főiskolai hallgató, sőt még a gyakorló tanár is összehúzza a szemét, ezzel is jelezvén a kérdés kényes voltát. Mások csak legyintenek a probléma hallatán. Pedig nem nyugodhatunk bele abba, hogy a földrajzi nevek írása sokak szerint megtanulhatatlan és megtanítha-

34 Timkó Gy.: Az intézménynevek írásának gondjai. *Magyar Nyelv*, 1980, 477.

35 Dobsonyi S.: Tulajdonnevek. In Nagy K. (szerk.): *Szófajtani elemzések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003.

36 Fábíán P. – Földi E. – Hőnyi E.: *A földrajzi nevek helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.

37 Deme L. – Fábíán P. – Tóth E. (szerk.): *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

38 Balázs G.: i. m. (2000) 89–90.

tatlan része helyesírásunknak”.³⁹ Ez az egyetlen idézet is jelzi, hogy helyesírásunk e részterületének meglehetősen „rossz híre” van – meggyőződésem szerint alaptalanul. Kétségtelen, hogy a jó néhány, eltérő helyesírású altípus első pillantásra riasztó lehet, valójában azonban korántsem reménytelen feladat az egyes altípusok írásmódját megtanulni, sőt: mivel a szabályok következetesen egyazon logikára épülnek, átlátható – éppen ezért jól tanítható és tanulható – rendszert alkotnak. A rendszer részletes áttekintésére e tanulmány nem vállalkozhat, de talán egyetlen példa is elegendő ennek bizonyítására. Gondot szokott például okozni, hogy a többelemű földrajzi nevekben mikor használunk kötőjelet, és mely esetekben írjuk kötőjel nélkül a név alkotórészeit. A szabályok alapján a következőt mondhatjuk: A kötőjeles írásmód elsősorban a természeti földrajzi nevekre jellemző. Az ilyen nevek egyik csoportjában a név nagybetűvel kezdett előtagját kötőjellel kapcsolt kisbetűs utótag követi: *Arany-patak, Csendes-óceán, Márvány-tenger, Sólyom-sziget, Velencei-tó; János-hegy, Fülöp-szigetek, Karib-tenger, Kaszpi-tenger, Balaton-felvidék*. A másik csoportban a név utótagja már önmagában tulajdonnév – tehát nagybetűvel kezdjük –, ehhez pedig ugyancsak kötőjellel kapcsoljuk a nagy kezdőbetűs előtagot: *Al-Duna, Alsó-Ausztria, Belső-Ázsia, Dél-Kína, Holt-Tisza, Magas-Tátra*. Különírjuk viszont a közterületek (utcák, utak, terek, hidak) nevét: *Liliom utca, Rákóczi út, Móricz Zsigmond körtér, Vasút sor, Árpád híd*; a mai és történeti államrészneveket, a közigazgatási egységek nevét: *Nógrád megye, Kent grófság, Fribourg kanton, Hajdú vármegye, Utrecht tartomány*. Ha ezt a névtípust összevetjük a többelemű, de kötőjellel írt nevekkal, tapasztalhatjuk, hogy az írásmód korántsem esetleges, önkényes, hanem nagyon is elvszerű: a kötőjel a hegy- és vízrajzi (domborzati) térképen található nevek tartozéka, kötőjel nélkül pedig a közigazgatási térképen olvasható nevek írandók. Mindössze ennyit kell megjegyeznünk ahhoz, hogy dönteni tudjunk a kötőjel használatáról. Különírjuk továbbá azokat a neveket, amelyekben az önmagában is használatos földrajzi nevet magyarázó céllal egy köznévi követi: *Bükk hegység, Duna folyam, Szahara sivatag. A Szekszárd vidéke, Duna mente* névtípusban pedig a jelölt birtokviszony indokolja a különírást (vö. *Ady verse, Kossuth szobra*).

Úgy vélem, egyetérthetünk Laczkó megállapításával: „(...) ha valaki egyszer átlátja a fent vázolt rendszert, annak, nem hiszem, hogy a földrajzi nevek helyesírása további gondokat okozhat.”⁴⁰ (Egy ötletes módszertani eljárás segítségével már az általános iskolai tanulókkal is felfedeztethető a rendszer-szerűség; Antalné idézett cikke éppen ezt mutatja be.) – Általában a bonyo-

39 Antalné Szabó Á.: A földrajzi nevek helyesírásáról. 1–2. *Magyartanítás*, 1992, 4. 24–26.; 5. 25–27.

40 Laczkó K.: A földrajzi nevek helyesírásának logikája. In Kozocsa S. (szerk.): *Emlékkönyv Fábian Pál 70. születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 1993, 180.

lultabb alakulatok helyesírása sem okozhat gondot, mert az ismertetett szabályok alkalmazásával egyszerűen, logikusan levezethető az írásmód az alaptípusokéból: *Holt-Tisza* > *Alcsi-Holt-Tisza*, *Misa-rét* > *Misa-réti-patak* (vagyis a kötőjellel írt többemű földrajzi névhez az új elő- vagy utótagot szintén kötőjellel kapcsoljuk); *Fóti út* > *Régi Fóti út* (azaz a különírt földrajzi név elé a jelzőt ugyancsak kötőjel nélkül írjuk).

Mindezek alapján kijelenthetjük: nincsen szükség a földrajzi nevek írásmódjának radikális megváltoztatására. – A szükségesség mérlegelésén kívül van még egy tényező, amely megfontolásra inthet az esetleges szabályváltoztatással kapcsolatban: a földrajzinév-írás szabályaiért nem kizárólag nyelvészek felelősek, azaz ez a részterület nem lehet csupán a helyesírás-szabályozás belügye. A jelenlegi rendszer ugyanis – amely könyv formájában a nagyközönségnek is rendelkezésére áll⁴¹ – a földrajz- és térképtudomány művelőinek közreműködésével készült; ilyenformán minden magyar nyelvű térkép írásmódja e rendszerhez igazodik. Tehát a szabályok megváltoztatása nem képzelhető el az említett szakterületek képviselőivel való konzultáció, illetve az általuk adott jóváhagyás nélkül.

Az eddigiek nem jelentik persze azt, hogy egyes részletkérdések esetében ne merülhetne föl a változtatás igénye. Az alábbiakban ilyeneket mutatok be. (Mivel ezekről a problémákról az utóbbi évtizedekben többen és többször szóltak, helykímélés végett mellőzöm a szakirodalmi előzményekre való hivatkozást.)

Feltétlenül megvizsgálandó egyes névtípusok *-i* képzős származékának a szabályzatban előírt írásmódja; például az alábbiaké.

a) A jelenleg érvényes szabály szerint a *Csepel-sziget*, *Duna-part*, *Balaton-felvidék*, *Bering-tenger*, *Lajta-hegység* *-i* képzős származéka *Csepel-szigeti*, *Duna-parti*, *Balaton-felvidéki*, *Bering-tengeri*, *Lajta-hegységi* lesz, viszont a *Velencei-tó*, *Zalai-dombság*, *Csendes-óceán*, *Márvány-tenger*, *Norvég-tenger*, *Arany-patak* képzővel ellátva *velencei-tavi*, *zalai-dombsági*, *csendes-óceáni*, *márvány-tengeri*, *norvég-tengeri*, *arany-pataki* alakban írandó. Vagyis a származék kezdőbetűjét az dönti el, hogy az alakulat előtagja önmagában tulajdonnév-e (ilyenkor marad a nagy kezdőbetű) vagy sem (ez esetben kisbetűvel kezdjük). E szabálynak az alkalmazása első pillantásra problémamentesnek tűnik – s az esetek döntő többségében valóban az is –, esetenként azonban fogós feladatnak bizonyulhat a kezdőbetű megválasztása. Gondolkodóba ejthetnek például az olyan alakulatok, amelyeknek az előtagja *i*-re végződik: *Azovi-tenger*, *Ohotszki-tenger*, *Kaszpi-tenger*, *Égei-tenger*, *Vizcayai-öböl*, *Otrantói-szoros*, *Cádizi-öböl*; *Azori-szigetek*. Ha ezek az előtagok tulajdonnévből *-i* képzővel képzett melléknevek – mint a *Velen-*

41 Fábíán P. – Földi E. – Hőnyi E.: i. m.

cei-tó vagy a *Zalai-dombság* esetében –, akkor a helyes írásmód a kisbetűs: *azovi-tengeri*, *ohotszki-tengeri* stb; ha azonban önmagukban tulajdonnevek, akkor *Azovi-tengeri*, *Ohotszki-tengeri* stb. a megfelelő alak. De vajon elvárható-e bárkitől is, hogy ezt meg tudja állapítani – anélkül, hogy földrajzi előtanulmányokat folytatott volna?! (Helyesírási gyakorlóóráimon nemegyszer – tanítóképző főiskolán és bölcsészkaron egyaránt – elhangzott már a hallgatói kérdés, hogy a *Doveri-szoros* vagy a *Gibraltári-szoros* [!] vajon tulajdonnévi előtagú-e.) – Az előtag szófajának meghatározása más esetben is problematikus lehet: a *Csukcs-fok*, a *Huron-tó*, a *Jón-tenger* vagy a *Trák-tenger* előtagjában vajon a „mai magyar nyelvérzék” – ahogyan az AkH. 1984. 176. b) pontja fogalmaz – felismer-e „közszói jelentést”? Talán megkockáztathatjuk: minden bizonnyal vannak olyan magyar anyanyelvűek, akik (olvasottságukból, műveltségükből kifolyólag) tudják, hogy ezek mindegyike népnév, ugyanúgy, mint az *ír*, a *japán* vagy a *norvég*. Az ő számukra ezek tehát melléknevek. Mások azonban, akik nem hallottak az említett népekről, tulajdonnévnek minősíthetik őket. (Érdekes a MHSz. eljárása: a *Huron-tavi* kivételével a melléknévi származékok kisbetűsek. A *huron* tehát az említettek közül az egyetlen, amelyben a „mai magyar nyelvérzék” nem ismeri fel a népnevet – ez egyébként *expressis verbis* ki is mondatik a szabályzat idézett pontjában –, míg a többinek a melléknévi mivolta eszerint nyilvánvaló.) – Kétségtelen, hogy a mindennapi írásgyakorlatban nemigen okoz fennakadást ez a szabály, tehát a gyakorlat oldaláról éppoly kevésbé jogos hibáztatni, mint a főntebb tárgyalta-
kat. Elvi kifogásunk azonban lehet ellene: ha ugyanis elfogadjuk azt, hogy „a tulajdonnevek jelentékeny része nem egy szó, hanem több szóból álló szó-szerkezet, amely a maga egészében tölti be a tulajdonnév (...) funkcióját”,⁴² akkor igencsak vitatható, hogy egyes alkotórészeinek a szófajiságát önmagában, a névalak egészéből kiemelve kell vizsgálni. Ha a név egységes egész, akkor elvszerűtlen ez a megoldás. Bonyodalmakat okoz továbbá a kettőnél több elemű nevek képzős származékának a megalkotásakor is. Egyetérthetünk Balázs Gézával abban, hogy például a *sebes-Körös-völgyi* esetében nehéz megindokolni, „a *sebes* miért közszói, a *Körös* viszont tulajdonnévi elem....”⁴³

b) Bizonyos egyelemű földrajzi nevek esetében is érdemes lenne megvizsgálni az *-i* képzős származék írásmódjáról rendelkező szabályt. Vajon célszerű-e a jövőben is fenntartani például azt az előírást, hogy az *i*-re végződő nevek (*Marcali*, *Tamási*; *Helsinki*, *Pompeji*) *-i* képzős származékában csak egy *i*-t írunk (vagyis mellőzzük a képző kitételét: *marcali*, *tamási*; *helsinki*, *pompeji*)? Ez az eljárás ugyanis a kevésbé ismert helységnevek esetében megnehezíti – vagy lehetetlenné is teszi – az alapalakra való visszakövetkeztetést:

42 J. Soltész K.: i. m. 10.

43 Balázs G.: i. m. (2000) 83.

mivel az összes magyarországi településnév pontos alakját nem tarthatjuk fejben, a *nyírcsászári*, *olcsvaapáti*, *túristvándi* stb. alakokból könnyen a helytelen, nem létező **Nyírcsászár*, **Olcsvaapát*, **Túristvánd* stb. alapformát következtethetjük ki. Ezért megfontolandó, nem lenne-e célszerű a kevésbé ismert nevek esetében megengedni a *nyírcsászárii*-, *túristvándii*-féle írásmódot is.

A helytelen visszakövetkeztetésnek a veszélye áll fenn a *-földe*, *-háza*, *-telke* stb. utótagú nevek képzős származékai esetében is. Ha ugyanis a hagyományos nyelvszokás szerint a képző előtt elmarad az *-a* vagy *-e* (így *-földi*, *-házi*, *-telki* stb. lesz az utótag), akkor ugyancsak megalkothatjuk például a téves **Gutorföld*, **Bocföld*, **Jászboldogház*, **Kerekegyház* alapalakokat (a helyes *Gutorfölde*, *Bocfölde*, *Jászboldogháza*, *Kerekegyháza* helyett). Másfelől előfordulhat az is, hogy a *hajdúhadházi*, *verese gyházi*, *szárföldi* melléknévi származékokból (a *nyíregyházi* > *Nyíregyháza* mintájára) a nem létező **Hajdúhadháza*, **Verese gyháza*, **Szárfölde* alakot következtetjük ki a helyes *Hajdúhadház*, *Verese gyház*, *Szárföld* helyett.

Ha mármost az írásgyakorlatban terjednek – éppen a bemutatott zavarok elkerülése érdekében – a csonkítatlan formák (*nyíregyházai*, *bocföldei*), akkor talán érdemes lenne valamelyik szabálypontban szólni az írásmódjukról. (Az AkH. 1984. nem foglal állást ebben a kérdésben, a szótári részben pedig a szabályzat 11. lenyomatáig – 1994-ig – csak *nyíregyházi* alakot találunk; a 12. lenyomattól – 2000-től – olvasható e mellett a *nyíregyházai* is. Ebből is látszik, hogy e kérdésben egyértelmű eligazításra lenne szükség.)

A külön- és az egybeírás

Meglehetősen általános az a vélekedés, hogy „a külön- és egybeírás a magyar helyesírásnak talán legnehezebb kérdése”.⁴⁴ „Ennek fő oka – folytatja Deme – a kérdés alapjának, a szavak összetett vagy nem összetett voltának bizonytalansága, ingadozása. Mindaddig, amíg a külön- vagy egybeírás alapja a szavak összetett vagy nem összetett volta marad, ez a bizonytalanság aligha szüntethető meg, (...)”⁴⁵. Hasonló tehát a helyzet, mint a már tárgyalt kezdőbetűhasználat esetében: a helyesírási bizonytalanság gyökere magában a nyelvben van. (Tudniillik szószerkezet és szóösszetétel között nem éles határvonal, hanem átmeneti sáv húzódik, éppúgy, mint köznévi és tulajdonnévi között.) Az AkH. 1984. erre fel is hívja a figyelmet a 95. szabálypontban: „A különírás és

44 Deme L.: *Magyarázat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 23–24.

45 Uo.

az egybeírás szabályai a szavak összekapcsolásának, illetőleg az összetett szavak alkotásának törvényszerűségein alapulnak. Helyesírásunknak e területén mégis meglehetősen nagy számban vannak ingadozások, többféleképpen is megítélhető esetek. Ennek a legfőbb oka az, hogy a szókapcsolatok és az összetételek között nincs éles határ: sok olyan szókapcsolat van, amely még nem igazi összetétel ugyan, de tagjai már alig tekinthetők egymáshoz képest önálló szavaknak.”

A terjedelmi korlátok miatt csak az alárendelő szóösszetételek helyesírásának egy-két kérdéséről szólok részletesebben.

Az alárendelő szóösszetételek írásmódjáról: szabályok és kivételek

Amint szabályzatunk 104. pontja fogalmaz, „az alárendelő összetételek első tagja a másodikkal olyan kapcsolatban van, amely kisebb vagy nagyobb alakítással mondatrészi viszonyú szókapcsolattal is kifejezhető, tehát az utótaggal az előtagra kérdezhetünk”.

Az egybeírás – ide értve a kötőjeles írást is – oka az ilyenek esetében alapvetően háromféle lehet: a) ennek a mondattani viszonynak a jelöletlensége, vagyis ha nem jelenik meg az a toldalék – rag vagy jel –, amely a viszonyt különben a mondatban jelölni szokta (*pályatévesztett* < *pályát tévesztett* [ember], *fejcsóválva* < *fejet csóválva*; *vitamingazdag* < *vitaminban gazdag*, *szélvédett* < *széltől védett*; *társadalomábrázolás* < *a társadalom ábrázolása*, *iskolaigazgató* < *az iskola igazgatója*); b) a jelentésváltozás, vagyis ha az alakulat egészének a jelentése más, mint az alkotó tagok jelentésének összege (például a *szárazföld* jelentése ‘a Föld felszínének tengerrel, vízzel nem borított része’, nem pedig ‘nem nedves föld’; jelentésváltozás esetén a jelölt viszonyú alakulatokat is egybeírjuk: *semmitmondó* ‘tartalmatlan, üres, jelentéktelen’; *semmirekellő* ‘haszontalan, hitvány, mihaszna’; *barátfüle* ‘derelye’); c) a kialakult írásszokás tiszteletben tartása, azaz a hagyomány. „Kétféle hagyományról beszélhetünk: az egyik a szabályzatnak a kivételes példáit jelenti, a másik pedig a szabályzatban rögzített logikus szabályokat”.⁴⁶ Az utóbbi eset nem okoz gondot, ezért itt nem foglalkozom vele. (Az anyagnévi jelzős és bizonyos mennyiségjelzős alakulatok tartoznak ide; a szabályokban rögzített hagyományt egyébként az jelenti, hogy külön- vagy egybeírásukat sem a jelöletlenség, sem a jelentésváltozás nem magyarázza, hanem más elv érvényesül az írásmódjukban: *aranylánc*, de *arany nyaklánc*, *fehérszőlő*, de *szőlő*, illetve *kétéves*, de *tizenkét éves*, *két másodperces*.) Érdemes azon-

46 Antalné Szabó Á.: A különírás és az egybeírás tanításának grammatikai alapjai. In Kugler N. – Lengyel K. (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 1999, 22.

ban röviden szólni a kivételes írásmódú alakulatokkal kapcsolatos kérdésekről, és nem maradhatnak említés nélkül az olyan esetek sem, amelyekben az említett három kritérium valamelyikének a gyakorlatban való alkalmazása a problematikus. Lássunk tehát néhány példát!

a) Ha a MHSz.-t kinyitjuk például a *légi* szó bokránál, különírt szószerkezeteket és egybeírt szóösszetételeket egyaránt találunk: *légi felvétel, légi folyosó, légi forgalom, légi fölény, légi haderő, légi összeköttetés, légi út*; illetve *légibomba, légierő, légiforgalmi (társaság), légiposta, légitámadás, légitér*. Vagy nézzük a *szabad* melléknevet tartalmazó alakulatokat: *szabad ár, szabad atom, szabad demokrata, szabad élet, szabad mozgás, szabad pálya, szabad szombat, szabad vers, szabad verseny*, viszont egybeírandó például a *szabadésés, szabadgyakorlat, szabadpiac, szabadrúgás, szabadtéri (játékok, színpad)*. Hasonlót tapasztalunk számos *-ó/-ő* képzős (folyamatos) melléknévi igenevet tartalmazó alakulat esetében is: *szemléltető ábra, szemléltető szöveg, szemléltető oktatás*, de *szemléltetőanyag, szemléltetőeszköz; bemutató tanítás*, de *bemutatóóra, bemutatómozi; véréadó központ*, de *bevásárlóközpont; ellenálló képesség*, de *átfogóképesség, áthatolóképesség, befogadóképesség*.

Bevallom, magam nem egy esetben zavarba jönnék, ha – anélkül, hogy ismerném a helyes írásmódot – döntenem kellene a külön- vagy egybeírás felől; s a zavarom csak fokozódna, ha indokolnom kellene egyes alakulatok írásmódját. Tudniillik példáink jó részében a jelentésváltozás miatt kell egybeírni az alakulatok alkotórészeit. A jelentésváltozás azonban igen bizonytalan kritérium. Amint Nagy J. Béla fogalmaz,⁴⁷ „a jelentésnek módosulása kétségkívül hatással van arra, hogy egybeírjuk-e a szószerkezetet vagy sem, de ez a szempont is csak akkor igazít el bennünket az írás dolgában, ha az értelmi különbség feltűnően nagy, mint például ebben a két változatban: *kis asszony* és *kisasszony*. (...) A jelentésbeli eltérés azonban sokféle lehet, és nincs »pozitív« mértékegységünk a jelentésmódosulás fokának megállapítására, vagyis merőben egyéni megítélés dolga, mikor tekintjük a jelentésmódosulást olyannak, amely már egybeírást követel.” Való igaz, hiába tudjuk például, hogy az *-ó/-ő* képzős igenevet egybe kell írni a jelzett szavával, ha „az igenév nem folyamatos, hanem valamire való képességet, rendeltetést fejez ki” (AkH. 1984. 112. szabálypont), ez nem segít annak eldöntésében, hogy a *szemléltető szöveg* vagy a *bemutató tanítás* külön- vagy egybeírandó-e. Hiszen miért ne lehetne például egy szövegnek is a szemléltetés a rendeltetése? Úgy vélem, a *bemutatóóra*, de *bemutató tanítás* szótárbeli kettőssége pedig még nyilvánvalóbban példázza a fentebb Nagy J. Bélától idézettek igazságát: sok esetben a szabály ismeretében is szinte lehetetlen dönteni az alkalmazandó írásmódról. Érde-

47 Nagy J. B.: Hozzászólás Szemere Gyula cikkéhez. *Magyar Nyelv*, 1955, 118.

mes még megemlíteni: a számítógépes helyesírás-ellenőrzésnek sincs eszköze ahhoz, hogy eldöntse, az ilyen esetekben melyik írásmód szükséges.⁴⁸ (Ezekkel az alakulatokkal kapcsolatban egyéb kérdéseket is lehetne még tárgyalni, de erre itt nincs mód.⁴⁹) Ugyanezt tapasztalhatjuk sok más esetben, olyan minőségjelzős alakulatokat vizsgálva is, amelyekben nem -ó/-ő képzős származékszó a jelző (l. például föntebb a *légi* és a *szabad* jelzővel alakult szerkezeteket és összetételeket): aki ismeri a 107. b) szabálypontot, vajon nem vélheti-e úgy – teljes joggal –, hogy például az egybeírt *légifolyosó* vagy a *szabadverseny* a helyes alak? Hiszen az előbbi jelentése 'repülőgépek kijelölt útvonala', az utóbbié 'olyan piaci helyzet, amelynek jellemzője, hogy a piac egyetlen résztvevője sem képes befolyásolni a piaci árat, így az az eladók és a vevők értékítélete közötti egyensúly kifejeződéseként jön létre, és szabadon mozoghat' – ez pedig miért ne lenne jelentésváltozásnak tekinthető? Ráadásul analógiát is kínál az egybeíráshoz a *légikisasszony*, *légitársaság*, illetve a *szabadpiac* írásmódja.

Föntebb szó esett már a kivételes írásmódú alakulatokról. Ezek esetében „egy szerkezetet azért írunk egybe, mert ez az írásgyakorlat hagyománya, más indok nincsen rá, vagyis valójában nem összetételről van szó az írásképp elle nére”.⁵⁰ Nos, az ilyenek léte a másik tényező, amely időnként megnehezíti a szabályok alkalmazását. Ugyanis nem tudhatjuk (mivel egyikünk sem tanulta meg kívülről a helyesírási szótár anyagát), hogy az éppen leírni szándékozott alakulat történetesen nem tartozik-e a kivételek közé. Példáinknál maradvai hiába tudjuk megállapítani (?), hogy a *légi forgalom*, *légi kalóz* esetében nem történt jelentésváltozás, nem lehetünk biztosak a különírásukban, mert azt viszont nem tudjuk, hogy nem szerepelnek-e a hagyomány alapján egybeírtak között, éppúgy, mint a *légibomba*, *légierő*, *légiposta*, *légitámadás*.

b) Maradjunk még a jelentésváltozás témakörénél. Ugyancsak ezzel indokolja a szabályzat – a 125. b) szabálypontban – például a következő alakulatok egybeírását: *cserbenhagy*, *észrevesz*, *jóváhagy*, *kétségbeesik*, *létrehoz*, *rendreutasít*, *síkkraszáll*, *útbaigazít*, *véghezvisz*, *végrehajt*. Eredetüket tekintve ezekben a közös az, hogy mindegyik egy ragos főnév (esetleg melléknév) és egy ige kapcsolatából vált szóösszetétellé (az alkotórészei tehát: *cser+ben+hagy*, *ész+re+vesz*, *jó+vá+hagy*, *kétség+be+esik*, *lét+re+hoz*, *rend+re+uta-sít*, *vég+hez+visz* stb.). A problémát az okozza, hogy számos ugyanilyen felépítésű alakulat viszont különírandó; előfordul, hogy az ugyanazon főnévvel alakult kapcsolatokat kell kétféleképpen írni: *észbe kap*, *észben tart*, *észre tér* ↔ *észrevesz*; *kétségbe ejt*, *kétségbe von* ↔ *kétségbeesik*; *rendbe hoz*, *rendbe*

48 Kis Á.: Az akadémiai helyesírási szabályzat és a számítógép. *Magyar Nyelvőr*, 1999, 159–160.

49 Részletesen l.: Dobsonyi S.: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege. I. m.

50 Laczkó K.: Helyesírás és grammatika viszonya. In Balázs G. – A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. I. m. 311.

jön, *rendbe szed, rendbe tesz, rendre int, rendre szoktat* ↔ *rendreutasít; útba esik* ↔ *útbaigazít*; továbbá: *éhen hal, számba vesz, számon kér, számon tart, tetten ér* stb. (Bővebb példatárat közöl – egy kéziratos gyűjteményből⁵¹ válogatva – Balázs Géza.⁵²) Nos, a két csoportot összevetve föl kell tennünk a kérdést: nem érezhetjük-e ez utóbbi alakulatokat – az úgynevezett állandósult szókapcsolatokat – is ugyanolyan, jelentésváltozáson átesett szóösszetételeknek, mint az elsőként említetteket? Hiszen vitathatatlan, hogy a *számba vesz* vagy a *kétségbe ejt* a jelentését tekintve sokkal szorosabban összetartozik, mint a *kézbe vesz* (például: *Ezt a könyvet naponta kézbe veszem*) vagy a *vízbe ejt* (*A vízbe ejtette a gyűrűjét*). – Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az ilyeneknek a képzős származékait is különbözőképpen kell írni; megesik, hogy ugyanannak az alapformának a különböző képzős származékai is másképp írandók: bizonyos esetekben marad a különírás, máskor azonban az egybeírás a helyes. Például: *éhen haló emberek, éhen halt emberek*, de *éhenhalás*; *számba vehető, számba véve*, de *számbavétel*; *észben tartás, észre térés, észre térve*, de *észbekapás*; *rendbe szedés, rendbe tevés*, de *rendbehozat, rendbejövétel, rendbetétel* stb. Mindezek fényében – úgy vélem – nem alaptalan kijelenteni, hogy ezekben az esetekben sem elegendő a megfelelő szabályok ismerete: a jelentésváltozás megítélésének a bizonytalansága, illetve az írásszokás alapján egybeírt alakulatok (kivételek) léte újfent azt eredményezi, hogy aki ezeket „szabályosan akarja írni, minduntalan megnézheti a helyesírási szójegyzéket”.⁵³ Ez pedig nem szerencsés, mert táplálhatja, sőt erősítheti azt a régóta élő balhiedelmet, hogy a külön- és egybeírás szabályai „megtanulhatatlanok”; végső soron tehát alkalmas a szabályzat tekintélyének a megingatására.

A szótagszabály

Nehézkes az alkalmazása és vitatható a megokoltsága az AkH. 1984. 138. szabálpontjában olvasható egyes előírásoknak is, amelyek a kötőjelnek a hosszú összetett szavakban való alkalmazásáról rendelkeznek. Nehéz belátni például annak a szabálynak a szükségességét, amely szerint a 11 szótagnyi hosszúságú *közlekedésmeteorológia*, a 10 szótagos *kardiológuskonferencia* vagy *aluminiumelektrolízis* szó csak kötőjel nélkül írva helyes, míg a sokkal rövidebb *kölcsön-visszafizetés* vagy *kelkáposzta-főzelék, időjárás-jelentés* (7 szótag) esetében kötőjelet kell tennünk. (Tudniillik a két tömorfémából álló összetett

51 Dobsonyi S.: Helyesírási rendszerünk korszerűsítésének lehetőségei a szabályzat 11. kiadása után. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, kézirát, szakdolgozat, 1998, 37–40.

52 Balázs G.: i. m. (2000) 84–85.

53 Elekfi L.: i. m. 304.

szavak – ilyenek voltak az előbbiek – a szótagszámuktól függetlenül kötőjel nélkül írandók, míg a kettőnél több tömorfémát tartalmazók – az utóbbiak ezt a típust szemléltették – kötőjellel rögzítendő, ha hosszabbak hat szótagnál.) – Nemcsak a szótagok számlálgatására szorít, hanem nyelvtani elemzésre is kényszerít az a megkötés, hogy az egy szótagú igekötő figyelmen kívül hagyandó a szótagszámláláskor (ezért a kötőjel nélküli *állománykiegészítés*, *helyzetmeghatározás*, *garanciaátvállalás* a helyes alak, bár mindegyik hosszabb hat szótagnál), viszont a két vagy több szótagút bele kell számítani a szótagszámba, tehát alkalmazandó a kötőjel: *kölcsön-visszafizetés*.

A szótagszám megállapításakor nem azonos értékűek (az igekötőkhöz hasonlóan) a különböző toldalékmorfémák sem: a képző beleszámít a szótagszámba, a jel és a rag nem. Ilyenformán kötőjel nélkül írandó a 9 szótagos *testnevelésóráitokon* szó (hiszen a *testnevelésóra* csak 6 szótag, az *-i* és a *-tok* pedig jel, az *-on* rag, tehát egyiket sem számoljuk); viszont kötőjelezzük a 7 szótagos *testnevelés-órai* szót, mert itt az *-i* melléknévképző, amely növeli szótagszámot.

Saját tapasztalatomból mondhatom: nincs könnyű helyzetben a tanár, amikor az e szabályokkal kapcsolatban óhatatlanul fölmerülő, az előírások célszerűségét, hasznosságát firtató hallgatói kérdésekre kell válaszolnia. (Az előírások ilyesfajta túlbonyolítását többen és többször kifogásolták az elmúlt évtizedekben.⁵⁴)

Napjaink helyesírás-tervezési teendőiről

A – korántsem teljes – áttekintés után a magyar helyesírási rendszer jövőjéről (a jövő ez esetben a 21. század első néhány évtizedét jelenti) a következőt mondhatjuk.

a) A helyesírási szabályzat következő kiadása a szabálytartalmát tekintve igen nagy mértékben hasonlítani fog az elődjére: sem lehetőség, sem szükség nincsen radikális, mélyreható, az írásrendszer alapjait érintő változtatásra, valamiféle helyesírási reformra. Változatlanok maradnak tehát helyesírási alapelveink, és nem módosul a magyar betűkészlet sem. Egyéb területeken sem várható az elvi alapok módosulása: ugyanazokon az elvi megfontolásokon fog tehát nyugodni a tulajdonnevek írásmódja, a külön- és egybeírás szabályrendszere, az írásjelek használata stb., mint a jelenlegi szabályzatban.

b) Milyen irányokban lenne célszerű a változtatás lehetőségét fontolóra venni? Nézeteim szerint a következőkben.

---

54 Részletes szakirodalmi áttekintést, továbbá a kérdéskör egyéb vonatkozásait l. Dobsonyi S.: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege. I. m.

Mindenekelőtt orvosolni kellene azt az állapotot, hogy az írásgyakorlat egyes esetekben nem követi a szabályt: ha már túlsúlyra jutott az előírttól eltérő írásmód, akkor magát az előírást kellene a közgyakorlathoz igazítani. El tudom képzelni tehát, hogy bizonyos, a kis és nagy kezdőbetűk használatát szabályozó pontok első helyen ugyan a kisbetűt fogják ajánlani (ahogy eddig), a rendelkezés azonban kiegészül azzal, hogy nem hibás a nagybetűs sem.

Jó lenne, ha az egyes átmeneti, nyelvtani szempontból nehezen besorolható alakulatokról szóló szabálypontok is hajlékonyabbak, engedékenyebbek lennének, és kétféle írásmódot is (kisbetű vagy nagybetű, külön- vagy egybeírás) egyaránt helyesnek ismernének el. Ugyanerre a hajlékonyságra lenne szükség a jelentésváltozás megítélésénél is.

Előnyére válna a szabályrendszernek a bővülés is, vagyis ha szabályt kapnának a ma még szabályozatlan írásmódú alakulatok.

Végül: a jelenlegi szabályzat előírásainak némelyike igen nehezen tanulható vagy alkalmazható, illetve egyes – célszerűnek kevésbé mondható – megkötésekkel fölöslegesen megnehezíti a helyesen írni kívánók dolgát. (Ennek kirívó példájaként a szótagszabályt mutattam be.) Az ilyen esetekben a szabálynak az ésszerűbb formában való újrafogalmazása lenne a kívánatos.

A helyesírás-tervezés előtt álló nyelvstratégiai teendők véleményem szerint a következők.

Tüzetesen megvizsgálandók a szabályzat fejezetei, az egyes részrendszerek külön-külön; a problematikus pontokat részletesen feltérképező tanulmányok képezhetnék az alapját az esetleges szabálmódosító javaslatoknak. Természetesen nem maradhat ki a vizsgálatból a szabályzati szójegyzék és a MHSz. anyaga sem. Az áttekintés során feltétlenül figyelmet kell fordítani a magyar nyelv kisebbségi változatainak a speciális helyesírási problémáira is; e célból kívánatos a gondokat testközelből ismerő helyi (határon túli) nyelvészeket is bevonni a munkába. (Néhányuk tollából már születtek is publikációk e tárgykörben.) – Az együttműködésre máskor is szükség lenne: kézenfekvő például a tulajdonnevek írásmódjának szabályozásával kapcsolatban kikérni a névtan szakembereinek a véleményét.

Fontos lenne a közvélemény-kutatás eszközeivel megismerni a helyesírással naponta hivatásszerűen foglalkozók (például kiadói szerkesztők, korrektorok és mások) véleményét is: kétségkívül nem egy hasznos észrevétellel segíthetnék a helyesírás szabályozóinak a munkáját. (Örömmel mondhatom: a kiadókon kívül másutt is találhatunk ilyen szakembereket. Tudok olyan multinacionális távközlési vállalatról, amely kifogástalan helyesírással munkatársat keresett – és talált is a 2000. évi Nagy J. Béla országos helyesírási verseny győztesének a személyében – a cég írott anyagainak [reklámszövegek, használati útmutatók stb.] az elkészítésére.)

Akár ilyen lépésekben készül majd az AkH. következő kiadása, akár más-ként, abban bizonyos vagyok, hogy az új szabályzat Fábíán Pál megállapítását igazolja majd: „Ha eljön az ideje a 12. kiadás kidolgozásának (...), én a mából a jövőbe nézve csak csiszolásra látok lehetőséget, reformra nem.”⁵⁵

Irodalom

- Ágoston Mihály: *Helyesírásunk hiteléért*. Fórum Könyvkiadó–Híd, Újvidék, 1986.
- AkH. 1984. = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Antalné Szabó Ágnes: A földrajzi nevek helyesírásáról. 1–2. *Magyartanítás*, 1992, 4. 24–26.; 5. 25–27.
- Antalné Szabó Ágnes: A különírás és az egybeírás tanításának grammatikai alapjai. In Kugler Nóra – Lengyel Klára (szerk.). *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 1999, 19–26.
- Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Balázs Géza: Lehetséges nyelvi szabványok: helyesírás, helyesbeszéd. In Balázs Géza: *Lehetséges nyelvi szabványok*. A–Z Kiadó, Budapest, 78–94.
- Benkő Loránd (szerk.): *Helyesírásunk időszerű kérdései*. Nyelvtudományi Értekezések 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- Deme László: *Helyesírási rendszerünk logikája*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 110. Budapest, 1965.
- Deme László: *Magyarázat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- Dobsonyi Sándor: Az alárendelő szóösszetételek néhány sajátos típusáról – a helyesírás szemszögéből. In: Balázs G. – A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. I. m. 116–123.
- Dobsonyi Sándor: *Helyesírási rendszerünk korszerűsítésének lehetőségei a szabályzat 11. kiadása után*. Szakdolgozat. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Kézirat, 1998.
- Dobsonyi Sándor: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege. In Bozsik Gabriella (szerk.): *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdései az ezredfordulón*. Líceum Kiadó, Eger, 2003.
- Dobsonyi Sándor: Tulajdonnevek. In Nagy Katalin (szerk.): *Szófajtnai elemzések*. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2003.
- Elekfi László: A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. *Magyar Nyelvőr*, 1987, 297–314.
- Fábíán Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede: *A földrajzi nevek helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- Fábíán Pál – Szemere Gyula: A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. *Magyar Nyelvőr*, 1984, 385–406.

---

55 Fábíán P.: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról. In O. Bozsik G. – V. Raisz R. – Zimányi Á. (szerk.): *Helyesírásunkról, helyesírásunkért*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger, 1998, 17.

- Fábián Pál: A magyar helyesírás sorsfordulói. In V. Raisz Rózsa (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Budapest, 1996, 301–310.
- Fábián Pál: A tulajdonnevek írása. In Benkő L. (szerk.): *Helyesírásunk időszzerű kérdései*. I. m. 79–88.
- Fábián Pál: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról. In O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírásunkról, helyesírásunkért*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Eger, 1998, 12–17.
- Fábián Pál: Szabályozottság, egység, állandóság. *Magyar Tudomány*, 1964, 492–497.
- Fercsik Erzsébet: Az idegen márkanevek egy típusának magyar toldalékolása. *Magyar Nyelvőr*, 2001, 493–494.
- Grétsy László: Hogy írjuk a borfajták nevét? In Grétsy László: *Anyanyelvi őrjárat II*. Nemzeti Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 194–196.
- Győri Virág Katalin: Helyesírási kétségek és vétségek az egyházi írásgyakorlatban. In: *Helyesírási tanulmánygyűjtemény*. I. m.
- Hajdú Mihály: *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- Hangay Zoltán: Valóban súlyos probléma-e a magyar helyesírásban a j hangú szóállománynak a két betűje? In O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Eger, 1996, 47–53.
- Hexendorf Edit: A kis és a nagy kezdőbetűk. In Benkő E. (szerk.): *Helyesírásunk időszzerű kérdései*. I. m. 56–62.
- Holczer József: Csakugyan „Speedez” meg „beSpeedez” a narkós? *Magyar Nyelvőr*, 1999, 504.
- Horváth László: A nagy kezdőbetűs igék és rokonaik. *Magyar Nyelvőr*, 1995, 4–7.
- J. Soltész Katalin: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Kis Ádám: Az akadémiai helyesírási szabályzat és a számítógép. *Magyar Nyelvőr*, 1999, 149–168.
- Kiss Jenő: A magyar szőlészeti nevezéktan néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr*, 1991, 59–68.
- Laczkó Krisztina: A földrajzi nevek helyesírásának logikája. In Kozocsa Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Fábián Pál 70. születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 1993, 176–181.
- Laczkó Krisztina: Helyesírás és grammatika viszonya. In: Balázs G. – A. Jászó A. – Koltói Á. (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. I. m. 306–312.
- MHSz. = Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.): *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- Nagy J. Béla: Hozzászólás Szemere Gyula cikkéhez. *Magyar Nyelv*, 1955, 113–119.
- Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Magyar–latin szógyűjtemény. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986.
- Szemere Gyula: *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- Szemere Gyula: Helyesírásunk új szabályzata. *Magyar Nyelv*, 1955, 102–113.
- Timkó György: Az intézménynevek írásának gondjai. *Magyar Nyelv*, 1980, 472–479.
- Zimányi Árpád: Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. In O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. I. m. 68–84.

A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból

A legkisebb mértékben sem csodálkozhatunk azon, hogy a szaknyelvek kutatása és művelése az utóbbi évtizedben az alkalmazott nyelvészet egyik központi kérdése lett. A tudományok, a különböző szakmák, szakterületek fejlődése ugyanis minden eddigi ütemet felülmúl: amíg egy-két évtizede „csupán” tudományos-technikai forradalomról beszéltek, ma már információs robbanást emlegetnek – s ennek természetes velejárója szakszókészletünk, fogalmi rendszerünk gyors, sőt viharos változása. Ha csak az új alakulatokat vizsgáljuk, pusztán megjelenésük legalább három oldalról érinti a nyelvészetet: szemantikai, morfológiai és helyesírási szempontból. Le kell szögeznünk, hogy nem a nyelvészek öngerjesztő munkálkodásának tulajdonítható a szaknyelvek iránti fokozódó érdeklődés. Éppen ellenkezőleg: maguk a szakmák képviselői keresik meg a nyelvészeket, hogy az egyre bonyolultabb kérdésekben tanácsaikat kérjék. 2002 nyarán egyszerre három felkérés részeseként intenzíven foglalkozhattam a szaknyelvi helyesírás időszerű kérdéseivel. Mivel a különböző helyeken és szinteken felvetődött gondok láthatóan hasonlóak, ezek a friss tapasztalatok bizonyos általánosításra adnak lehetőséget. Nem a végleges válaszra, hanem inkább a kérdések összegezésére, helyzetelemzésre és bizonyos javaslatok megfogalmazására van most lehetőség, amelyeket azután a szélesebb szakmai közvélemény megvitathat.

2002. június 21-én tartották Gödöllőn, a Szent István Egyetemen a környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozását. A Nyelvi Intézet Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke és a Környezetgazdálkodási Intézet által rendezett fórumon egyetemi oktatók, kutatók, könyvkiadók és lektorok vettek részt, szám szerint huszonöt, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tagjai közül pedig e sorok szerzője. A tanácskozáson – a szakfordítások nyelvi sajátosságain kívül – számos helyesírási észrevétel, megállapítás is elhangzott:

- nincs kellően szabályozva az egyes szaknyelvek helyesírása (jelesül a környezetgazdálkodás),
- a fordítások sok hibát okoznak azzal, hogy szolgálai követik az idegen-szerű írásmódot pl. a különírás vagy a nagy kezdőbetűk tekintetében,

- a lektorálás hiánya miatt sok hiba van a szakmai munkákban,
- a helytelen alakok hamar elterjednek és megszilárdulnak,
- végül egy több helyen felvetődött kérdés: jogunk van-e az általános helyesírási szabályoktól eltérő, az adott szakma nyelvében használt egyedi írásmódra, ha szakmai közmegegyezés alakul ki?

A felvetésekre – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakban keressük a választ

A szaknyelvi helyesírás szabályozása az utóbbi évtizedek folyamatos programja. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága az utóbbi tíz évben a következő szaknyelvi szótárak munkálataiban vett részt: *Orvosi helyesírási szótár* (főszerk.: Fábián Pál és Magasi Péter; Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest, 1992.); *A magyar állatnevek helyesírási szabályai* (Gozmány László; *Rovartani Közlemények*, 1994, 429–445.); *Az állatfajtanevek helyesírása* (szerk.: Jávorka Levente, Fábián Pál, Hőnyi Ede; *Állattenyésztés és takarmányozás*, 1995, 465–470.); *A földrajzi nevek helyesírása* (szerk.: Fábián Pál, Hőnyi Ede, Földi Ervin; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.); *Növényneveink* (Priszter Szaniszló; Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998.); *Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához* (szerk.: Nyitrai József és Nagy József; Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest, 1998.), s ekkor még nem említettük a korábbi munkákat. – A bizottságtól függetlenül jelent meg a *Közgazdasági helyesírási szótár* (szerk.: Bárányné Szabadkai Éva és Mihalik István; Tinta Kiadó, 2002.) és a *Helyesírási szójegyzék. Képzés – foglalkoztatás* (szerk. Papp Ágnes és Paróczayné Korányi Margit; Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1994.).

Feltétlenül üdvözölhetjük ezeket a kiadványokat, és kijelenthetjük: mindenképpen szükségesek. Azon viszont érdemes elgondolkodni, hogy a szaknyelvi helyesírás újabbnál újabb területeken igényel szabályozást, beavatkozást, így óhatatlanul egyre bonyolultabbá válik, hovatovább csak az adott szakma művelői tudják követni. Emiatt törekedni kell a magyar helyesírás egységességének megőrzésére, s az összehangoló munkának a letéteményese továbbra is az akadémiai bizottság kell, hogy legyen, támaszkodva a különböző szakterületek művelőire, valamint a 2000 óta eredményesen működő Nyelvstratégiai Kutatócsoportra. A Magyar Nyelvi Bizottság, illetőleg az osztályképviseltek személyi és anyagi lehetőségei azonban végesek, így felmerülhet új erők bevonása, de csak szakmai garanciákkal.

Néhány helyesírási részterület vizsgálata

Többszörös összetételek – mozgószabály

A szóalkotásmódok közül szembetűnően gyakorivá vált a szóösszetétel és ezen belül a további helyesírási gondokat okozó többszörös összetétel. Nem is csodálkozhatunk ezen, mivel egyre bonyolultabb fogalmakat kell megne-

vezünk, különösen a szaknyelvekben. Helyesírási – és természetesen az ezt megalapozó szintaktikai – szempontból ugyan el kell különítenünk egymástól a jelöletlenség miatt létrejövő, illetőleg a mozgószabály alkalmazása következtében kialakuló többszörös összetételeket, végső soron azonban az eredmény ugyanaz: hosszú, bonyolult, sok szótagos, olykor nehezen kiolvasható, nyakatekert összetétel. A helyesírási szabályzat 138. pontja fölhívja a figyelmet ezek elkerülésére, jelöltté téve őket ugyanis oldottabb, gördülékenyebb különírt szerkezeteket kapunk: *tervezőiroda-vezető – a tervezőiroda vezetője; gépkocsivezető-tanfolyam – gépkocsivezetői tanfolyam.*

Kérdés azonban, hogy a szakterminológiára mindez mennyire érvényes, hiszen itt állandósult alakulatok vannak. A gödöllői tanácskozáson is kiderült, hogy nem pusztán helyesírási, hanem nyelvtani, szóhasználati kérdésről van szó. A szaknyelvekben rengeteg egybe- és különírási gond adódik, de a buktatókat sokan nem is veszik észre, mivel még az egybeírandó összetételeket is különírják. Általános sajátossága a szakterminológiának a jelöletlenség, s ehhez társul típushibaként a széttagolás: *természeti erőforrás gazdálkodás, folyékony szennyezőanyag kibocsátás.* Ha ennél a jelöletlen szerkesztésmódnál maradunk, mindkétszer a szabályzat 138. b) pontját, a mozgószabály második esetét kell alkalmaznunk: *természetierőforrás-gazdálkodás, folyékony-szennyezőanyag-kibocsátás.* Nem szükséges bővebb magyarázat ahhoz, hogy lássuk: szerencsétlen alakulat jött létre, s bár a mozgószabály igen logikus, mégsem várható el ennek készségi szintű alkalmazása sem a nagyközönségtől, sem a szaknyelvek használóitól. Inkább a jelöltséget vagy a körülírást ajánljuk: *természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, gazdálkodás természeti erőforrásokkal, folyékony szennyezőanyagok kibocsátása.* Nem választható el tehát a helyesírás és a magyaros nyelvtani szerkezet: az ortográfia szabályai az agglutináló nyelv szintaktikai szerkezeteihez idomultak, ezért a jelöletlen többszörös összetételek nem véletlenül okoznak annyi gondot.

Az említett tanácskozáson típuspéldaként szerepelt és hosszú vita tárgya volt egy növényi kártevő tükörfordítása, *az árpa sárga törpülésének mozaikvírusa.* Az angol eredeti megnevezés így fest: *Barley Yellow Dwarf Mosaic Virus.* Ennek mintájára a szakfordítók olykor a legegyszerűbb eljárást választják: *Árpa Sárga Törpülés Mozaik Vírus* vagy *árpa sárga törpülés mozaik vírus.* Az idegen hatás tehát három formában nyilvánul meg: az analitikus (széttagolt, különírt) forma megtartása, a fölösleges nagybetűsítés, illetőleg nyelvtanilag a jelöletlenség. Többféle megoldást javasolhatunk. A fentebb említett *az árpa sárga törpülésének mozaikvírusa* forma ugyan nyelvi és helyesírási szempontból megfelelő, de nem tesz eleget a szakmai megnevezésektől elvárható tömörségnek. A szakma képviselői inkább a következőt támogatták: *az árpa sárgatörpülés-mozaikvírusa.* Ezzel a kiragadott példával rávilágíthatunk az oly gyakorivá vált különírási tendencia egyik fő okára, az idegen nyelvi hatásokra, amelyek közvetlenül ugyan a fordítások révén érvé-

nyesülnek, de számolni kell az áttételes következményekkel. Nem csupán elszigetelt szaknyelvi jelenségről van szó, hiszen például a számítástechnikai szaknyelv sokakhoz eljut, anglicizmusaival együtt.

A jelöletlen viszony jelöltté tételét úgy szemlélteti, mintegy népszerűsíti a bevezetőben említett *Közgazdasági helyesírási szótár*, hogy nagyon sok helyütt feltünteti mindkét formát: *ipar-továbbfejlesztés, ipar továbbfejlesztése; irodaház-üzemeltetés, irodaház üzemeltetése; kompetitív piacmodell, kompetitív piac modellje; munkaviszony-megszüntetés, munkaviszony megszüntetése; okmányoshitellevél-megnyitás, okmányos hitellevél megnyitása, tőkeállomány-növekedés, tőkeállomány növekedése.* (Természetesen a határozott névelőt a jelölt birtokviszonyok elé kell gondolnunk.)

Az összetételek írásának gondjaira mind jobban fölfigyelnek a szakemberek. A növényvédelmi törvény előkészítésében közreműködő Heves Megyei Talajvédelmi és Növény-egészségügyi Szolgálat illetékesei tapasztalták, hogy a minisztérium által készített dokumentumban rengeteg helyesírási hiba és következetlenség van. 2002 elején szakvéleményt kértek az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékétől, s annak birtokában javasolták a felsőbb szervnek a szövegek felülvizsgálatát, amelyet az el is fogadott. Összesen ötven kifejezés írásmódjáról érdeklődtek, s rendkívül figyelemreméltó, hogy az összes eset egybe- és különírási probléma volt, ráadásul néhány kivételtől eltekintve mind a mozgószabállyal kapcsolatos. Tanulságos néhány bonyolult alakulatot bemutatnunk, hogy lássuk: milyen nehézségek adódnak a szaknyelvi helyesírásban. A bal oldalon áll a munkaanyagban szereplő hibás változat, a jobb oldalon pedig a helyes írásmódú forma.

JOGSZABÁLY

*növényvédő szermaradék
toxikus vegyi anyag tartalom*

*szermaradék határérték megállapítása
szermaradék határérték előírás
növényvédő szer adalékanyag
és segédanyag
szennyező anyag minta
növényvédő szer minta
növényvédő szer raktár
növényvédő szer engedély iránti kérelmek
növényvédőszer-maradék analitikai labor
vulkanikus kőzet eredetű talajjavító anyag
humán parazita bélféreg pete szám
meghatározása*

HELYES FORMA

*növényvédőszer-maradék
toxikus vegyi anyag-tartalom v.
toxikusvegyianyag-tartalom
szermaradék-határérték megállapítása
szermaradékhatárérték-előírás
növényvédőszer-adalékanyag
és -segédanyag
szennyezőanyag-minta
növényvédőszer-minta
növényvédőszer-raktár
növényvédőszer-engedély iránti kérelmek
növényvédőszermaradék-analitikai labor
vulkanikus kőzet-eredetű talajjavító anyag
a humánparazitabélféreg-pete számának
meghatározása (?)*

A javított változat csupán a helyesírási hibák korrigálását jelenti, számos esetben itt is szerencsésebb más szerkesztésmódot választani, például: a *növényvédő szer maradéka, a szermaradék határértékének megállapítása, a nö-*

vényvédő szer adalék- és segédanyaga(i), a humán parazita bélférgek peteszámának meghatározása stb.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a szaknyelvi terminológiában rendkívül bonyolult alakulatok is vannak. Ezek leírásához feltétlenül szükséges útmutatás, tehát a nyelvészetnek, a nyelvművelésnek továbbra is segítenie kell az egyes tudományterületek szakembereit a nyelvi-helyesírási problémák megoldásában. Nélkülözhetetlenek az eddigiekhez hasonló normatív szótárak és szójegyzékek.

A hat szótagonál hosszabb, többszörös összetételek kötőjeles tagolása

A magyar helyesírás szabályai (AkH.) 138. pontja szerint a hat szótagonál hosszabb, többszörös összetételeket „többnyire kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán”. A *többnyire* határozószó jelzi, hogy akadnak kivételek, illetőleg nem kell nagyon mereven alkalmazni a kötőjelezést. A hagyomány miatt ilyen a *belügyminisztérium*, a *külügyminisztérium* és a *pénzügyminisztérium*, más okból a *fizetővendéglátó* és a *fizetővendéglátás* (az utóbbi kettőben ugyanis értelmetlenséget szülne a kötőjeles tagolás), illetőleg az *egypártrendszer* és a *többpártrendszer* (itt természetesen nem a hat szótagos szabály érvényesül, hanem a mozgószabály második esete; AkH. 139. b).

Szabályaink szerint idetartozik a *tantárgy-pedagógia* főnév. A felsőoktatásban dolgozó nyelvész kollégáink között vannak olyanok, akik zavarónak és fölöslegesnek tartják a kötőjelet, s el is hagyják. Fontos könyv címében is találkozhatunk a *tantárgypedagógia* alakkal. Ugyanez a helyzet a *valószínűségszámítással*. A matematikai kiadványok egy része (az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent *Matematikai kislexikon* is) kötőjel nélkül egybeírja. Általam korrektúrázott szakkönyvben a szabályos változatot javasoltam, ám a matematikus szerzők tiltakoztak a kötőjelezés ellen. Az AkH. szójegyzéke egyébként tartalmazza az előírási formát, míg a *tantárgy-pedagógia* hiányzik még az Magyar helyesírási szótárból (MHSz.) is.

Hogyan értékelhetjük a kötőjel szerepét? A többszörös összetételek kötőjeles tagolása a hosszabb szavak kiolvasását könnyíti meg, és inkább helyesírás-esztétikai kérdés, nem pedig súlyos helyesírási hiba. E szabály alkalmazásának sajátos esete, amikor hat szótagos – tehát kötőjel nélküli – többszörös összetétel egy szótagos (sőt egy betűből álló) képzőt kap, s emiatt megváltozik az írásmódja: kötőjellel tagoljuk. Mindenekelőtt az *-i* melléknév-képzőre gondolhatunk, hiszen rövid, nem föltűnő, ezért egyszerűen megfelledekezünk arról, hogy miatta már kötőjelre is szükségünk van a szóban: *anyanyelvoktatás* – *anyanyelv-oktatási*; *adónyilvántartás* – *adó-nyilvántartási* (rendszer, szám); *adóösszeírás* – *adó-összeírási* (ív); *minőségellenőr* – *minőség-ellenőrzés*, *minőség-ellenőrzési*; *pénzvisszafizetés* – *pénz-visszafizetési* (garancia); *haderőfejlesztés* – *haderő-fejlesztési* (terv). A kötőjel gyakori el-

maradásának további oka, hogy a hat szótagos, egybeírt alakulatok írásképe rögzül a tudatunkban, s az íráskép megszokott egységét megbontja a kötőjel. Ezzel éppen a kiolvasást segítő tagolás válik zavaró tényezővé. Tehát nem csodálkozhatunk azon, hogy az ilyen szavakból olykor elmarad a kötőjel.

Bármilyen furcsa, de ez a kérdés a Magyar Országgyűlésben is vitatéma volt. 2002 novemberében korrektoroknak a törvények nyelvezetéről készített szakvéleményét tárgyalták a képviselők. A Miniszterelnöki Hivatal azonban nem egyezett bele a *munkaerő-piaci* (alap) és az *érdek-képviselési* (szervek) melléknevek kötőjeles írásába, és így döntött a képviselők többsége is (tehát: *munkaerőpiaci, érdekképviselési*). A polémia oka ugyanaz, mint előbbi példákban: *munkaerőpiac – munkaerő-piaci, érdekképviselés – érdek-képviselési*. Előrebocsátom: nem tartom szerencsésnek, ha az Akadémia által szabályozott helyesírás ügyében az országgyűlés szavazással dönt, különösen akkor, amikor az ajánlott formát a *Magyar helyesírási szótár* tartalmazza: mindkettőt kötőjelesen. (A nagyközönség pedig ilyen alcímmel szerezhette tudomást a történetekről: „A parlament leszavazta a helyesírási szabályzatot”.¹) Az előzőekben tárgyaltak fényében mégis érthető az észrevétel, ráadásul sokadrangú kérdésről, nem pedig alapvető szabályról van szó. Ugyanakkor példát látunk arra a törekvésre, hogy különböző szaknyelvek az akadémiaitól eltérő írásmódot alkalmaznak (bővebben lásd a *Szaknyelvi írásváltozatok* alcím alatt).

Folyamatos melléknévi igenévi előtagú szerkezetek

Az ipar, a környezetgazdálkodás és számos más szakág gyakori kifejezése a *szennyező anyag*. Az MHSz. különírva tartalmazza, pontosabban a többes számú alakját: *szennyező anyagok*. Az AkH.112. pontjának 1. bekezdése szerint minőségjelzős szerkezet (milyen anyag? – olyan anyag, amely szennyez), ezért indokolt a különírás. De megakadhatunk a szabály egyik kulcsszaván: „alkalmi”, tehát a különírás az alkalmi minőségjelzőre vonatkozik. Az állandósult, összeforrott kapcsolatokra a 2. bekezdés utal, s ekkor már az egybeírás fogadható el. Ha megnézzük az 1. bekezdés példának idézett összetételeit, azok hozzá képest igencsak alkalmiak: *dolgozó nő, izzó fém, közvetítő javaslat, parancsoló hang, sajtó térd, eltérő vélemény, kiváló termék*, (az újoncokat) *kiképző tiszt*. Természetesen különírandó a következő mondatban: *Az erdőket szennyező anyagokat évente többször elszállítják*. Megfontolandó, javasolható viszont az egybeírás akkor, ha például ipari, vegyi eljárásokban eltávolítják a *szennyezőanyagot* a fémekből, nemesfémekből, ötvözetekből. Kérdés tehát: a gyakori használat miatt nem forrott-e össze, nem írhatjuk-e egybe, mint ahogy a környezetvédelem szakemberei érzik? Egy másik indok-

1 Bodnár L.: Megvédte nagybetűjét a kormány. *Magyar Hírlap*, 2002. november 23.

lás szerint az anyagtudomány megkülönbözteti azokat a szennyezőanyagokat, amelyekkel a kívánt tulajdonságok elérhetők, és amelyek elválaszthatatlanul beépülnek az adott anyagba.

Ugyanennél a szabálynál maradvá, a másik gond az, hogy bizonyos esetekben nehéz eldönteni a szintaktikai kapcsolat fajtáját: minőségjelző vagy határozó? Csak árnyalatnyi különbség van az MHSz. következő három példája között is: *szemléltető szöveg*, *szemléltető ábra* – *szemléltetőeszköz*. Az AkH. 112. pontjának 1. bekezdése értelmében az első szókapcsolat különírását ezzel a kérdéssel és válasszal bizonyíthatjuk be: milyen szöveg? – olyan szöveg, amely szemléltet. De elemezhetjük határozói (esetleg jelentéssűrítő) viszonyának is: olyan szöveg, amellyel szemléltetünk (valamit a tanítási órán), így azonban már egybeírandó, s ezt a 112. pont 2. bekezdése mondja ki. Az iménti példasornál még egyértelműbb a *bemutatóóra* és a *bemutató tanítás* (MHSz.) szembeállítás. Analóg példáknak tűnnek, és azonos módon kellene őket írni. Dobsonyi Sándor további ellentmondásokat vett észre az MHSz.-ben. Szembetűnő a *véradó központ* és a *bevásárlóközpont* kettőssége, de nem egészen tiszta az *ellenálló képesség*, *hővezető képesség* különírásának indoka éppen azért, hogy ezekben határozói viszonyt elemezhetünk (*ellenállásra való képesség*, *hővezetésre való képesség*). Velük szemben egybeírjuk az *áteresztőképesség*, *átfogóképesség*, *áthatolóképesség*, *befogadóképesség* összetételeket. Az *ellenőrző* könyvben (MHSz.) pedig az összeforrottság és a jelentésváltozás egyaránt érzékelhető.² Itt csupán a probléma fölvetésére vállalkozhattunk, valójában sokkal bonyolultabb összefüggésekről van szó, s ezeket érdemes bővebben megvizsgálni.

Nagybetűsítések

Általános jelenséggé, szinte fejlődési tendenciává vált a mai magyar írásgyakorlatban a nagybetűsítés, azaz a korábban kis kezdőbetűvel írt alakulatok csupa nagy kezdőbetűs írása, pl. intézmények nem önálló, alárendelt egységeinek neve: *Eszterházy Károly Főiskola tanulmányi osztálya* > *Eszterházy Károly Főiskola Tanulmányi Osztálya*; rendezvények, programok, mozgalmak elnevezése: *környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozása* > *Környezetvédelmi Szakírók és Szakfordítók Tanácskozása*; ünnepek, nevezetes napok: *anyák napja* > *Anyák Napja*; fontosabb kézikönyvek: *Magyar értelmező kéziszótár* > *Magyar Értelmező Kéziszótár*; hivatalos iratok: *vállalkozói igazolvány* > *Vállalkozói Igazolvány*; *személyi igazolvány*, de *Magyar Igazol-*

² Dobsonyi S.: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege. In Bozsik G. (szerk.): *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdései az ezredfordulón*. Líceum Kiadó, Eger, 2003.

vány; dokumentumok: *Szervezeti és működési szabályzat* > *Szervezeti és Működési Szabályzat* stb. Számos további esetről szólhatnánk még, amelyek részben belső fejlemények, részben idegen hatást tükröznek.

Nehéz meghatározni az egyezmények, szerződések, stratégiák, programok, tervezetek elnevezésének írásmódját. Nyilvánvalóan címekről van szó, de kérdés, hogy állandó vagy egyedi címeknek tekintsük-e őket. Az állandó címek minden szavát – a kötőszó kivételével – nagy kezdőbetűvel írjuk (AkH. 197.), az egyedi címeknek viszont csak az első szava nagybetűs (AkH. 198.). A szabályzat megfogalmazása szerint az állandó címek közé az újságok, hetilapok és folyóiratok tartoznak, az egyediek közé a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsorszámok. A szabályzat tehát ebben a kérdésben nem foglal állást, magam viszont úgy érzem, hogy az utóbbihoz áll közelebb az egyezmények, szerződések stb. fogalma. Ugyanezt találjuk a kiadványok egy részében, például az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent kötetben: *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, A regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája, Hágai ajánlások*.³

Ezzel szemben már korábban is érvényesült az a gyakorlat, hogy a történelmi jelentőségű dokumentumokat nagybetűvel írták: *Függetlenségi Nyilatkozat, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*. Két, más jellegű esetben az AkH. 10. kiadásának 125. és 135. pontja – részben a hagyományra hivatkozva – megengedi a nagy kezdőbetűket (*Magyar Szófejtő Szótár, Halotti Beszéd, illetőleg Nagy Honvédő Háború, Nagy Októberi Szocialista Forradalom*). Ez tehát kikaput jelentett már korábban is, és mindebből az következne, hogy a fontosnak tartott megnevezéseket, címeket emeljük ki a nagy kezdőbetűkkel. De hogy mit tekintünk fontosnak vagy kevésbé fontosnak, nem objektív mérce. Manapság már az újabb nemzetközi dokumentumok minden szavát gyakran nagy kezdőbetűvel írják. Sokszor egyértelműen angol hatásról van szó, s ez kérdésként merült föl a gödöllői konferencián is a következő példákkal: *Convention on Biological Diversity – Biológiai Sokféleség Egyezmény, Biodiverzitás Egyezmény* (esetleg: *Egyezmény a Biológiai Sokféleségről/Diverzitásról*); *Kyoto Protocol – Kiotói Egyezmény*. Nem látván meggyőző indokát a nagybetűsítésnek, inkább a következőképpen ajánlom: *Biológiai sokféleség egyezmény, Egyezmény a biológiai sokféleségről*. Szintén kérdéses a csupa nagy kezdőbetűs írásmód a következő európai uniós rendeletek, megállapodások magyar nevében: *Common Agricultural Policy – Közös agrárpolitika, Közös Agrárpolitika (?)*; *General System of Preferences – Általános kedvezmények rendszere, Általános Kedvezmények Rendszere (?)*. S ha a *Regional Development* magyar megfelelője a kisbetűs *térségfejlesztés* vagy *regionális fejlesztés*, akkor fölvetődhet az előző két alakulat hasonló írása: *közös agrár-*

---

3 Balázs G.: *Magyar nyelvstratégia*. MTA, Budapest, 2001, 38.

politika, általános kedvezmények rendszere.⁴ A szakfordítókra felelősség hárul, hogy a dokumentumok címét mindig egységesen, azonos formában írják, ezért is szorgalmazzák a normatív szabályozást.

A helyes írásmód megállapításának alapja, hogy tisztában legyünk a dokumentum pontos nevével, és elkülönítsük a közkeletű, ám nem hivatalos megnevezésektől, a rövidített alakoktól. Kiváló példa erre a sokat emlegetett római szerződés, amely általában nagy kezdőbetűs (*Római Szerződés* vagy *Római szerződés*), pedig nem ez a hivatalos neve. Az utóbbi formula: *Szerződés az Európai Unióról*. Ennek tudatában a római szerződés helyesen kis kezdőbetűvel írandó, annál is inkább, mert nem is egyedi név, mivel több szerződést kötöttek az olasz fővárosban. A hiteles szakmunkák – többes számban – római szerződésekről szólnak. A nagybetűsítés terjedését mutatja, hogy a KHSz. mégis a *Római Szerződés* formát tartalmazza. Ugyanez vonatkozik a *maastrichti szerződésre* (KHSz.: *Maastrichti Szerződés*).

Hazai viszonylatban fontos dokumentumok a Magyar Országgyűlés által alkotott törvények, ezek címében – a *Magyar Közlöny* tanúsága szerint – mégsem nagy kezdőbetűs minden szó (1996. évi LIII. törvény a természet védelméről). Másféle nagybetűsítéssel találkozunk, mégpedig a törvények kiemelt tagolásában: *I. Cikk – II. Cikk – III. Cikk; I. Fejezet – II. Fejezet – III. Fejezet; I. Rész – II. Rész – III. Rész* stb. Ha a nem számmal kezdődő címeknek csak az első szava nagy kezdőbetűs, akkor a következőképpen lenne logikus a cikkek, fejezetek és részek tagolásának helyesírása: *I. cikk – II. cikk – III. cikk; I. fejezet – II. fejezet – III. fejezet; I. rész – II. rész – III. rész*. Ám mégsem tévedésről van szó, hanem tudatos eljárásról, mert a nagy kezdőbetűs írásmódot a szövegen belül is megőrzi: „...a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény XV. Fejezetének VII. és VIII. Címében, illetve a XVI. és XVIII. Fejezetekben meghatározott bűncselekmény miatt...”⁶ Úgy tűnik tehát, hogy a jogszabályok, törvények helyesírásában az általános szabályoktól eltérő gyakorlat alakult ki. Mivel nem ez az egyetlen ilyen szakterület, érdemes a szaknyelvi írásváltozatokkal külön is foglalkozni.

Szaknyelvi írásváltozatok

Sajátos jelenség, amikor elválik egymástól a köznyelvi és a szaknyelvi alakulat írásmódja. A külső szemlélő számára azonos kifejezésekről van szó, mégis egyes tudományterületek művelői más formában írnak bizonyos terminusokat, mint azt a normatív helyesírási szabályozás ajánlja. Erre láttunk példát az

4 Dróth J.: Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr*, 2000, 294.

5 In *Magyar Közlöny*, 1996, 53.

6 *Magyar Közlöny*, 2001, 11598.

imént is a magyar törvények hivatalos közlönybeli gyakorlatából, korábban pedig a hat szótagnál hosszabb többszörös összetételek kötőjeles tagolásáról szóló fejezetben a *tantárgy-pedagógia*, valamint a *valószínűség-számítás* kötőjel nélküli írásával, és ugyanilyen jellegű az Országgyűlésben tárgyalt példasor (*munkaerő-piaci – munkaerőpiaci* stb.). Most visszatérünk a parlamenti vitához, és az előző pont folytatásaként a nagy kezdőbetű szerepét vizsgáljuk tovább más megvilágításban.

A képviselők elé került a törvények és rendeletek szövegében szereplő *kormány/Kormány* helyesírása is. A törvények helyesírását véleményező szakemberek kifogásolták a *Kormány* nagy kezdőbetűs írásmódját.⁷ Az AkH. 188. d) pontja ad útmutatást ebben a kérdésben. Ha az intézménynév teljes formája helyett csak az intézmény típusát használjuk, kis kezdőbetűt írunk: *Földrajztudományi Kutatóintézet*, de: *a kutatóintézet kidolgozta*. Majd így folytatódik a szabály: „Csak néhány kivétel van: *az Akadémia (= Magyar Tudományos Akadémia), az Opera (= Magyar Állami Operaház)* stb.” Visszatérve a kérdéshez, a teljes forma, a hivatalos tulajdonnév: *a Magyar Köztársaság Kormánya*. A jogi szaknyelvben, a jogszabályok szövegében azonban régóta természetes jelenség a nagybetűsítés, amikor valamilyen hosszabb alakulatot egyszavas megnevezéssel rövidítenek: *A szerződő felek, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke és a Szlovák Köztársaság miniszterelnöke (a továbbiakban Felek), megállapodtak az alábbiakban*. A törvények, rendeletek szövegében elfogadható a nagybetűs *Kormány* és más nagybetűs megnevezés mint a jogi szaknyelv jelentéstöbbletet hordozó eleme, a köznyelvi írásmódban azonban nem látni indokát az ilyen nagybetűsítésnek.

A földrajz- és a történelemtudomány területére áttérve, az MHSz. tartalmazza a *Neander-völgy, Neander-völgyi* alakokat, amelyek megfelelnek a tulajdonnévi előtagú földrajzi nevek 176. b) szabálypontjában foglaltaknak. Kérdés, hogy az ősembert a földrajzi névből vezessük-e le, ahogy az szabályosnak tűnik, vagy pedig kötőjel nélkül írjuk: *Neander-völgyi ősember – neandervölgyi ősember*. Az utóbbi formával a régészeti, történettudományi szakmunkákban találkozunk. Tekinthető hagyományosnak, hiszen a 20. század első felében valóban így írták, de a kötőjel elhagyása az egyszerűsítés elvével is magyarázható, melyre analóg példa a kötőjeles földrajzi nevekből létrejött, kötőjel nélküli írandó utcanév (*Tábor-hegy – Táborhegyi út*; AkH. 182.), vagy a *Gellért-hegy – Gellérthegy, Margit-sziget – Margitsziget* stb. [természetföldrajzi név 176. b) – városrész név 175. b]) kettőssége. Megjegyzendő, hogy a HTSz. a *neandervölgyi ember* alakulatot tartalmazta. A kérdés tehát: el lehet-e térni az MHSz. ajánlásától? Szaporítható-e tovább az ilyen kettősségek száma? Ha helyesírásunk egységét tartjuk szem előtt, akkor nem, de ha tiszteletben tartjuk a szaknyelvi hagyományt, akkor igen.

7 Bodnár L.: i. m.

Saját területünkön, a nyelvi fogalmak körében is találunk gondot okozó alakulatokat: *idegen nyelvi lektorátus*, *idegen nyelvi vizsgaközpont*, *idegen nyelvi könyvtár* (tulajdonnévként is, csupa nagy kezdőbetűvel), illetőleg *nyelvvizsga-bizonyítvány*. Az egyértelmű szabály (AkH 108. és 129.) ellenére meglehetősen elterjedt a helytelen írásmód még a felsőoktatási intézmények lektorátusainak hivatalos nevében (és másutt), illetőleg a hivatalos nyelvvizsga-bizonyítványok nyomtatott szövegében, címében is (*idegennyelvi lektorátus*, ill. *nyelvvizsga bizonyítvány*). Ezek a kifejezések is egy bizonyos szaknyelvi változathoz kötődnek, és a jelek szerint az illetékesek nehezen győzhetők meg az AkH.-ban és az MHSz.-ben is szereplő írásmód alkalmazásáról.

Ékezetek elmaradása tulajdonnevekben

Jogkövetkezménye miatt az előzőekben taglaltaktól lényegesen különbözik az utolsó, mellékesnek tűnő kérdés. A hivatalos iratnak minősülő áramszámlán a magyar fogyasztók nevét nem a magyar helyesírási szabályok szerint tüntetik föl: a magánhangzókon ékezetet, mellékjelet nem alkalmaznak (*Zimanyi Arpad*), mégpedig a számítógépes programra való hivatkozással. Itt már a helyesíráson túlmutató, jogi következményekről is beszélhetünk. Semmiképpen sem lenne szerencsés, ha a nyelvi globalizáció és az EU-csatlakozás efféle buktatókkal járna. Annak sem örülhetünk, amikor a televízióban Magyarországról külföldre is sugárzott nemzetközi sportmérkőzések feliratozását mi magunk angolosítjuk el az előzőhöz hasonló módon, az ékezetek elhagyásával és a szórend megváltoztatásával (*Eva Kovacs*).

Összegezés

A szaknyelvi helyesírás gondjai abból adódnak, hogy az egymástól igen nagy mértékben eltérő tudományterületek kifejezőkészlete, fogalmi rendszere is lényegesen különbözik. A helyesírás általános szabályai nem mindig tűnnek elégségesnek a sajátos alakulatok leírására. A sokféleségben valóban útmutatásra van szükség, de ez csak úgy lehetséges, ha az adott terület kiváló ismerői együttműködnek a helyesírás szakembereivel. Mivel nem beszélhetünk általánosságban a szaknyelvről, külön-külön kell megvizsgálni a terminológiákat, nem is csupán szókészletüket, hanem helyesírásukat is. Ennek az összetett nyelvstratégiai feladatnak, a szaknyelvi tervezésnek – illetve részeként a helyesírás-tervezésnek – korunk követelményeihez igazított alapelveit és céljait az utóbbi években körvonalazták. Az MTA 1997-ben rendezte meg a *Tudomány és magyar nyelv* című tanácskozást, amely az elméleti alapok kidol-

gozásában segített.⁸ A gyakorlati munka és a szaporodó eredmények az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának is köszönhetőek,⁹ és jelentős kutatások folynak a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja keretében.¹⁰ Ahogy a szaknyelvek kifejezőkészlete folyamatosan változik, ugyanúgy jelentkeznek újabbnál újabb nehézségek azok leírásában. A széttartó fejlődés ellenére a szaknyelvi helyesírás-tervezésnek az egységesség követelményét kell szem előtt tartania.

Irodalom

- AkH. = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Balázs Géza: *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2001.
- Bodnár Lajos: Megvédte nagybetűjét a kormány. *Magyar Hírlap*, 2002. november 23.
- Császár Ákos: Angol eredetű hibák a magyar matematikai szaknyelvben. In *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2002, 101–103.
- Dobsonyi Sándor: Az alárendelő szóösszetételek néhány sajátos típusáról – a helyesírás szemszögéből. In *Éltető anyanyelvünk*, i. m. 2002, 116–123.
- Dobsonyi Sándor: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege. In Bozsik Gabriella (szerk.): *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdései az ezredfordulón*. Líceum Kiadó, Eger, 2003.
- Dróth Júlia: Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr*, 2000, 287–297.
- Fábián Pál: A nyelvművelés feladatai. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, 1999, 73–78.
- Grétsy László: A szaknyelvek megújításáért. *Magyar Nyelvőr*, 2002, 275–283.
- Grétsy Zsombor: Az orvosi szavak írásának általános szempontjai és lehetőségei. *Magyar Orvosi Nyelv*, 2001, 34–5.
- KHSz. = *Közgazdasági helyesírási szótár*. Szerk.: Bárányné Szabadkai Éva és Mihalik István. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Kis Ádám: Egy könyvkiadó a magyar számítástechnikai szaknyelvért. In *Éltető anyanyelvünk*, i. m. 281–286.
- MHSz. = *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- Szaknyelvi konferencia. Az 1992. november 6-i tanácskozás anyaga. *Magyar Nyelvőr*, 1993, 549–614.
- Szépe György: Szakemberek és beszélők együttműködése a magyar nyelv jelenével és jövőjével kapcsolatos kérdésekben. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 124.

---

8 Fábián P.: A nyelvművelés feladatai. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 74.; Szépe Gy.: Szakemberek és beszélők együttműködése a magyar nyelv jelenével és jövőjével kapcsolatos kérdésekben. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 119.

9 *Magyar Nyelvőr*, 2002, 253–255.

10 Balázs G.: i. m.

GAZDOK LASZLÓ

Az Európai Uniónak korszerű nyelvpolitikára levegő szükségé

Miért kellene korszerűsíteni a nemzetközi kommunikáció alakításának és alakításának témáit?

Nemzetközi kommunikáció – Európa nyelvpolitikája

Abhoz hogy a nyelv...
világra vagy világszerte...
szóval, az ember...
szóval, az ember...
szóval, az ember...

Az Európai Uniónak korszerű nyelvpolitikára lenne szüksége

Miért kellene sorsszerűnek elfogadni a nemzetközi kommunikáció alakulásának és alakításának némely fejleményét?

Globalizáció, információs társadalom, európai integráció – címszavak olyan folyamatokról, amelyek átnyúlnak a nemzetállami határokon. Következésképpen: velük együtt járó követelmény, hogy különböző anyanyelvű emberek is képesek legyenek egymással eredményesen kommunikálni. Ez mint szükséglet nyilvánvaló, azonban az eddigi válaszok nem nyilvánvalóak – bármennyire is annak gondolják vagy láttatják nem kevesen válaszaikat – a kérdésre: *Milyen nyelveken?* A fenti jelenségekről szóló nyilatkozatok arra mutatnak, hogy az idegen nyelven történő érintkezés szükségessége az emberek többségét a jövőben közvetlenül érinti vagy érintheti. Arra következtethetünk tehát, hogy az alkalmasság, képesség a nemzetközi kommunikációban való részvételre alapvető egyéni és társadalmi érdek. Az idegennyelv-tudás szükségességének társadalmi méretben való megjelenését új fejleménynek kell tekintenünk, legalábbis az egyesülő Európában, amely a társadalmat szolgáló hivatott erők – kormányok, politikusok, a közvéleményt formáló értelmiségi elitek – részéről az eddig észlelteknél sokkal nagyobb figyelmet, új helyzetértékelést, a hagyományos megközelítési módok felülvizsgálatát és meghaladását kívánná meg. Mindezt persze megnehezíti, hogy a nemzetközi kommunikáció nyelvhasználata terén érzékelhető jelenségek lefegyverző hatásúak lehetnek, azáltal hogy „nyilvánvalónak”, „elkerülhetetlennek” mutatkoznak, akadályozva ezzel a társadalom egészének érdekét jobban szolgáló utak, megoldások keresését.

„... Ahhoz, hogy a globális tudásanyaghoz hozzáférhessünk, szükséges a világnyelv vagy világnyelvek ismerete. Jelenleg az angol látszik az egyetlen világnyelvnek, noha újra és újra megerősödik az eszperantó tábora. Ez utóbbi érve: az eszperantó könnyebb, pontosabban szólva könnyebb magas irodalmi szintre jutni benne, mint az angolban. Csak hát az angol mögött a világ legdinamikusabb gazdasági és katonai nagyhatalma áll, és ez az anyagi érdek eldönti a teoretikus vitákat, behozhatatlan előnyt biztosítva az anyanyelvű

angoloknak, mindenekelőtt az amerikaiaknak. Kereskedés, diplomácia, tudomány, informatikai rendszerek világszintű működtetése ma már angol nélkül elképzelhetetlen. Ez tények, nem pedig érzelmek kérdése” – írta *Glatz Ferenc*.¹ Kétségtelen, igen nagy a nyomás arra, hogy a nemzetközi kommunikációt az élet minden területén az angol nyelv uralja, akár előnyös és hasznos ez az embereknek, akár nem. Néperdekek és hozzájuk kapcsolódó érzelmek azonban nem hagyhatók figyelmen kívül teljesen és tartósan, következmények nélkül. Szükséges minderről szólni, mert a nyilvánosság a jelenlegi helyzetről és a kilátásokról elég egyoldalú képet kap. Pedig olyan kérdéstről van szó, amely jelentős társadalmi érdekeket érint, ezért differenciált megítélése szükséges, és nem mellőzhető az érintettek véleményének figyelembevétele sem.

Öngerjesztő kábulat uralja a világot

Az Európai Unióba való bekerülésünk küszöbén a határokon átnyúló kommunikáció szükségleteinek és lehetőségeinek kérdése nem tárgyalható eredményesen a világra történő kitekintés nélkül. Röviden, tömören a mai kor lényege: *Öngerjesztő kábulat uralja a világot*. Miben mutatkozik ez meg? A globalizmusnak nevezett folyamat előrevivői és vezérlői, mint ismeretes, a transznacionális vállalatok. A cél, ami élteti és hajtja őket: újabb és újabb piacok szerzése. Miért? Növelni a profitot. Miért? Azért, hogy termelésbe, szolgáltatásba, tudományba – a tőkék egyesítésével is – beruházva tovább növeljék a piacot térben is, meg újabb árukkal és szolgáltatásokkal is, hogy ezzel még nagyobb profitot érjenek el. *Öngerjesztő folyamat ez*. Az ún. fejlett világ pénzügyi-gazdasági szférájában tevékenykedőket és tevékenységeiket vezérlő jelmondat: *növelni! tovább növelni megállás nélkül, szakadatlanul!* A növekvő tőke és növekvő profit növekvő hatalommal jár. Királyok, császárok, köztársaságok hatalmát túlszárnyalva ez a hatalom a Föld urának pozíciójára tör. Eszköze, a pénz hatalma ural mindent: a tudományt, a kultúrát, a szórakoztatást stb. – és egyre jobban uralja az államhatalmakat is (kormányokat, parlamenteket).

A piacon az árunak, szolgáltatásnak, információnak eladhatónak kell lennie, hogy vevője legyen, vagyis az emberek valamilyen igényét ki kell elégítenie. Az öngerjesztő folyamatnak a mesterséges igénykeltés és -fokozás is szerves része. A „vevők” igen nagy (túlnyomó?) hányada számára a kínálatbővülés és kínálatmegújulás pozitív élményt jelent.

---

¹ Glatz F.: Hét tézis az Európai Unióról és a nyelvekről. *Lingua frankák, regionális lingua frankák, anyanyelvek és a német nyelv. Magyar Tudomány*, 2001, 7. 854–855.

Hitelesen ma már aligha cáfolható állítás: „...a globalizmus nyilvánvalóan szorosán összefügg a nyelvhasználattal. A civilizációkat és kultúrákat áthidaló kommunikáció és együttműködés felveti a közös nyelv és írásmód létezésének, megválaszolásának kérdését. A globalizmus hallgatólagosan az angol nyelvű kultúra ágyasa.”² Az angol nyelv terjesztéséhez fűződő különféle érdekek érvényre juttatása és minél teljesebb kiaknázása egyáltalán nincs a véletlenre bízva. Robert Philippon *Nyelvi imperializmus* című angol nyelvű könyvében³ részletesen elemezte az *Anglo-American Conference Report 1961* bizalmas dokumentum tartalmát is. Abból kiderül: az angol terjesztésének az is célja, hogy vele szemléletet is formáljanak: „más módon látni a világot”. Továbbá: „az angolnak uralkodó nyelvvé kell válnia”. „Az időrendet tekintve először ugyan az anyanyelv lesz megtanult, de utána az angol, és használati tulajdonsága és funkciói következtében kiemelt nyelvvé válik.” A jelentés kinyilvánítja, hogy az angol rendelkezik a nyelv, a kultúra, a szakértelem monopóliumával, és nem kell eltérni az angol uralmával szembeni vonakodást. Ha az oktatási miniszterek elvakult nacionalizmusuk miatt elutasítóak lennének, az angol nyelv képviselőinek meg kell találniuk a továbblépés módját. A konferenciajelentés a gyakorlatban stratégiai tervként és útmutatásként szolgál számos szervezet számára az angol nyelv terjesztéséhez.

Charles Durand *A tudás monopóliumainak létrehozása* című francia nyelvű könyvében⁴ rámutatott arra, hogy az amerikai tudomány szakok többségénél már csaknem 35 éve megszüntették az idegen nyelv tudásának követelményét a PhD-doktori cím megszerzéséhez. Ezt követően azután egyre erősödött a közvetlen és a közvetett nyomásgyakorlás a nemzetközi tudományos kongresszusokra, az egynyelvűvé válást szorgalmazva. (Az eredmény ismert a magyar tudósok számára is: „ – A nemzetközi konferenciákon – a korábban szokásos két-három előadási, illetve vitanyelv helyett – jelenleg szinte kizárólag angolul lehet előadni és vitatkozni. [...] – A nemzetközi tudományos testületekben (bár alapszabályaik szerint esetleg 2–4 hivatalos nyelvet is elfogadnak) munkanyelvként szinte kizárólag angolt használnak. [...] – A korábban több nyelven is publikáló, nemzetközi szerzőgárdára támaszkodó folyóiratok zömében áttértek az angol használatára. [...] – A multinacionális cégek – függetlenül a tulajdonostól és a telephelytől – a műszaki és a kereskedelmi életben angolul leveleznek.”⁵)

2 Ankerl G.: A globalizmus, az angol és a többi anyanyelv. *Valóság*, 1997, 1. 2.

3 Philippon, R.: *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press. (A tartalomra utaló részletek közlése Henri Masson közleményén alapszik.) Robert Philippon jelenleg a Koppenhágai Kereskedelmi Főiskola angol szakának kutatója Frederiksbergben. Egyetemi diplomát Cambridge-ben és Oxfordban szerzett. Több éven át a British Council tisztviselője volt.

4 Durand, Ch.: *La mise en place des monopoles du savoir*. L'Harmattan, Paris, 2002.

5 Michelberger P.: Nemzeti nyelv a tudományban: múlt-jelen-jövő? In *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 26–27.

Azok, akik valamennyire kívülről tudják szemlélni ezt az öngerjesztő, a világot körülölelő folyamatot, kétségbeesetten törekszenek felnyitni a világ szemét, és rámutatni arra, hogy az emberiség számára (emberi viszonyok, létbiztonság, kulturális értékek, természeti környezet stb. terén) milyen károkkal jár együtt ez a kábító öngerjesztés. Az önkorlátozás sürgetésétől a teljes, az erőszakos fellépéstől sem visszariadó tagadásig terjednek a kritikai nézetek és tettek. A bíráló nyilvánossága egyre tömegesebb és gyakoribb. (Guy Verhofstadt belga miniszterelnök – mintegy fehér hollóként – már két nyílt levélben is törekedett mérsékletre inteni mind az erőszakos fellépőket, mind a globalizáció vezető erőit. Alighanem annyi sikerre számíthat, mintha a tengernek mondaná, hogy ne hullámozzon.) A globalizációt aligha lehet megreformálni, de következetes, tudatos eljárásokkal a nemkívánatos hatások (legalább részben) kivédhetők. A szakadó esőt – amely kertünk növényzetének talán éppen hasznos is –, ha megállítani nem is tudjuk, de ernyőt nyithatunk annak elkerülésére, hogy bőrig ázzunk. Ilyen lehetőség a globalizáció nyelvi kísérőjelenségéből származó hatások kivédésére vagy mérséklésére is van, csupán fel kell ismerni a káros hatások veszélyét, fel és el kell ismerni a védekezési lehetőséget, és tudatosan élni vele.

Az Európai Unió és a nyelvpolitika

A globalizáció jelensége elég meghatározó módon jelen van az Európai Unióban is. Mellette azonban adott az európai integráció cél- és feltételrendszere is, amely szintén piacgazdasági alapot feltételez, de amelyből a globalizáció hatásainak korlátozását kívánó lépések szükségessége is következne. Ugyanis az európai integráció feltételezi nemcsak elvileg, de gyakorlatilag is a tagállamok egyenjogúságát. Egy (vagy néhány) tagállam nyelvének kivételezett helyzetbe kerülése kérdésessé teszi az integráción belül az együttműködési hajlandóságot. E következmény fel nem ismerésének vagy nem jelentősége szerint történő kezelésének egyik fejleménye, hogy az uniónak nincs megfelelő, az integráció céljaiból és ezek megvalósulásaiból levezetett (levezethető) nyelvpolitikája.

Az integrációból következő kommunikációs szükséglet alakulásában két szakaszt kell megkülönböztetni:

1. az Európai Közösség(ek) (EK) megalakulásától az Európai Unióig terjedő időszak,
2. az Európai Unióra (EU) való áttéréssel elkezdődő időszak.

Az első szakaszt tekintve: az integráció folyamata évtizedeken át csak gazdasági szempontú volt, előbb a közös, majd az egységes piac megteremtésére irányult. Az integrációs kommunikáció (nyelvhasználat) szükségessége csak a gazdasági és politikai elitnél jelentkezett. Ez a szükséglet azután részben a

résztevők idegennyelv-tudása által, részben a nyelvi egyenjogúság követelményének is – viszonylag hosszú ideig – eleget tevő fordító- és tolmácsolási rendszer alkalmazásával nyert kielégítést. Ez a rendszer már 15 tagállam és 11 nyelv esetén sem működött zavartalanul, a további bővülés működésképtelenséget eredményezhet, ha nem történik változtatás. (Ebben az időszakban ugyanakkor, a globalizációs folyamat hatásaként, mind kiterjedtebbé vált az angol nyelv használata a gazdaságban, a pénzügyi világban és a tudományban.) A tagországok lakossági tömegei számára ebben a hosszú fejlődési szakaszban az integrációból következő gyakorlati kommunikációs szükséglet még nem keletkezett. Az integrációt a tagállamok lakossága csak a közvetlenül, saját helyzetében érzékelhető gazdasági, életszínvonalban mutatkozó hatások alapján élte meg, fogadta el (vagy kérdőjelezte meg).

A második szakasz előestéjén, az 1980-as évtized közepe után az Európai Közösség döntéshozói előirányozták az Európai Unióba való átmenetet, amelynek (egyik) gazdasági vonatkozása, célja: a „munkaerő” szabad mozgásához a feltételek megteremtése. Vagyis ahhoz, hogy a munkavállalók a munkaerőpiac szükségletei szerint, azaz a kereslet és kínálat függvényében, az unióban bárhol munkát vállalhassanak. Ez pedig kommunikációs szükségletet kelt. Ekkor és ezért az EK oktatási miniszterei megszülték ajánlásukat legalább két közösségi (most: uniós) nyelv jó elsajátítására az anyanyelven felül. (Csak ajánlásról lehetett szó, hiszen az oktatás és így a nyelvtanítás szabályozása is tagállami hatáskörbe tartozik.) Túl azon, hogy az ajánlásban foglaltak teljesítése igen jó feltételeket és a nyelvtanulók részéről igen nagy erőfeszítést kíván, az integrációból következő kommunikációs szükségleteket nem elégítheti ki, *hacsak a tanult nyelvek között nincs egy közös nyelv is*. Ilyet nem neveztek meg (óriási botrányt okozott volna valamelyik hivatalos nyelv kijelölése), de az „élet” (értsd alatta: globalizációs érdekek, bizonyos országcsoport érdekei, behódolás, sznobság, divat stb. együttese) az angol nyelvet kívánja elfogadtatni ilyen szerepre. Nemzeti nyelv azonban az európai tömegek közös nyelvi kommunikációs képességének megteremtésére nem lehet alkalmas. Semleges, könnyen megtanulható nyelv használata lenne szükséges. Erre mutat az is, hogy az idegen nyelvek tanulására buzdító útmutatást nem nagyon követték az ajánlás kiadása óta eltelt több mint másfél évtizedben. Elég megnézni a statisztikát. Uniós statisztika (*Eurobarometer*, 2000. április) szerint az idegennyelv-tudás átlaga az unióban 44%. (Legkisebb Nagy-Britanniában: 19%.) Az idegen nyelvként tanult nyelvek közül nagy fölényrel az angol vezet (globalizációs hatásként!). Ezek a számok azonban egyáltalán nem a valóságban eredményesen használható nyelvtudást mutatják, hanem csak az önértékelések eredményét. Szakfelmérések és más hiteles források szerint a ténylegesen használható idegennyelv-tudás lényegesen kisebb mértékű. Az pedig mindenképpen sokat mond, hogy a lakosság 56%-ának semmilyen szintű idegennyelv-tudása nincs.

A második szakaszban, amikor a „munkaerő mozgásának” feltételei megteremtődtek, a döntéshozó elit, vagyis a tagállamok kormányainak együttese, a gazdasági szemlélet bővületében meg társadalmi helyzetéből adódó korlát miatt, nem ismerte fel (még mindig), hogy az unió lakossága hatékony kommunikációjához szükséges feltételeket is meg kell(ene) teremteni. E hiány magyarázatához jó kiinduló alapot ad a Rostoványi Zsolt által – egyik nyilatkozatában – adott jellemzés: „...a fő törésvonal Európában korántsem az országok között, hanem azokon át, illetve azokon belül húzódik. Az egyik oldalon találjuk a jellegzetes európaiságot képviselő transznacionális elitet, amelynek tagjait a közös nyelv, régebben a latin, majd a francia, most pedig az angol, valamint a teljes mozgási szabadság élménye köti össze. Azokról a politikusokról, bankárokról, tudósokról, kvalifikált mérnökökről, üzletemberekről van szó, akik igazán európainak érzik magukat, hiszen Európában mindenütt otthon vannak. Ezekben a világpolgároknak bizonyos szempontból több a közös vonás, mint amennyi összeköti őket a csupán anyanyelvükön beszélő, kevésbé művelt honfitársaikkal. Igazából véve ők a leginkább elkötelezettek az európai egyesülési folyamat mellett.”⁶ Ők nyilván ezen az ablakon át nézik és látják a világot, emiatt kevésbé fogják fel a másik oldal helyzetét és szükségleteit.

Az unió lakosságának más közös nyelvre van szüksége, mint ennek az elitnek. Könnyebben, olcsóbban megtanulható és semlegesnek minősülő közös nyelvre: egyrészt az integráció céljának, szellemiségének bensőségeesebb elfogadásához (az uniós elit nyelvéen szólva: közelebb vinni az uniót a polgárhoz), hiszen tények mutatják, hogy a tagországok lakosságában még elég nagy a bizalmatlanság mind az integráció, mind egymás iránt. Másrészt egyedi emberi helyzeteknél felvetődő nyelvi érintkezési problémák megoldásának könnyítésére (összhangban erkölcsi és emberjogi követelményekkel) is szükséges egy ilyen közös nyelv. Számtalan mindennapi kommunikációs szükségleti helyzetre ma még nincs sem elvileg, sem gyakorlatilag elfogadható megoldás. Az Európai Unióban már most is elég jelentős a bevándorlók és a vendégmunkások száma. A demográfiai elöregedés miatt, szakértői becslések szerint, az EU több tízmilliós bevándorló fogadására fog kényszerülni a következő évtizedekben. Ezzel jelentősen tovább nőnek a megoldandó nyelvi gondok. Az Európai Unió esetében azután nemcsak az angol általi nyelvi egynyelvűsödésre mutató jelenség érdemel figyelmet, hanem az is, hogy a demokrácia bővülése és megszilárdulása a tagállamoknál együtt járt korábban elnyomott kisebbségi kultúrák éledésével, ideértve nyelveiket is. Néhol ez az éledés, öntudatosodás komoly társadalmi összeütközésekkel is jár. Mindez azt jelentheti, hogy Európa népeiben valóban él a készség érdekeiknek kultúrájuk

---

6 Népszabadság, Hétvége, 2000. június 3.

megőrzése révén történő védelmére. „Az embereknek roppant erős (antropológiai) törekvésük van a helyi értékek megbecsülésére, fejlesztésére. Az emberiség történetét ismerve, e nélkül valószínűleg nem is tudna létezni. Ebben az ősi ösztönben van a helyi kultúrák, régiók roppant erős ellenállása, megtartó, fenntartó ereje – például a globalizációval (világmetérvé válással) szemben.”⁷ Európa több országában a nemzeti érdekeket jobban hangsúlyozó, az integráció szükségességét megkérdőjelező politikai erők támogatottságának növekedése, kudarcként vagy kétségek közötti várakozással megélt nem egy korábbi uniós népszavazási eredmény intő jel lehet arra, hogy a nyelvproblémák megfelelő kezelése is szükséges.

Az ENSZ alapokmánya és különböző szervezeteinél kidolgozott és elfogadott dokumentumok már eléggé sokirányúan rögzítik az emberi jogokat, amelyeket magukat demokratikusnak nyilvánító államok nem hagyhatnak figyelmen kívül, nem mellőzhetnek. *A véleményformálás és -kifejezés jogának nemcsak tagállami, hanem EU-keretben is érvényesülnie kell, és ennek nyelvi feltételét széles körűen biztosítani kell.* A különböző anyanyelvű uniópolgároknak ahhoz, hogy közös gazdasági, szociális, politikai és kulturális érdekeiket egyeztetni tudják és közösen kinyilváníthassák, szükségük van egy könnyen megtanulható és semleges közös nyelvre. Azt pedig, hogy a közös érdekek kifejezésére egyre nagyobb igény van és lesz, mutatják a csúcstalálkozóhoz egyre gyakrabban kapcsolódó tömegmozgalmak, amelyeknél a nézeteiket, követeléseiket békés felvonulással kifejező tömegek jelenlétét többnyire „láthatatlanná” tette, hogy a tömegtájékoztató figyelme a randalírozó, erőszakos garázdák tetteire irányult, azokat mutatta be a nyilvánosságnak. Az európaiak közös véleménykifejezési igényét tisztábban mutatta meg az első Európai Szociális Fórum rendezvényének záróeseménye 2002 novemberében Firenzében, amikor mintegy fél-egy millió ember békés felvonulással tüntetett a globalizáció nemkívánatos következményei ellen, az emberi jogokért és a békéért.⁸

Van olyan nyelv

Van-e olyan nyelv, amely könnyen tanulható, semleges és alkalmas lenne arra, hogy az elithez nem sorolható europolgárok többségének közös közvetítő nyelve legyen? Igen, van. Ez a nyelv az *eszperantó*. Könnyű tanulhatósága azt jelenti, hogy kb. tizedannyi idő alatt sajátítható el, mint egy nemzeti nyelv, mint például az angol. Ebből adódóan igen jelentős anyagi, gazdasági előnyei

7 Balázs G.: *Magyar nyelvstratégia*. MTA, Budapest, 2001, 207.

8 Pogár D.: Elmaradt a firenzei csata. *Népszabadság*, 2002. november 11.; A. Sz.: Küzdelem a multik ellen. Krausz T.: A tőke önkényuralmát korlátozni kell. *Népszabadság*, 2002. november 16.

is vannak. Haszpra Ottó meggyőző adatokkal alátámasztva mutatja be ezeket írásaiban.⁹ Az Európai Közösségben, illetőleg az EU-ban az 1990-es évtized eleje óta civil csoportok és személyek szinte folyamatosan tájékoztatják az Európai Parlament tagjait és az Európai Bizottságot arról, hogy a növekvő nyelvhasználati gondok kezelésében az eszperantónak milyen hasznos szerepe lehetne. Ennek hatásaként e tárgyban néhány alkalommal európai parlamenti képviselők is kérdést tettek fel az Európai Bizottságnak. Az eszperantó javaslatba hozása azonban eddig főként az intézményi (mindenekelőtt az európai parlamenti) nyelvhasználat növekvő gondjait, ennek kapcsán a nyelvi egyenjogúság elvének sérelmét érintették. Az Európai Bizottság illetékes tagjainak válaszai ugyanúgy megalapozatlanok, mint a magyar oktatási kormányzattól 2002 novemberében kézhez kapott válasz. Nevezetesen: „A Zamenhof által létrehozott eszperantó nyelv, mivel nem rendelkezik élő kultúrával, anyanyelvi környezettel, mesterséges nyelv maradt, így nem tud a valóság napi megnyilvánulásainak nyelvi formát adni.” Megdöbbentő, hogy egy kormányzati szervnél ilyen tájékozatlanul, a valóság tényeinek nem ismerésén vagy mellőzésén alapuló véleménnyel zárkozzanak el javaslatok érdemleges vizsgálatától, megakadályozva ezzel hasznosításukat is, ha arra érdemesnek bizonyulnának. Persze nem meglepő, hogy nem tájékozódnak, ha eleve eldöntik, hogy márpedig a magyar állampolgárok számára csak egyféle lehetőséget kell adni, egyféle utat kijelölni: „A világ jelentős részén, és különösen Európában, így a német nyelvű területeken is egyértelmű az angol mint közvetítő nyelv szerepe. Ezt a tendenciát tudomásul kell venni, és oktatásunkban érvényesíteni, hogy a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi és tudományos életben aktívan részt vevő, kommunikálni tudó szakembereket képezzen a magyar köz- és felsőoktatás.”¹⁰ Ez a felfogás (amely hatalommal párosulva, sajnos gyakorlati következménnyel is jár) egyértelműen mutatja, hogy a magyarországi vezető réteg az idegennyelv-oktatásban nem lát más célt, mint kizárólag az elitutánpótlás megoldását a globalizmus kívánalmai szerint. (Pikánsabbá teszi a dolgot, hogy azokban a napokban, amikor az eme álláspontról szóló iratot kézhez vehettem, rádióhíradás szólt arról, hogy az oktatási miniszter bejelentette az idegennyelv-oktatás hosszú távú programjának elkészültét, s hogy annak megfelelően kevésbé beszélt idegen nyelveket is tanítani fognak.)

---

9 Haszpra O.: Az eszperantó hármas haszna. *Magyar Tudomány*, 2001, 2. 219–220. Továbbá: *Ezredforduló*, 2001. 2. 30–31.; Haszpra O.: A közös nyelv ára. *Magyar Hírlap*, 2002. szeptember 26.; Haszpra O.: Mibe kerül a közös nyelv? *Ezredforduló*, 2002, 3. 27–29.

10 Nem sokkal e tanulmány kézírata első változatának elkészülte után alakult meg a Medgyessy-kormány. Miután kormány a szociális okok miatt hátrányos helyzetben lévő gyermekek felzárkóztatásának szándékáról is szólt, a kéziratot, tekintettel a benne vázolt javaslatra, megküldtem a kormánynak. Több hónap eltelte után kaptam az Oktatási Minisztériumtól azt a választ (27769-1/2002), amelyből az idézett rész való.

Az emberek ritkán „vetemednek” olyan idő- és energiapazarlásra, hogy egy-egy szó, kifejezés hallatán végiggondolják annak jelentését, valóságához való viszonyát. Ezzel az automatikus elfogadással, amely tulajdonképpen szükségszerű velejárója életünknek, vissza lehet élni. Ezt gyakran kihasználták (kihasználják) azok a tudós urak és hölgyek, közöttük politikusok, akiknek az eszperantó terjedése valamilyen oknál fogva nem kívánatos. Az elutasításhoz ilyen címkék szolgálnak (persze a tartalom kifejtése nélkül): nem anyanyelve egy népcsoportnak sem („nincs anyanyelvi környezete”), mesterséges („nem tud a valóság napi megnyilvánulásának nyelvi formát adni”), nem élő, nincs kultúrája és hasonlók. Nézzük, melyik állítás miért nem lehet elutasítás indoka, melyik állításnak nincs, finoman szólva, semmi valóság-alapja!

1. *Mesterséges nyelv.* Így van, amennyiben azt értjük ezen, hogy az alapjául szolgáló *nyelvtervezetet* egy ember, doktor Zamenhof állította össze, nemzeti nyelvek elemeire építve. Nyelvtana nemzeti nyelvek logikus (gazdaságos) alkalmazásainak átvételére és egy logikus rendszerben szükségtelen (fölösleges, gazdaságtalan) megoldási formák elhagyására épül. A nyelv alapszókincsét nemzetközileg már elterjedt, továbbá európai nyelvekből átvett szavak (szógyökök) alkották, amelyekből képzőkkel és szóösszetétellel a szókincs megsokszorozható volt. Kezdetől fogva lehetőség van a tudományos és műszaki haladás, politikai és társadalmi változások stb. következtében szükséges szókincsbővítésre, részben szóképzéssel, részben más nyelvekből szó(gyök) átvételével és a nyelvi rendszerbe való beillesztésével. A nyelvi rendszer tehát, hasonlóan bármelyik modern nyelvhez, maradéktalanul alkalmas mindenféle társadalmi nyelvi szükséglet kielégítésére.

2. *Nem élő nyelv.* Ha egy nyelvi rendszer nemcsak hogy alkalmas mindenféle társadalmi nyelvi szükséglet kielégítésére, hanem tömegesen, folyamatosan és eredményesen használják is ilyen célból, ezzel tehát fejlesztik is, akkor megalapozottan állítható róla, hogy az élő nyelv. Az eszperantó ilyen nyelv. (Bizonyosság erre például az évenként megrendezett világkongresszus és számtalan, ettől kisebb méretű nemzetközi találkozó is. Egyébként élő voltát mutatják a MÁV-menetrendkönyv vagy a budapesti telefonkönyv idegen nyelvű információs oldalai is, ahol a tájékoztatás egyik nyelve az eszperantó.)

3. *Nincs kultúrája.* A kultúra egyike azoknak a szavaknak, fogalmaknak, amelyeknek jelentése igen tág határok között értelmezett, ezért ezzel vissza is élnek. A *tágabb* értelmezést tekintve: a kultúra hordozója a társadalomban élő ember. Viselkedésének, cselekedeteinek célja, módja, eszköze, eredménye pedig a kultúra tartalma és elválaszthatatlan része. Az eszperantót használó ember, azonfelül, hogy anyanyelvi nyelvközösségének kultúrköréhez tartozik, részese egy másik kultúrkörnek is, az eszperantó nyelvközösségnek. Ami az eszperantó nyelv mozgalmában 1887 óta részt vevők tevékenységének fő célját alapvetően jellemzi, az a népek közötti kölcsönös megértés és a béke elő-

mozdítása. UNESCO-közgyűlési határozatok (1954, 1985) szólnak erről elismeréssel. A kultúra *szűkebb* fogalmát illetőleg: az eszperantó nyelv nyelvközössége jelentős eredeti és fordított irodalommal, folyóiratokkal, könyvtárakkal stb. rendelkezik. (Annak, hogy nem látványosabban, *nem nyelvi, hanem anyagi oka* van.) Jelen van az interneten. 1993-ban a Nemzetközi Pen Club közgyűlése az eszperantót irodalmi nyelvként ismerte el. Az Eszperantó Világszövetség évente irodalmi pályázatot hirdet eredeti művek létrehozására. Az eredményhirdetés a világkongresszusok alkalmával történik stb.

4. *Nem anyanyelv.* Az eszperantó nyelvet a különböző anyanyelvű emberek közötti (meg)értést segítő közvetítő nyelv céljával bocsátották útjára. Miért kellene anyanyelvnek lennie ahhoz, hogy közvetítő nyelvi szerepét betöltse, ha általa minden kifejezhető az etnikus nyelveken kifejezhetőkből? (Kuriózusként: akadnak azért olyan személyek is, akiknek eszperantó az anya- vagy apanyelvük.) A „nem anyanyelv” alapon történő elutasítás akkor talán érthető lenne, ha valamely népcsoport számára anyanyelvként ajánlanák. De nem ajánlja senki.

Abból, hogy az eszperantó egyetlen népnek, embercsoportnak sem anyanyelve, előnyként adódik, hogy közös nyelvi szerepben *semleges nyelvként* működhet. Terjedése feltételeinek szempontjából viszont hátrány, mert *mögötte nem áll olyan anyagi erő*, mint a nemzeti nyelvek mögött. Ez a gond azonban könnyen megoldódhatna, ha az Európai Unió tagállamai – az európai kommunikációs gondok enyhítésére – az eszperantót beillesztenék oktatási rendszerükbe.

„Ez: magyar probléma”

A fentiekben már szó volt arról, hogy az oktatási kormányzatnak mi a törekvése az idegennyelv-tanításban (ha egy hivatalos válaszként küldött levél valóban az intézmény egységes törekvését fejezi ki). Az angol nyelv elhivatottságába vetett hitnek más apostolai is vannak. Az információs társadalom kommunikációs követelményéről és az ennek való megfelelés feltételéről elég világosan kifejtett álláspontot képvisel Nyíri Kristóf.¹¹ Tanulmánya egyik jegyzetében például megállapítja: „Ahhoz, hogy a számítógép-hálózatok további hazai bővítése a lakosság szélesebb köreinek gazdasági és kulturális felemelkedésével járhasson, az angol mint második munkanyelv tanításának kiemelt céllá kellene válnia.” (Egyelőre csak második nyelvvé tételéről van szó, tehetjük hozzá, fő nyelvvé válása ugyanis már önmagától is bekövetkezne, ez

11 Nyíri K.: Globális társadalom, helyi kultúra. Filozófiai vázlat. In *Információs társadalom*. MTA, Budapest, 2000.

csak idő kérdése.) Törekvésével nincs egyedül.¹² Mi lenne ekkor szerepe és sorsa a magyar nyelvnek, amelynek eddig kiemelt szerepe volt az egységes képzésben? És mi lenne a két nyelv viszonya? Ezekben a kérdésekben a szerző elbizonytalanodik, találgatásokba bocsátkozik. A két nyelv kölcsönhatását pedig így értékeli: „Miközben a beszélt – sőt az írott – magyar egyre inkább a világangol hatása alá kerül, és használói által egyre felszínesebben értett keveréknyelvvé válik, a világangol elsajátítására a lakosság szélesebb köreiben nem kerül sor. Tört angol és keverék magyar egymást feltételezik; anyanyelvünk nem azáltal zagyválódik, hogy túl jól, hanem azáltal, hogy túl rosszul beszélünk angolul.”

Mindezzel szemben az anyanyelv szerepe megőrzésének, óvásának fontosságára is számosan figyelmeztetnek. Példaként elég utalni az MTA kiadványaként megjelent *A magyar nyelv az informatika korában* kötet írásaira. Sok oldalról közelítve szól az anyanyelvről Lőrincz László az Ezredforduló 2002/3. számában.¹³ Az idegen nyelv – anyanyelv közötti hatásokat tekintve a legnagyobb veszélyt az anyanyelv presztízsének, ezzel társadalmi szerepének csökkenése jelentheti, amelyet nem pótolhat idegen nyelv, sem semmi más.

Nem mai keletű annak állítása, hogy az eszperantó hasznos lenne számunkra. „Mellékes, hogy az eszperantó jó vagy rossz internacionális nyelv. De a cél, a törekvés elevenünkbe vág nekünk, magyaroknak, mint a beretva. [...] Örjöngeni kellene az örömtől, hogy van egy terv, mely játszva lop be bennünket a kultúrnépek közé. [...] Ismétlem, nem tudom hányadszor: ez magyar probléma. Szinte a térkép ordítja ezt reánk, ha már az eszünk csendes természetű. Egyszerre kiemelne bennünket a németiség karmaiból is a világnyelv. Ez: magyar probléma.” (Ady Endre.)¹⁴ (Most ájult áhítattal éppen más karmok közé zuhanunk.) Az Ady írásának megjelenésétől eltelt csaknem száz év alatt nem kevés kiemelkedő személyiség tett hitet az eszperantó mellett. Például: „Ez a mesterséges nyelv már megszületett, sokan beszélnek és értik. Úgy hívják: eszperantó.” (Karinthy Frigyes.)¹⁵ „De az is pótolhatatlan veszteség lenne, ha e nagy nyelvektől elnyomva bármely kisebb nemzet értékes kul-

12 Például: 1999. június 25-én jelent meg az *Élet és Irodalomban* Boros Jánosnak az az írása, amelyben, egyebek mellett, kifejtette, hogy az Európai Uniónak az Amerikai Egyesült Államok példája nyomán „olvasztótégellyé” kell válnia, és ehhez egyetlen lehetőség az angol nyelv tanításának bevezetése az alsó iskolákban, és valamennyi tantárgy legalább felének angol nyelven történő oktatása az alapfokú oktatástól kezdve. Az olvasztótégely-jövendölés ellenében felhozott érveimet a szerkesztőség nem közölte, jóllehet vitasorozatban megjelent cikkhez kapcsolódott. Az esethez nem szükséges magyarázatot fűzni.

13 Lőrincz L.: Anyanyelv, kommunikáció, nemzetközi jog. *Ezredforduló*, 2002, 3. 20–23.

14 Ady E.: Egy magyar probléma. (Párizsi levél). *Budapest Napló*, 1906. szeptember 4.

15 Karinthy Frigyes beszéde a Pen Club gyűlésén. In *Világ és nyelv évkönyve '81. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1981, 140–141.*

túrájának hordozója meggyöngülve, önállóságát, saját ízeit és értékeit veszítve lassanként maga is veszteséglistára kerülne. E veszélyt csak egy teljesen semleges nyelv háríthatja el, melyet egyetlen nemzet, sem egyéb politikai egység nem vall magáénak, hanem valamennyi elfogadja közvetítő második nyelvnek. Hogy ez csak az eszperantó lehet, azt bizvást remélhetjük.” (Bárczi Géza.)¹⁶ „Nem kívánok propagandát csinálni mindenáron. Csak az egységes és közös másodnyelv gondolatának; amely nem valakié, hanem mindenkié. Mint például az eszperantó.” (Deme László.)¹⁷

Tenni kell, mert: „A szolgaság mindig tespedéssel kezdődik”¹⁸

A fenti alcím ajánlás azok számára, akiknek a cselekvés módjukban és hatalmukban áll. De ne feledjük: az egyetértés (vagy elutasítás) kifejezése mindenkinek joga és lehetősége!

Rámutatva, hogy az Európai Uniónak nincs megfelelő nyelvpolitikája, bemutatva, hogy egy semleges, más nyelveknél könnyebben tanulható nyelv, megnevezetten az eszperantó, közös nyelvként való használata miért lenne szükséges és hasznos az Európai Unióban, befejezésül ki kell térni arra is, hogy mit tehetnénk egy jobb nyelvpolitikai gyakorlat elérésére.

a) Reményeink szerint a Magyar Köztársaság hamarosan az EU tagja lesz. A kormánynak, a parlamentnek, az Európai Parlamentbe beválasztottaknak joguk lesz a döntésekben való részvételre, lehetőségük kezdeményezésre. Kezdeményezhetnék tehát egy olyan európai nyelvpolitika kidolgozását és elfogadását, amely három főelem – anyanyelv, semleges közös nyelv, további (idegen) nyelvek – szerepének, szükségességének, kölcsönhatásának figyelembevételére és érvényesítésére épül.

Ilyen nyelvpolitika kimunkálását szorgalmazhatják továbbá mindazok, akik az EU-ban nem kormányközi szervezetekben munkálkodnak.

b) Magyarországon az idegennyelv-tanítás (szükségletei és feltételei terén) a jelenleginél differenciáltabb megítélést kíván. Egyoldalú az az álláspont, hogy „A világ jelentős részén, és különösen Európában, így a német nyelvű területeken is egyértelmű az angol mint közvetítő nyelv szerepe. Ezt a tendenciát tudomásul kell venni és oktatásunkban érvényesíteni, hogy a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi és tudományos életben aktívan részt vevő, kommunikálni tudó szakembereket képezzen a magyar köz- és felsőok-

16 Bárczi G.: Válthatik-e nemzeti nyelv az egész világ közvetítő nyelvévé? In *Világ és nyelv évkönyve '78*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1978, 116.

17 Deme L.: Anyanyelv és másodnyelv. In *Világ és nyelv évkönyve '79*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1979, 38.

18 Montesquieu. In Gábor Gy.: *Gondolatok könyve*. Magvető Kiadó, Budapest, 1962, 181.

tatás." Ezért tisztázni kellene az EU-ba készülő magyar társadalom valóságos nyelvhasználati szükségletét az idegennyelv-tudásra vonatkozólag széles körű, nyílt társadalmi vitában, és az állami szabályozás és szerepvállalás (feltételteremtés) irányait ennek eredményeként kellene meghatározni. (A demokrácia szellemével erősen ütköző gyakorlat, ha ezt az állampolgárok sokaságát érintő kérdést, meghallgatásuk nélkül, egy – bármilyen okos embe- reből álló – szűk csoport saját ízlése szerint dönti el!)

c) A 21. században az anyanyelvi oktatás és az idegennyelv-oktatás kérdését – úgy tűnik – *egységet alkotó egészként* (szűkebb és tágabb értelemben vett) *kölcsönhatásaikra tekintettel* célszerű kezelni. Ezért is egyet lehet érteni Balázs Gézával: „Az alkalmazott vagy hasznos nyelvészet számára, amelybe beletartozik a nyelvstratégia, nyelvművelés is, óriási kihívás olyan stratégia, konstruktív modell kidolgozása, amely az anyanyelv és az idegen nyelv megfelelő elsajátítását tűzi ki célul, s amellyel a társadalmi igazságtalanság békés csökkentéséhez, a nyelvi emberi jogok támogatásához járul hozzá.”¹⁹ Tekintve, hogy az *idegennyelv-tudás* már általános követelményként jelenik meg, különösen időszerű egy olyan *általános nyelvi alapozó* ismeretanyag oktatásának bevezetése, amely az általánosnak tekinthető nyelvi jelenségeket az életkori sajátosságoknak megfelelően és gyakorlatiasan mutatja be, és amely összehasonlítási alapul szolgálhat etnikus nyelvek sajátosságainak magyarázatához; továbbá időszerű olyan lehetőségek számbavétele, amelyekkel az idegen nyelvek elsajátítása elősegíthető, esetleg meggyorsítható. Az eszperantó ilyen tekintetben is hasznosítható lehetőségeket kínál.

Általános nyelvi alapozást nyújtó ismeretanyagnál az eszperantó viszonyítási alap lehet. A következő példához hasonló megközelítésben, annak megjegyzésével, hogy az összevetésnél az eszperantó sokkal tisztább, egyértelműbb és szélesebb körű (nem csak a magyar nyelvre vonatkoztatott) eredményt adhat, mint más idegen nyelv. „Az anyanyelvi nevelés és az idegennyelv-oktatás viszonya olyan szempontból is vizsgálható, hogy az idegen nyelv elsajátítása miképpen hat az anyanyelv használatára. Ez bizonyos mértékig hasonló ahhoz a hatáshoz, amit az írásos közlés elsajátítása gyakorol a beszédre. Míg az anyanyelv fejlődése a nem tudatos, nem akarati, spontán beszéddel kezdődik, és a nyelv tudatos alkalmazásával tetőzik, addig az idegen nyelv-elsajátítás az adott nyelv tudatos, akarati birtokbavételével kezdődik, és a spontán beszéddel tetőzik. Az idegen nyelv elsajátítása általában az anyanyelv tudásának bizonyos szintjére támaszkodik, az anyanyelv szemantikai, szintaktikai és fonológiai rendszereit különböző módon és mértékben használja fel. Mindez az *anyanyelv jelenségeinek általánosítását*, spontán, automatizált rendszereinek bizonyos cél érdekében való tudatos, akarati alkalmá-

---

19 Balázs G.: i. m. 32. (Robert Phillipson – Tove Skutnabb-Kangas nyomán.)

zását jelenti. Ezért az anyanyelvi nevelés szempontjából is hasznos a korai idegennyelv-tanulás. Ez hozzásegít ahhoz, hogy a gyermek úgy fogja fel anyanyelvét, mint az emberi nyelv egy speciális a esetét.”²⁰

Első idegen nyelv. Az eszperantó nyelv olyan tulajdonságai, mint például: a szavak szófaji hovatartozásának könnyű felismerése alaki jegyek alapján, az igen egyszerű igeragozás, a hangsúly állandó helye, az, hogy minden hangnak csak egy írásképe van, a szótövek állandósága, képzőkkel való termékeny szóalkotás lehetősége stb. kiválóan alkalmassá teszik a nyelvet arra, hogy a tanulók – korai életkorban elkezdve is – eredményesen tanulhassák, és hamar szert tegyenek idegen nyelvi kommunikációs készségre. Ugyanakkor az eszperantó nyelv bizonyos sajátosságai (előjárók, a létige használata, bizonyos egyeztetési szabályok stb.) előkészítést adnak további idegen nyelvek sajátosságainak megértéséhez.

---

20 Bánréti Z.: Az anyanyelvi nevelés modernizációjáról. In *A magyar nyelv az informatika korában*. I. m. 113–114.

PUSZTAY JÁNOS

Nyelvfejlesztés – az etnikai kihalás ellenszere

Helyzetkép az oroszországi finnugor népekről

Nyelvrokonaink – az önálló államisággal rendelkező észteken és finneken, továbbá a Lettországbán élő csekély számú líveken kívül – az Orosz Föderáció területén élnek. (A lappoknak csak a Kola-félszigeten élő kis csoportjára igaz a megállapítás.)

Lélekszámukat tekintve az ún. kis népekhez sorolhatók, hiszen a legnagyobb lélekszámú mordvinok is csupán 1,3 milliót számlálnak,¹ a többiek száma ennél lényegesen alacsonyabb, egyes népcsoportoké a százat sem éri el.

Közigazgatási szempontból nyelvrokonaink különböző mértékű képvisellel rendelkeznek. A nagyobb lélekszámúak a Szovjetunió felbomlása után csekély mértékű autonómiát biztosító tagköztársaságot alakíthattak (a szovjet korszak Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság jogutódaiként). Így jött létre a Mordvin Köztársaság, a Mari El Köztársaság, a Komi Köztársaság, az Udmurt Köztársaság és a Karéliai Köztársaság. Egy-egy nagyobb közigazgatási egység (oblaszty) részeként alakultak autonóm körzetek a manysik és a hantik, számára (Hanti–Manysi Autonóm Körzet), a komi–permjások számára (Komi–Permják Autonóm Körzet), ill. a Sarkkör mentén a három nyenyec autonóm körzet. Némely még kisebb lélekszámú nyelvrokonunk (pl. a szölkupok, nganaszanok) csak helyi, községi érdekképvisellel rendelkeznek.

Általánosan jellemző a finnugor népekre, hogy – a komi–permjások kivételével – a róluk elnevezett köztársaságban és/vagy autonóm körzetben is kisebbségben élnek. Ennek arányai a 40%-tól (marik) a 1,5 %-ig (manysik és hantik együttesen) terjednek. (Éppen napjainkban komoly politikai akciók zajlanak a Komi–Permják Autonóm Körzet megszüntetésére. Ez azonban csupán előjáték. A cél azonban a gazdaságilag annál sokkal jelentősebb

1 A legújabb népszámlálás adatai szerint a mordvinok száma már nem éri el az egymilliót.

területek, pl. a Hanti–Manysi Autonóm Körzet viszonylagos autonómiájának megszüntetése – gondoljunk az elképzelés gazdasági mozgatórugójára: ti. az oroszországi földgáz- és kőolaj kiemelkedő hányada erről a területről való.)

Anyanyelvhasználat

Nyelvrokonaink nyelvi helyzete egyrészt az adott nép lélekszámától, másrészt közigazgatási státuszuktól függ. A képet tovább árnyalja a letelepedettség kompakt vagy szétszórt volta (pl. a mordvinok nagyobb hányada a Mordvin Köztársaságon kívül él). Eme objektív tényezőktől sem teljesen független, de legalább ugyanolyan mértékben a lélektani hozzáállástól is függ a nyelvpolitika.

Az 1990-es években négy nagyobb lélekszámú finnugor nép harcolta ki magának a nyelvi törvényt (komi, mari, mordvin, udmurt), amely kimondja, hogy a tituláris nemzet nyelve az adott köztársaság határain belül az orosz nyelvvel együtt, de *primus inter pares*, államnyelv. (Karéliában [Karjalában] még nem született meg a nyelvi törvény.) A Mordvin Köztársaságban az orosz nyelv mellett mindkét mordvin csoport, az erzák és a moksák nyelve is államnyelv lett, így a nyelvi törvényben rögzített államnyelvek száma három. (A marik – bár hangsúlyozzák a hegyi és a mezei mari közti különbségeket – szerencsére beérték egy mari államnyelvvél.)

Az államnyelvi jogok biztosítása szükséges, de nem elégséges feltétele az anyanyelv széles körű használatának. Megállapítható, hogy a finnugor nyelvek a mindennapi életben használatban vannak, gazdag a népköltészet. A 20. század elején kifejlődő szépirodalom is a népköltészetten alapul. Jelennek meg rajtuk szépirodalmi alkotások, tankönyvek, napilapok és folyóiratok, van rádió- és TV-adás. A társadalomtudományok területén az utóbbi évtizedben egyre több tanulmány, monográfia is napvilágot lát mari, komi, udmurt és mindkét mordvin nyelven, mint ahogy karjalaiul is. A terminológiát nagyobb részt oroszból kölcsönzik, de egyre hatékonyabb az anyanyelvi terminológia-alkotás is. Nagyobb a gond a közigazgatási, politikai, valamint a természet- és műszaki tudományok szakszókincsével. Mindazonáltal a helyzet nyelvi-nyelvészeti szempontból nem reménytelen.

A szakmai megoldás az egyes szakterületek – tudományágak, közigazgatás stb. – szakszókincsének kidolgozása. A négy említett, nagyobb létszámú finnugor népnél több mint egy évtizede folyik ez a tevékenység. Igaz, nem mindenütt és nem mindig kielégítő mértékben. Gyakran egyes személyek vagy kisebb alkalmi csoportosulások (pl. egy-egy tanszék kollektívája) elhatározásából, s csak ritkán tapasztalható valamiféle központi akarat. A talán e téren leginkább szervezett komiknál számos új terminológiai szótár jelent meg az

elmúlt másfél évtizedben, más népek viszont, éppen a központi – politikai és szakmai – akarat hiánya miatt, a már elkészült kéziratok kiadásához sem találnak támogatást.

Aggodalomra ad viszont okot, sikerül-e meggyőzni a finnugor népek népes tömegeit az anyanyelvhasználat értelméről. Hiszen az élet minden területén, azokon pedig különösen, amelyeken hiányzik anyanyelvükön a szakszókincs, tökéletesen ki tudják fejezni magukat oroszul. Gyakran elhangzik az etnikai nihilizmust tükröző kérdés: akkor mi értelme van erőltetni a fejletlenebb anyanyelv használatát? (Persze pozitív példa is van. Jóleső érzés látni, hogy Joskar-Olában, a Mari El Köztársaság fővárosában a mari nyelvű színházi előadásokat nagy számban látogatják a fiatalok.)

A helyzet jó irányú megváltoztatását elsősorban a politika tudja elősegíteni. Legelőbb azzal, hogy érvényt szerez az alkotmánynak, vagyis biztosítja az anyanyelv használatának lehetőségét az élet minden színterén. Kis lépésekkel is nagy eredményt lehet elérni. Rossz hatással van a papíron államnyelvként elfogadott anyanyelv presztízisére, ha pl. a közintézmények nevei, az utcanevek csak oroszul jelennek meg; ha a finnugor anyanyelvű politikusok a nyilvánosság előtt egyetlen mondatot sem szólnak anyanyelvükön. Romboló hatással van az anyanyelv jövőjére, ha az iskolában az alkotmányban biztosított kötelező anyanyelven folyó képzés helyett fakultatív anyanyelvi foglalkozásokat tartanak, s azt is a sokadik órában.

Nyelvrokonaink támogatása

Nyelvrokonaink közül a legkisebb lélekszámúak évei – ezt szomorúan, de reálisan gondolkodva meg kell állapítanunk – meg vannak számlálva. A folyamatot azonban lehet lassítani, a nagyobb lélekszámú népek esetében akár meg is lehet állítani. Példa van elég; elég, ha csak a velszi nyelv legújabb kori regionális térnyerésére gondolunk.

Oroszországi nyelvrokonaik ránk, magyarokra mint a nyugatra szakadt nagy testvérré tekintenek. Segítséget, támogatást várnak tőlünk – s ez nem elsősorban anyagi segítség. Finnországban és Észtországban komoly egyesületi és állami programokat dolgoztak ki a nyelvrokonok támogatására. Magyarországon az ilyen program kialakítása még hiányzik.

A Finnugor Népek Világkongresszusának Magyarországi Szervezete több programmal – pl. balatoni gyermeküdültetés, a rokon népek napjának megünneplése, finnugor vonatkozású kulturális és tudományos rendezvények támogatása – járul hozzá nyelvrokonaik helyzetének javításához.

Göncz Árpád korábbi köztársasági elnök kezdeményezésére a magyar állam évente több ösztöndíjat bocsát finnugor fiatalok rendelkezésére, hogy magyar felsőoktatási intézményekben tanuljanak teljes vagy részsképzésen.

Szombathelyen a Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszéke eddig tízszer szervezett kéthetes, orosz nyelvű hungarológiai nyári egyetemet az oroszországi finnugor népek értelmisége számára. A rendezvénynek a szakmaiságon túl jelentős lélektani hatása van. Számos résztvevőben a nyári egyetem idején tudatosodik a nemzeti nyelv és kultúra megőrzésének, ápolásának és fejlesztésének fontossága; nemegyszer abból az egyszerű körülményből kiindulva, hogy ha ez a kérdés nekünk, magyaroknak fontos, akkor nekik még fontosabb kell, hogy legyen.

Ugyancsak Szombathelyen indult meg a finnugor népeknél folyó nyelvfejlesztési, nyelvújítási, terminológiaalkotási tevékenységet támogató adatbázis-építő és könyvkiadási program. Ez utóbbi keretében jelent meg 2003-ban a főiskola Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke és Uralisztikai Tanszéke által gondozott *Terminologia et Corpora* című kiadvány, amelyben megjelent a 2002-ben Joskar-Olában megrendezett terminológiai konferencia anyaga. Az Uralisztikai Tanszék rövid időn belül kiadja a mari nyelv nyelvészeti terminológiai szótárát, I. G. Ivanov professzor munkáját.

Összességében: nyelvrokonaink támogatására végre összehangolt társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális és tudományos program kidolgozására van szükség. Ennek szervezeti kerete a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyarországi Szervezete lehet.

Nyelvfejlesztés

A nyelvfejlesztés a finnugor népek fennmaradásának kulcsa. A magyar fél e kérdésben jelentős tapasztalatokkal rendelkezik (nyelvújítás, különböző szakterületek terminológiájának megteremtése). Az EU-csatlakozás küszöbén részben hasonló gondokkal küzdünk (ld. az ún. „EU-terminológia” megteremtése), mint oroszországi nyelvrokonaink. A magyar szakemberek tapasztalatátadása, a kérdéskör nemzetközi szakirodalmának, a számos pozitív példának a közvetítése jelentős szakmai, egyszersmind erkölcsi segítség is. Minél nagyobb hatásokkal be kell kapcsolódnunk ebbe a munkába: konferenciarészvétellel, konferenciák szervezésével, tanácsadással.

A politika, immár az EU-ban, ahol a kisebbségi kérdés egyike a kiemelt kérdésköröknek, felvállalhatja az oroszországi finnugor nyelvrokonok ügyének képviselőjét, ahogy néhány évvel ezelőtt megtette ezt a korábbi finn oktatási miniszter, Tytti Isohookana-Asunmaa. Az ő előterjesztése alapján az Európa Tanácsban már foglalkoztak egyebek között a csángókérdéssel és az oroszországi finnugor népek helyzetével. Erkölcsi kötelessége a magyar kül-, bel- és kultúrpolitikának egyaránt, hogy vállalja ezt a feladatot, s teremtsen meg nyelvrokonaink támogatásának anyagi feltételeit.

Ha nem akarjuk azt, hogy a nyelvrokonainkat veszélyeztető etnikai-nyelvi kihalás folyamata felgyorsuljon, ha nem akarjuk azt, hogy a világ kulturális gazdagságát biztosító etnikai-nyelvi sokszínűség éppen a hozzánk legközelebb álló népek eltűnése révén szegényedjen, sürgősen cselekednünk kell!

Irodalom

- Nanovfszky György (szerk.): *Nyelvrokonaink*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000.
- Pusztay János: Nyelvi helyzet, nyelvi tervezés a kis uráli népek körében. In Pusztay János: *A paleoszibériai nyelvek kutatásának jelentősége az uráli nyelvészet számára. Nyelvi helyzet, nyelvi tervezés a kis uráli népek körében*. Szombathely, 1997. 31–61.
- Pusztay János: Nyelvi tervezés a kis finnugor (uráli) népeknél. In Gadányi Károly – Pusztay János: *Közép-Európa: egység és sokszínűség*. Szombathely, 2002. 246–251.
- Voproszű terminologii o finno-ugorszkih jazükah Rosszijszkoj Federacii / Terminology issues in the finno-ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et corpora II. Szombathely, 2003.

Az internetkorszak kommunikációja

Informatika, szótár

Az internetkorszak kommunikációja, amely egyrészt a digitális technológiák fejlődésének köszönhetően alakult ki, másrészt a hálózati kommunikáció elterjedésének köszönhetően. A digitális technológiák fejlődésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább digitális formát öltött, és a hálózati kommunikáció elterjedésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább hálózati formát öltött.

A digitális technológiák fejlődésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább digitális formát öltött, és a hálózati kommunikáció elterjedésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább hálózati formát öltött. A digitális technológiák fejlődésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább digitális formát öltött, és a hálózati kommunikáció elterjedésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább hálózati formát öltött.

A digitális technológiák fejlődésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább digitális formát öltött, és a hálózati kommunikáció elterjedésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább hálózati formát öltött.

A digitális technológiák fejlődésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább digitális formát öltött, és a hálózati kommunikáció elterjedésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább hálózati formát öltött. A digitális technológiák fejlődésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább digitális formát öltött, és a hálózati kommunikáció elterjedésének köszönhetően a kommunikáció egyre inkább hálózati formát öltött.

Az internetkorszak kommunikációja

Részlet egy rádióreklámból, 2001 végén:

- Na, kedves kisunokám, mit hozzon neked a Jézuska karácsonyra?
- Nagyi, majd küldök egy ímélt!
- Ne küldj nekem ide senkit!
- Jó, akkor nyomok egy esemest!
- Mese ez? Nem értelek kisunokám! (...)
- Kisfiam, a nagymamának majd küldünk egy képeslapot!

Még a holt nyelvek is változnak, amennyiben korlátozottan használják őket. Az élő nyelveknek pedig alapvető tulajdonságuk a *változás*. A változások kiváltó okairól már sok mindent tud a nyelvtudomány (kauzális, teleologikus, külső, belső), ám nincsenek pontos feltételezéseink arról, hogy a változások milyen gyorsan zajlanak, s főként arról, hogy mi lesz a jövőben.

Tapasztalataink szerint az egyes nyelvek nem azonos módon változnak. A változások összefüggésben vannak a kultúrával, azon belül a kommunikáció technológiájával, létmódjával. McLuhantól, a Gutenberg-galaxis „ideológusától” tudjuk, hogy „a médium maga az üzenet”, azaz a közeg befolyásolja az üzenetet, például az írásbeliség sokban elkényelmesíti az embert. Nem kell mindent tudni, hiszen le van írva.

A továbbiakban – a technikai determinizmus csapdáját elkerülni szándékozva – fegyelmemet a kommunikációs létmódokra irányítom.

Először kialakult – és létezik ma is, ugyebár – a *szóbeliség*. Máig sok nép vagy ember él a tiszta, eredendő szóbeliségben. Azután megjelent az írás, sok évszázadon, évezreden át terjedt, majd a nyomtatás elindította iparszerű térhódítását, amelyet a sajtó teljesített be. Az *írásbeliség* bizonyosan lassította a nyelvi változások ütemét: hiszen a rögzített kódtól nem lehet „büntetlenül”, a megértés veszélyeztetése nélkül eltérni. Gondoljunk csak a rendszeres magyar írásbeliség első dokumentumaira: tökéletesen olvashatók ma is. A kommunikáció technológiájának újabb korszakát a *hangrögzítés* és a *hangtovábbítás* (gramofon, pantefon, telefon, rádió) jelentette – de ez a korszak is legalább egy évszázadig fejlődött. Második felében kiegészült a képek rögzítésének és küldésének módjával (fénykép, mozgókép, televízió). Létrejött a multimediális (több médiumot egyszerre alkalmazó) világ.

A három kommunikációs technológiai korszak – élőbeszéd, írás, közvetített élőbeszéd – mind alapvető nyelvi változásokkal járt együtt. Az élőbeszéd és az írás különbségét alighanem mindenki ismeri, aki egyszer lejegyzett egy élőszóban elhangzott beszélgetést. Az írás kötött, szerkesztett, szorosabb nyelvtana van. Mivel az európai nyelvtanok az írás alapján születtek, számos élőnyelvi jelenségen az írásbeliség szabályait kérték számon. Tudni kell: az élőbeszédnek nemcsak a megjelenési formája más, hanem a logikája, nyelvtana is. A nyelv művelő elvekben ez úgy jelent meg az utóbbi évszázadban, hogy egyes jelenségek írásban elvárhatók, a beszédben azonban nem, ott nem kell feltétlenül betartani, következetesen számon kérni őket. Például az *amely* és az *ami* vonatkozó névmások közötti különbségtétel az élőbeszédben ma már aligha várható el, az igényes írásban persze más a helyzet.

A közvetített élőbeszéd (pl. a telefon, a rádió) nem a tökéletes élőbeszéd: hiszen ott van mögötte a technika. Jellemzi a jelenlétélmény korlátozottsága vagy hiánya, a rádió esetében a tömegesség, az egyirányúság, sőt sokáig az írott szövegek „meghangosításának” túlhatalma. Ong „másodlagos” vagy „új szóbeliségnek” (új beszéltnyelviség) nevezte el ezt a harmadik fajta nyelvi kommunikációt, amely csak bizonyos tekintetben emlékeztet az élőszavas kommunikációra. És máris itt vagyunk a negyedik korszakban, az információ forradalmának, az informatika korának időszakában. Él természetesen az élőszavas kommunikáció, még olvasunk és írunk, telefonálunk, de már mindennapi élmény a „mobil”, a számítógép és az internet. A különbség az eddigiekhez képest az, hogy a változások mostantól nem emberöltőkön át, a hagyományokat részben megőrizve, de folyamatában váltva, hanem egyetlen emberöltő alatt zajlanak, ráadásul a folyamatos technikai átalakulás senkit nem biztathat azzal, hogy elég egy újabb technikát megtanulni, s akkor mindent tudunk, mert egy-két év múlva az egész úgyis átalakul. Az informatika folyamatos technológiai változásokat jelent. Igaza volt annak, aki így fogalmazta meg ezt aforisztikus tömörséggel: korunkban csak az átmeneti idők tartósak.

Az új kommunikációs technológia alapja a *digitalizálás* (a számítógépesítés). A hétköznapi életben látható: eltűnőben a hagyományos írógép, szinte mindenki számítógépet használ (egyelőre leginkább írógép gyanánt). A számítógép beköltözik a hivatalokba, üzletekbe és a lakásokba is. Számos szolgáltatást a számítógép vezérel. Egyes számítógépek már beszélnek, nincs messze az idő, hogy mindegyik beszélni fog velünk és mi beszéddel irányíthatjuk őket. A média gyökeresen átalakul: a tömeg- és telekommunikáció összekapcsolódásából létrejön az *új média*, amely minden eddigi tömegkommunikációs felfogásnak, tételnek ellentmond, és egy egészen új információs minőséget hoz létre. Az új médiában, amelyet leginkább egy számítógépes televízió tudunk elképzelni, találkozik a sajtó, a rádió, a televízió, a film(tár), a könyvtár, a hírügynökség és a telefon.

Sok mindenre felkapjuk már ma is a fejünket, de még csak sejtéseink vannak arról, hogy ez az új technológia mennyire rendezi át a kommunikációnkat, így a nyelvhasználatunkat is. Részben visszatérünk az ősi és azóta sem elfelejtett kommunikációs formánkhoz, az élőbeszédhez, amelyben a hangok mellett a jelenlétnek, jelenidejűségnek, valamint a látványnak (képeknek) volt nagy szerepük. Ez egyfajta visszatalálást jelent a sokáig mellőzött vizualitáshoz (képszerűséghez). Persze olvasunk is, de nem kétséges, hogy a számítógépes olvasás más, mint a hagyományos sajtó- vagy könyvolvasás. Részben persze írunk (még), de ez az írás sokban eltávolodást jelent a hagyományos írásmódtól. Feltételezésem szerint, ahogy a beszédben elterjedt a szlenges, a beszéd eredendő alkotómódjára emlékeztető kommunikáció, úgy az írásban is létrejön egy beszédközeli, szlenges írásmód.¹ Ennek látjuk már kezdeteit a villámposta-levelekben, a számítógépes társalgócsatornákon vagy az sms-üzenetekben. Ilyen jelenség például a rövidség, a hevenyészetség, a jelzésszerűség, a sajátos grafikus (képi) megoldások elterjedése, a szöveg megszokott képének és világának a megszűnése. A számítógépes és internetes szövegek esetében nemcsak az írásmód, az íráskép más, hanem ehhez még hozzájárul az átszerkesztés, átírás (linkek = élőkapcsok segítségével), az „ugrás” lehetősége, amely végtelenül kitágítja a szövegek határait, sőt a szövegek közötti átjárás lehetőségét. Az internetes szövegeknek gyakorlatilag nincs befejezésük, olyan folyamatnak tekinthetők, mint az élőbeszéd. Az internet interaktivitásra (kölcsönös cselekvésre, párbeszédre) serkent, ezzel új kommunikációs lehetőségeket teremt, másokat viszont visszaszorít.

Mindezzel együtt jár az információ mennyiségének a megsokasodása. Manapság már jóval több az információ, mint amennyit az ember befogadni képes. Az agykutatók szerint agyunkban elérne még több információ, de a befogadás sebessége már nem növelhető. Pedig megpróbáljuk: ezért akarunk gyorsabban beszélni, gyorsabban írni, levelezni, informálódni... és élni. Sokkal több információ bombáz bennünket, mint korábban, a saját tapasztalataink azonban folyamatosan csökken, s föltehetőleg érzelmi életünk semmivel sem árnyaltabb, mint ezer évvel ezelőtti őseinké. Freund Tamás egy interjúban elmondta: „Az emberré válás után évezredekken keresztül párhuzamosan nőtt az agy befogadóképessége, kapacitása és a feldolgozandó információ mennyisége. Mára párhuzamos ollóvá nyílt szét. Az emberi agy felvevőképessége biológiai okból nem tud gyorsabban nőni. Mivel minden kapacitást leköthet a külső információk befogadása, nem tud figyelni a belső világra, amely az évezredek kulturális örökség hordozója. Nem érzékeli a lélek hang-

---

¹ Bódi Z.: Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In Gósy M. (szerk.): *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1998, 186.; Bódi Z.: *Az informatika nyelvhasználatának hatásai és nyelvstratégiai háttere.* Magyar Nyelv, 2000, 219.

jait, nem figyel kellőképpen az erkölcsi-etikai normákra, a szűkebb és tágabb közösséget megtartó érzelmekre. Így pedig nem válik okosabbá, bölcsebbé.”²

Nem állhatunk messze a valóságtól, ha azt gondoljuk, hogy információs szempontból az emberre két veszély leselkedik: ha nincs valamiről információja, illetve, ha valamiről nagyon sok (szervezetlen) információja van... A föld egy nagy locsogássá vált, az internet segítségével óriási és percenként bővülő információs tömeg kering, természetesen óriási mennyiségű információs sakkal együtt.

A beszéd, az írás, az új beszéltnyelviség más és más gondolkodási és annak megfelelő nyelvi formákat követelt meg. Most van kialakulóban egy újfajta gondolkodási-logikai forma, amely a nyelvre (nyelvekre) alapvető hatással lesz. A nyelvi minőséget jelentő változások fölgyorsulnak. Már most is nagyon sok nyelvi változás mögött ennek az átalakulásnak a hatóerőit vélem fölfedezni. Vajon miért lazul a mondatszerkezet? Miért bukkan föl egyre több agrammatikus (a megfigyelt, leírt nyelvtani szabályoktól eltérő) forma, miért csökken a konkrétság kifejezése, miért nő az álalárendelések, valamint a mellérendelések száma? Miért rövidülnek a szavak, miért telik meg a közlés még több fatikus formával, hezitációval? Ezek mögött mind megragadhatjuk a technológiai változásokat.

Az új kommunikációtól, az internetkorszak kommunikációjától természetesen nem szabad félni. Persze lehet, sőt kell is félni azt a sok értéket, kipróbált kommunikációs formát, amelyet az emberiség évezredek alatt fölhalmozott. Különösen azért, mert az internetkorszak nemcsak a nyelvet gyúrja át, hanem valószínűleg a kultúrát is: például az írásbeliségen alapuló európai kultúra megannyi kifejezési formájától, műfajától, tudományától alighanem búcsút kell vennünk. A internetkorszak globalizmusa átrendezi a nyelveket, a köznyelvek és a regionális nyelvváltozatok viszonyát; piaci szabályozása a tömegkultúra melegágya.

Véglegesen és végletesen átalakulnak a humán tudományok is. Most még csak azt látjuk, hogy tegnap még volt hangjáték; Jókai volt az egyik legolvasottabb író; volt választékos, tiszta beszéd a médiában; írtunk levelet, naplót kézzel, géppel; felolvastak, mesét mondtak a szüleink; báboztak az óvodában; fejből tudtunk Adyt, József Attilát... Ma meg mindez nincs, vagy csak úgy létezik, mint valami archaikum. Archaizálódik a kultúra és a kommunikáció mindmegannyi válfaja. Sajnálkozunk, hogy egyre kevesebben olvasnak, egyre többen már csak a tévéből szerzik információikat. Ha alaposan körülnézünk, láthatjuk: alapvető kultúraváltás zajlik, amelynek egyik összetevője és tünete a *nyelvi-kommunikációs változás*.

---

2 Freund Tamás: A nyírfaaraszoló lepke a jövő reménye. (Freund Tamás agykutató akadémikus tanáraitól, kötődéseiről és a tudomány kihívásairól.) *Magyar Nemzet*, 1999. december 24. 19.

Mindezzel kötelessége foglalkozni az értelmiségnek. Meglátásom szerint ebből három válasz vezethető le a társadalomtudomány számára. Az egyik az, hogy mindig voltak változások, a mi dolgunk csak az, hogy kutassuk és megállapítsuk a tényeket. Nem kétséges, hogy ez érvényes válasz, de hiányos, öncsonkító. A másik az, hogy örüljünk a változásnak, „fürödjünk meg” nyelvi hozadékában, mert ez természetes folyamat, az emberiség eddig is mindig örök változásban élt, egyébként sem tehetünk semmit. Tagadhatatlan, hogy ez is érvényes válasz, és senkinek ne jusson eszébe a romantikus antikapitalisták mintájára géprombolásba (mondjuk, számítógép-összetörésbe) fogni. De szerintem ez sem elegendő. A harmadik válasz az lehet, hogy ne csupán tudatosan kövessük az eseményeket, hanem – amennyiben lehet – menjünk elébük, vázoljunk fel stratégiát és taktikát a nyelvi-kommunikációs változások jövőjével kapcsolatban. Őrizzünk meg mindent, ami kipróbált és jó, bátran féltsük azt, amit a kultúrát alkotó társadalom fölhalmozott, ezeket az értékeket védjük (vö. a Cultural Environment Movement [CEM] ~ Kulturális környezet védelméért amerikai értelmiségi mozgalom).³ Ez nincs ellentétben azzal, hogy természetesen fogadjuk nyíltan és örömmel mindazt, ami az új technológiákban hasznos (ez az írás is számítógéppel születik, a helyesírás-ellenőrző is javítja, és csatolmányként megy a nyomdába). Lehetséges egy negyedik válasz, illetve reagálás is: mi közünk nekünk, nyelvészeknek mindehhez? De ezt nem sorolom az érvényes válaszok közé.

Egyetlen kultúraváltás sem fájdalommentes. Ez a mostani különösen nem az. És nyugodjunk bele: úgysem lesz vége sohasem.

A humán tudományokra, a bölcsészettudományokra, köztük a nyelvtudományra és annak a társadalmi kérdések, a kommunikáció iránt legérzékenyebb ágára, a *nyelvművelésre* óriási feladat vár. A nyelvművelés sohasem hátrált meg az időszerű feladatok elől. A nyelvtudománynak fel kell ismernie a nyelvművelésben rejlő értékeket és lehetőségeket, a beszélő közösségnek és a tudománynak egymásra kell találnia.

Szemléleti keret

A tanulmányban felsorakoztatott kérdésekkel a jel- és a nyelvtudomány csak részben foglalkozik. Folyik a nyelvi technológiák fejlesztése, s ezek alapján a nyelvi anyag feldolgozása,⁴ az informatikai forradalom társadalmi-nyelvi hatásairól azonban a nyelvészek csak a legritkábban nyilvánítanak véleményt

3 Gerbner, G.: Mozgalom a kulturális környezet védelméért. In Terestyéni T. (szerk.): *Médiakritika*. Osiris-MTA-ELTE, 1997, 15.

4 Kiefer F.: Nyelvtudomány. In *Tudománypolitika Magyarországon II. A diszciplínák művelése*. MTA, Budapest, 2001, 8.

(föltehetőleg a jelenség több tudományt érintő volta miatt). A Magyar Tudományos Akadémián folyó stratégiai kutatások azonban kiemelten foglalkoznak az informatikai forradalommal.⁵ Különösen Nyíri Kristóf⁶ filozófiai vázlatát igyekeztem alkalmazni.

Az informatikai forradalom lehetséges társadalmi-nyelvi hatásai közül egy tucatot megemlítek, majd a magyar nyelv, nyelvváltozatok további alakulásának irányáival foglalkozom, valamint bemutatok egy lehetséges 21. századi magyar nyelvváltozatokat előrejelző modellt.

Az már közhely, hogy az informatika átrendezi világunkat, benne viszonyainkat és nyelvhasználati szokásainkat is, az azonban nem lehet mindegy, ez a változási folyamat felelősséggel szabályozható-e. Vagyis – számomra – nem kétséges, hogy nyelvváltozataink rendszere gyökeresen átalakul, csak az a kérdés, hogy ezt az informatikai forradalom egyszerűen és észrevétlenül – divatos szóval – átírja-e, avagy elképzelhető-e benne valami stratégia („átírjuk-e”). A tanulmányban bemutatott nyelvi változások elméleti áttekintése, összefoglalója, a *Magyar nyelvstratégia* című könyvemben található meg.⁷

Alkalmazott nyelvészet

A nyelvtudomány rohamosan bővülő területe a számítógépes nyelvészet, amelynek képviselői a természetes nyelvek informatikai feldolgozásával (jelfelismerés, helyesírás, nyelvhelyesség-ellenőrzés, lexikográfia, keresés, helyes szövegek alkotása, többnyelvűség kezelése, pl. fordítás) foglalkoznak és egyre pontosabb, a mindennapi munkát segítő nyelvi technológiát és nyelvi infrastruktúrát hoznak létre. A nyelvi technológusok előtt óriási jövő áll.

Ha nem létezne Magyarországon a nyelvtudomány kiterjesztése, az ún. alkalmazott vagy „hasznos” nyelvészet, és a több évszázados múltra tekintő, a magyar nyelv korszerűsítésében különösen nagy hatású nyelvművelés, akkor ma talán szó sem esne nyelvészeti berkekben olyan kérdésekről, hogy milyen is lesz a 21. század magyar nyelve, amelyet most a hatás kedvéért netmagyarnak (a nyelvhasználat új vizuális divatja alapján: netm@gy@rnak) nevezek.

Nyelvi változások

Két jellemző vélemény él a társadalmi közbeszédben (a diskurzus igen sikeresült magyarítása) korunk, illetve a következő évtizedek nyelvéről. Az egyik: az

---

5 Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999; Glatz F. (szerk.): *Az információs társadalom*. MTA, Budapest, 2000.

6 Nyíri K.: Globális társadalom, helyi kultúra. Filozófiai vázlat. In Glatz F. (szerk.): i. m. (2000) 45–64.

7 Balázs G.: *Magyar nyelvstratégia*. MTA, Budapest, 2001.

élő nyelvek mindig változtak, ez természetes folyamat, nincs ezzel kapcsolatban semmi különleges teendő. A másik: annyi az új, ki nem számítható hatás, fölgyorsultak a nyelvi változások, ennek következtében veszélyben vannak, „romlanak” a nyelvek. Az első álláspontot többnyire nyelvészek képviselik, míg a másodikat a széles közvélemény. Úgy vélem, hogy a nyelvpolitikusnak, nyelv művelőnek ebben a kérdésben a két álláspont között kell helyet foglalnia.

Anyanyelv

Az anyanyelv a legmélyebben van beágyazva a tudatunkban, sőt jobbra tudat alatt is befolyásolja viselkedésünket, gondolkodásunkat, identitás- és közösségi jelölő. Éppen ezért tudós és felelősségteljes magatartásra van szükség a nyelv állapotával, közeljövőjével kapcsolatban. Itt aligha helyes a problémák lekicsinylése vagy elhessegetése. Ráadásul köztudott, hogy az anyanyelv különösen kiemelt és értékelt területe a magyar kultúrának, a nemzettudatnak.

Informatika

Az informatikai technológia az élet minden területére beköltözik, s értelem-szerűen olyan területeket érint, amelyeken eddig a hagyományos kommunikációnak (nyelvhasználatnak) vagy tömegkommunikációnak volt elsődleges szerepe. Az információáramlás technológiájának forradalmát éljük, ennek jelei: a mobilkommunikáció terjedése, a távközlés és a tömegkommunikáció összekapcsolódása, új kommunikációs terek létrejötte, a megismert tömegkommunikáció átalakulása. Mindezek következtében a tudás is, és előrejelzések szerint a nyelv is átrendeződik.

Információs technológiák

Mivel támaszthatjuk alá ezt az utóbbi, meglehetősen sommás megjegyzést. Részben azzal, hogy ismerve a nyelvek történetét, minden technikai eljárás, eszköz hatott a nyelvre. Vagyis hatott a nyelv rögzítésének legelső eszköze, az írás, majd pedig a kiterjedő tömegkommunikáció is. Az elsődlegesen csak beszélt nyelvként létező nyelv mellett – igaz, mindössze kétszáz valahány nyelv esetében! – megjelent annak rögzítése, az írás. S ez az új nyelvi „létmód” egészen más struktúrát (nyelvtant), új gondolkodási formát hozott létre, amely a Gutenberg-galaxisban áradt szét. Az írásbeli kultúrák logikájukban teljesen eltérnek a csak szóbeliségben létező kultúráktól, ugyanígy a csak „beszélő” ember másként látja a dolgokat, mint az, aki írni és olvasni is tud. Számos társadalmi zavar forrása, a nyelviségtől függő gondolkodásmód. Az írás (nyomatás) mellett olyan „egyszerű” eszközök is gondolati-nyelvi mó-

dosulásokat okoztak, mint a távirat, a telefon, az írógép, a fénymásológép, az üzenetrögzítő.⁸

Szövegtan

Új szövegvilág jön létre, amelynek különféle szerveződéseivel Petőfi S. János interdiszciplináris szemiotikai szövegtana foglalkozik alapvetően (pl. a statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú komplex jelek).⁹

A legfontosabb változások azonban a kommunikációs létmódokban jönnek létre.

Kommunikációs létmódok és terek átalakulása

A kommunikációs létmódok nem verbális és verbális jelekből szerveződnek. A nem verbális (proxemikai, poszturális, kinezikai – mimikai, gesztikuláris –, tekintetnyelvi, egyéb nem verbális vokális) kommunikációs módokkal most nem foglalkozom, csak jelzem, hogy a nem verbális üzenetek jórészt „kép-ként”, vizuális élményként érzékelhetőek, s ez a képszerűség az írásban, illetve különösen az újfajta írásbeliségben is nagy szerepet kap.

A verbális kommunikáció legalapvetőbb formája a *beszéd* (fonikus megvalósulása a nyelvnek), valamint – ahol azt létrehozták – az *írás* (grafikus, vizuális megvalósulása a nyelvnek).¹⁰ Beszéd és írás (élőbeszéd és írott szöveg) megkülönböztetését a nyelvtankönyvek tárgyalják, csakúgy mint a beszédnek az írásra, valamint az írásnak a beszédre gyakorolt hatását.¹¹ A beszéd eredendően természetes, az írás mesterséges „technológia”. A távközlés, majd a tömegkommunikáció 19. század második felében elindult fejlődése új – technikai – nyelvi létmódokat hozott létre. Ezek közül elsőnek jelent meg a *másodlagos szóbeliség*.

Walter Ong a telefon, a rádió, a televízió által megvalósuló szóbeliséget nevezi másodlagos szóbeliségnek. Ez a kommunikációs technológiák történetének harmadik fázisa, vagyis: elsődleges szóbeliség (primary orality), írásbeliség (literacy) és másodlagos szóbeliség (secondary orality).¹² Vannak más

8 A kérdéshez lásd bővebben: McLuhan, M.: *A Gutenberg-galaxis*. Trezor, Budapest, 2001; Szépe Gy.: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001, 85–99.

9 Petőfi S. J. – Benkes Zs.: *A multimediális szövegek megközelítései*. Iskolakultúra, Pécs, 2002.

10 Vö.: Schwitalla, J.: *Gesprochenes Deutsch. Eine Einführung*. Grundlagen der Germanistik, 33. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1997, 15.

11 Balázs G. (szerk., szerző): *Magyar nyelv. Érettségi témakörök, tételek*. Corvina, Budapest, 1994, 145–146.

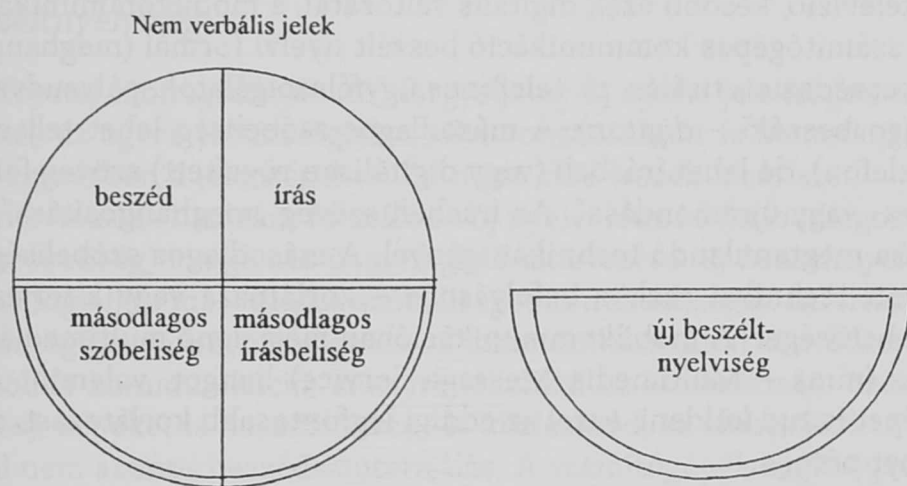
12 Ong, W.: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Meuthen, London – New York, 1982, 136.

felfogások is. Zumthor Onggal szemben az írásbeliségnek a szóbeliségre gyakorolt hatását is bevonja kategorizációjába: elsődleges szóbeliség (írásbeliség előtti szóbeliség), kevert szóbeliség (írással rendelkező, de alapvetően nem az írás által meghatározott szóbeliség), másodlagos szóbeliség (alapvetően az írás által meghatározott szóbeliség).¹³ Hernád István a technológiaváltásokat forradalmaknak nevezi: hangzó nyelv, írás, nyomtatás, elektronikus kommunikáció („Gutenberg utáni galaxis”).¹⁴ Egy korábbi tanulmányomban a beszéd – írás – hang/képkultúra – újfajta társalgás felosztást mutattam be különösen a kommunikációs létformák és átcsapások, folklórjelenségek szempontjából.¹⁵ Benczik Vilmos monográfiájában ugyancsak alaposan foglalkozik a kérdéssel.¹⁶

1. ábra

Kommunikációs létmódok

Most a kommunikációs létformák digitalizáció (informatikai forradalom) hatására történt módosulása nyomán az ongi rendszer kiegészítését javaslom, vagyis: (elsődleges) szóbeliség – írásbeliség, valamint (másodlagos) szóbeliség – írásbeliség. Más terminussal új beszéltnyelviségnek neveztük el a jelenséget. További magyar terminusok: *írott beszélt nyelv, írott beszéd, írva*

13 Zumthor, P.: *La poésie et la voix dans la civilisation médiévale*. Presses Universitaires de France, Paris, 1984, 48–49.

14 Hernád I.: A Gutenberg-utáni galaxis. A negyedik forradalom a tudáselőállítás eszközeiben. In: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/inftars/gutenberg.hun.É.n>.

15 Balázs G.: Kommunikációs létformák és átcsapások. In *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. A-Z Kiadó, Budapest, 1998, 129–130.

16 Benczik V.: *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor, Budapest, 2001.

csevegés, virtuális szóbeliség, sőt két műfajára vonatkozóan *levélbeszéd* (Magyar Rádió, Infokrónika, 2002.), *párirat* (Kis Ádám szóalkotása, a *dialógus ~ párbeszéd* írott változatára, 2002.). Ez a másodlagos írásbeliség vizuális szervezettségű.

A verbális kommunikációs létmódokat az 1. ábrán mutatom be.

A másodlagos szóbeliség

Az *elsődleges szóbeliség* az élő, beszélt nyelvhasználat, amely itt és most érzékelhetően vagy jelenlévő partnerek között folyik, jellemző formája a monológ és a dialógus (párbeszéd). A *másodlagos szóbeliség* technikai eszköz közbeiktatásával folyó párbeszéd. Ennek első formái: a telefon, fonográf (rögzítő és eljátszó), gramofon (lemezjátszó), patefon (újfajta gramofon), majd szalagos és kazettás magnetofon, illetve a műsorszórás vonalán a telefonhírmondó, a rádió, a televízió, később ezek digitális változatai, a mobilkommunikáció, valamint a számítógépes kommunikáció beszélt nyelvi formái (meghangosított beszéd, beszéd szintetizálás, pl. telefonos ügyfélszolgálatok, pályaudvari digitális hangosbeszélő – *digiton*). A másodlagos szóbeliség lehet teljesen élőnyelvi (telefon), de lehet írásbeli (vagy digitálisan rögzített) szöveg felolvasása, „vissza- vagy újramondása”. Az írásbeli szöveg „meghangosítása”, vagyis felolvasása megtanulandó technikát igényel. A másodlagos szóbeliségben az alkalmazott technikai eszköz befolyásolja – korlátozza vagy kiterjeszti – a közlési lehetőséget. A mobilkommunikációban megjelenő multimediális üzenetküldés (mms – Multimedia Message Service) hangot, valamint álló- és mozgóképet is tud küldeni, ezzel az eddigi legfontosabb korlátozást, a vizuális élményt pótolja.

Kísérletek folynak a beszéd szintetizálással (digitális beszédelőállítással) kapcsolatban is, de ez tulajdonképpen már „harmadik szóbeliség” lesz.

A másodlagos írásbeliség

A hagyományos írásbeliség technikai körülményei: toll és a papír (korábbi eszközök, pl. a palavessző és a palatábla, illetve egyéb helyettesítő eszközök, pl. a házak fala, az ablak párás vagy koszos üvege, vagy a tenger homokja). Mindegyikben az a közös, hogy az írást az emberi kéz rajzolja. A *másodlagos írásbeliség* új nyelvi létmód. A másodlagos írásbeliségben megjelenik a technika. Idetartozik az írógép és ennek folyománya, a gépírás, illetve az informatikai korszak számítógépes írásmódja (számítógép és szövegszerkesztő program segítségével, valamint a csevegőcsatornákon alkalmazott írásbeli „beszédmód”) és a mobiltelefonok küldhető írásos üzenet továbbítás (sms – Short Message Service). A másodlagos írásbeliségben tehát a technikai eszköz közbeiktatása, az eszköz adta újabb írásbefolyásoló tényezők (korlátozott

vagy korlátlan javítás, betű- és szövegáthelyezés, valamint a szinte korlátlan terjesztési, továbbítási lehetőség) bukkan fel új, a kommunikációs teret alapvetően meghatározó tényezőként. A másodlagos írásbeliségben változatos írástechnikák és tipográfiai megoldások gyakorolhatók, sőt a legújabb eszközök talán újra lehetővé teszik a kézzel való írást is a számítógépen. Ezzel a másodlagos írásbeliség részben visszatér az „elsődleges” írásbeliséghez. A másodlagos írásbeliséget az írásmódok, stílusok, szövegtípusok változatossága, gazdagsága jellemzi. A számítógépes másodlagos írásbeliséget számos nyelvi technológia (pl. helyesírás-ellenőrző program) támogatja. Szűkebb értelemben a másodlagos írásbeliségen az élő, beszélt nyelvhez közelítő (szlenges) írásbeliséget értjük.

Kísérletek folynak az élőbeszédnek közvetlenül számítógéppel történő lejegyzésére, de ez már a „harmadik írásbeliség” lesz.

Új beszéltnyelviség

David Crystal monográfiájában¹⁷ tárgyalja az új nyelvi jelenséget, netspeakerről beszél, az egyes technológiák nyelvi vonatkozásait is bemutatja, de nem láttatja egységben a jelenségeket. Én most erre teszek kísérletet.

Az informatika hatására formálódó új nyelvi létmód (másodlagos írásbeliség és szóbeliség) ideiglenes összefoglaló elnevezése: *új beszéltnyelviség*. Ez magában foglalja a másodlagos szóbeliséget és írásbeliséget. Informatikai alapú, számítógépek, internet vagy mobilkommunikáció által közvetített írásbeli vagy szóbeli kommunikáció, amelyre jellemző az átmenetiség: beszédközeli (szlenges), képeket is használó írás- és közlésmód, az élőbeszédhez közelítő, de azzal nem azonos beszédszintetizálás. A számítógépek segítségével történő, napról napra fejlődő kommunikáció az új beszéltnyelviséget formálja. Egyes elemzők szerint az informatikai eszközökkel létrejövő új beszéltnyelviség egyre több funkciót vesz át a valódi élőbeszédtől, sok helyen annak helyébe lép. Az új beszéltnyelviség nyelvtana sajátos, sokszor meghökkenítő.

Az informatika nyelvi hatásai

A 20. században a média volt, a 21. században az informatika lesz a legnagyobb hatással a nyelvekre. Még a médiahatásról sincs teljes körű tudomásunk, az informatikáról jószerével semmi. Persze mindkettőre elmondták már, hogy „isten ajándék”, meg hogy a „sátán eszköze”.

---

17 Crystal, D.: *Language and the Internet*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Sebességkultusz

Az informatikai forradalomnak minden eddiginél jellemzőbb sajátossága: a *gyorsaság*. Az írásnak több ezer, a nyomtatásnak sok száz év kellett a tömeges elterjedéshez. Ráadásul a mostani folyamat a korábbi kommunikációs változásoktól eltérően mindvégig átmeneti marad. Szüntelen átalakulásra, módosulásra, idomulásra, azonosulásra kényszeríti felhasználóit, vagyis állandósul az alkalmiság és a változás. A tanuláshoz, az alkalmazkodáshoz időre van szükség, ezt a gyorsaság és az állandó átalakulás nem engedi meg. Az ipariból informatikaivá váló fogyasztói társadalom jelszava: juss hozzá, használd egy kicsit, dobd el és tanuld újra az információs eszközeit, szokásaidat (is). Csakhogy az információnak továbbra is – ha nem is egyedüli – hordozója a verbális (beszélt) nyelv. Ezzel kapcsolatban persze igaz: a verbális nyelv is visszaszorul a globális felfogást, érzékelést biztosító vizuális „nyelv” javára, új képi forradalommal is kopogtat. Nos, ezt is figyelembe kell vennie a verbalitásért, a nyelvért érzett felelősségtudatunknak. Hiszen az európai műveltség egy évezrede alapvetően a verbalitáson alapul.

Új beszéltnyelviség

A beszéd, az írás után *új nyelvi minőség* van tehát kialakulóban: az új beszéltnyelviség. Ez részben még írott alapú nyelv, de a technológiák fejlődésével már nem sokáig, illetve nem kizárólagosan. Ennek a másodlagos szóbeliségnek más a szerveződése, a grammatikája. Ma még csak sms-üzenetekben és magán villámposta-levelekben csodálkozunk rá erre a nyelvváltozatra (sms-nyelv?, netmagyar?), de már élőbeszédben is felbukkannak elemei. A beszédbeli szleng terjedésével párhuzamosan szemünk előtt kialakult a szlenges írásbeliség (amely meglehetősen relativizálja a helyesírást, sőt általában az írást).

„Gyermekbetegségek”

Az általános szemlélődő (szenvető alany) az informatikának általában a „gyermekbetegségeit” látja, s azzal van elfoglalva. Az informatika ezeket a „gyermekbetegségeit” hamarosan kinövi: ahogy kinötte a képűjság az ékezetnélküliséget, ahogy ma már minden számítógépprogram ismeri a magyar betűket és többnyire az elválasztást is, úgy remélhetőleg az sms-hírszolgáltatásban is „lehetőséget kapnak” a hosszú magánhangzók, s már a mai technika is többet tud a magyarországi pályaudvarokon hallható, a magyar hangsúlyozást-hanglejtést keréketörő beszéd szintetizátoros hangzásnál. (Nem tudom, hogy létezik-e napjaink Kodály Zoltánja, aki fölemeli szavát az alapvetően kellemes orgánomú rádióbemondó, átszerkesztéssel tönkretett géphangja ellen.)

Konkrét nyelvi hatások

Az új nyelvi minőség, az új beszélnyelviség szókészleti, nyelvtani, sőt hangtani változások sorát indítja el. A nyelv változik – ez természetes folyamat –, de az informatika által megtámogatott változás éppen sebessége és erőssége folytán a nyelv legalapvetőbb jellemzőjével, a hagyománnyal kerül összetűzésbe. Életünk talán még gyorsítható egy kicsit (legfőljebb több lesz a stressz), de a nyelvi változások feldolgozására, beépülésére, sőt az információk kiválogatására idő kell. Ha a kommunikációnk tovább gyorsul, felszínes információk és csökkentett nyelviség kusza halmazában fogunk élni.

Lássuk ezek után mindazt, amire felfigyeltünk, vagy amire fel kellene figyelniünk az informatikai forradalom nyelvi hatásaival kapcsolatban.

a) Először arra figyeltünk fel, hogy az új technológia *szóforradalommal* jár együtt. Vagyis töménytelen idegen szó áramlik a nyelvbe (komputer, szoftver, hardver, szével, printel, e-mail stb.). Akkor azt mondták elődeim, hogy magyarítani kell a számítástechnikát. Csodálatos eredményeket értek, értünk el: már 1986-ban (!) megjelent olyan – magyarító – könyv, mint a *Mi micsoda magyarul a számítástechnikában?* (szerk.: Kis Ádám), illetve az *Angol–magyar számítástechnikai szótár* (Homonnay Péter, Bp., 1992), az *Internet-kisszótár* (Kövegy Anna – Mandel György – Zolnai Mihály, Bp., 1996), sőt máig a legteljesebb a *Microsoft Press Számítógép-szótár* (fel. szerk.: Kis Ádám, Bicske, 1999), de óriási nyelvstratégiai tényként Romániában is kiadtak magyar nyelvű *Számítástechnikai kislexikont* (Jodál Endre, Bukarest, 1990). Elnézést minden szerzőtől, akinek a nevét, munkáját nem sorolom föl: a magyar nyelvstratégiában kitüntető hely illeti meg mindazokat, akik az 1980-as, 1990-es években felismerték a számítástechnika jelentőségét, s emellett még társadalmi (anyanyelvi) felelősségtől hatva cselekedtek is. (Külön írás témája lehetne, hogy mennyire tudunk beszélni a számítástechnikáról magyarul, most csak annyit – tudunk.)

b) Másodszor a *helyesírásra* figyeltünk fel. Arra, hogy a számítógépes szövegekben nem volt magyar ékezet, csak hullámos vagy kalapos. Meg arra, hogy az elválasztások rendkívül szerencsétlenül, szabálytalanul sikerültek. Ezeket azonban hamar kinőttük (illetve egyes szerkesztőségek, nyomdák nem, de az már az ő bajuk). A számítógép minden magyar betűre, elválasztásra képes, csak igényesen kell hozzáállni. Manapság főleg az automatikus (rosszra, helytelenre) javítással van gond, sokan nem tudják, hogy ez a program kikapcsolható. A helyesírás-ellenőrök egyre jobbak, nagy segítségünkre vannak. Hogy a kakaspörkölt helyett kakapörköltet vagy kakaspörköltet javasolnak, legfőljebb derűltségre adhat okot. Programozási hiba. Ennyi derűltség azonban kell a képernyő előtt. A nyelvhelyességi ellenőrzéssel már nagyobb a bizonytalanság.

c) Harmadszor arra figyeltünk fel, hogy a szövegszerkesztőknek van *nyelvi hatásuk*! Ráadásul: többféle! Először Fábián Pál nyelvészprofesszortól hallot-

tam (aki nem használ számítógépet), hogy a számítógép túlírásra („locsogásra”) ösztönöz. Remek, ösztönös megfigyelés volt ez a számítógépes szöveg élőbeszéd-jellegével kapcsolatban! Ma már többet tudunk erről. A számítógépen megnövekedett a kommunikáció, az élőbeszéd-jellegű alkalmi, gyors információtovábbítás is, amelyben nagyon sok a fatikus (kapcsolattartó), kevés jelentéssel bíró elem, a rontás (elütés). De a túlírást ösztönzi az is, hogy a szöveg menthető, mindig újraírható, beleírható, máshonnan átvehető... mit nem mondtam még? (Lám, én is számítógépen írok, majd ideírok még valamit, ha eszembe jut, vagy nem...)

d) Negyedszer arra figyeltünk fel, hogy csökken a számítógépes szövegek koherenciája (szövegösszetartó ereje). Vajon miért? Aki használta az írógépet, tudja, hogy mennyi kint jelenthetett egy-egy elrontott betű vagy mondat. Olykor ez egész oldalt újra kellett írni. Ezért kifinomult érzékünk volt a tervezésre és a pontosságra, ráadásul előbb-utóbb megtanultuk, hogy minden mondatból ki kell jönni nyelvtanilag helyesen. A számítógép esetében ez nem probléma: javítjuk, legföljebb átírjuk a szöveget. Ráadásul innen-onnan szövegeket emelünk át (villámpostából tanulmányba, tanulmányból társalgócsatornára, honlapról villámpostára), bele- és átírunk, a végén azt sem tudni, hogy kié a szöveg. Azt mondhatnánk: „kvázi élőbeszéd”, vagy divatos szóval intertextualitás (szövegköziség). Ebből azonban az is fakad, hogy szövegeink koherenciája, azaz összefüggése olykor megbicsaklik... Hiszen a szövegalkotás folyamata nem betűről betűre és sorról sorra, hanem bakugrásokkal halad.¹⁸

e) Ötödszörre sajátos *nyelvvilág* születésére figyelhettünk fel. Elsősorban a társalgócsatornák és a magán-villámlevelek szövegében tapasztalhatjuk az internetszleng megjelenését, meg azt, hogy a közlés sokszor a jelzésszerűségig csökken, agresszív rövidítéseket, összevonásokat alkalmazunk: illetve alkalmaznak egyesek, azután meg követik mások. A nyelvi jellemzőket úgy foglалhatjuk össze: előfordul az alultoldalékolás (Szeretem Mozart.), valamint a túltoldalékolás (amerikaiakok). Néhány további példa:

alszás = alvás
csati = beszélgetőcsatorna
dejo = nagyon jó
érdkl = érdekel
hwigény = hardverigény
ism = ismer, ismerni
müxik = működik
regkód = regisztrációs kód
rulez = kiváló, nagyszerű, szuper
újjmenés = szószátyárság
unkúl = pocsek

18 Vö.: Bódi Z.: i. m. (1998) 186–187.

f) 6x (hatodszor) fölfedeztük, hogy egészen újfajta *jel- és képi világ* van megszületőben, amelyet sajátos, laza helyesírással pötyögnek be. Ezt a jelenséget a beszédbeli szleng mintájára szlenges helyesírásnak neveztem el. Fő jellemzője a már emlegetett összevonás, kiejtés szerinti írás, valamint a képiség. A jelzésszerűségig agresszív rövidítés, a képiség, vagyis a szlenges helyesírás hasonló a mobilkommunikációban használatos sms-helyesírás-hoz.¹⁹ Például:

elmond6om = elmondhatom

f/l = fiú vagy lány?

köszo.net = tréfás köszönetnyilvánítás

Lbeszélget = elbeszélget

LSD = látom, sokan danconlak (látom, nem nagyon beszélgetnek a csatornán, pangás van)

+6ott = meghatott

+szívta = megszívta

mlk = megyek

sacc/kb = (saccperkábé) körülbelül

szvsz = szerény véleményem szerint

thx = (thanks) köszönöm

xtra = (extra) különleges, plusz

c6 = chat

A teljes képszerűséget a nonverbális jelek, az ún. mosolyikonok (emotikonok) jelentik, amelyek új lehetőséget nyitnak az érzelmi árnyalásra (ne feledjük, hogy az írásrendszer kialakításakor sokszor próbálkoztak érzelmi jelek bevezetésével, azután maradt a „pont, pont, vesszőcske” stb.). Az internetes szövegben a felkiáltás, túlhangsúlyozás CSUPA NAGYBETŰVEL történik, a kiemelés lehet még az alsó a_lá_hú_zás, a csúnya vagy valamilyen okból kerülendő szavak eltorzítása (eufemizmus) a kicsillagozás (s*e*x).

mosoly :)

szomorúság :(

végtelen, határtalan 8

rózsa @>;

tévét nézek >[]|

Amikor először találkoztam a müxik-féle szóalkotással, valamint a mosolykóddal, úgy néztem rájuk, mint vidéki bácsi az állatkertben a zsiráfra, s azt mondtam: „Ilyen állat nincs”. Ma már előfordul, hogy „gyorslevélben” (vilámlevélben) én is leírom a mosolyikont. Hiszen annyira tömör, kifejező jel. Az új, a mobil- és internetkommunikációba beleszülető korosztály pedig a legnagyobb természetességgel használja ezt a képrendszert.

19 Vö.: Bódi Z.: i. m. (2000) 220.

g) Hetedszer, nyelvtani vizsgálatokat is végezve megállapítottuk, hogy az internetes nyelvhasználatban sokkal inkább az élőbeszédre jellemző *mellérendelést* alkalmazzuk, mint az írott nyelvre inkább illő (többszörös) alárendelést. Erre ösztönöz bennünket a szövegalkotás élőbeszéd-jellege, valamint a gyorsolvasás (amely az élőszó felszínes befogadásához hasonlít).

h) Nyolcadszor tapasztalhattuk, hogy *régi-új szövegtípusok* vannak születőben az interneten, illetve a mobilkommunikációban. Gondoljunk csak a külföldre, a korábbi Szent Antal-lánchoz hasonló körlevelekre vagy a táviratok és a képes levelezőlapok átköltözésére. A képes levelezőlapok ráadásul mozgó formában is felbukkantak, és a hagyományos köszöntő alkalmakon túlmenően újabb és újabb helyzetekben kerülnek elő.

i) Kilencedszer eddigi tapasztalataink hatására megjósoltuk, hogy további nyelvi átalakulásokra számíthatunk, sőt az internet elmozdíthatja a hagyományos területi és társadalmi nyelvváltozatok rendszerét, sőt a köznyelv helyét akár egy globális nyelv is átveheti. Ez a *globális nyelv* persze ugyanúgy nyelvváltozatokból épülhet fel, hiszen a netes párbeszédnek már ma is nagyon sokféle nyelvváltozatot mutatnak.²⁰

j) Tizedszer előre jelezhető, hogy az újabb és újabb nyelvi technológiák (nyelv- és beszéd felismerés, beszéd szintetizálás, fordítóprogram, szöveg helyreállító- és nyilván átalakító programok) a nyelvviség egészen új dimenzióba hatolnak be, s az ember-gép közötti viszonyt teljesen átértelmezik. Persze meglehet, hogy sokféle lehetséges technikát az emberek mégsem fognak használni, ahogyan a mobiltelefonon százféle funkciójából is a használók túlnyomó többsége egy-két funkciót vesz igénybe.

k) Tizenegyszer megállapítottuk, hogy az internet *új minőség*: nem egyszerűen a kommunikáció, sőt a tömegkommunikáció új formája, hanem minden eddigi kommunikációs forma szintézise, maga a beszéd, persze most még „virtuális beszéd”.

l) Tizenkettyszer hangsúlyozom, hogy az informatikában a hardverek és a szoftverek (csontműnek és észműnek akarták magyarázni e szavakat) mellett óriási szerepük van a *számítógépes nyelvészeknek*, elemzőknek, valamint a nyelvi technológusoknak. Az informatika emberi, felhasználói oldalán azonban óriási szerepe van a nyelvstratégiának és a nyelvművelésnek. Soha nem volt ekkora szükség a nyelvi kultúra őrzésére, ápolására, terjesztésére a közös kommunikációs gondok megoldása érdekében.

A nyelvváltozatok átalakulása

Az informatikai forradalomnak a nyelvváltozatokra gyakorolt hatásairól ma még keveset tudunk. Társadalomtudósnak, különösen nyelvésznek tudomá-

20 Vö.: Crystal, D.: i. m. 59.

nyos felelőssége föltenni a kérdést: mi történt eddig a nyelvvel, mi várható az eddigi ismereteink birtokában? Miközben egyfelől a magyar nyelvészek egy csoportja egyetlen tudományos feladatként az (elméleti, igazolható, ismételtető stb.) nyelvleírást (a nyelvi tények leírását) tartja, s a nyelvi-társadalmi kérdések iránt érzékeny, a nyelvtudomány társadalmi szükségességének kommunikálását ellátó nyelvművelést egységesen, mindenféle megfontolás nélkül a 19. század tudományos szemétkosarába utalja, másfelől, különösen a filozófusok, illetve a legkülönbélebb szaktudományok oldaláról folyamatosan fogalmaznak meg kérdéseket a magyar nyelv jövőjével kapcsolatban. Ebből most bennünket csak a nyelvváltozatok struktúrájának a jövője érdekel, s ebben is hadd idézzük a (nyelv)filozófus Nyíri Kristóf felelősségtől áthatott sorait: „Miközben a beszélt – sőt az írott – magyar egyre inkább a világangol hatása alá kerül, és használói által egyre felszínesebben értett keveréknyelvvé válik, a világangol elsajátítására a lakosság szélesebb köreiben nem kerül sor. Tört angol és keverék magyar egymást feltételezik; anyanyelvünk nem azáltal zagyválódik, hogy túl jó, hanem azáltal, hogy túl rosszul beszélünk angolul. (...) nem lehetséges-e, hogy az irodalmi magyart lassanként regionális nyelvjárások fogják helyettesíteni? Vagy éppenséggel a magyar irodalmi nyelv modernizálását kell helyénvaló célként kitűznünk – a magyar szókincsnek az információs társadalom igényei szerinti gazdagítását, létrehozva ezzel azt a lehetőséget, hogy a felsőfokú tanulmányok során az angol csak számottevően magasabb szinteken legyen elengedhetetlen –, s megteremtve az olyan innovatív *tudományos miliók* kialakulásának lehetőségét, amelyben a magyar legalább mint második munkanyelv szerepet játszhatna? Alighanem ezen utóbbi stratégiát kellene választanunk. Hiszen az olyan személy, aki gazdag és eleven anyanyelvi kultúrában nőtt fel, s a globális angolt második munkanyelvként beszéli, inkább lesz képes bizonyos eltérő gondolati szempontok észlelésére és elemző-kreatív összevetésére, mint az, aki egysíkúbb és egyoldalúbb nyelvi környezetben szocializálódott.”²¹

Pontosabb kép megrajzolásához természetesen még további kutatásokra van szükség. De az idő nem vár a kutatásokra! Már itt is megemlítem, hogy az informatika által elindított változások relativizálják az időt (ennek nyelvi hatása lehet az archaizmusok-neologizmusok s általában a nyelvi hagyomány összekeveredése), megszüntetik a fizikai (területi, kiterjedési) távolságot, ezzel „belenyúlnak” a nyelvek területi (nyelvjárási, állami) tagolódásába, fölszámolják vagy talán kiegyenlítik a társadalmi, korosztályi elkülönülést (hatással lesznek a szociolektusokra, azonbelül különösen a szaknyelvekre, etnikai nyelvváltozatokra). Parányi kérdés, de szóra érdemes, hogy bizonyos helyzetekben relativizálják a nemi viszonyokat, létrehozzák a már említett új nyelvi létmódot. Mindennek összhatásaként bizonyos nyelvváltozatok visszaszorul-

21 Nyíri K.: i. m. 54.

nak, akár el is tűnhetnek, mások megerősödnek. Hipotézisem az, hogy nélkülözhetetlenné válik a nemzetek (nyelvek) fölötti kommunikáció, amelynek egyetlen (vagy több) világnyelv, lingua franca lesz a képviselője (internet-angol?, világangol?). Ezt a nyelvet, vagy ennek további változatait fogják használni a tudományok, szakterületek képviselői. A médiakommunikáció átalakulásával, az új média (polimédia, metamédia, internetmédia?), általában az új informatikai technológiák megjelenésével a nemzeti összekötő kommunikáció szerepe csökkenni fog (azon belül az ún. irodalmi nyelv gyakorlatilag már mára elolvadt), amelynek következménye lehet az, hogy a köznyelv igényes, mintaadó, normatív szerepe is megszűnik. Igaz, ezzel párhuzamosan előre jelezhető egyfajta „szubkulturális”, sőt nyelvjárási „reneszánsz”, mert az új technológiák a világkultúra mellett a helyi kisközösségi kultúrák, megnyilvánulások cselekvő terepe is egyben. Föltehető, hogy ezek fölé társadalmi-regiónális összekötő nyelvváltozatok rétegződnek (2. ábra).

2. ábra

Nyelvek és szerepük

Nyelv, nyelvváltozat	Szerep
Világnyelv(ek)	Lingua franca
Világnyelv(ek) változatai	Egyéb kommunikációs területek (pl. szakmai)
Irodalmi nyelv(ek)	?
Köznyelv(ek)	?
Társadalmi-területi nyelvváltozatok	Sokféleség

Volt már hasonló nyelvi helyzet, egy földrész, nevezetesen éppen Európa életében. A nyelvek nyelvjárásokban, nyelvváltozatokban éltek. A nyelvek „fölötti” (valamint a tudományos, hivatali, szakmai stb.) kommunikációt szolgálta a lingua franca, a latin. És nem voltak irodalmi, valamint köznyelvek. Különböző úton-módon, de az információs technológiák fejlődésével indult meg a köznyelvek kialakulása. A korszakot középkornak hívták. Umberto Eco – igaz más jelekből –, de már az 1970-es években megjövendölte az „új” középkort.

A forgatókönyv kész, persze még átírható. S ennek fényében majd meglátjuk, hogy átírják vagy átírjuk-e a magyar nyelvváltozatokat. A felelősségünk – éppen e téma kutatásában – óriási és elháríthatatlan.

Felelősség: kutatás, a társadalom informálása, stratégia

Egy értelmiséginek, egy felelős gondolkodású embernek az ezzel kapcsolatos kérdéseket föl kell tennie. A helyes válaszokra és cselekvésre pedig csak együtt van esély. Cselekedni pedig okosan, megfontoltan kell: bizonyos válto-

zásokat természetesnek véve, elfogadva, másokat korlátozva. Ezért van szükség *magyar nyelvstratégiára*.

Egyetlen lehetőségünk: az ismeretterjesztés, a műveltség, a tudatosság terjesztése. Mindenesetre örvendetes, hogy filozófusok, szociológusok kommunikációkutatók már tanulmányaikban fölvezették lehetőségeket. A nyelvtudomány sem maradhat távol, mert kiváló számítógépes nyelvészeink biztosan megalkotják az emberiként oda-vissza beszélő (író-olvasó stb.) számítógépet, de lehet, hogy közben már nem lesz olyan magyar nyelv, amelyen azt valaki megérti.²²

Irodalom

- Balázs Géza (szerk., szerző): *Magyar nyelv. Érettségi témakörök, tételek*. Corvina, Budapest, 1994.
- Balázs Géza: Kommunikációs létformák és átcsapások. In *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. A-Z Kiadó, Budapest, 1998, 125–140.
- Balázs Géza: *Magyar nyelvstratégia*. MTA, Budapest, 2001.
- Benczik Vilmos: *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor, Budapest, 2001.
- Bódi Zoltán: Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás 98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1998.
- Bódi Zoltán: Az informatika nyelvhasználatának hatásai és nyelvstratégiai háttere. *Magyar Nyelv*, 2000. 218–223.
- Crystal, David: *Language and the Internet*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Freund Tamás: A nyírfaaraszólo lepke a jövő reménye. (Freund Tamás agykutató akadémikus tanáraitól, kötődéseiről és a tudomány kihívásairól.) *Magyar Nemzet*, 1999. december 24. 19.
- Gerbner, George: Mozgalom a kulturális környezet védelméért. In Terestyéni Tamás (szerk.): *Médiakritika*. Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1997, 15–24. cemad@libertynet.org.
- Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999.
- Glatz Ferenc (szerk.): *Az információs társadalom*. MTA, Budapest, 2000.
- Hernád István: A Gutenberg utáni galaxis. A negyedik forradalom a tudáselőállítás eszközeiben. In [http:// www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/inftars/gutenberg.hun](http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/inftars/gutenberg.hun). É. n.
- Kiefer Ferenc: Nyelvtudomány. In *Tudománypolitika Magyarországon. II. A diszciplínák művelése*. MTA, Budapest, 2001.

---

²² A kutatómunka részben az OTKA T043725 *A magyar nyelv az informatika korában* című pályázat keretében folyt.

- McLuhan, Marshall: A Gutenberg-galaxis. (Benczik Vilmos utószavával.) Trezor, Budapest, 2001.
- Nyíri Kristóf: Globális társadalom, helyi kultúra. Filozófiai vázlat. In Glatz Ferenc (szerk.): i. m. 2000, 45–64.
- Ong, Walter: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Meuthen, London – New York, 1982.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: *A multimédiális szövegek megközelítései*. Iskolakultúra, Pécs, 2002.
- Schwitalla, Johannes: *Gesprochenes Deutsch. Eine Einführung*. Grundlagen der Germanistik, 33. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1997.
- Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001.
- Zumthor, Paul: *La poésie et la voix dans la civilisation médiévale*. Presses Universitaires de France, Paris, 1984.

Az internet hatása a szövegre és a nyelvstratégiára

Cél

Gyökeresen át kell alakulnia a szöveggel foglalkozó tudománynak, mert maguk a szövegek is átalakulnak. Szépe György szerint ezért a hagyományos filológiai keretű nyelvtudomány az élőnyelv-kutatáshoz hasonlóan új diszciplínákkal, szövegvizsgálati módokkal, szempontokkal kell gazdagodjék.¹ Ezt elfogadva arra próbálok rávilágítani, hogy a szövegek az internet korszakában mennyire változtatják szerkezetüket, és ez mennyiben okoz kommunikációs, megértésbeli, értelmezésbeli nehézségeket. Arra a kérdésre is választ kívánok adni, hogy miként kezelheti ezt a helyzetet a nyelvstratégia.

Az internetes szövegek jellemzőiről

Az internet és azon belül a World Wide Web mögött álló technológia, vagyis az internetalapú hipermedia, lehetővé tette a globális számítógép közvetítette információcserét, és Tim Berners-Lee 1989-ben megalkotta az első, az egyidejű kommunikációt lehetővé tevő web-ügyfélkiszolgáló programot (<http://www.w3.org/People/Berners-Lee/Overview.html>). Az 1990-es évektől az interneten lehetséges egységes szerkezetbe kapcsolt írásos, képi és hangzó szövegek egyidejű, élő továbbítása és interakcióinak lebonyolítása is. A világhálón megváltozik a szövegeknek a korábbi, hagyományosan nyomtatott, legfőképpen írásos formája, az írott szöveggel összekapcsolódó vizualitás és akusztikum ugyanúgy hordozójává válhat az információknak, mint a hagyományos nyomtatás.

Michael Heim szerint: „Internet: non-linear action, pictures, video, voice, animation creates a hypermedia” (<http://www.mheim.com/html/docs/vrtea/vrtea.html>).² Vagyis az internet nem lineáris alkotói és befogatói ma-

1 Szépe Gy.: Az internet-korszak nyelvészete. *Modern Nyelvoktatás*, III. 1997. május, 78.

2 Heim, M.: *Virtual Reality and the Tea Ceremony*. Princeton Architectural Press, 1998.

gatartást igénylő média, amely képek, videobejátzások, hang és animáció továbbítását teszi lehetővé, ezért nevezhetjük hipermédiának.

Az internet nyitott hálózat, vagyis a rajta zajló kommunikációba bárki bekapcsolódhat, akinek a technikai feltételei megvannak, és ezzel a használók potenciálisan bármely más számítógéppel kapcsolatba kerülhetnek. Ez a kapcsolat pedig kétirányú kommunikációt, interakciót is lehetővé tesz. Az internet világában minden hálózati felhasználó publikációs fórumot teremthet, és az internet több százmilliós nyilvánossága számára szabadon elérhető szövegeket, összetett jelkomplexumokat továbbíthat. Az egyén egy honlap segítségével vagy egy levelezőlistai tagsággal egyszemélyes kiadóvá válhat, és a hagyományos tartalmi, formai, nyelvi kontroll teljes hiányában végezheti a tevékenységét. Az interneten soha sem lehetünk egészen biztosak egy megjelenő szöveg alkotójában, tartalmi, formai megbízhatóságában. Az internet használóinak lehetőségük van az anonim, ellenőrizetlen kommunikációra. Bárki szerkeszthet, alkothat szövegeket, és meg is jelentetheti azokat saját elképzelései szerint, vagyis a világhálón a külső, felülről jövő nyelvi presztízs és norma az internetező személy vagy csoport saját döntésének megfelelően érvényesül. Ez magában rejti akár azt is, hogy egy világhálós közösség semmiféle külső nyelvi normatívát sem vesz figyelembe.

A hagyományos, írott szövegekkel ellentétben az internetes szövegekre a szabályozottság, a normativitás és a szerkesztettség magasabb szintje kevésbé jellemző. A világhálón jelentkező spontán szövegek köztes kommunikációs műfaját jól fejezi ki, ha *írott beszélt nyelvnek* nevezzük.³

A *hipertextualitás*, a hiperlink mint a WWW egyik legfontosabb hozadéka merőben átalakította a szövegfelépítést és a szövegelemzést.⁴ A hiperlink olyan jelfolyamat, amely egymással lineárisan kapcsolatban nem lévő szövegeket fog össze, a hivatkozásokat, az utalásokat közvetlenül és eredeti formájukban teszi a szöveg részévé. A kezdet, a közbülső részek és a végkifejlet közötti egyenesen előrehaladó, lineáris szerkesztésmód a hipertextuális szövegekben megszűnik, a különálló szövegek közvetlen átjárhatósága megengedi a befogadónak a különféle értelmezést, befogadási sorrendet, sőt a hiperlinkek átjárásával nem is kötelesek a szöveget a szerző szándékának megfelelő ponton befejezni. Ezt Petőfi úgy fogalmazza meg, hogy a hipertextuális szöveg a befogadótól aktív közreműködést igényel.⁵ Koltay Tibor megállapítja, hogy a hipertextuális szövegek a csomópontjaikon keresztül

3 Vö.: Bódi Z.: Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In Gósy M. (szerk.): *Beszédkutatás 98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1998, 186.

4 Petőfi S. J.: A hipertextuális irodalom a perszónál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában. In Petőfi S. J. – Békési I. – Vass L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1995, 171.

5 Petőfi S. J.: i. m. 160.

kapcsolódnak egymással. A felépítésük nemcsak úgy alakulhat ki, hogy egy kiindulópontból egy célhoz vezetnek (1:1), hanem számtalan kiindulópontból is eljuthatunk egy végcélba (n:1), illetve egy vagy több kiindulópontból több végcélba is (1:n vagy n:m), és ekkor már a befogadó szelektálási, kiválasztó funkciójára is szükség van.⁶ Ez a *pont-multipont kommunikáció* lényege.

A hipertextuális szövegek annál differenciáltabbak lesznek, minél többféle típusú jel, médium kapcsolódik össze bennük, hiszen erre a *multimedialitás*ra a WWW lehetőséget nyújt. Kialakulhatnak akár szöveg-kép-hang-film-hangzó beszéd elemekből álló vehikulumok is. A lineáris és nem lineáris szerveződés váltakozik. Az interneten megfigyelhetjük a hagyományos *médi-umok konvergenciáját*.

Kommunikációs műfajok az interneten

Honlapok

Az interneten – mint új médiumon – új kommunikációs műfajok is jelentkeznek Ezeket két szempont szerint csoportosíthatjuk: a *nyilvánosság-személyesség*, illetve az *interaktivitás foka* szerint. Az internetes *weboldalak* és *honlapok* a legnyilvánosabb és egyben a legkevésbé interaktív műfajok, itt találhatjuk azokat a nyilvános közlésre szánt dokumentumokat, amelyek az internet sajátos szövegszervezési eljárásának megfelelően egymással hipertextuális kapcsolatban állnak.⁷ Ezeket a dokumentumokat szinte bármely internet-hozzáféréssel és -tárhellyel rendelkező megalkothatja. A weboldalak jellemzően egyirányú, statikus, együttműködést nem igénylő, tehát egyáltalán nem interaktív internetes kommunikációs műfajok. Az interaktivitást legfeljebb a honlapokhoz kapcsolódó, azon összegyűlő más műfajok biztosítják (pl. vitafórum-szolgáltatás, elektronikus kereskedelmi szolgáltatás, csevegőforum-szolgáltatás, esetleg mozgóképet, hangot továbbító kommunikációs lehetőség stb.). A honlapokon a világ legfontosabb könyvtárainak teljes állományától kezdve különböző cégek adataiig, sőt az élő rádióműsorokig szinte minden megtalálható. A weboldalak nyújtják azt a lehetőséget, hogy bárki bármilyen tartalmú és formájú szöveget, multimedialis szerveződést, adatot publikáljon a világhálón. A honlapok a több részből, fejezetből, rovatból álló internetes közlemények nyitóoldalai, amelyek tartalomjegyzékül is szolgálnak, és a honlapról elágazásokon keresztül juthatunk el a fejezetekig, rovatokig, ezeket az elágazásokat hívjuk *weboldalnak*. A honlapok tehát weboldalakból állnak.

6 Koltay T.: A hipertext szövegéről. In Petőfi S. J. – Békés I. – Vass L. (szerk.): *Szemiotikai szöveg-tan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. I. m. 115.

7 Petőfi S. J.: i. m. 153–172.; Koltay T.: i. m. 115–126.

A nyelvi, stilisztikai, tartalmi ellenőrzést egyrészt a nyilvánosság, a közönység biztosítja a honlapokon, másrészt az interneten publikáló felhasználó. A hagyományos kommunikációs kapuőr egy magánhonlapon nem érvényesül, a szerepét átveszi maga az internetező személy. Az eredményes kommunikációhoz Sperber és Wilson szerint szükséges a közös kognitív környezet, valamint az, hogy a beszélő és a hallgató meg tudja választani a megfelelő kódot és kontextust, azaz a kommunikáció releváns legyen.⁸ Egy jelenség annál relevánsabb, minél nagyobb a kontextuális hatása, és a produkciójához, értelmezéséhez minél kisebb energiabefektetés kell.⁹ Csak a relevancia szab határt a megformálásnak, ezért új, sehová be nem sorolható műfaj keletkezik a weboldalakon. Az internet honlapjainak köszönhetően teljesen átalakult a tudáshordozás és a tudásfogalom is: a részletinformációk összekapcsolása lehetségessé válik az extenzív kifejtés követelménye nélkül is. Az interneten található tudás segítségével könnyen megteremthető az ilyen hipertextuális felépítésű szövegek relevanciája, hiszen amelyik háttérismeret hiányzik a befogadónak az üzenet releváns értelmezéséhez, az a világháló hipermediájából minimális energiabefektetéssel megszerezhető és egységes szövegszerkezetbe kapcsolható. Így biztosítható a grice-i relevancia követelménye.¹⁰

A honlapokon megjelenő hipertextuális szövegek csomópontjai, ugrópontjai vagy élőkapcsai (angol szakkifejezéssel: *link*) közötti tájékozódás, a szöveg befogadása eltér a hagyományos olvasói stratégiától, szerkezetének követése nehézkes is lehet, különösen akkor, ha a kiindulópontunk nemcsak egy elágazást, hanem több célszöveget, további élőkapcsokat is tartalmaz (pont-multipont szerkezet). Koltay Tibor szerint a szerző céljától való eltérésre, az elkalandozásra igen nagy lehetőség nyílik.¹¹ A WWW korszakában az ismeretszerzés új formája, az ún. „szörfözés” vagy „böngészés” jelent meg, amely a hipertextuális szövegek többféle elágazási és összekapcsolódási lehetőségeit követő, szabad szervezésű befogadást jelenti, és alapvetően eltér a hagyományos lineáris olvasási, befogadási tevékenységtől. Erre a szerkesztéskor is számítani kell, a megfelelő irányba kell elvezetni a befogadót.

Levelezőlisták és vitafórumok

Az internetes *levelezőlisták*, hírcsoportok vagy fórumok olyan közösségi, csoportos kommunikációt biztosítanak, ahol egy meghatározott dologról vagy a közösség által felvetett, éppen aktuális témáról folyik az üzenetváltás

8 Sperber, D. – Wilson, D.: *Relevance. Communication and Cognition*. Second Edition, Blackwell, Oxford–Cambridge, 1996, 43.

9 Sperber, D. – Wilson, D.: i. m. 153.

10 Vö.: Grice, H. P.: A társalgás logikája. In Pléh Cs. – Síklaki I. – Terestyéni T. (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés I.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 233–250.

11 Koltay T.: i. m. 117.

elektronikus levélben. Interaktivitása az elektronikus levelezéshez hasonló, késleltetett, esetleges. A levelezőlisták lehetnek nyilvánosak, illetve zártak, a nyilvánosság azt jelenti, hogy bárki tagja lehet egy csoportnak, illetve bárki létre is hozhat ilyeneket. A zárt levelezőlistáknak csak kiválasztott személyek lehetnek tagjai, a leveleket, üzeneteket csak a tagok kapják meg. A zárt listát alkotó csoport intenzitásától függően viszonylag erős csoportnyelvi jelenségek és nyelvhasználati szokások tapasztalhatók az ilyen listán köröző levelekben. Az éppen aktuális témához bárki hozzászólhat és bármit hozzátehet.

A *vitafórumok* olyan nyilvános megnyilatkozási lehetőségek, amelyek meghatározott témakör köré csoportosított hozzászólásokat rögzítenek. A nyilvánosságuk teljes, mert a lényegük, hogy egy honlapon bárki megjelentethesse véleményét az adott vitafórum témájáról. Ezek a fórumok konkrét kérdésfelvetések szerint szerveződnek, aki a témakör (internetes nyelvhasználat szerint: *topic*) iránt érdeklődik, az elolvashatja a hozzászólásokat, de ha véleményt akar kifejezni, akkor be kell lépnie (internetes szóhasználattal: *regisztrálnia*) a rendszerbe. A regisztrálás lényege jellemzően a névválasztás: így a hozzászólni kívánó saját magának választ egy olyan személyes azonosítót, amely őt jelzi a vitafórumon.

Itt kapcsolódik ehhez a műfajhoz egy nyelvhasználatra is kiható sajátosság, a névválasztás: bárki bármilyen személyes azonosítót választhat magának. A legkevésbé jellemző, hogy valaki egy internetes vitafórumon a polgári nevével azonosítsa magát, leginkább beceneveket vagy egyéb, névként funkcionáló jelsorozatokat választanak magunknak. Ez a névadási módszer tehát részleges vagy akár teljes anonimitást is ad a hozzászólónak, így a szövegének tartalma és a formája is könnyebben elszakadhat a hagyományoktól, az elvárásoktól.

A vita általában valamelyest ellenőrzött körülmények között zajlik, mert ha a hangnem kezd eldurvulni, vagy eltérnek a kijelölt témától, akkor valaki közbeszól, és megpróbálja visszatéríteni a hozzászólók figyelmét az eredeti célhoz. A fórumok felügyelői csak a legminimálisabb nyelvi, stilisztikai ellenőrzést gyakorolják. A nyelvi stílusra az egyéni lelemény a jellemző, amelyet a nyilvánosság és a moderálás (ha van) bizonyos mértékig korlátoz.

Akadnak moderálatlan fórumok is, amelyekben igen erősen érvényesül az egyéni nyelvi lelemény, a világhálón kívüli nyelvi presztízs viszont alig.

Ezek a vitafórumok olyan szövegekből állnak, amelyek általában egy szűk témára koncentrálnak, így szerkezetük következetes, nem jellemző rájuk a nagy terjedelem. A felvetett kérdésekre a válaszok késleltetettek, vagyis nem élő, valós idejű a kommunikáció, de jellemzők a személyhez szóló válaszok. Erre a kommunikációs műfajra a késleltetett interaktivitás jellemző.

Csevegőforumok

A csevegés a levelezőlistákkal és a vitafórumokkal rokon, viszont teljesen nyilvános, anonim és élő (valós idejű) információcserét lehetővé tevő, a lehető leginteraktívabb kommunikációs műfaj. Ez olyan világméretű hálózat, mely sok felhasználó egyidejű társalgását teszi lehetővé. A hálózat különböző csatornákra oszlik, melyek összefoglaló jellegűek: azonos nyelvű és érdeklődésű embereket vonzanak magukhoz (<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamtech/wan/kultura/ircnyelv.hun>).¹² Bármelyik internetfelhasználó tagja lehet egy ilyen csoportnak, csak be kell lépnie, regisztrálnia kell az adatait a csoportba lépéskor. Így a csevegőcsatornák nyilvánossága alig-alig korlátozott, hiszen a regisztrálásnak semmilyen lényegi következménye, szűrő funkciója nincs, pusztán azt a célt szolgálja, hogy a belépő személy saját magának kiválassza az azonosítóját (hasonlóan a nyilvános vitafórumokhoz). Ezek a csoportok nem állandóak, nagyfokú a tagok cserélődése, alkalmi „beszélgető” közösségek jönnek létre. A csevegőcsoportokba (internetes szakkifejezéssel élve: csevegőszoba = *chatroom*) önmaguknak álnevet választó személyek lépnek be, és mindenki mindenkivel, egyidejűleg, élőben válthat üzenetet. Mindenesetre a cseten szociális interakció és közvetlen emberi kommunikáció (face-to-face) is zajlik egyszerre.¹³

Ez a diskurzus igen gyors, írásos formájú, de felér az élőbeszéd gyorsaságával, formailag is közelebb áll az élőszóhoz. A csevegőforumokon a nyelvi szabadosság, akár az alapvető nyelvi, grammatikai, nyelvhasználati, helyesírási normák megsértése, a gyakori divatjelenségek és a rendkívül erős csoportnyelviség a résztvevők teljes anonimitásával, illetve a korlátozott nyilvánossággal magyarázható. Az amerikai szakirodalomban is elterjedt az a nézet, hogy a csevegőforumokon a korlátozott intonációs és paralingvisztikai jelölési lehetőségeket helyesírási stratégiákkal kompenzálják, így a megformálási szabályokkal való szakítás sok esetben tudatos, célzatos nyelvhasználati jelenség a chaten.¹⁴ A nyelvhasználat a gyorsaságnak és a még éppen érthető, releváns szintnek van alárendelve. Különösen itt figyelhető meg az internetes közleményekre általában is jellemző rövidség, tömörség, amely Farkas László szerint abból fakad, hogy a világhálón nagyon gyorsan, nagyon nagy információtömeg érhető el, és a kommunikáló egyén a hosszadalmasággal nem akarja megakasztani az információáramlás sebességét ([12 Miklós K.: *Az IRC nyelvezete*. 1996. \(Elektronikus kiadás.\)](http://</p></div><div data-bbox=)

13 Werry, Ch. C.: *Linguistic and Interactional Features of Internet Relay Chat*. In Herring, S. C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatic & Beyond*. New Series 39. Amsterdam, 1996, 48., 50.

14 Werry, Ch. C.: i. m. 56–57.

www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/netnyelv.hun).¹⁵ Christopher C. Werry megállapításai ezzel egybeesnek, és hozzáteszi, hogy a rövidült nyelvi kifejezőmód a chat technikai környezetére is visszavezethető (képernyőméret, minimális reagálási idő, billentyűzet, átlagos gépelési sebesség).¹⁶

E-mail

Az internet talán legelterjedtebb kommunikációs műfaja az *e-mail*. Az elektronikus levelezés személyes, elektronikus formában kódolt, az internet hálózatán keresztül számítógépről számítógépre áramló levelezés, amely a legszemélyesebb, késleltetett interaktivitású kommunikációs műfaj. Minden felhasználónak, aki bekapcsolódik a rendszerbe, van egyéni címe, és ide lehet – az arra alkalmas számítógépekkel – leveleket, üzeneteket, ún. e-maileket (*electronic mail* 'elektronikus posta') küldeni.

Az internetes levelezési lehetőségek, üzenettovábbító rendszerek közül az e-mail természetesen nem nyilvános, ugyanúgy személyhez szóló és akár titkos is, mint a magánlevelezés. Minden résztvevőnek megvan a részben saját maga által megválasztott, részben a rendszer által meghatározott felhasználói neve és címe, így a kommunikációs partnerek azonosíthatók.

Az a döntő különbség a hagyományos és az elektronikus levelezés között, hogy az e-levelben az üzenettovábbítás összehasonlíthatatlanul gyorsabb és egyszerűbb, hiszen egy gombnyomással megtörténik a kézbesítés. Ez a gyorsaság meghagyja a maga nyelvi lenyomatát is, hiszen az e-levelek nyelvhasználata már korántsem olyan rendezett, összeszedett, mint a papírosleveleké. A gyorsaság gyakran le is rövidíti a leveleket, nagyobb az információsűrűség, kisebb a redundancia, ezzel együtt megvan az esély a felületességre is. Az amerikai szakirodalom is jegyzi azokat a megfigyeléseket, amelyek bizonyítják, hogy ugyanazt a kommunikációs célt rövidebben, gyorsabban érjük el internetes kommunikáció során, mint élőszóban, hiszen a világhálón a nyelvhasználat formai elemeit a hatékony üzenettovábbításnak rendelik alá.¹⁷ Scott Hatton érdekes megfigyelése szerint az elektronikus levelezés olyan sokféle információt képes gyorsan és hatékonyan hordozni, hogy a csoportos kommunikációt, az egymástól távol lévő emberek közös munkájának a formáját teljesen megújítja. Nem kell mindenért személyesen találkozni, e-mailben azt is részletesen meg lehet tárgyalni, amit telefonon nagyon hosszadalmas

15 Farkas L.: *Az Internet és a nyelv*. VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. (Konferencia-előadás.) Budapest, 1997. (Elektronikus kiadás.)

16 Werry, Ch. C.: i. m. 53.

17 Condon, S. L. – Cech, C. G.: Functional Comparison of Face-to-Face and Computer-Mediated Decision Making Interactions. In Herring, S. C. (ed.): *Computer-Mediated Communication*. I. m. 74., 80.

lenne. Gondoljunk például egy közös tanulmány elkészítésére, megvitatására, értékelésére (<http://wuarchive.wustl.edu/doc/misc/acn/papers/netizens>).¹⁸ Pajzs Júlia is elkezdte körvonalazni az egyik legjellegzetesebb internetes kommunikációs műfaj, az e-mail elemeit: keveréke a hagyományos levélnek, a telefonbeszélgetésnek, az üzenetrögzítőn való üzenethagyásnak.¹⁹ A keverék műfaji jelleget jól mutatja, hogy szerintem az előbbi sort célszerű tovább bővíteni, hiszen az e-mailben megtalálhatjuk a fax, a beszélt nyelvi kommunikáció, az sms, valamint a képi üzenettovábbítás műfaji jegyeit is.

Mivel személyes, gyors, egyszerű, olcsó az üzenetváltásnak ez a módja, ezért igen jelentős az e-mailben az egyéni nyelvhasználati mód, a nyilvánosság normájának a mellőzése, a helyesírás, a stílus megformálása is a sokkal lazább a hagyományos írott szövegekhez képest, a levél műfaji elemei is módosulnak (<http://wuarchive.wustl.edu/doc/misc/acn/papers/netizens>).²⁰ Az írásbeli megformálási szabályok a formális, hivatalos tematikájú levelekben is könnyen lazulnak.²¹

Ugyan az internetes csevegésnél korlátozottabb módon, de az elektronikus levelezés nyelvhasználata is közel van az írott beszélt nyelvhez.

Az e-mail-szövegek kötelező része a levelezőrendszer által automatikusan létrehozott fejléc. Ez tartalmazza az alapvetően fontos kontextuális információkat: a feladó neve, címe, a feladás időpontja, a téma megjelölése, esetleg a további címzettek. A fejléc az e-mailben a levéltörzs részévé válik.²² Ennek következtében a megszólítás, esetleg a bemutatkozás, a témamegjelölés, amely a hagyományos levelezésben a levéltörzs kötelező eleme, teljesen el is maradhat. A megszólítás a magyar levélírási hagyományokkal ellentétben az interneten mindig balra rendezve jelenik meg. Ennek technikai okai vannak, mert az e-mail-programok jelentős része nem rendelkezik a számítógépes szövegszerkesztőkben kezdettől fogva meglévő középre rendezési funkcióval. Rendkívül érdekes, hogy az e-mailben a balra rendezett megszólítások végéről gyakran elmarad a hagyományos felkiáltójel, és helyette vessző található. Ez részben angol mintára terjedhetett el a magyar internetes nyelvhasz-

---

18 Idézi: Hauben, M.: *The Net and Netizens: The Impact the Net has on People's Lives*. WUARCHIVE. Washington University in St. Louis, 1993. (Elektronikus kiadás.)

19 Pajzs J.: Az elektronikus levelezés mint a kommunikáció új formája. In Terts I. (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. JPTE-PSZM Project Programiroda, Pécs, 1996, 210.

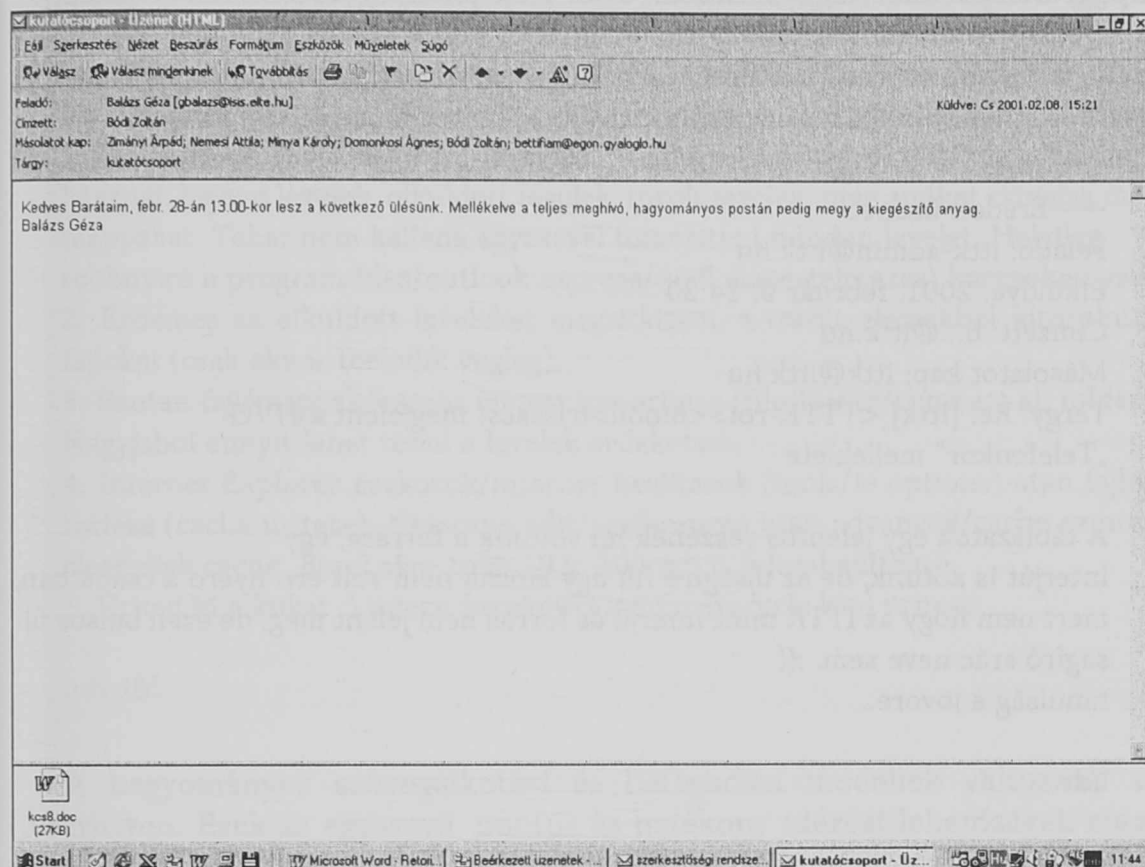
20 Hauben, M.: i. m.

21 Az elektronikus levelezés műfaji kérdéseiről lásd még: Kis Á.: *A számítógép metakommunikációja. A beszéd, az írás és a számítógépes kommunikáció*. VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. (Konferencia-előadás). Budapest, 1997, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/szmtgps.hun>; Moldován, I.: *Elektronikus sajtó, elektronikus publikálás*. 1997, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/efolyir/efolyir.mek>.

22 Koltay T.: Az e-mail üzenetek pragmatikai jellemzőiről. In Petőfi S. J. – Békés I. – Vass L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 10*. JGYTF, Szeged, 1997, 92.

nálatban, részben a balra rendezés miatt alakult ki, hiszen így már maga meg-
szólítás is a levéltörzs részévé válik. Ami a hagyományos levelezésben
normaszegés, az e-mailben praktikus, hatékonyságra törekvő nyelvhasználat.

Feladó: S... Zsolt

Elküldve: 2001. február 9. 14:49

Címzett: b...@elender.hu; András Máth; g...@emc.elte.hu;

t...@magyar-irodalom.elte.hu; r...@ittk.hu;

g...@informatika.bke.hu; Cs... Csizmadia; r...@mail.matav.hu

Tárgy: szerkesztőségi rendszer

Fontosság: Sürgős

Kedves Szerzők,

*lassan a témák kidolgozásának végén járunk, ezért összefoglalnám az elkövetke-
zendő lépéseket:...*

Az e-mail szövegek gyakran több, korábbi levél szövegét is tartalmazzák, hiszen könnyű beemelni a szövegbe az előzményt, és ezzel könnyen, pontosan lehet idézni, válaszolni. Nem mindig könnyű eldönteni, hogy ezek a szövegelőzmények részei-e az aktuális, új információt tartalmazó szövegeknek.²³

²³ Vö.: Pajzs J.: i. m. 208.

A vehikulumnak formailag egyértelműen része a beemelt szövegelőzmény. Az előzmények – amelyek voltaképpen a kontextust rögzítik – lehetnek az aktuális, új szövegen belül vagy utána. A levélbe beemelt szövegelőzményeket tipográfiai jelekkel (leggyakrabban a sor eleji jellel) egyértelműen elválasztják a levelezőprogramok a szövegtől. (Az alábbi e-levélváltás szövegét idézőjelek helyett kisebb méretű betűkkel és behúzással választom el a dolgozat szövegétől. A továbbiakban minden hosszabb idézetet hasonlóan jelölök.)

-----Eredeti üzenet-----

Feladó: ittk-admin@ittk.hu

Elküldve: 2001. február 9. 14:20

Címzett: b...@ittk.hu

Másolatot kap: ittk@ittk.hu

Tárgy: Re: [Ittk] <TTTTK-rol><mobil>frisssss! megjelent a HVG „Telefonkor” melleklete

A táblázatok egy jelentos részének mi voltunk a forrása, egy interjút is adtunk, de az újságíró fiú úgy látszik nem volt ero nyero a csapatban, mert nem hogy az ITTK mint interjú és forrás nem jelent meg, de ezen belsos újságíró srác neve sem. :(
tanulság a jövőre...

üdv

eszg

>Idézet b...@ittk.hu:

>

>Szasztok!

>

>Megannyi erdekes tavkozlesi tablázat a mai HVG-ben!

>Ez pedig egy mobilkereskedelem-cikk.

>T.

> _____

>Ittk mailing list

>Ittk@ittk.hu

><http://www.ittk.hu/mailman/listinfo/ittk>

A szövegelőzmény idézetként is szerepelhet az új szövegbe beágyazva, idézőjel helyett tipográfiai jellel jelölve az átvételt. Ebben az esetben a pontos idézés és a részletes válaszadás a motiváció.

>Áruljátok már el nekem, hogy találom meg az Intézőben az Outlook Express >file-jait, és hogyan tudnám azokat tömöríteni? Hamarosan le fog állni a >gépem, mert elfogy a memória, szeretnék menteni, de nem tudok rájönni, >hogyan férhetek hozzá a levelezéshez. Sem időm, sem kedvem ezerszámra egyenként

>az intézőbe mentetgetni a leveleket, és utána tömöríteni. Mászt pedig még nem tudtam kitalálni.

1. Az outlook (es a legtöbb levelezo program pl.netscape is), csak 1-2 fajlt hasznal: bejovo levelek, elkuldott levelek, torolt levelek, meg amiket csinatsz meg mappakat. Tehat nem kellene egyesevel tomoriteni minden levelet. Helyileg tobbnyire a program files/outlook express/mail alapertelmezes) kornyeken van.

2. Erdemes az elkuldott leveleket megritkitani, a torolt elemekbol kitorolni a fajlokat (csak akkor torlodik vegleg).

3. Ezutan fajl/mappak/osszes mappa tomoritese (file/folder/compact all folder). Nagyjabol ennyit lehet tenni a levelek erdekeben.

4. Internet Explorer eszkozok/internet bealitasok (tools/ie options) utan fajlok torlese (cache uritese); Netscape edit/preferences utan advanced/cache szinten clear disk cache. Ezzel akar tobb 10 v. 100 mb is felszabadithato.

5. Uritsd ki a kukat :) intezo (explorer) lomtar (recycle bin) uritese.

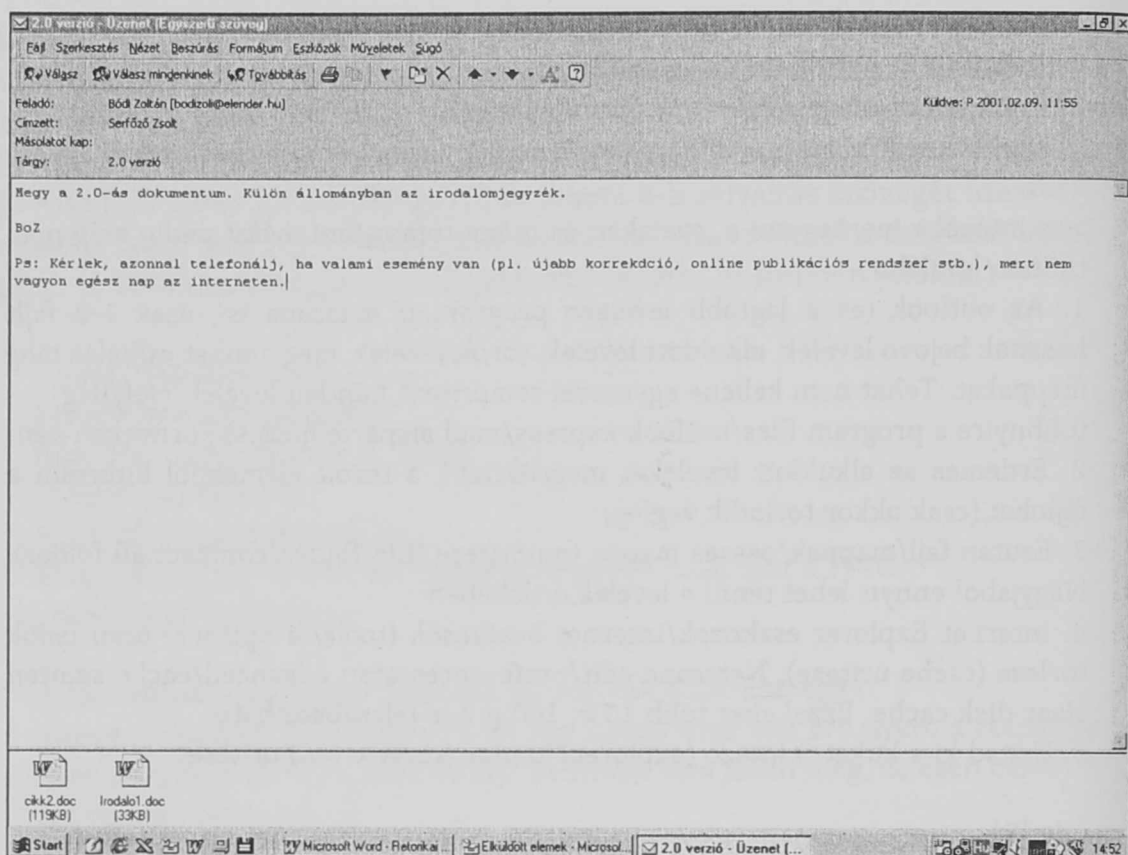
udv l&l

A hagyományos szövegalkotási és befogadási modellek változnak az interneten. Ezek az egyszerű, pontos és hatékony idézési lehetőségek megkönnyíthetik az értelmezést, de a szövegszerkesztés műfaji és technikai szabályainak ismerete nélkül a levél szövege zavarosnak, áttekinthetetlennek és túlságosan hosszadalmasnak tűnhet.

Az internetes szövegek egyik legjellemzőbb szövegszerkesztési törvényszerűsége, hogy a világhálón megjelenő írott szövegek üzenettovábbító szerepét kiegészítheti a hangos és képi kommunikációs csatorna. Az elektronikus levélhez külön ikon formájában megjelenő egyéb (írásos, képi, hang) állományokat csatolhatunk (magyarul hívhatjuk csatolmányoknak, angol terminológiával: attachment). Ez a lehetőség az e-mail vagy egyéb internetes műfaj szövegét csak keretnek, kísérő üzenetnek fokozza le, és egyszersmind multimédiás jelleget adhat az e-mail szövegének. A szövegbe beágyazva megjelenő szimbólum utal a csatolmány jelenlétére, illetve a szövegben kifejtve is találhatunk erre utaló információt.

A képernyő formátuma uniformizálja az e-mail szövegét, valamint informatívá is teszi azt.²⁴ A levelezést, az internetes kommunikációt, a webes publikációt lehetővé tevő programok globálisan használatosak, az általuk biz-

24 Koltay T.: i. m. (1997) 93.

tosított kezelőfelületek általánosak, és hasonló formai kivitelezési megoldásokat tesznek lehetővé. A képernyő kis, gyakran vibráló, fénylő felületét nem esik jól hosszú ideig közlőrlől nézni, valamint a monitor, a billentyűzet ergonomiai elrendezése a minél gyorsabb, egyszerűbb szövegalkotást motiválják. Ezek a körülmények a formai, kivitelezési szabályok mellőzésére ösztönöznek, és univerzális szemiotikai felépítésre készítetnek, amit a világon leginkább elterjedt programok kezelőfelületei határoznak meg.

Az informatikai nyelvstratégia legfontosabb lépései

Nyilvánvaló tény, hogy a nyelvről való stratégiai gondolkodásra szükség van, és egy új, lehetséges stratégia téziseit Glatz Ferenc még az MTA elnökeként meg is fogalmazta.²⁵ Ugyanennyire világos az is, hogy anyanyelvünk átfogó nyelvtörvénnyel való szabályozását nem támogatja a nyelvész-társadalom.²⁶

25 Glatz F.: Tézisek a magyar nyelvről. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 13–15.

26 Grétsy L.: Anyanyelvünkről, bizakodva. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. I. m. 79.; vö.: *Magyar Nyelvőr*, 1997, 104–120.

Egyre népszerűbb a számítógépes média, az internet, és ebben a világban a modern nyelvstratégiának foglalkoznia kell a következő területekkel: a szoftverek nyelve, a szoftverhonosítás nyelvi kérdései, az informatikai szaknyelv és magyarításának a kérdésköre, az internetes kommunikációs műfajok nyelvhasználatának vizsgálata, az informatikai szaknyelv és köznyelv kölcsönhatása.

A kultúrmenták közvetítői közé a szépirodalom, a sajtó, a tudomány, illetve a tömegkommunikáció mellett az internet is bekapcsolódott.²⁷ Nagy hatása van a nyelvre a médiának, mint ahogy ezt a kapuórfunkció nyelvi hatásairól szóló kutatások már bebizonyították.²⁸ Az internet és a köznapi nyelvhasználat kapcsolatát saját kutatásaim is bizonyítják.²⁹ Ezek alapján az internetre is feltételezni lehet a tömegmédiára alapvetően jellemző *nyelvikapuór*-funkciót. A világhálón ez annyiban módosul, hogy a tartalmi és a nyelvi megformálásbeli ellenőr szerepét a tömegkommunikációra jellemző intézményi, szerkesztői, szerkesztői kapuór helyett maga az „egyszemélyes kiadó”, az interneten publikáló egyén látja el. A tömegmédiának presztízse van, ezzel minta- és normaképző. Az internet – annak ellenére, hogy hazánkban a használati köre még nem olyan tömeges, mint a televízióé – nagy információtömeget közvetít a befogadók felé, technikailag gyors és hatékony, illetve a használói körben igen magas a világháló nyelvhasználatának a mintateremtő értéke. Ez is indokolja egy igazán informatikai szempontú nyelvstratégia mielőbbi kidolgozását.

Az informatikát és az internetet is figyelembe vevő nemzeti nyelvstratégia kidolgozására az első lépéseket már megtették. A Miniszterelnöki Hivatal informatika-kormánybiztosságának a *Nemzeti információs társadalom stratégiája* című programja, illetve az Informatikai és Hírközlési Minisztérium tevékenysége már az efelé vezető utat nyitják meg.

A nyelvstratégia fő céljai az informatika korában a következők: a) az informatikai kommunikáció zavarainak és zavarlehetőségeinek a felismerése, b) a felhasználók, a fejlesztők, az információtechnológiai ipar, a kereskedelem és a tudomány közötti sikeres kommunikációhoz való hozzájárulás, c) az új, idegen nyelvi ismeretek befogadásának segítése, ez egyben EU-csatlakozási kényszer is,³⁰ d) nyelvi technológiai fejlesztések, nyelvi mérnökök képzése.³¹

27 Vö.: Harnad, S. (Hernád I.): *A Gutenberg utáni galaxis: A negyedik forradalom a tudáselőállítás eszközeivel*. 1995. (Elektronikus kiadás.)

28 Balázs G.: *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. A-Z Kiadó, Budapest, 1998, 119.

29 Vö.: Bódi Z.: Internetes kommunikáció... i. m. 178–188.; uő: E-mail nyelvészszemmel. *Computer Panoráma*, 1998, IX. 4–9.; uő.: Az informatika nyelvhasználatának hatásai és nyelvstratégiai háttere. *Magyar Nyelv*, 2000, XCVI. 218–223.

30 Prószték G. – Kis B.: *Számítógéppel emberi nyelven*. Budapest, 1999, 229.

31 Kiefer F.: A magyar nyelv mint a modern kommunikáció eszköze. *Magyar Tudomány*, 1994, 634.

Az információtechnológiai nyelvstratégia leghatékonyabb színterei pedig: a) internet, b) oktatás, c) szótárak,³² adatbázisok, d) sajtó, e) honosító, fejlesztő központok közötti párbeszéd, f) a nyelvészeti kutatások.³³

A nyelvtudomány közvetítőszerepe

Nemzetközi gyakorlatban is kevés példa van arra, hogy a nyelvtudomány jelentősen hozzájárulna az informatikai nyelvhasználat honosításához. A nyelvtudomány akkor végezhet valóban hasznos tevékenységet, ha közvetítőszerepet alakít ki az internet és az informatika összes lényeges szereplőcsoportja között.³⁴

Intézményes háttér kell az informatikai nyelvstratégiához

A modern nyelvstratégia kidolgozásával eddig még csak elszigetelt kutatók, csoportok foglalkoztak, az intézményes háttér elősegítené ennek a tevékenységnek a hatékonyságát. Az internet nyelv művelői, nyelvi tanácsadási és kutatási szintéreként való kihasználása fontos lépés, amely a korábbi nyelv művelési módszerekkel ellentétben sokkal hatékonyabban érheti el a hazai és a határon túli nyelvhasználókat egyaránt (<http://www.e-nyelv.hu>).³⁵

A nyelvi technológiák fejlesztése

A szókincs bővítést, a fordítást, a nyelv természetes befogadó és magyarázó folyamatait nyelvtechnológiai eszközök segítségével kell meggyorsítani, egyszerűsíteni és automatizálni. Az EU-hoz való csatlakozásunk az európai nyelvközösséghez való csatlakozásunkkal is összefügg, tehát a magyar nyelvet az összes többi EU-nyelvvél azonos szintű nyelvtechnológiával kell egyenértékű szereplőjévé tenni a globális kommunikációnak.³⁶ Képesse kell tenni a magyar beszélőközösséget arra, hogy a világ- és az európai nyelvek által hordozott tudást gyorsan és közérthetően befogadhassa. A nyelvi technológia fejlesztése a nyelvpolitika központi, kiemelt céljává kell váljon, így nyelvpolitikánk ebben a tekintetben összhangba kerül a hasonló európai el-

---

32 Például a Microsoft Press *Számítógép-szótára*. SZAK Kiadó, Budapest, 1999.

33 Bódi Z.: Az informatika nyelvhasználatának... i. m. 222–223.

34 Bódi Z.: Az informatika nyelvhasználatának... i. m. 222.

35 Bódi Z.: A nyelv művelés és az informatika érintkezési pontjairól. MTA Nemzeti Stratégiai Kutatási Program, A magyar nyelv az informatika korában, MTA Magyar Nyelvi Bizottság, Mit tehetünk a magyar nyelv modernizálásáért? (Konferencia-előadás.) Budapest, 2000. (Elektronikus kiadás.)

36 Prószéky G. – Kis B.: i. m. 229.

vekkal.³⁷ Fordítómemóriákra, fordító automatákra, szótári adatbázisokra, digitális nagyszótári korpuszokra, nyelvi ellenőrző programokra, nyelvi elemző és modellező rendszerekre, a nyelv követelményeinek tényelegesen megfelelő keresőrendszerek fejlesztésére és folyamatos szinten tartására van szükség.³⁸ A nyelvi technológia fejlesztése és alkalmazása nem vagy csak minimálisan hoz anyagi hasznot, viszont elengedhetetlen a fejlesztésük, ezért kell ezt központilag támogatni.³⁹

A nyelvi mérnökök vagy nyelvtechnológiai szakemberek járulnak hozzá a nyelvtechnológiai eszközök fejlesztéséhez. A nyelvi mérnökök az IT és az internet okozta globális kommunikáció befogadását, honosítását és az információáramlást lehetővé tevő és azt gyorsító eszközök fejlesztésével, alkalmazásával foglalkoznak.⁴⁰

Informatikai nyelvi alap kutatások

A tudomány érdekeit azzal szolgálja a nyelvészet, hogy megismeri és leírja az internet kommunikációs jegyeit, törvényszerűségeit. Ezzel lehetőséget ad arra, hogy a kutatás-fejlesztés minél jobban kielégíthesse a nemzeti nyelvű internetezők kommunikációs igényeit.

Az informatikai eszközök nyelvének a magyarítása, honosítása, a nyelvhelyesség- és helyesírás-ellenőrző programok, a fordító- és keresőprogramok előállítására és a magyar nyelv követelményeihez való igazítása fontos feladat, amely nyelvi modellezést, nyelvi ismereteket igényel.⁴¹ Ehhez szükséges a nyelvészet aktív közreműködése, a nyelvészeti alap kutatás fontos eleme egy korszerű nyelvstratégiának.

Az internet többnyelvűvé válása

Az 1990-es évekre jellemző volt, hogy a világháló népessége dominánsan az angol nyelvű közönségből került ki. Az ezredforduló ebben a tekintetben is nagy változást hozott, hiszen a Global Reach folyamatos felmérésére szerint a világ internethasználói között évek óta egyre több a nem angol anyanyelvűek

---

37 Phillipson, R.: European language policy: an unmet sociolinguistic challenge. In Ammon, U. – Mattheier, K. J. – Nelde, P. H. (ed.): *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics. 14. The Future of European Sociolinguistics.* Tübingen, 2000, 198.

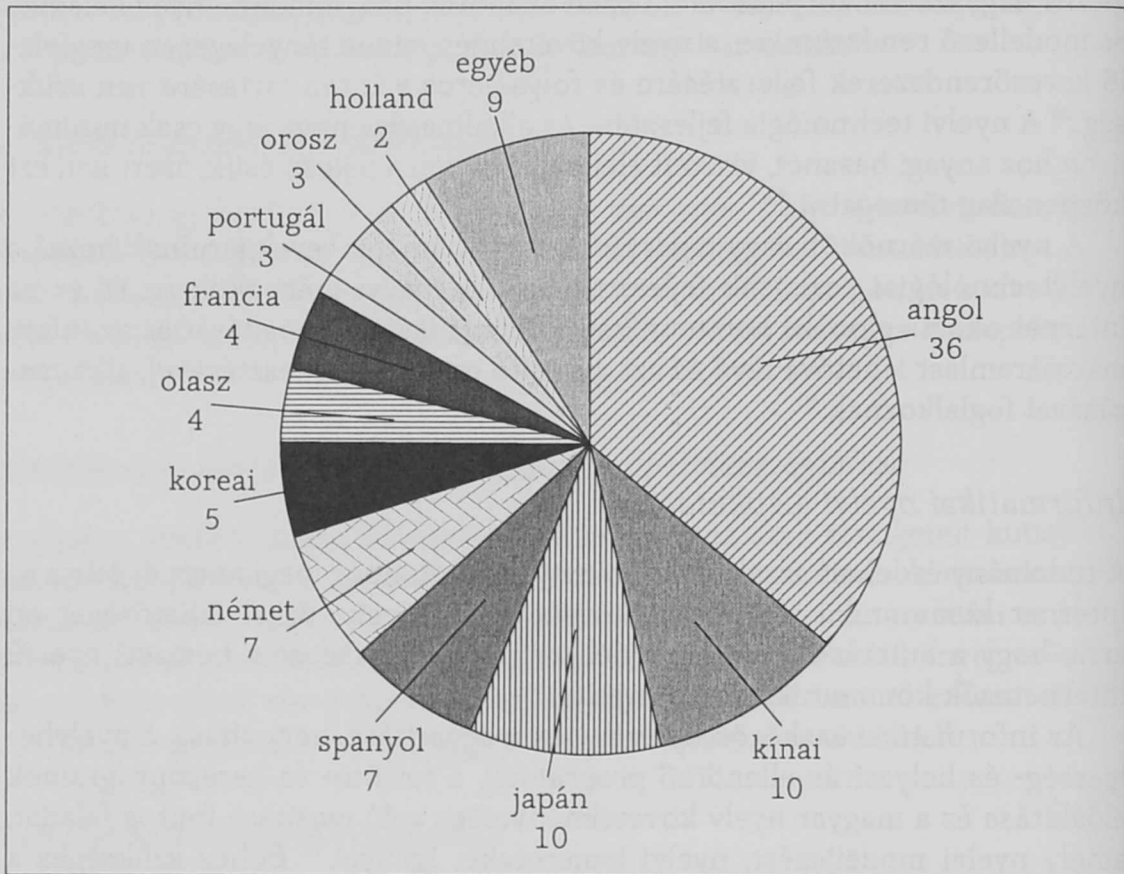
38 Kiefer F.: i. m. 634.

39 Glatz F.: i. m. 14.

40 Kiefer F.: Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában.* Budapest, 1999, 130.; vö.: Bódi Z.: Az informatika nyelvhasználatának... i. m. 218.

41 Prószték G. – Kis B.: i. m. 84.

A világ on-line populációja 2002 szeptemberében

száma. 2002 őszén az internetezők 36%-a angol anyanyelvű, 10-10%-a kínai és japán, 7-7%-a spanyol, illetve német, 5%-a koreai és az ettől eltérő anyanyelvű felhasználók aránya 5% alatti. 2000 második félévében kerültek többségbe a világ internethasználói között a nem angol anyanyelvűek (<http://www.glreach.com/globstats/index.php3>). Az internet, a használók köre és előbb-utóbb a tartalom is egyre inkább multilingválissá válik, de az angol nyelv dominanciája – bár egyre kevésbé, de – még mindig jelentős.⁴²

Az interneten tapasztalható többnyelvűsödési tendenciának megfelelően több, szabályozottan hozzáférhető magyar nyelvű tartalmat kell fejlesztenünk, de nem öncélúan, hanem a magyar internetező közösség igényeit kell kielégíteni. Az angol nyelv internetes nyelvhasználatban való túlsúlya miatt érdemes megfontolni, hogy a magyar internetes nyelvhasználat megfelelően tölti-e be kommunikatív funkcióját, és a nyelvművelésnek a minél tökéletesebb kommunikációt kell elősegíteni az interneten is.

42 Phillipson, R.: i. m. 203.

Együttműködés a lokalizációs központokkal

A szaknyelvi magyarítás már évek óta folyik, jórészt a nyelvészet részvétele nélkül, a nagy informatikai cégek gazdasági érdeke miatt. Fontos lenne, hogy az informatikai nyelvi alapkutatókat végzők megismerjék a honosító központok munkáját, magyarítási elveiket, módszereiket. A honosítási folyamat közben adódó nyelvi problémákra született válaszok, jó megoldások beépülhetnek a nyelvstratégiai kutatásainkba, a készülő nyelvi, nyelvhelyességi, helyesírási kézikönyvekbe, szótárainkba.

Ha tudnak a különböző szoftver- és hardvergyártó, illetve -magyarító cégek egymás megoldásairól, és esetleg néhány megoldást kölcsönösen el is fogadják, annak nagy hatása lehet az informatikai nyelvhasználat egységesülésére, közérthető irányba történő változására. Néhány konkrét példa az egységesen magyarított kifejezésekből: *Edit* > *Szerkesztés*, *Help* > *súgó*, *Clipboard* > *vágólap*, *File* > *fájl*, *motherboard* > *alaplap*, *hard disk* > *merevlemez*, *Copy* > *másolás*, *View* > *nézet*, *browser* > *böngésző*, *directory* > *mappa*, *Tools* > *eszközök*, *Options* > *beállítások*, *Cancel* > *mégse*, *font* > *karakter*, *betűtípus*, *print* > *nyomtatás*. Az információtechnológia szaknyelvét magyarítók tapasztalatcseréjében fontos szerepet játszhat a modern nyelvművelés.⁴³

A nemzeti érdekek számára honosítást nemzeti ügyként kell kezelni.⁴⁴ A szabványainkat a terminológia magyarítására is ki kell terjeszteni, és azt össze kell hangolni a nemzetközi terminológiai szabványokkal. Erre külön *terminológiai központot* kell létrehozni, amelyik infrastrukturális felszereltségével képes nagy terminológiai adatbázis létrehozására, folyamatos fejlesztésére.

Nyelvi globalizáció és nyelvi lokalizáció

Az informatikai szaknyelv terjed a köznapi nyelvhasználatban, és emiatt természetesen igény lép fel a magyarításra. Az 1990-es évek végén a klasszikus nyelvújításhoz hasonló, permanens szaknyelvi nyelvújítási folyamat indult meg. A Magyar Tudományos Akadémián elkészült egyrészt az angol–magyar informatikai szójegyzék, másrészt a *Magyarítandó idegen szavak jegyzéke és helyesírása* munkacímű szakszógyűjtemény, amely alapja lehet egy új, az egész nemzetet átható szaknyelvi nyelvújításnak.⁴⁵ Meg kell azonban jegyezni, hogy az internetezők körében a világhálón kívüli szervezeteknek – így az MTA-nak is – csekély a nyelvinorma-teremtő értéke. A szociológusok ma-

43 Bódi Z.: Az informatika nyelvhasználatának... i. m. 221–222.

44 Balázs G.: *Lehetséges nyelvi szabványok*. A–Z Kiadó, Budapest, 2000, 102.

45 Grétsy L.: i. m. 82.

napság gyakran emlegetik a tudásalapú társadalom fogalmát, a tudás, a modern ismeretek elterjedése manapság is kulcstényező.⁴⁶ Ehhez egyre erőteljesebben járul hozzá az információtechnológia. A felhasználók túlnyomó többségében még mindig él az az igény, hogy az eszközöket és az alkalmazásokat magyar nyelven használja, ezek segítségével anyanyelvén kommunikáljon. A *globalizáció* koncentráltan érvényes az informatikára, de ez nem azt jelenti, hogy az IT csakis angol nyelven, angol módon képes terjeszteni az ismereteket. A globalizáció helyes értelmezése nem az uniformizálódást jelenti, hanem a nemzeti, anyanyelvi kultúrába való erőteljes beillesztést. Röviden: a globalizáció nem létezik *lokalizáció* nélkül.⁴⁷

A globalizáció az információs társadalom nyelvhasználatában is jelentkezik, és erre fel kell készülnünk. A nemzetközi szakirodalom is alátámasztja, hogy szociolingvisztikai kutatásokkal kell vizsgálni a globális nyelvi jelenségek nemzeti nyelvekre gyakorolt hatását, és ezekkel a vizsgálatokkal kell megalapozni az európai nyelvpolitikát.⁴⁸ A legjelentősebb globális nyelvi jelenség, hogy a hagyományos írásos kommunikációt az internetes technológia akusztikai és képi eszközökkel is kiegészíti, ezért csökken az írott nyelv szerepe (<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/netnyelv.hun>).⁴⁹

Globális jelenség az is, hogy az élet egyre több területén a leegyszerűsödött angol válik közvetítőnyelvvé a nemzeti nyelvek – így a magyar – rovására.⁵⁰ Robert Phillipson az ezredfordulón azt a kérdést veti fel, hogy az angol válik-e döntően domináns internetes nyelvvé, vagy a többi nyelv erősödik-e meg a világhálón. Úgy tűnik, az idő meghozta a választ, és eldőlt, hogy az internetező közönség többnyelvűvé válása az angol internetes dominanciájának a csökkenését okozta, vagyis egyre inkább megteremtődik a lehetőség a nyelvi sokszínűség terjedésére az angol dominanciája ellenében.⁵¹

A digitális kommunikációs szakadék elkerülése

Hazánkban a felnövekvő nemzedéké az internet. Ez a generáció egyre jobban tud idegen nyelveket, ezért egyre jobban terjednek az idegen kifejezések az interneten. Ennek következtében megfigyelhető a köznyelv és az informatikai nyelv közötti nyelvi szétkülönbözési tendencia.⁵² Ebben a helyzetben

---

46 Kolin P.: Új kultúraelmélet felé. *Magyar Tudomány*, 1999, 1306.

47 Bódi Z.: Az informatika nyelvhasználatának... i. m. 219–220.

48 Phillipson, R.: i. m. 197.

49 Nyíri K.: Bölcsészettudományok az írásbeliség után. *Világosság*, 1996, 6.; id. Boehm, G. (ed.): *Was ist ein Bild?* München, Wilhelm Fink Verlag, 1995.; Pajzs J.: i. m. 208–209.; vö: Farkas L.: i. m.

50 Pusztai F.: Magyarul és magyarul. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. I. m. 92.

51 Phillipson, R.: i. m. 199.

52 Pusztai F.: i. m. 95.

nagy tömegek rekednek az interneten és az informatikán kívül a nyelvismeret hiánya miatt. Ezek a csoportok *digitális szakadékba* kerülnek, más megfogalmazás szerint digitális analfabétákká válnak. Ennek elkerülésére honosításra, az anyanyelvi képzettség erősítésére és az idegennyelv-tudás általános színvonalának az emelésére van szükség.⁵³

Az idegen nyelvi hatásokhoz való viszony

Nem szabad az idegen szavak ellen küzdenünk, az idegen kifejezések új ismereteket, műveltséget hoznak nyelvünkbe és kultúránkba. Azt is tudni kell, hogy egy nyelvi státusában nem veszélyeztetett beszélőközösség – mint a magyarországi magyar – természetesen törekszik a közérthetőségre, vagyis nem fognak olyan kifejezések elterjedni, amelyek lehetetlenné teszik vagy akadályozzák a megértést.⁵⁴ A nyelvhasználati zavarok akkor jelennek meg egy ilyen közösségben, amikor egy műveltségterületre gyorsan, aránytalanul sok idegen vagy nehezen értelmezhető kifejezés áramlik be.⁵⁵ Az informatikában ma ez a folyamat érzékelhető a magyarországi magyar beszélőközösségben is, ez hozzájárul a magyar társadalomban (közkeletű fordulattal élve) a digitális szakadék kialakulásához.

A francia, a skandináv és az egyre növekvő jelentőségű ázsiai internetes jelenlét erősen honosított nyelvi tartalmi is azt mutatják, hogy az igazán hatékony nemzeti nyelvi internetes kommunikációt nem idegen példák alapján alakítja ki a beszélőközösség, hanem a jelentős használói körrel és digitális kultúrával rendelkező nyelvközösségekben az internetes nyelvhasználati szabályok a nyelvközösségen belül, csak a saját nyelvi, kulturális igényeknek megfelelően jönnek létre. Egy olyan nyelvközösség, amelynek a fennmaradását nem fenyegeti semmilyen külső nyelvi és kulturális hatás (és ilyen a magyarországi magyar is), képes erre a nyelvi önszabályozásra.⁵⁶ Ennek az igénynek megfelelően meg is alakult 2001. február 15-én a Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete, amelynek tagjai a legnagyobb hazai tartalomszolgáltatók. Az önszabályozó egyesület céljai között szerepel a hazai internetes tartalom egységes normarendszerének a kidolgozása (<http://index.hu/tech/net/>

53 Kiefer F.: i. m. (1994) 631.; Glatz F.: i. m. 13.

54 Gal, S.: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In Kontra M. (szerk.): *Társadalmi és területi változások a magyar nyelvben*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1992, 47.

55 Kiefer F.: i. m. (1994) 631.

56 Vö.: Kiefer F.: i. m. (1994) 631–642.; Lanstyák I.: A magyar–magyar diglosszia néhány kérdéséről. *Kétnyelvűség*, II. 1994, 1, 17–28.; Bańcerowski, J.: Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? *Magyar Nyelv*, 1998, XCIV. 16–31.; Szépe Gy.: Szakemberek és beszélők együttműködése (a magyar nyelv jelenével és jövőjével kapcsolatos kérdésekben). In uő: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001, 148–149.

onszabaly, <http://mte.hu/>). Ez az egyesület megalkotta a *Tartalomszolgáltatási kódexet* és *A tartalomszolgáltatás etikai kódexét* is, amely jogszabályszerűen biztosítja az internetes nyelvhasználat formai és tartalmi normáit, illetve a szankcióit (a *Tartalomszolgáltatási kódex* teljes szövege a következő weboldalon olvasható: <http://mte.hu/text/text2/images//kodex.pdf>).

Az internetes nyelvhasználat törvényi szabályozására tett kísérletek

Az informatikai szaknyelv törvényi szabályozására nincs gyakorlat, elvárás és lehetőség sem hazánkban, sem világszerte. Meg kell említeni itt a francia példát, ahol legfelsőbb politikai irányítás alatt folyik a szakkifejezés-készlet honosítása, hiszen az informatika egyes alkalmazási területei szakkifejezés-készletének honosítása az illetékes szakminisztériumok irányításával történik.⁵⁷ Mindehhez azonban hozzá kell tenni, hogy számos elemzés szerint a francia nyelvtörvény általános törekvése elsősorban az angol kifejezések honosítására már évekkel ezelőtt csődöt mondott.⁵⁸

Mindmáig az egyetlen kísérletet az internetes nyelvhasználat törvényi szabályozására az Amerikai Egyesült Államok tette. Az 1934-ben megalkotott távközlési törvényt 1996-ban úgy módosította, hogy többek között az internet nyelvhasználatának és tartalmának a szabályozását is megkísérelte a kommunikációs illemtörvénnyel (Communications Decency Act of USA 1996, rövidítve: CDA). Ennek lényege: meg akarták tiltani, hogy az interneten keresztül elsősorban a 18 évnél fiatalabb személyek számára a társadalmi normákkal nyilvánvalóan ellentétes, szexuális tartalmú, obszcén vagy durva információt közvetítsenek. Ez a kísérlet kudarcba fulladt a nemzetközi tiltakozás és a hazai alkotmányos ellentmondások miatt.

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, Reno legfőbb ügyész és az Amerikai Polgári Szabadság Unió (ACLU) beadványára 1997 júniusában megsemmisítette az 1996. évi kommunikációs illemtörvényt (CDA). Az indoklásban arra hivatkoztak, hogy a rendelkezés alkotmányellenes, mert ellenkezik a szólásszabadság alapelvével, valamint nem egyértelmű, hogy a törvénybe ütköző tartalmú és formájú szövegért ki a felelős az interneten, az internetszolgáltató vagy a szöveg alkotója (<http://www.cnn.com/US/9703/cda.scotus>; a határozat teljes szövege a következő helyen olvasható: http://www.eff.org/Legal/Cases/EFF_ACLU_v_DoJ/960612_aclu_v_reno.decision).

Az internet nyelvhasználatának formáját ellenőrző esetleges törvény betartatása és ellenőrzése is megoldhatatlan technikai akadályokba ütközik.

---

57 Walt, V.: E-words are tough for France to swallow for language purists, 'surfez le Web' simply doesn't compute. *USA Today*, Arlington, May 1, 2000.

58 Vö.: Szépe Gy.: i. m. 148.; *Magyar Nyelvőr*, 1997, 110., 113.

Lehetetlen és nem is kívánatos az internetes nyelvhasználat felülről jövő, törvényi szabályozása. Az internetes nyelvhasználati formát, az alapvető stilisztikai, nyelvhelyességi, helyesírási normák interneten való betartását csak a felhasználók szabad akaratára, szuverén döntésére, és alulról jövő kezdeményezésekre, megállapodásokra lehet bízni.⁵⁹

Az ezzel az elvvel egyező módon hazánkban 2001. február 15-én megalakult a már említett Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete, illetve az általuk létrehozott *Tartalomszolgáltatói kódex* és a *Tartalomszolgáltatás etikai kódexe* normatív igénnyel lép fel az internetes nyelvhasználat területén (*Tartalomszolgáltatói kódex*: <http://mte.hu/text/text2/images//kodex.pdf>).

Az interneten zajló nyelvi változások adminisztratív, kívülről jövő befolyásolására nincs és nem is lehet mód, viszont a szaknyelvi terminológiai szabvány folyamatos fejlesztése és szinten tartása fontos feladat.⁶⁰

Kiadványok

Azok a művek, amelyek elkészültek az informatikai nyelvhasználatról, kis nyilvánosságúak, csak a szaktudomány vagy annak egy része ismeri. Meg kell jegyezni, hogy világméretben is, de hazánkban különösen nagyon kevés átfogó elemzés született az internet nyelvhasználatáról. Az internet mint nyelvi tanácsadó színtér csak most kezd megjelenni. Készülnek szaknyelvi szótárak, honosítási eredményeket összefoglaló kötetek, szógyűjtemények, amelyekhez egyelőre nem lehet hozzáférni, mert kiadatlanok, kéziratban vannak, feldolgozás alatt állnak, sorsuk egyelőre bizonytalan. Ez nem járul hozzá az esetleges nyelvhasználati zavarokat csökkentéséhez.⁶¹

Viszonylag friss fejlemény, hogy a tekintélyes angol *Concise Oxford Dictionary* (COD) című szótár legújabb, tizedik kiadása, amely 2001 júliusában jelent meg, fölvette a szócikkei közé az informatikai nyelvhasználat köznyelvvvel érintkező alapvető szakkifejezés-készletét, és az egyik legsajátosabb területének, a rádiótelefonos rövid szöveges üzeneteknek, illetve az ezzel rokon internetes csevegésnek az alapvető kifejezőkészletét, jelrendszerét is. Ez nagymértékben járul hozzá az angol nyelvű informatikai nyelvhasználat kodifikálásához (<http://www.oup.co.uk/dictionaries/english>; *Concise Oxford Dictionary*, Tenth edition, Judy Pearsall ed. Oxford University Press, 2001., Tech words redefine Oxford dictionary – Tech News – CNET.com 2001. 07. 12.: <http://news.cnet.com/news/0-1005-200-6552782.html>). Ennek a példának a koncepciója követendő.

59 Dyson, E.: *2.0 verzió. Életünk a digitális korban*. Budapest, 1998, 197.

60 Vö.: Grétsy L.: i. m. 82.

61 Bódi Z.: *Az informatika nyelvhasználatának...* i. m. 222–223.; vö. *Számítógép-szótár. Számítás-technikai fogalmak értelmezése*. Microsoft Press, Szak Kiadó, Budapest, 1999.

Internet és média

A médiában egyre kisebb a szerepe a nyelvkultúra terjesztésének, így az internet nyelvhasználati szerepének, az internetes nyelvi változásoknak a bemutatására, a nyelvkultúra fejlesztésére sem használják ki a lehetőségeket a médiában. A média a tömegességével pedig az egyik leghatékonyabb színtere a nyelvkultúra terjesztésének, és nemcsak a nyelvművelő műsorokkal, hanem már pusztán a nyelvhasználati formájával is.⁶²

A világviszonylatban is jelentős médiumok rendelkeznek internetes tartalommal is. Ezeknek a tartalmuk mellett a nyelvi formájuk is tömeges hatású. A teljes magyar beszélőközösség érdekeit szolgálhatja a közmédia és a többi médium nyelvhasználata az interneten. Ez lehet a leghatékonyabb módja a határon túli magyar nyelvközösségek hazai nyelvkörnyezetbe való bekapcsolásának is.

Oktatás és internet

A tanárképzésben, a felsőoktatásban és a közoktatásban kiemelten kell kezelni az informatikai kultúra, benne az internet és az internet nyelvhasználati jelenségeinek az oktatását. A tanárképző intézetekből olyan szakembereknek kell kikerülniük, akik képesek az internet ismeretének és alkalmazásának a tanítására és szakterületükön való hatékony használatára. Külön kiemelem, hogy olyan nyelvtanárokat kell képeznünk, akik az idegen nyelvek és az anyanyelv tanítása mellett jelentős informatikai és internetes gyakorlattal rendelkeznek.

Az internet és a határon túli magyar közösségek

Külön kell említeni a határon túli magyar nyelvközösségeket. Az anyaországhoz közeli magyar nyelvközösségek anyanyelvének megtartása a néhol súlyos politikai körülmények ellenére is könnyebb a diaszpórákénál. Az anyaországhoz való közelség ugyanis megadja annak a lehetőségét, hogy a hazai nyelvi környezettel intenzív kapcsolatot tartva a nyelvi változási folyamatok ismeretében megtartsák anyanyelvüket. A diaszpórákban élő magyarság magyar nyelv-használatát nemcsak az idegen nyelvű többségi környezet nehezíti, hanem az anyaországtól és a hazai nyelvi folyamatoktól való fizikai távolság is. Mindkét határon túli csoportban – bár különböző mértékben – jellemző a magyar nyelv használati színtereinek, funkciójának csökkenése.⁶³ Az magyar nyelvű internetes tartalom és a magyarnyelv-használati fórumok, intézmé-

62 Balázs G.: i. m. (1998) 115.

63 Lanstyák I.: i. m. 17.

nyek interneten való megjelenése aktív nyelvhasználati színteret nyújthatnak a hazai környezettől távolabb élő magyar nyelvközösségeknek is, így az internet hozzájárulhat a határon túli magyarok anyanyelvének a megőrzéséhez.

Összegzés

Összefoglalásképpen le kell vonni azt a következtetést, hogy a világhálón új kommunikációs műfajok jelennek meg, az internetkorszakban a szöveg is átalakul, így a szöveggel foglalkozó tudománynak is új szemléletet és módszertant kell követnie. Az új szöveg- és nyelvvilágnak megfelelően a nyelvhasználat tanulmányozására új módszereket, a nyelvi hatások vizsgálatára és az ahhoz való alkalmazkodásra pedig új nyelvstratégiát kell kialakítani. Ennek a nyelvstratégiának azonban nem lehet és nem is szabad felvállalnia azt a célt, hogy kívülről, felülről megregulázza az internetező nyelvhasználatát, hanem ahhoz kell hozzájárulnia, hogy az internetező közösségek saját maguk alakíthassák ki nyelvi normájukat.

Irodalom

- Balázs Géza: *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. A-Z Kiadó, Budapest, 1998.
- Balázs Géza: *Lehetséges nyelvi szabványok*. A-Z Kiadó, Budapest, 2000.
- Bañcerowski Janusz: Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? *Magyar Nyelv*, 1998, XCIV. 16–31.
- Berners-Lee, Tim: *A short history of web development*. <http://www.w3.org/People/Berners-Lee/Overview.html>
- Boehm, Gottfried (ed.): *Was ist ein Bild?* München, Wilhelm Fink Verlag, 1995.
- Bódi Zoltán: Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1998, 178–188.
- Bódi Zoltán: E-mail nyelvészszemmel. *Computer Panoráma*, 1998, IX. 4–9.
- Bódi Zoltán: Az informatika nyelvhasználatának hatásai és nyelvstratégiai háttere. *Magyar Nyelv*, 2000, XCVI. 218–223.
- Bódi Zoltán: *A nyelvművelés és az informatika érintkezési pontjairól*. MTA Nemzeti Stratégiai Kutatási Program, A magyar nyelv az informatika korában, MTA Magyar Nyelvi Bizottság, Mit tehetünk a magyar nyelv modernizálásáért? (Konferencia-előadás.) Budapest, 2000.
- Bódi Zoltán: Az internet nyelvhasználatának szociolingvisztikai vizsgálata. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2000, II. évf. 1. sz. 49–69. *Communications Decency Act of USA* 1996. <http://www.epic.org/CDA/cda.html>, <http://www.cnn.com/US/9703/cda.scotus>

- Condon, Sherri L. – Čech, Claude G.: Functional Comparison of Face-to-Face and Computer-Mediated Decision Making Interactions. In Herring, Susan C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Pragmatics & Beyond. New Series 39. Amsterdam, 1996, 65–80.
- Dyson, Esther: *2.0 verzió. Életünk a digitális korban*. Budapest, 1998.
- Fábián Pál: Van-e szükség Magyarországon anyanyelvi törvényre? Jegyzőkönyv a Magyar Nyelvi Bizottság 1996. május 3-i üléséről. *Magyar Nyelvőr*, 1997, (121) 104–120.
- Farkas László: *Az Internet és a nyelv*. VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. (Konferencia-előadás.) Budapest, 1997. (Elektronikus kiadás.) <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/netnyelv.hun>
- Gal, Susan: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1992, 47–59.
- Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999.
- Glatz Ferenc: Tézisek a magyar nyelvről. In Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 13–15.
- Global Internet Statistics by Language*. Global Reach. <http://www.greach.com/globstats/index.php3>
- Grétsy László: Anyanyelvünkről, bizakodva. In Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 79–82.
- Grice, H. P.: A társalgás logikája. In Pléh Csaba – Siklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés I*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 233–250.
- Harnad, Stevan/Hernád, István: *A Gutenberg utáni galaxis: A negyedik forradalom a tudáselőállítás eszközeiben*. 1995. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/inftars/gutenbrg.hun>
- Hauben, Michael: *The Net and Netizens: The Impact the Net has on People's Lives*. WUARCHIVE. Washington University in St. Louis, 1993. <http://wuarchive.wustl.edu/doc/misc/acn/papers/netizens>
- Heim, Michael: *Virtual Reality and the Tea Ceremony*. Princeton Architectural Press, 1998. <http://www.rochester.edu/College/FS/Publications/HeimVRTea.html>, <http://www.mheim.com/html/docs/vrtea/vrtea.html>
- Herring, Susan C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Pragmatics & Beyond. New Series 39. Amsterdam, 1996.
- In The United States District Court For The Eastern District Of Pennsylvania American Civil Liberties Union, Civil Action et al., v. Janet Reno, Attorney General of : the United States: No. 96-963 http://www.eff.org/Legal/Cases/EFF_ACLU_v_DoJ/960612_aclu_v_reno.decision
- Kiefer Ferenc: A magyar nyelv mint a modern kommunikáció eszköze. *Magyar Tudomány*, 1994, 631–642.
- Kiefer Ferenc: Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest, 1999, 129–133.
- Kis Ádám: *A számítógép metakommunikációja. A beszéd, az írás és a számítógépes kommunikáció*. VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. (Konferencia-

- előadás.) Budapest, 1997. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/szmtgps.hun>
- Kolin Péter: Új kultúraelmélet felé. *Magyar Tudomány*, 1999, 1296–1309.
- Koltay, Tibor: A hipertext szövegéről. In Petőfi S. János – Békés Imre – Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1995, 115–126.
- Koltay Tibor: Az e-mail üzenetek pragmatikai jellemzőiről. In Petőfi S. János – Békés Imre – Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 10*. JGYTF, Szeged, 1997, 91–97.
- Lanstyák István: A magyar–magyar diglosszia néhány kérdéséről. *Kétnyelvűség*, II., 1994, 1, 17–28.
- Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete <http://mte.hu/>
- Megalakult az internetes önszabályozó testület. 2001. február 15. *Index*. <http://index.hu/tech/net/onszabaly>.
- Miklós Kata: Az IRC nyelvezete. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamtech/wan/kultura/ircnyelv.hun>
- Moldován István: Elektronikus sajtó, elektronikus publikálás. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/efolyir/efolyir.mek>. (nyomtatott kiadás) *Jel-kép*, 1997, 1, 67–82.
- Nyíri Kristóf: Bölcsészettudományok az írásbeliség után. *Világosság*, 1996, 6, 3–16.
- Pajzs Júlia: Az elektronikus levelezés mint a kommunikáció új formája. In Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. JPTE–PSZM Project Programiroda, Pécs, 1996, 208–212.
- Pearsall, Judy (ed.): *Concise Oxford Dictionary*. Tenth edition, Oxford University Press, <http://www.oup.co.uk/dictionaries/english>
- Petőfi S. János: A hipertextuális irodalom a perszonálkomputer elterjedt alkalmazásának korszakában. In Petőfi S. J. – Békési I. – Vass L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan. 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1995, 153–172.
- Phillipson, Robert: European language policy: an unmet sociolinguistic challenge. In Ammon, Ulrich – Mattheier, Klaus J. – Nelde Peter H. (ed.): *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics. 14. The Future of European Sociolinguistics*. Tübingen, 2000, 197–204.
- Prószéky Gábor – Kis Balázs: *Számítógéppel emberi nyelven*. Budapest, 1999,
- Pusztai Ferenc: Magyarul és magyarul. In Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 91–98.
- Sperber Dan – Wilson, Deirdre: *Relevance. Communication and cognition*. Second Edition, Blackwell, Oxford–Cambridge, 1996.
- Számítógép-szótár*. Microsoft Press, Szak Kiadó, Budapest, 1999.
- Szépe György: Az internet-korszak nyelvészete. *Modern Nyelvoktatás*, III. 1997. május, 76–89.
- Szépe György: Szakemberek és beszélők együttműködése (a magyar nyelv jelenével és jövőjével kapcsolatos kérdésekben). In uő: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001, 143–153.
- Tartalomszolgáltatói kódex, Tartalomszolgáltatói etikai kódex*. <http://mte.hu/text/text2/images//kodex.pdf>

- Tech words redefine Oxford dictionary – Tech News – 2001. 07. 12. *CNET.com* 2001. 07. 12. <http://news.cnet.com/news/0-1005-200-6552782.html>
- Walt, Vivienne: E-words are tough for France to swallow for language purists, 'surfer le Web' simply doesn't compute. *USA Today*, Arlington May 1, 2000.
- Werry, Christopher C.: Linguistic and Interactional Features of Internet Relay Chat. In Herring, Susan C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Pragmatics & Beyond. New Series 39. Amsterdam, 1996, 47–63.

Nyelvi tervezés a magyar informatikában

Nyelvi tervezés és informatika

A nyelvtervezés vagy nyelvi tervezés „olyan tudatos tevékenység, amely megváltoztatja a nyelv és a nyelvközösség viszonyát, illetve a nyelvi rendszert (egyebek szabályokat és nyelvi elemeket)”.¹ Ez a megfogalmazás kellően általános ahhoz, hogy leegyszerűsítve a nyelvtervezés fogalmába bevonhassunk minden, a nyelvvel kapcsolatos tudatos beavatkozást, azaz nem kell a nyelvet mindenképpen totalitásában tekintenünk. A részterületekről induló megközelítés indokolja, hogy a terminológiateremtést, illetve a fordítás terminológiai előírását nyelvtervezési folyamatnak tekintsük, valószínűsítve, hogy ez a tevékenység a nyelvbe való beavatkozás céljai között élesen elkülönülő két tevékenységirányzat közül – Einar Haugen terminológiáját követve² – inkább a korpusztervezés, mintsem a státustervezés körébe sorolhatjuk.

Mint a Sándor Klára által idézett modell mutatja, a státustervezés alapvetően a nyelv társadalmi szerepével függ össze, ahogy Szépe György írja: „a nyelvészetnek, mint tudománynak (s társadalmi tudománynak) az a funkciója, hogy a világot nem elég megismerni, hanem át is kell alakítani”. Szépe ebben a tanulmányában jelzi, hogy a nyelvtervezés fogalma erősen összekapcsolódott a társadalmi tervezéssel, ami „...megnehezíti a csak nyelvészeti kiindulású nyelvi tervezés elhelyezését bármilyen elméleti keretben”.³ Olyannyira, hogy a nyelvészeti munkák a nyelvtervezést kizárólag ebben a kontextusban tartják, és ezért írhatta idézett művében Sándor Klára, hogy „a nyelvtervezés (angolul *language planning*) fogalmát Einar Haugen (1959) vette be 1958-ban”.⁴

1 Kugler N. – Tolcsvai Nagy G.: *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000, 174–175.

2 In Sándor Klára, http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/humfold/szocling/Sandor_K/corvina.htm.

3 Szépe Gy.: Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. In uő: *Nyelvepolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001.

4 Sándor K.: i. m.

Ezeknek az elnevezéseknek a bevezetése természetesen nem azonos a fogalom megjelenésével. A státustervezés tipikus jelenségeinek tekinthetjük az irodalmi nyelvek kialakításával kapcsolatos mesterséges beavatkozásokat, például a görög, héber, illetve a norvég nyelv esetében. Mint ismeretes, az újgörög nyelv (dimothiki) „létrejöttét” 1888-ra datálhatjuk,⁵ a héber nyelv modernizált változata 1922-ben lett hivatalos nyelv (a Palesztinai Mandátumé),⁶ a norvég esetében is regisztrálhatjuk azokat az akaratlagos folyamatokat, amelyek a mai modern *nynorsk* kialakulásához vezettek.⁷ Szükségképpen ebbe a körbe tartozik a mesterséges nyelvek kialakítása is. Az eszperantó, amelyet Zamenhof 1887-ben kiadott könyve indított el útján, bizonyos értelemben szorosán összefügg mondanivalónkkal.

A nyelvek modernizálása, normalizálása a hivatalos nyelvváltozatok kiválasztásán túl szükségképpen a lexikai állományra is kiterjedt. A lexikai állományok kérdése azonban messze túlhalad a politikai-társadalmi nyelvi mozgalmakon. Ez mutatkozik meg a nyelvi tervezés bizonyos mértékig háttérbe szoruló másik irányzata, a korpusztervezés terén.

E dolgozatot az informatika és a nyelvtervezés összefüggéseinek szenteljük. A téma nyilvánvalóan a korpusztervezés szférájába tartozik, azonban a szakterület sajátosságai miatt többirányú megközelítés válik szükségessé.

Informatika és nyelv kapcsolata

Ha a számítógépes böngészőbe beírjuk a *szaknyelv* szót, alapvetően kétfajta választ kapunk: vagy valamely szakág lexikájával, terminológiájával, vagy pedig a szakmacsoportok stilisztikai, nyelvhasználati jellemzőivel kapcsolatos utalásokat, hivatkozásokat. Ilyen szókapcsolatokat olvashatunk:

- IM-terminológia,
- EU-szaknyelv,
- a magyar kémiai szaknyelv,
- a zenei szaknyelv,
- lélektani szaknyelv,
- a könyvtári szaknyelv,
- valuta-pénztárosi szaknyelv,
- német gazdasági szaknyelv,
- informatikai szaknyelv.

Ez a felsorolás bírálat tárgyává teszi a címet: miért nem *Magyar informatikai szaknyelv* vagy *Az informatika magyar nyelve* a cím? A válasz némiképp

5 Fodor I. (szerk.): *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, 463.

6 Fodor I. (szerk.): i. m. 507.

7 Fodor I. (szerk.): i. m. 1045.

összefügg azzal, hogy miért találkozunk sokkal több, a számítástechnika⁸ és a nyelv viszonyát taglaló írással, miért van ez inkább az érdeklődés előterében, mint más szakágak. Ezt sokan azzal magyarázzák, hogy az informatika interdiszciplináris, így a határterületein sokan mozognak, akik különböző szakágakat képviselnek, és gyakran menthetetlenül összekeveredik az eredeti szakáguk és az eszközként használt számítógép szaknyelve.

A számítástechnika szinte megszületése óta szoros kapcsolatot mutat a nyelvvel és a nyelvészettel.

„A strukturális nyelvészet fejlődését az utóbbi időben elősegítő külső erők közül a XX. század utolsó évtizedeinek néhány hatalmas technikai vívmányát említhetjük. Amint a biológiában az elektronmikroszkóp feltalálása új – molekuláris-szintetikus – korszak kezdetét jelenti a biológia fejlődésében, a nyelvészet fejlődését is serkentette a gyors működésű számítógépek megalkotása. E technikai vívmánynak kétféle hatása volt: 1. létrejött az ún. információ-témakör (a gépi fordítás, a szövegek gépi referálása, az információ-visszakeresés stb.), amely a nyelvtudomány elé új követelményeket állított; 2. lehetővé vált munkaiigényes, de jelentős alkotói erőfeszítéseket nem igénylő nyelvészeti műveletek mechanizálása, így új perspektívák nyíltak a nyelvészet előtt. A gépek lehető tették olyan hatalmas terjedelmű szövegek felmérésével kapcsolatos, nagyméretű feladatoknak a kitűzését, amelyeket a régi eszközökkel nem lehetne megoldani” – írja Apreszjan a strukturális nyelvészet létrejöttéről.⁹

Ha ehhez hozzávesszük, hogy például az egyik első számítógépet, a Colossust „...rejtjelezett német rádióüzenetek megfejtésére használta sikeresen egy Alan Turing által vezetett csoport,¹⁰ láthatjuk, hogy a számítógép, az informatika vonatkozásában helytelen lenne a nyelvet ugyanolyan szempontból szemlélni, mint más szakmákkal kapcsolatban. Az informatika és a nyelv kapcsolata sokrétegű:

1. A nyelv eszközt biztosít a szakterülettel kapcsolatos kognitív és kommunikatív funkciókhoz: azaz az informatikának is van szaknyelve, terminológiája.

2. A számítógép nyelvi segédeszköz. Közvetlenül szolgálja a nyelvhasználatot. Ennek jelenségeit nyelvtechnológia néven foglalhatjuk össze. Ezen-

8 A cikkben, mint szóhasználatunkban általában, észrevehetően keveredik a *számítástechnika* és az *informatika* megnevezés. A kérdés lényegi taglalását ezúttal mellőzve azt kívánjuk jelezni, hogy a korszerű, tudományos megnevezésnek az informatikát tekintjük, ugyanakkor a korábbi irodalomban nagy mennyiségben találunk hivatkozásokat a számítástechnikára. Például éppen ebben az esetben, amikor régi dolgokra utalunk, az informatika szó használata anakronisztikus lenne. (K. Á.)

9 Apreszjan, J. D.: *A modern strukturális nyelvészet elmélete és módszerei*. Gondolat, Budapest, 1971, 13.

10 <http://www.ttk.pte.hu/ami/phare/tortenet/Colossus.html>.

kívül, mint ahogy a szakasz bevezetésében már érintettük, a számítógép szintje a születésétől fogva a nyelvészek érdeklődésének fénykörében állt. A magyar számítógépes nyelvészet története maga is gazdag.

3. A számítógép kommunikációs eszköz, médiuma az ember-gép kommunikációnak, és egyre nagyobb mértékben az ember-ember kommunikációnak is.

Az informatika magyar szaknyelve

A tudományos-technikai fejlődés nemcsak új fogalmak rohamos megjelenésével járt, hanem a szabályozottság, az egységesség megtartásának igényével is. A fogalmak és elnevezések rohamos keletkezése természetes módon váltotta ki a rendezés igényét. A fogalmak és elnevezések összerendelt megjelenítése a szótár. „A szó-jelek természete önmagában kettős csoportosítást tesz lehetővé: a) a hangzás hasonlósága alapján; b) a fogalmi hasonlóság alapján... Azokat a szótárakat, amelyek lexikailag ezen a kritériumon (azaz a fogalmi közelségen) alapulnak, ideografikus (vagy ideologikus) szótáraknak nevezik (a görög *idea* = fogalom, *idea*, ábrázolás és *grapho* = írok szavakból).”¹¹

A fogalmi szótárak jelentős része műszaki területen fogant. „Az egyik legjelentősebb megvalósulásnak Schloman *Illustrierte Technisches Wörterbuch*-ját (ITW) tekintik, amelynek kötetei 1906 és 1928 között jelentek meg. Az ITW nemcsak a legjobb műszaki szótár, hanem minden tekintetben nagy tudományos értéket is képvisel [...]. Az anyag rendszerezése az ITW-ben annyira következetes és érett, hogy az egyes fogalmak és a tartalmuk közötti kapcsolatot maga az elhelyezkedésük magyarázza; a magyarázatok hibátlanul pontosak és világosak.”¹²

A fenti idézet Eugen Wüster osztrák mérnöktől származik, aki témánk jelentős személyisége. Az ő munkásságában jelent meg először a *nyelvi tervezés* gondolata és elnevezése is. „Ich habe sie (die Benennung-DB) erstmals in meinem Buch ‘Internationale Sprachnormung’ gebraucht.”¹³ Wüster könyve, az *Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*, először 1931-ben jelent meg.

Amikor ezt a dolgot a magyar nyelv, az informatika és a nyelvtervezés összefüggéseinek szenteljük, voltaképpen Wüsterhez fordulunk. Azt vizsgál-

11 Morkovkint idézi Danyilcsenko, V. P. (szerk.): *Szovremennije problemi russzkoj tyerminologii*. M. Nauka, 1986.

12 Wüstert idézi Kandelaki, T. E.: *Opit razrabotki uporjadocsenyija tyerminologii*. In Danyilcsenko, V. P. (szerk.): i. m.

13 Blauke, D., <http://www.onb.ac.at/sammlungen/plansprachen/wuester.htm>.

jük, hogy miképp jelentek meg a magyar számítástechnikai szaknyelv létrejöttében a terminológiaalkotás wüsteri elképzelései, milyen, a nyelvet fejlesztő folyamatok kísérik az informatika magyarországi létét, fejlődését, és ezek milyen tervezettséget mutatnak, végül kitérünk arra, hogy a nyelvet eszközül használó informatikai ágazat, a nyelvtechnológia milyen viszonyos kapcsolatban van a nyelvtervezéssel.

Kísérletek a magyar számítástechnikai terminológia szervezett megalkotására

1. *IFIP-szótár*. 1968-ban jelent meg az első számítástechnikai szótár – *Az IFIP-ICC információfeldolgozási értelmező szótára*¹⁴ –, kifejezetten a terminológiaalkotás céljával. Az IFIP¹⁵ 2940 fogalmat feldolgozó értelmező szótárát azzal a céllal hozták létre, hogy a szervezet tagjai a szakmai fogalmakat – az információcsere hatékonyságának biztosítása érdekében – egységesen értelmezzék. Olyan struktúrát gondoltak ki, amellyel biztosíthatónak vélték a terminológiai anyag nemzetköziségét: „Mivel az a cél, hogy a szótár többnyelvű legyen, szerkezete nem a műszavakon alapul, hanem a fogalmakon, amelyek nemzetköziek.”¹⁶

A fogalmakat igyekeztek fogalomcsoportokba rendezni. Ez a megoldás egyrészt az egységes nemzetközi értelmezés célját szolgálja, másrészt pedig valamiképpen megkísérli feltárni azt a szemantikai hálót, amelyben az adott szakterület fogalmi tagolódása megjelenik. A felosztás során hat főcsoportot hoztak létre, amelyek összesen húsz alcsoportra oszlanak. A kötet maga kétszer tartalmazza az anyagot, egyszer e fogalmi csoportosítás szerint, megmutatva a belső hierarchikus összefüggéseket, másodszor pedig ábécérendben. Utalószámok biztosítják a visszakereshetőséget.

A magyar változat fordítója az előszóban megfogalmazza a magyar számítástechnikai terminológia kialakításának több olyan elvét, amelyeket ma már határozott tendenciaként ismerhettünk fel:

- a szakkifejezések lehetőséghez mért magyarítására való törekvés,
- a latinos formák alkalmazása,
- az olyan angol szavak esetében, ahol sem a magyarításra, sem a latinos átvételre nincs mód, a fonetikus átírás.

Ugyanakkor a fordítás során az eredeti struktúra anyanyelvi felülvizsgálatára *per definitionem* nem lehetett mód. Talán nem is volt erre szükség, azonban a szótár szóhasználatának bizonyos idegensége arra vall, hogy a kü-

14 OÜMF, Budapest, 1968.

15 Nemzetközi információfeldolgozási szervezet: International Federation of Information Processing.

16 OÜMF: i. m. 12.

lönböző nyelvek szemantikai mezőinek egy az egyben való megfeleltetése illúzió volt. Elgondolkodtató, hogy például miért nem szerepel a *számítástechnika* szó. Ha a szemantikai struktúrát végigvezetjük, a helyén az *információfeldolgozás* szót találjuk. Ennek az az oka, hogy az angol nyelvben nincs a számítástechnikával azonosnak tekinthető szó.

Másik oldalról ez a fogalomcsoportos struktúra bizonyos értelemben az örökérvényűség látszatát kelti. Bár az alapkategóriák időtállóknak tekinthetők (természetesen a hangsúlyok ma mások), a második szintű kategóriák közt találunk például olyat (rögzített mágneses közegeket alkalmazó tárolók), amelyeknek ma már nyoma sincs. Az ábécérendes rész érdekessége, hogy az *ly*-nal kezdődő szavak (lyukkártya, lyukszalag, lyuklemez stb.) kiüresedtek, a fogalmak gyakorlatilag nem léteznek.

2. *SZÁMOK-szótár*. Elvi és strukturális tekintetben e szótár folytatásának tekinthető a *SZÁMOK* kiadásában megjelent két szótár. Az egyik az IFIP-ICC szótárhoz hasonlóan fogalomkörös felépítésű értelmező szótár, a másik viszont öt nyelven sorolja fel a szóanyagot, amely önálló gyűjtés eredménye.¹⁷

A szótár nem deklarálja magát számítástechnikai vagy informatikai irányúnak, a vállalatirányítás áll a figyelme központjában. Ugyanakkor maga is megjelöli forrásaként az előzőekben elemzett IFIP-szótárat. Fogalmi struktúráját a Wüstertől *ontologikus fogalomrendszernek* nevezett felosztás jellemzi, melyben a fogalmak térbeli, időbeli és oksági összefüggések szerint kapcsolódnak egymáshoz.¹⁸

Ez a szótár harmincéves, a fogalmi struktúrában meglehetősen sok azóta teljes mértékben devalválódott fogalom szerepel. Például a következő szavak: *lyukkártya, mágnesfilm, mágneskártya, mágnesírás, gépkész bizonylat, kódpozíció, kódlyuk* és még sok hasonló. Más esetekben az illeszkedés, a hierarchikus hely nem egyezik. Például a *leporelló* szó a *táblázógép* fogalomkörébe tartozik. Vajon a szorosan vett szakembereken kívül ki ismeri a *táblázógép* szót? Ugyanakkor a *leporelló* létező dolog és szó.

Nyelvújító tekintetben a szerkesztők nehéz feladatot vállaltak: egyrészt szépszámú új szót alkottak, másrészt – sajátos megoldásaként – általánosan alkalmazták az angol szavak fonetikus átírását. Így például nekik köszönhető a „fájl” szóalak.

3. *Az adatfeldolgozási szabvány* [Szabványszótár]. A Magyar Szabványügyi Hivatal 1974-ben úgy ítélte meg, hogy a számítástechnikai szaknyelv egységességét mindenképpen meg kell teremteni. Megítélésük szerint a hazai szakemberek a fogalmakat annyira eltérő módon értelmezték, hogy hazai

17 Síklaki I. – Ruisz R.: *A vállalati számítógép-alkalmazás többnyelvű szótára*. (Magyar–német–angol–oros–eszperantó.) *SZÁMOK*, Budapest, 1971.

18 Vö.: Pusztai I.: A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana. *Magyar Nyelvőr*, 1980, 104, 1, 7.

alapokra nem tudtak támaszkodni e munka során. Az egységes tervezetet egy nemzetközi szabványsorozat, az ISO 2382 *Adatfeldolgozás. Szótár* honosításával kísérelték meg elérni. Ez sajátos módon valósítja meg Wüster szabványosítási elképzelését: „A terminológusok [...] megegyeznek az egységes fogalmakban és megnevezésekben. Az ilyen megegyezést »szabvány«-nak (*Norm*) nevezik.”¹⁹ Első fázisban lefordították a szabvány szövegét, ezt követően szakbizottságokban, illetékes szakemberekkel megvitatták, végül nyelvi értelemben az MTA Nyelvtudományi Intézetének képviselői ellenőrizték.²⁰

A terminológiai struktúra ez esetben is hierarchikusan valósult meg. 13 szabványkötet jelent meg, amelyek belső felépítése is a fogalmi hierarchia szerint alakult. Ez a 13 csoport rendkívül általános, ezért lényegesen időállóbb, mint a megelőző anyagok. Jellemző azonban, hogy ha ma készülne ez a hierarchia, nemcsak bővülne, hanem a hangsúlyok, a részletezés is teljesen más lenne. A belső rendezést igyekeztek úgy kialakítani, hogy megfeleljen a logikai osztályozás szabályainak, tehát az egyes terminusok értelmezésében első helyen az alárendelés kap szerepet, melyet a fizikai elhelyezés képvisel, az egy nemfogalomhoz tartozó alárendelt fogalmakat a definíció különbözteti meg egymástól (a meghatározás igyekszik a differencia specifikákat felsorolni). Ritkább esetben, főleg a nómenklatúrák esetében előfordul, hogy a fogalmat alája rendelt fajfogalmak felsorolásával határozzák meg.

Külön jelentősége van annak, hogy ez a terminológiarendezési folyamat szabvány formájában történt. A terminológia szabványosítása elvileg igen nagy hatású nyelvszabályozó akció, megindítására kifejezetten ezzel a céllal került sor, ha úgy tetszik, magas állami (voluntarisztikus) beavatkozásnak tekinthető. Az időben és térben esetleges szóhasználat „törvényerőre” emelése magában rejti a megmerevedés veszélyét (ez a veszély azáltal csökkent, hogy a szakmai közönség ezt sem vette igazán komolyan, mint ahogy az a betarthatatlan törvényekkel általában történni szokott). Ugyanakkor a szabálytervezet viszonylag széles szakmai vita során jött létre, amelynek során „egyfajta közmegegyezésre törekedtek a létrehozók”.

A szabvánnyal való munka során világossá vált, hogy a szemantikai hálók egyeztetése és egységesítése szinte kilátástalan feladat. Az egyes fogalmak elhelyezése a szemantikai hálóban abba a nehézségbe ütközik, hogy a szemantikai háló maga nyelvfüggő. „...a lexikai egységek hálózatelvű felépítése az anyanyelv-elsajátítás stratégiája (amit egyébként a neuronok igazolt fiziológiai működése is alátámaszt). Az asszociációs kísérletek eredményei megerő-

19 Puzstai I.: i. m. 8.

20 A szakértői bizottságot a munka nagyobb részében dr. Sima Dezső kandidátus, főiskolai tanár vezette, a Nyelvtudományi Intézet képviseletében Ladó János, illetve Seregy Lajos adott tanácsot.

sítették a szókincs »pókhálószerű« elrendezettségét...²¹ olvashatjuk egy, a nyelvelsajátítással foglalkozó tanulmányban. Nyilvánvaló, hogy ez a korai gyermekkorban elsajátított struktúra nem lehet nyelvfüggetlen, így a különböző anyanyelvű emberek jelentősen eltérő összefüggéseket érzékelhetnek a különböző fogalmak között, a fogalmi mezőt eltérő módon szegmentálják. Így az ISO-szabványt sem lehetett fordítani, a Szabványügyi Hivatal eleve lokalizációról beszél, ami részben a fogalmi struktúrák átértékelésére, átszerkesztésére, adaptálására vonatkozik.

A bizottsági ülések jellegzetességeinek megfelelően az egyes fogalomelnevezések kompromisszum eredményei. A bizottság tagjai között éppúgy voltak purista magyarítók, mint az eredeti (angol) terminusokat mindenáron megtartani igyekvő anglisták. A hivatal maga körültekintő magyarítást javasolt: „A számunkra túlzottan idegenül hangzó, a magyar nyelvbe nem jól illeszkedő fogalomneveket, ha magyar szóval egyértelműen kifejezhetők, célszerű magyarosítani. Így lett például a *file* (ejtsd: *fájl*) szóból adatállomány. Olyan esetekben viszont, amikor egy idegen szakszót csak az egyértelműség rovására lehet magyar szóval helyettesíteni, nem szabad azt megtennünk. Ha az idegen szakszó ily módon állva az idők magyarosítási próbálkozásait, beleolvad a magyar szaknyelvbe, akkor... magyarul is kell írunk.” Így lett a *software* szóból szoftver, a *hardware* szóból hardver.

A fogalomkörös szótárkísérletek értékelése

A fogalomkörös szótárak sorsa, az ezekben létrehozott struktúrák és részben a magyarítási megoldások, nem mutatkoztak eredményesnek. Ez minden bizonnyal összefügg a szakterület jellegzetességeivel, a bonyolultsággal és az egyes összetevők alacsony életciklusával.

Az informatikát általában három nagy szakterületre szokás osztani, ezek a lényegét illetően a következőkre egyszerűsíthetők:

- anyagi eszközök,
- szellemi eszközök,
- alkalmazás.

Ezek közül az anyagi eszközök, amelyeket lényegében a hardvert jelentik, viszonylagos állandóságot mutatnak. Ez az állandóság azonban messze nem olyan időt jelent, mint amit például a gépjárműtechnika vagy a vasút esetében megfigyelhetünk. Az „old timer” számítógépek statikus múzeumi darabokká váltak, a mai ismeretekkel egy 20–30 éves számítógépet használni sem lehet. A számítógéppel kapcsolatos ismeretek rendkívül gyorsan elavulnak, ugyan-

---

21 Gósy M. – Kovács M.: A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr*, 2001, 330.

akkor a számítógépek számának növekedése egyre nagyobb embertömegeket von be a szaknyelv használóinak körébe.

A szellemi eszközök – amelyek közé elsősorban a szoftvert, a gép működéséhez szükséges programokat soroljuk, de idetartoznak az elméleti alapok és a módszerek is – viszonylag stabilabbak. Ez összefügg azzal, hogy a számítástechnika, annak ellenére, hogy feszegetik kereteit, még ma is a Neumann-elven alapszik, és ha módosulnak is a hagyományos eszközök, elvi megalapozásuk sok esetben nem változik. Itt inkább csak bővülésről, a szakterület differenciálódásáról van szó, ami folyamatos terjeszkedést jelent, a devalválódás kevésbé jelentős.

A számítógép és az informatika alkalmazása a terminológia vonatkozásában azért is kényes kérdés, mert mind a vízszintes, mind a függőleges nyelvi tagolódás tekintetében metszetek, határterületi keveredések figyelhetők meg. A vízszintes tagolódás keveredése alatt azt értjük, hogy az alkalmazási területek terminológiájában az informatikai és a célterületi fogalmakat nehéz elválasztani. Például a közismert szövegszerkesztőkben sok tipográfiai fogalmat találunk, a táblázatkezelőkben matematikai és statisztikai apparátus jelenik meg, a képszerkesztők ugyancsak tipográfiai és fotográfiai fogalmakat használnak. Függőlegesen pedig azzal kell számolnunk, hogy a szakterület bővülésével megváltozott az érintett személyek szociális státusa, foglalkozási összetétele. Míg korábban az alkalmazottak jellemzően mérnökök, matematikusok, esetleg közgazdák voltak, ma bármilyen foglalkozási ág művelői lehetnek, nem is beszélve arról, hogy a számítógép jellemzően ifjúsági dologgá vált. Így a korábbi műszakias jellegű irodalmi, köz- és műhelynyelvet egy sokkal általánosabb köznyelv és az ifjúsági nyelv elemeivel keveredő zsargon váltja fel.

Mivel a műszaki termékek előállításánál a globalizáció befejezettnek tűnik, ezzel szemben a szélesebb felhasználói kör elsősorban az anyanyelvén tud és akar felhasználni, a fogyasztói érdekek kielégítésének kényszere előtérbe helyezi a termékek (elsősorban az alkalmazói programok) lokalizációját, ami ma majdnem kizárólag nyelvi honosítást jelent. Erről külön szakaszban szólnunk.

A nyelvtechnológia hatása a nyelvtervezésre, kitekintés

Attól a pillanattól, hogy eredményei – legalábbis azok közül egyesek – a nyilvánosság számára elérhetővé váltak, a nyelvtechnológia nem tekinthető többé pusztán a nyelvészet egyik sajátos kutatási területének. Technológiaként olyan alkalmazott kutatási ágról van szó, amely a nyelvhez kötődő műszaki eszközök és megoldások létrehozására irányul. Ezek közül némelyek a nyelvtudomány különböző területeinek kutatását segítik; azok azonban, amelyek

elterjedtek a nyilvánosság körében, sajátos nyelvtervezési – elsősorban korpusztervezési – kérdéseket vetnek fel Ezek a kérdések elsősorban a nyelvtechnológiai eszközökben alkalmazott és a nyelvi norma viszonyát érintik.

Lássunk először néhány ténytet!

Magyarországon az első, nyilvánosság elé kerülő nyelvtechnológiai alkalmazások a helyesírás-ellenőrző programok voltak. Az 1990-es évek elejétől egyre inkább természetessé vált, hogy az írásbeli dokumentumok számítógéppel készülnek, szövegszerkesztő programok felhasználásával. A helyesírás-ellenőrző programok e folyamatba épülnek be, s így *közvetlenül befolyásolják a nyelvhasználatot.*

Ez utóbbi állítás magyarázatra szorul. A helyesírás-ellenőrző program általában annyit tesz, hogy megvizsgálva a számítógépbe vitt szöveg szavait, megjelöli azokat, amelyeket lexikonja alapján nem tudott azonosítani. Az ilyen szavakhoz általában javításokat is fűz. Minderről persze nem kellene szót ejteni, ha az ilyen programok működése pontosan megfelelné a helyesírási normának, s azt etalonnak tekintve, mindenben hibátlan lenne. Az informatikában, különösen a nyelvtechnológiában, azonban ez az állapot nem vagy csak nehezen érhető el.

A nyelvtechnológia sajátos modellezési problémákkal küzd – hasonlóan más számítógépes alkalmazásokhoz, amelyek valamely emberi tevékenység modellezésére irányulnak. A helyesírás-ellenőrző programnak – legegyszerűbb formájában – a természetes nyelv szókészletét kell modelleznie. Megjelölni azt a szót tudja, amely nem szerepel a modellezett szókészletben, a lexikonban. Sajátos problémák adódnak a szó definíciójában. A nyelvtechnológiai programok elsősorban – helyesírás-ellenőrzés esetén kizárólag – az írott nyelvhez férnek hozzá, eltérően a szöveget megalkotó embertől, akinek mind a beszélt, mind az írott nyelv tekintetében megfelelő kompetenciája van. A program tehát nincs felkészítve a nyelv esetleges különírási-egybeírási szabályaira, amelyek nagyban befolyásolják az írott szöveg szegmentálását, mivel a gép számára a szó legfeljebb mint két szóköz vagy más szóhatároló írásjel közötti betűsorozatként definiálható.

Mindennek gyökerénél természetesen ott az az alapvető probléma, hogy a számítógép a szöveg jelentéséhez nem fér hozzá. Sarkítva úgy fogalmazhatunk, hogy a számítógép – emberi mértékkel mérve – semmilyen intelligenciával nem rendelkezik; amikor azt látjuk, hogy a gép az ember egyes kognitív folyamataihoz hasonló műveleteket hajt végre, akkor az szinte mindig az emberi tevékenység felszíni utánzását jelenti. Ez a nyelvtechnológia eszközeire is jellemző. A számítógép tehát nem fér hozzá sem a szavak jelentéséhez, sem a környezethez, s természetszerűleg nem ismeri a szöveg írójának szándékát sem.

A modellezési problémát növeli, hogy a magyar nyelv esetén az írott nyelvben triviális szegmensnek számító *ortográfiai szó* – két szóköz vagy más

szóhatároló írásjel közé eső betűsorozat – a nyelv agglutináló és produktív összetételeket alkalmazó jellege miatt rendkívül bonyolult szerkezetű; kb. százezer alapszó felhasználása esetén több milliárd szóalakot kell ábrázolni, ez pedig nem oldható meg egyszerű felsorolással. Tehát a szóalkotási szabályokat is utánozni kell matematikai eszközökkel.

Ha a fentiekhez hozzátesszük, hogy a helyesírás-ellenőrző programban a szoftvereszközök jellemző hibái is megjelennek – mert ember alkotta, s az átlagnál bonyolultabb rendszerek lévén ezek elkerülhetetlenek –, a helyesírás-ellenőrző program önmagában nem felelhet meg a nyelvi normának. A hibaforrások a következők:

a) A nyelvi modell a modellezendő szegmens önkényes meghatározására (pl. ortográfiai szó) épül.

b) A nyelvi elemeket véges és zárt lexikonban sorolják fel. A nyelvtechnológiai eszköz egyfelől tehát elsősorban szinkrón nyelvmodellt alkalmaz, másfelől pedig – mivel véges sok idő alatt kell elkészülnie – nem vizsgálhatja a nyelv teljes korpuszát. A nyelvmodell tehát nem lehet teljes, ami az eszköz működésében alulgenerálást eredményez.

c) A nyelvi elemek sokfélesége lehetetlenné teszi a felsorolásukat, ezért a számítógépnek ezek felismerésekor vagy generálásakor az alkotási szabályaik alkalmazásával – kisebb elemek megfelelő kombinálásával – kell előállítania őket. Mivel pedig az alkotási szabályok – a nyelvi forma, illetve a humán nyelvi kompetencia elemei – nem „gépszerűek”, a számítógépnek inherensen tökéletlen közelítő matematikai modellt kell adni. Ez a nyelvtechnológiai eszköz működésében egyaránt eredményez túlgenerálást és alulgenerálást.

d) A műszaki eszköz hibái.²²

Vizsgáljuk meg ezután egyes nyelvtechnológiai eszközök – elsősorban a helyesírás-ellenőrző programok – státusát!

A fent leírtak nem jelentenének problémát a nyelvtervezés számára, ha a közvélekedésben – legalábbis véleményünk szerint – nem volna a számítógépnek a megérdemelnél magasabb presztízse. Az elektronikai, informatikai eszközök misztikuma lassan múlik. Az átlagos, nem szakmai felhasználó a valóságosnál több intelligenciát tulajdonít a számítógépnek, s az onnan kapott információ szintén hitelesebb az átlagosnál. (Ezek az állítások személyes tapasztalatra épülnek, hasznos volna egy ilyen irányú szociológiai/szociálpszichológiai felmérés.)

Ezen túllépve, a helyesírás-ellenőrző programok státusa sem felel meg a valóságos képességeiknek. A téves megítélés már a névből következik (amely különben az angol *spelling checker* kifejezés tükörfordítása). Készítőik szerint az ilyen programok elsősorban nem a *helyesírás*, tehát a szöveg he-

22 Vö.: Prószéky G. – Kis B.: *Számítógéppel emberi nyelven*. SZAK Kiadó, Bicske, 1999.

lyesírási normához igazodásának javítására, hanem a jellemző gépelési hibák korrigálására valók. A szavak szintjén ez mindenképpen így van, hiszen a számítógépes program nem magát a normát alkalmazza, hanem a meghatározott korpusz és a norma alapján összeállított lexikont. A lexikon a magyar nyelv esetén néhány milliárd ortografikus szóalak előállítására alkalmas, ezek között pedig – túlgenerálás, hibás kódolás vagy esetenként a norma hiányossága miatt – néhány millió olyan szóalak is szerepel(het), amelyek nem felelnek meg a normának, vagy éppen ellentmondanak neki.

A helyesírás, illetve a helyesírás-ellenőrző megnevezés bizonyos szempontból ennek épp az ellenkezőjét sugallja: a számítógép „véleménye” eléggé autentikusnak tűnik a felhasználók számára ahhoz, hogy az iskolában jól-rosszul megszerzett és sok esetben bizonytalanul alkalmazott helyesírási ismereteiket és gyakorlatukat kétségbe vonják, ha a helyesírás-ellenőrző program annak ellentmondó kimenetet ad. Hiába hangsúlyozzák tehát a készítőik, hogy a helyesírás továbbra is az emberé, s az ő dolga, hogy tudatosan alkalmazza a saját helyesírási ismereteit is, és bátran bírálja felül a számítógépet. Ezzel tehát kijelenthetjük, hogy a nyelvtechnológiai eszközök alkalmazása igenis megváltoztatja a helyesírást.

Mi következik a fentiekből a nyelvtervezés számára?

A nyelvtechnológiai eszközök készítőjének akarva-akaratlanul túlzott felelősséget kell vállalnia, tudatában kell lennie, hogy a lexikon tartalma közvetve meghatározza a felhasználó nyelvhasználatát és a helyesírási normához való viszonyát. Itt két jellemző példát kell megemlíteni: a csevej szó *csevely* írásmódja úgy terjedt el a magyar nyelvben, hogy a legelterjedtebb szövegszerkesztőbe épített magyar helyesírás-ellenőrző program lexikonja ebben a formában tartalmazta.

A másik példa a hónapnevek terjedő nagybetűs írásmódja. Ez nem kötődik szorosán a helyesírás-ellenőrző programokhoz – ugyanis nem a lexikonkészítés problémája –, de világosan megmutatja a hatást. A problémát a nagybetűs mondatkezdés automatikus alkalmazása okozza egyes szövegszerkesztőkben. Ez az automatizmus a mondatzáró írásjelek minden előfordulását új mondat kezdetének tekinti: ha az évszám után pont van, akkor az azt követő hónapnév már gépelés közben a felhasználó tudta és megkérdése nélkül²³ nagybetűssé válik. Ez inadekvát megközelítés, és az esetek több mint 30%-ában hibás működést eredményez (azaz műszaki szempontból sem elfogadható a pontossága), de tudni kell, hogy jó minőségű számítógépes mondatsegmmentálás csak morfológiai elemzés és jelentős korpuszalapú statisztikai munka birtokában végezhető. (Ez a gépi fordítás és fordítástámogatás kutatásában is akut probléma.)

23 Rendszerint kikapcsolható.

A nyelvtechnológusnak, illetve minden olyan műszaki alkotónak, aki szövegeket, nyelvi aktusokat is felhasználó eszközöket készít, egyszersmind – óhatatlanul – nyelvtervezőnek, korpusztervezőnek is lennie kell. Ez, ha szélesebb körben vizsgáljuk a kérdést, természetesen nemcsak a normának való megfeleléssel, hanem általában a nyelvhasználattal is kapcsolatos. Ezt a felelősséget csökkentheti, ha a nyelvtechnológus a lexikont kiterjedt korpuszelemzés után és annak alapján állítja elő; ekkor a felelősséget a korpuszban felhasznált szövegek szerzőire hárítja; neki magának „csak” a korpusz megfelelő összeválogatásában marad felelősség.²⁴

A nyelvtechnológia művelője azonban – napjainkban még – nagyon sok esetben alap-, de legalábbis alkalmazott kutatást végez. Ilyen tevékenység keretében – főleg, ha az a tevékenység elsősorban a létező nyelvi megnyilvánulások kutatására s azokból gépi eszközök deriválására irányul, nem pedig nyelvi aktusok és lexikonok önkényes megalkotására – rendkívül nehéz tudatosan tervezni a készülő eszközök nyelvhasználatra vonatkozó hatását. (Ez utóbbi mondat egyben felhívás is lehet a kellő mélységű szociolingvisztikai felmérés elvégzésére.) Vagyis: a nyelvtechnológus felelőssége nincs arányban a hatáskörével, s ez még akkor is így van, ha egyes nyilvánvaló hibák javítására kevés erőforrással is lehetősége van.

A lokalizáció mint nyelvtervezési folyamat

A lokalizáció az a folyamat, amelynek során termékeket – ma még főleg szoftvertermékeket – alkalmassá tesznek valamely lokális felhasználói körben való alkalmazásra. Ez legnagyobbbrészt abból áll, hogy megváltoztatják a termék kommunikációjának, kezelőfelületének nyelvét. Kisebb mértékben, de szükség lehet arra is, hogy a termék egyes funkcióit töröljék, megváltoztassák, illetve új funkciókat adjanak hozzá, a lokális kultúrkörnek megfelelően.²⁵

A lokalizáció nyelvtervezési jelentőségét a helyi nyelven kommunikáló eszköz tömeges használata adja. Másképpen meg sem történt volna: a szoftvertermékek előállítását az eladott példányszám növelésének lehetősége motíválta. A szoftvergyártók azt felismerve kezdtek termékeik lokalizálásába, hogy az idegen nyelven kommunikáló eszköz piaci lehetőségei nagyságrendekkel rosszabbak a helyi nyelven „értő” termékhez képest. Magyarán szólva a lokalizáció – egyelőre – tisztán üzleti jellegű tevékenység.

A lokalizáció mint üzleti befektetés eredményességét az mutatja, hogy a lokalizált szoftvertermékek használata mindennapossá vált. S mivel a számí-

24 Vö.: Sinclair, J.: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press, Oxford, 1991.

25 Vö.: Esselink, B.: *A Practical Guide to Localization*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 2000.

tógép interaktív eszköz, tízezrek, százezrek (talán milliók?) napi munkahelyi kommunikációjának jelentős részét adja a lokalizált programokkal való párbeszéd. Különösebb felmérések, statisztikai adatok nélkül is kijelenthetjük, hogy a lokalizált programok parancsai, üzenetei, súgószövegei alapvető hatást gyakorolnak a felhasználók szakmai s nem szakmai nyelvhasználatára egyaránt.

A lokalizáció tehát olyan nyelvtervezési, korpusztervezési tevékenység, amelynek minősége elsősorban a lokalizációt végző szervezet jóindulatán és felkészültségén múlik. A minőség itt nemcsak a lokalizált termék nyelvi normának való megfelelését jelenti, hanem a kommunikáció hatékonyságát, illetve a folyamat során megnyilvánuló nyelvtervezői tudatosságot is. Ezzel azt előlegezzük meg, hogy a lokalizáció annál sikeresebb, minél inkább tudatában van a lokalizáló szervezet a saját nyelvtervezői mivoltának.

Kezdetben a lokalizációt a termékek előállítói végezték, *ad hoc* technológiával. Amikor a lokalizáció eredményei megjelentek, egyre több gyártó döntött lokalizált termékek piacra dobása mellett. A lokalizáció volumenének és diverzitásának növekedése eredményezte végül a lokalizáció mint önálló szolgáltatási ág kialakulását. Ma a legtöbb, lokalizált terméket előállító cég külső megbízásokat ad a lokalizációs feladatokra, amelyeket önálló, erre szakos vállalatok végeznek el. Mindazonáltal a lokalizáció eléggé fiatal ágazat, amit az is mutat, hogy csak 2000-ben jelent meg róla az első összefoglaló jellegű gyakorlati mű,²⁶ s az is, hogy a lokalizáló szervezetek nem függetlenek teljesen a lokalizált termékek gyártóitól.

A legkiterjedtebb lokalizációs tevékenységet – Magyarországot illetően is – a Microsoft és a hozzákapcsolódó lokalizációs szervezetek végzik. A kezdeti próbálkozások után – személyes tapasztalat alapján – elmondhatjuk, hogy a Microsoft-műhely olyan munkafolyamatot alakított ki, amely a nyelvtervezői tudatosságot is tükrözi. A Microsoft-termékek lokalizációját alapvetően sikeresnek tekinthetjük, de nem is ez a legfontosabb, hanem az, hogy a műhely tagjai felismerték: a lokalizáció nyelv- és korpusztervezési tevékenység, s ezt figyelembe vették a terminológia és a nyelvezet (stílus) kialakításában is. Ez esetben nem az a fontos, hogy milyen tételek szerepelnek a terminológiában, hanem az, hogy miképpen alkalmazzák a lokalizáció során. E műhely tudatosságát az is mutatja, hogy a hozzá kapcsolódó fejlesztői hálózat²⁷ előfizetési anyagaiban szerepelnek a lokalizáció során felhasznált terminológiai szótárak (ezek többszavas kifejezések teljes üzenetek fordítását is tartalmazzák), amelyek segítségével a többnyelvűségre felkészülő programozók saját alkalmazásaikban is illeszkedni tudnak az általános környezet nyelvi elemeihez.

26 Esselink, B.: i. m.

27 <http://msdn.microsoft.com>.

A fentiek ma már nemcsak a Microsoft-műhelyre vonatkoznak. Azt, hogy a lokalizáció önálló szakmai területté vált, a konvenciók kialakulása, illetve a lokalizációt segítő programok megjelenése is mutatja. Számos lokalizáló szervezet létezik Magyarországon és külföldön is, amelyek valamilyen egységes technológiát alkalmaznak, s többé-kevésbé tudatában vannak nyelvtervezői felelősségüknek is.

A nyilvánosság számára sokáig úgy tűnhetett, hogy a nyílt forráskódú programokkal foglalkozó közösség kevésbé figyel oda a nyelvi problémákra. Nos, ennek múltbeli állásáról nincs információnk, de – részben üzleti, részben presztízssokokból – a nyílt forráskódú rendszereket is lokalizálják. Magyarán: a nyílt forráskódú rendszerek lokalizációját ugyanazok a tényezők motiválják, mint a kereskedelmi forgalomban levőket, azzal a különbséggel, hogy itt – a fejlesztés lényegéből fakadóan – számos nonprofit projekt is indul. Iparszerű lokalizációról e szegmensben nem tudunk, azonban létezik néhány ismertebb projekt (SuSE Linux,²⁸ OpenOffice,²⁹ Mozilla³⁰ stb.) E projektek tudatos nyelvtervezői tevékenysége még vizsgálatra vár.

Kitekintés: a nyelvészeti felhasználások és az ember–ember kommunikáció

Az informatika és a nyelv összefüggéseinek taglalása során nem foglalkoztunk két lényeges területtel, a számítógépes nyelvészettel és a számítógép segítségével megvalósuló, emberek közötti kommunikációval.

A számítógép, illetve az informatika nyelvészeti felhasználása rendkívül szerteágazó, és Magyarországon nem elhanyagolható történelme van. A kezdeti idők eredményei jelentős mértékben Papp Ferenc akadémikus nevéhez fűződnek. Az ő tiszteletére készült könyv³¹ történeti tekintetben jó áttekintést ad a korabeli irányzatokról, helyesírás-ellenőrző programokról, a számítógép és az anyanyelv viszonyáról, valamint a számítógépes lexikográfia eredményeiről, módszereiről. A számítógépes nyelvészet mai helyzetét, irányzatát több írás foglalja össze, például Kiefer Ferenc akadémikusé, amely a <http://www.sulinet.hu/termesztvilaga/archiv/2000/0014/09.html> címen érhető el az interneten. További áttekintés szerezhető a <http://www.nyelv-eszet.hu/nyelveszet/>, illetve a www.morpologic.hu címeken.

A számítógép és a hálózat új nyelvi médiumként jelenik meg, új nyelvi lehetőségek és nyelvi formák alakulnak ki. Ezzel a témával Bódi Zoltán foglal-

28 <http://www.suselinux.hu>.

29 <http://office.fsf.hu>.

30 <http://mozilla.fsf.hu>.

31 *Könyv Papp Ferencnek*. KLTE, Debrecen, 1991.

kozott, nemrég védett doktori értekezésében.³² Bár ennek elemzései a nyelvtervezés tekintetében szorosan összefüggenek jelen írásunkkal, a témának ezt a vonatkozását jól tárgyaló ismertetést várhatunk Bódi disszertációjának publikálásakor.

Irodalom

- Aszperján, J. D.: *A modern strukturális nyelvészet elmélete és módszerei*. Gondolat, Budapest, 1971.
- Az adatfeldolgozás fogalm meghatározása és többnyelvű szótára* (MI 7798). Szabványkiadó, Budapest, 1984. (Szabványszótár.)
- Az IFIP-ICC információfeldolgozási értelmező szótára*. OÜMF, Budapest, 1968.
- Bódi Zoltán: *Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyarban*. Doktori disszertáció, kézirat. Budapest, 2002.
- Danyilcsenko, V. P. (szerk.): *Szovremennije problemi russzkoj tyerminologii*. M. Nauka, 1986.
- Blauke, Detlev: *Zur Plansprache Esperanto und zur Esperantologie im Werk von Eugen Wüster*. é. n.
- Esselink, Bert: *A Practical Guide to Localization*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 2000.
- Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
- Gósy Mária – Kovács Magdolna: A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr*, 330–353.
- Kandelki, T. E.: *Opit razrabotki uporjadocsenyija tyerminologii*. In Danyilcsenko, V. P.: i. m. 1986.
- Kugler N.–Tolcsvai Nagy G.: *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000.
- Morkovkin, V. V.: *Ideograficeszkije szlovari*. M. Izd.-vo MGU, 1970.
- Prószéky Gábor – Kis Balázs: *Számítógéppel emberi nyelven*. SZAK Kiadó, Bicske, 1999.
- Pusztai István: A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana. *Magyar Nyelvőr*, 1980, 104, 1.
- Sándor Klára: Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In *Az MTA Filozófiai Kutatóintézetének akadémiai-filozófiai nyitott egyeteme. Humánföldrajz. Szociolingvisztika*. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/humfold/szocling/Sandor_K/corvina.htm.
- Síklaky I. – Ruisz R.: *A vállalati számítógép-alkalmazás többnyelvű szótára*. (Magyar–német–angol–orosz–esperantó.) SZAMOK, Budapest, 1971.
- Síklaky I. – Ruisz R.: *A vállalatirányítási számítógép-alkalmazás fogalmainak értelmező szótára*. SZAMOK, Budapest, 1972.
- Sinclair, J.: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press, Oxford, 1991.
- Szépe György: Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. In uó: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001.
- Wüster, E.: Die Struktur der sprachlichen Begriffswelt und ihre Darstellung in der Wörterbüchern. *Studium Generale*, 1959, Bd. 12., Heft 10, 615–627.

---

32 Bódi Z.: *Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyarban*. Doktori disszertáció, kézirat. Budapest, 2002.

Magyar nyelvtechnológia = magyar nyelv + magyar technológia + ?

Ha azt a kifejezést halljuk, hogy „magyar nyelvtechnológia” joggal – és helyesen – gondolhatjuk, hogy a magyar nyelvleírásnak és a szoftvertchnológiai eszközöknek a találkozásáról van szó. Jóllehet a magyar nyelvleírás hagyományai nem tették automatikusan lehetővé a számítógép számára készítendő nyelvleírást,¹ a szükséges módon formalizált szóalaktani modellek, sőt bizonyos mondattaniak is elkészültek. Az így készült leírást megfelelően működető szoftvereszközök pedig napjaink legkorszerűbb számítógépes nyelvészeti programjai közé tartoznak – köszönhetően a rendszerváltásnak s ezáltal az 1990-es évek csúcstechnológiájára építő szoftvermegoldások lehetőségének.

A továbbiakban azt járjuk körül, hogy a magyar nyelv gép számára történő leírása és a magyar nyelvi szoftvertchnológia önmagában nem elég ahhoz, hogy a magyar nyelvtechnológia maradéktalanul büszkén tekinthessen elért eredményeire, hiszen épp maga a magyar nyelvésztsársadalom jelentős része nincs megfelelően tudatában a nyelvtechnológiai eszközöknek a nyelvre gyakorolt hatásával. A *Helyesek* nyelvhelyességi programcsalád tagjai ugyanis elkészítésük, azaz 1991 (!) óta a magyar lakosság jelentős részével „napi kapcsolatban vannak”. A számítógépet csak elektronikus írógépként használók száma hazánkban több százezerre tehető, így ekkora tömeg nyelvi készségére hatással még a legmodernebb tömegtájékoztatási eszközöket igénybe vevő nyelvművelő szakember is aligha lehet. A nyelvhelyességi programok készítőinek felelőssége tehát óriási, viszont támogatottságuk hatalmas felelősségükhöz képest minimális. Egy kicsiny kutatócsoport efféle felelősséget nem is vállalhatna fel egymaga. Márpedig jelenleg hazánkban ez történik: a magyar nyelvi szoftvereszközöket több százezren használják naponta, és hatásuk a magyar nyelvhasználókra és ennek következtében a magyar nyelv jövőjére lényegesen nagyobb, mint azt a hagyományos nyelvművelés hinné.

---

1 Prószéky G.: Természetes nyelvek. In Futó I. (szerk.): *Mesterséges intelligencia*. Aula, Budapest, 1999, 756–814.

A magyar nyelv leírása a számítógép számára

A számítógépes nyelvészet súlyát épp az adja, hogy napjainkra a számítógép alapvetően és elsősorban a kinyomtatandó vagy felolvasandó – és elektronikus formában egyre inkább felhasználandó – dokumentumok előállításának eszközévé vált. A magyar nyelv (és természetesen más nyelvek) grammatikájának számítógép számára készített leírása szükségszerűen különbözik a másik ember számára írttól. Annak, aki egész életében az emberek számára készített nyelvészeti munkákat, annak minden bizonnyal nehéz megérteni, elfogadni és – különösképpen – művelni a gépi nyelvészetet. A nyelvtechnológia tehát nem arról szól, hogy a nyelvészt hogyan segíti munkájában a számítógép, hanem sokkal inkább arról, hogy a nyelvészet eredményei hogyan tehetők elérhetővé a számítógép és így a számítógépet használók egyre növekvő tábora számára.

A problematika megvilágításához kiragadunk egy példát a magyar szóalaktan számítógépes leírásából.² Ez a leírás számos nyelvi program alapjául szolgál, de most csak egyetlen alkalmazási területre, a számítógépes helyesírás-ellenőrzésre koncentrálnunk. Ahhoz, hogy az ellenőrző program működhessen, a magyar szóalaktan részletes és a hagyományostól némiképp eltérő leírását kellett elkészíteni, melyek nagy vonalakban az alábbi tevékenységeket jelentik:

- a magyar tő- és toldalékmorfémák szótári alakjainak összegyűjtése,
- a magyar tő- és toldalékmorfémák összes lehetséges szótári allomorfjának összegyűjtése és kódolása,
- a tő- és toldalékmorfémák egymáshoz való illesztését végző szabályok elkészítése,
- az előtagok és a szóösszetétel számítógépes kezelésének megoldása,
- a null-morfémák helyes gépi kezelése,
- azonos alakú, de többjelentésű toldalékok számítógépes kezelése,
- produktív szabályokkal fel nem bontható morfémák kezelése,
- a helytelen szóalakok kezelése,
- gyakorisági statisztikák készítése és kiértékelése a különböző hibajelenségek felmérése szempontjából,
- ajánlási minták készítése,
- a különösen gyakori alakok hatékony kezelésének megoldása.

2 Prószéky G.: A magyar morfológia számítógépes kezelése. In Kiefer F. (szerk.): *Morfológia. (Strukturális magyar nyelvtan III.)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000, 1021–1063.

A magyar nyelutechnológia eredményei az 1990-es években

A számítógépes fogalmazástámogatás a helyes és választékos írást, illetve a szöveg tördelését és elválasztását segítő eszközök által végzett nyelvi tevékenység. A dokumentumok létrehozásában a szerzői eszközök, azaz az igényes szövegek létrehozását támogató helyesírás-ellenőrző, elválasztó, nyelvtani ellenőrző programok és számítógépes szinonimaszótárak a legnépszerűbb nyelvi segédeszközök. A szinte minden magyarországi szövegszerkesztő és kiadványkészítő alkalmazásba beépült *Helyesek*-rendszer különböző tagjai immár tizedik éve szolgálják azokat, akik magyar szövegeket írnak számítógéppel. A helyesírás-ellenőrzőnek keresztelt első szoftvermodulok – ahogy sokan el is nevezték őket – még csak szóellenőrők voltak. Ám sokszor azt kell megnézni, hogy egybe- vagy különírandó-e valami, kell-e vessző stb. Ez a feladat nem oldható meg, ha fogalmunk sincs az adott szót megelőző és az azt követő szavakról. Ezzel szemben a *Helyesebb*, azaz a mondatszintű helyesírás-ellenőrző több mindent lát, így kombinálni tudja a mondat szavainak nyelvi tulajdonságait, ezáltal bonyolultabb jelenségeket, például egybeírást vagy vesszőhibákat is képes kezelni. Gondoljuk csak el: a *Helyesebb* működéséhez olyan nyelvtant kellett írni, mely nem a – jól működő nyelvtanokkal, valahogy leírható – helyes, hanem éppen az – eddig formális nyelvi módszerekkel senki által fel nem dolgozott – rosszul formált magyar mondatokat ismeri fel!

A MorphoLogic által készített teljes magyar nyelvhelyességi csomagot a szövegszerkesztő programok legnagyobb fejlesztője, a Microsoft 1993 óta egyébként fokozatosan beépítette az összes magyarországi, majd 1996-tól a szintén a MorphoLogic által készített román nyelvhelyességi csomagot az összes romániai termékébe. Talán nem kell magyaráznunk, milyen fontos – ha tetszik, (nyelv)politikai – eredmény, hogy teljes magyar nyelvhelyességi csomagunk 2000-ben bekerült a Microsoft Office programrendszer szlovák nyelvű változatába is. Ez azt jelenti, hogy minden szlovákiai számítógéphasználó, akinek szlovák nyelvű Office 2000 program van a gépén, szlovák szövegeit a szlovák, magyar szövegeit a magyar helyesírás-ellenőrző programmal tudja ellenőrizni! A szlovákiai magyar anyanyelvűek – sőt, az ottani szlovákok is – kormányuk által elért jelentős nyelvpolitikai lépésnek gondolhatják ezt, melynek pozitív hatását nem kell magyaráznunk. Természetesen nem voltunk abban a helyzetben, hogy a Microsoft pusztán a mi befolyásunkra döntött volna úgy, hogy beépíti a MorphoLogic-termékeket a szlovák verzióba, de hogy egy ilyen, nyelvpolitikailag nagy jelentőségű döntéshez hozzá tudtunk járulni, az bizonyos.

A magyar nyelvi technológia felelőssége

Mint már fentebb többször jeleztük, a magyar MorphoLogic éppen tíz éve végez nyelvtechnológiai kutatást, főként alapkutatást. Ennek finanszírozását éppen az ezen kutatások segítségével létrehozott nyelvtechnológiai fejlesztéseiből fedezi, bár a magyar nyelv számítógépes védelmét talán nem egyetlen kicsiny – 10-15 fős – magáncégnek kellene vállalnia. Ahogy Glatz Ferenc³ fogalmaz: „a kis nyelvek korszerűsítési programja sohasem történhet üzleti alapon: nem kifizetődő befektetés”. Ugyanakkor 2000 végéig sem az MTA, sem más hazai intézmény nem kezdett bele a nyelvtechnológiai fejlesztésbe – a fent említett MorphoLogicon kívül.

Ha tehát a jövőben koordinálni lehetne a fő kutatási irányok nyelvtechnológiára vonatkozó elképzeléseit a már megvalósított, illetve a most is megvalósításra váró kutatásokkal, vagy intézményi formát lehetne találni esetleges szorosabb együttműködésnek létező és megvalósítandó nyelvtechnológiai intézmények között, annak valószínűleg a magyar nyelvhasználók látnák legnagyobb hasznát. Ma már szinte gyakorlatilag nincs is magyar nyelvi anyag, amely ne „érintette” volna a számítógépet ilyen vagy olyan formában, mielőtt felolvasták, kinyomtatták volna.

Úgy gondoljuk, hogy tíz év tapasztalatával és eredményeivel komolyan tudnánk segíteni annak az állításnak a konkrét kutatási-fejlesztési javaslatokkal való kitöltésében, hogy „a nyelvi technológiák kifejllesztése a magyar nyelv modernizációjának legalapvetőbb tényezője és feltétele”.⁴

3 Glatz F.: Tézisek a magyar nyelvről. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 13–15.

4 Kiefer F.: Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. I. m. 130.

Egy Magyar nyelvhasználati szótár tervezete¹

A szótár előzményei, jellege: nyelvhasználati szótár

A *Magyar nyelvhasználati szótár* (MNSz.) egy új szótártípust, a nevében is tükröződő nyelvhasználati szótár típusát valósítja meg. Ez Magyarországon most van kialakulóban, bár előzményei hosszú időre nyúlnak vissza. Az ebbe a típusba tartozó szótárak a nyelvhelyességi, magyarázó szótárak, a sokat forgatott helyesírási, valamint az idegen szavak szótárai, a viszonylag új keletű kiejtési tanácsadók, a szinonima- és idézetszótárak, különféle, közlést segítő szaknyelvi (terminológiai) és frazeológiagyűjtemények. Szótárunk közvetlen előzménye a Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerkesztésében 1980-ban és 1985-ben két kötetben megjelent *Nyelvművelő kézikönyv* (NyKk.).² Ez a monográfia a mai magyar nyelvhasználat kérdéseinek legteljesebb, enciklopédikus gyűjteménye, egyben a magyar nyelvművelés elveinek, módszereinek, nézeteinek máig legteljesebb összefoglalója. Egyes esetekben kismonográfiába illő szócikkeit a nyelvhasználati törvényszerűségek nyelvtani, jelentéstani és használati jellemzőit alap kutatások, bőséges adatolás után fogalmazták meg. Ennek a munkának kivonata, egyben kiegészítése, valamint a nagyközönség számára gyors eligazítást nyújtó változata Grétsy László és Kemény Gábor szerkesztésében az MTA Nyelvtudományi Intézete mai magyar nyelvi osztályának munkatársai által készített *Nyelvművelő kéziszlótár* (NymKsz.).³

Különösen a rendszerváltozást követően több, e témakörbe sorolható szótártípus éledt újjá, illetve teljesen új szótárak is születtek. A két világháború közötti időszakban divatozó nyelvhelyességi szótárak mintájára jelent meg például Tótfalusi István *Magyar nyelvhelyességi szótára*.⁴ Újraéledt a magya-

1 A kutatómunkát a Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti Stratégiai Kutatási Program keretében a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000–2003) végezte. Programvezető: Balázs Géza.

2 Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 1985.

3 Auktor, Budapest, 1996.

4 Merényi, Budapest, 1997.

rító szótárak műfaja is.⁵ 1957 óta folyamatosan megújulva jelenik meg Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*.⁶ A kiejtési szótárak korábban ismeretlen műfaját Magay Tamás teremtette meg az *Idegen nevek kiejtési szótárával*.⁷ A magyar nyelvi kiejtésre Fekete László *Magyar kiejtési szótára* született meg.⁸ Tótfalusi István ebben a sorozatban is megjelentetett egy munkát. Sőt, Tótfalusi István az összes nyelvhelyességi-nyelvhasználati szótárát CD-ROM-on is kiadta.⁹ A kiejtési szótárakhoz csatlakozik Nádasy Ádám sajátos kiejtési szótára, amely az angol szavak és nevek magyar környezetben való szabályos elveken alapuló ejtését adja meg.¹⁰

Az igen széles körű különféle helyesírási, szakmai helyesírási stb. szótár-irodalmat csak éppen megemlíjtük e helyen, hiszen a közismert akadémiai helyesírás,¹¹ a helyesírási tanácsadó szótárak, például a könyvünkben is hivatkozott *Magyar helyesírási szótár*¹² (MHSz.) vagy éppen a *Nagy magyar helyesírási szótár*¹³ tartoznak ide.

Olyan egészen egyedi, különleges – de a nyelvhasználat témakörébe vágó – szótárakat is csak megemlítnünk, mint például az új terminológiát tartalmazó, *A rendszerváltás szótára* című kiadványt (Fricz Tamás, Karsai Gábor, Pap Emília),¹⁴ a számítástechnika-internet világot bemutató szógyűjteményeket,¹⁵ amelyek egyfajta szlengszótárnak is felfoghatók (egyébként nem térünk ki a szlengszótárakra sem), és a megértést-magyarítást egyaránt szolgáló különféle terminológiagyűjteményekre.¹⁶

Természetesen nyelvhasználati szótárnak tekintendők az értelmező szótárak is. Ezek közül nap mint nap legtöbbször a *Magyar értelmező kéziszótárt* (Éksz.)¹⁷ forgatják. Az új értelmező szótárhoz való hozzájárulás az új szavak gyűjtése, dokumentálása. Ezt a feladatot látja el például Kiss Gábor – Pusztai Ferenc munkája: *Új szavak, új jelentések 1997-ből*,¹⁸ valamint az *Édes Anya-*

5 Molnos Angéla: *Magyarító könyvecske. A magyar nyelvvisztaújítás kis szójegyzéke*. Debrecen, 1998.; Tótfalusi István: *Idegen szavak magyarul*. Tinta, Budapest, 2001.

6 Legutóbb: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai, Budapest, 2002.

7 Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

8 Gondolat, Budapest, 1992, később felsőoktatási jegyzetként: Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

9 *Szó-Tár-Lat*. Arcanum Digitéka, 2000.

10 *Huron's English Pronouncing Dictionary*. Texoft-Biográf, Budapest, 2000.

11 *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

12 Szerk.: Deme László, Fábíán Pál, Tóth Etelka. Akadémiai, Budapest, 1999.

13 Szalay Könyvkiadó, Kisújszállás, 2002.

14 Szerk.: Vértés Csaba. Móra Kiadó, Budapest, 1992.

15 Például Internetto zsargon. Gyűjtötte: Nyírő András, IDG, 1997.

16 Például Kiss Zsófia: *A keleti harci művészetek szakszótára*. Travelpress Bt., Budapest, 1991.

17 Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. Illetve: Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

18 Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999.

nyelvünk című folyóirat 1998-ban indított rendszeres rovata, a *Címszavak az új értelmező szótárhoz* (2000-től: *Új szavak, kifejezések*). Ugyancsak nem tértünk ki a jellemzően nyelvhasználati szótár, a szinonimaszótár műfajának kivirágzására, amely folyamatban megjelent a *Magyar szókincstár* (főszerkesztő: Kiss Gábor).¹⁹

Az 1996-ban a Magyar Tudományos Akadémián indult Nemzeti Stratégiai Kutatási Programban kiemelt helyet kapott a nyelvhasználat kutatása és a gyakorlati jellegű, alkalmazott vagy hasznos nyelvészeti tevékenység. Ennek első részében előtanulmányok és gyűjtések készültek egy megújított idegen szavak szótárához (a program vezetője Ritoók Zsigmond volt). Ezt a kéziratos gyűjteményt részben felhasználva jelent meg az Akadémiai Kiadó 2002. évi szótára. A program folytatásában (a programvezető: Balázs Géza) lefektették az alapjait egy új elveken alapuló idegen szavak szótárának is (erről Tóth Etelka és Balázs Géza közöl e kötetben egy tanulmányt). Ugyancsak ebben a programban készült el a számítástechnika magyarításának szótára (Kis Ádám vezetésével), amelyhez kapcsolódva azóta két szótár is készült,²⁰ folytatva, beteljesítve azt a folyamatot, amely Magyarországon a számítástechnikai (informatikai) szakemberek részéről a kezdetektől fogva megvolt: vagyis a különféle informatikai magyarázó és magyarázó szótárak sorozatát.²¹

Ugyancsak az MTA-n folyó kutatásokhoz kapcsolódott egy eddig példa nélküli nyelvleírési és normalizálási kísérlet a zárt *ë*-vel kapcsolatban (kicsinyben az első helyesírási, normalizálási törekvésekkel rokonnak is tarthatjuk). Mészáros András korábban megjelentette *Ë-ző kiejtési kisszótárát*,²² majd a kutatási programban napvilágot látott Buvári Márta munkája a zárt *ë* nyelvtani leírásával,²³ valamint egy kuriózumszámbe is illő számítógépes program a MorphoLogic Kft. segítségével, amely a szövegeket „átírja” zárt *e-ző* formába. (Csak megemlítjük e helyen, hogy a modern nyelvhasználati munkák adatgyűjtése, készítése, valamint nagyközönséghez juttatása, alkalmazása ma már természetesen korpusznyelvészeti alapon a nyelvi technológiák széles tárházával valósul meg.)

Az imént vázolt termékeny szótárírási folyamatba kapcsolódott be az Ötvös Loránd Tudományegyetemen több egyetem és főiskola kutatóinak

19 Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1998.

20 *Microsoft Press Számítógépszótár*. SZAK Kiadó, Bicske, 1999, valamint Kis Ádám – Kis Balázs: *Angol–magyar informatikai fordítói szótár*. SZAK Kiadó, Bicske, 2002.

21 Az első között már az 1980-as években megjelent ilyen jellegű szótár. Kis Ádám (szerk.): *Mi mi csoda magyarul a számítástechnikában? Mikroszámítógépes értelmező szótár*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1986.

22 Bicske, 1998.

23 *Kiejtési szótár és útmutató 15 magánhangzóval*. Bárczi Géza Értéktörző Kiejtési Alapítvány, Budapest, 2001.

együttműködésében alakult Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, továbbra is az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatási Program támogatásával. A cél egy megújított, a már meglévő szótártípusokat hasznosan ötvöző, összefoglalóan nyelvhasználatnak nevezhető hiányzó szótár megalkotása volt. Vagyis ebben a nyelvhasználati szótárban különösen az 1990-es évektől kezdődően napjainkig a legfontosabb, leggyakoribb nyelvi (nyelvművelői, kiejtési, helyesírási, terminológiai stb.) jelenségek fordulnak elő. Fontosnak tartottuk az elméleti tájékoztatást is, ezért a nyelvi tudatosítási folyamathoz szükséges nyelvpolitikai, nyelvstratégiai és nyelvészeti fogalmakat külön is szerepeltetünk. A szótárban közölt szócikkekben elméletben is lefektettük a mai magyar nyelvhasználattal kapcsolatos elveinket. (Ezeknek az elveknek a kimunkálásához Balázs Géza *Magyar nyelvstratégia* című munkáját használtuk fel,²⁴ amely már előre jelezte, függelékében pedig vázolta ezt a szótártípust.) Vagyis a most megszületett nyelvhasználati szótár komplex; ötvözi a különféle, e körbe sorolható szótártípusok erényeit. Leginkább természetesen nyelvművelő-nyelvhelyességi szótár, de egyben helyesírási, kiejtési, stilisztikai, grammatikai, szövegtani, értelmezési, magyarítási stb. útmutató is. Mivel korunk nyelvi kultúráját nagyban befolyásolja (véleményünk szerint átrendezi) az informatika, a különféle tudományágak közül kiemeltük és fő helyen szerepeltetjük az informatikai kifejezéseket, valamint nyelvi hatásokat.

Milyen nyelvi anyagon alapul az MNySz.? Minden szótár alapvető meghatározója, hogy milyen nyelvi anyagra terjed ki. Az MNySz. munkálatainak elkezdésekor az volt a célunk, hogy minél frissebb, a mai gyakorlatban használható kérdésekben igazítson el. Ezért feldolgoztuk a legújabb nyelvművelő munkákat, amelyekre az jellemző, hogy talán mindennél érzékenyebben mutatják a nyelvi változásokat, divatokat. Fölhasználtuk az 1978-ban indult *Édes Anyanyelvünk* című folyóirat számait, repertóriumát – szinte teljes anyagát. Az *Édes Anyanyelvünk* a korszak nyelvi jellegzetességeinek alapvető gyűjteménye. Amikor szükséges volt, korpusznyelvészeti módszerekkel adatbázisokat is felhasználtunk (pl. Magyar nemzeti szövegtár). Mivel mindannyian legalább egy évtizede gyakorlati nyelvművelő munkát folytatunk, az általunk gyakran forgatott munkákat is beépítettük a szócikkekbe. Azaz bedolgoztuk a szótárba saját korábbi munkáink eredményeit is. Így szótárunk kiindulópontjának tekinthető Balázs Géza *Magyar nyelvhelyességi lexikona*,²⁵ Zimányi Árpád *Nyelvhelyesség* című főiskolai jegyzete,²⁶ Minya Károly *Nyelvművelek, tehát vagyok?* című könyve²⁷ és Bódi Zoltán fél évtizedes „netnyelvészeti” tevékenysége (amely a *Modem Idők* című rádióműsorhoz, illetve a [24 Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2001.](http://www.e</p></div><div data-bbox=)

25 Corvina, Budapest, 2001.

26 Eger, 1995.

27 Nyíri Múza, Nyíregyháza, 2002.

nyelv.hu honlaphoz kapcsolódik). Mindebből látható, hogy a friss nyelvi tények, jelenségek mellett elméleti, a magyar nyelvújítás fő vonalait jelentő kérdéseket is tárgyalunk; s egyetlen területet, az informatikát külön is kiemeltünk. Arra törekedtünk, hogy az MNySz.-ben benne legyenek mindazok a kérdések, „iskolapéldák”, amelyek történeti vagy jelen szempontból a magyarul beszélők többségét izgatják, amelyekkel kapcsolatban gyakran kérdeznek. Ezért a szótár készítésében felhasználtuk a Magyar Rádió, a Duna Televízió és a Magyar Televízió nyelvi műsoraihoz érkező levelek egy részét. Fő a szempontunk a nyelvkövetés volt; vagyis folyamatosan dokumentáljuk, archiváljuk, elemezzük („követjük”) a mai magyar nyelvi változásokat.

Úgy véljük, hogy a tudományos alapmunka, a tallózó adatgyűjtés, valamint a közönség észrevételeit tartalmazó levelek együttes feldolgozása, felhasználása valóban „nyelvhasználati” szótárt eredményezett, nem csupán nyelvújítás. Ezek után nem nehéz meghatározni, hogy kinek is szól a szótár: mindenkinek, aki tudatosabban, értőbben akarja használni a magyar nyelvet, annak is köznyelvi változatát (élőbeszédét, írását, valamint az e könyvben újíto szemlélettel bevezetett legújabb nyelvi „létmódokat”, a másodlagos szóbeliséget, a másodlagos írásbeliséget, valamint az új beszéltnyelviséget). Ezeknek a terminusoknak a megmagyarázásával, illetve a rájuk való folyamatos hivatkozással azt kívánjuk szemléltetni, hogy a mai magyar nyelvnek számos, a technikai eszközök által befolyásolt változata van, amelyeknek mások a jellemzőik, és rájuk is más elvekkel, szemlélettel kell tekinteni, vagyis bekövetkezett az, amire már korábban is utaltunk: a nyelvújítás többszintű, többretegű lett. Munkánk során ez is az egyik alapelvünk volt. Ezeket az alapelveket a *nyelvhelyesség alapelvei*, valamint a *nyelvhelyességi munka alapelvei* címszavakban fejtettük ki. Az alapelvekből következik a nyelvhasználati szótárak leginkább sajátos, jellemző tulajdonsága az értékelés, a minősítés. Ezt a következőképpen határoztuk meg:

A vizsgált nyelvi jelenség minőségét megítélni csak komplex módon lehet. A megítélés alapja az alapos felmérés, vizsgálat. Figyelembe kell venni történetét, jelenlegi helyzetét (pl. használják-e már széles körben), a nyelvi rendszerbe való illeszkedését, „rokonságát”, környezetét, végső soron pedig esetleg esztétikumát is. Alapvető követelmény, hogy mindezt „kívülről” és objektív mércével tegyük, amelyben csak kiindulópont lehet saját nyelvi ismeretünk, de semmiképpen sem szabad azt egyedüli mércévé tenni. A gondos fölméréssel többféle ellentétpár állítható fel az adott nyelvi jelenségről:

- archaikus (történeti) – újszerű;
- nyelvjárási – köznyelvi;
- beszélt nyelvi – írott nyelvi;
- rossz hangzású – jó hangzású;
- enyhébb – erőteljesebb (kifejezés);

- nem világos (nem transzparens) – világos (transzparens) (pl. idegen szó);
- nem szükséges (van rá jobb) – szükséges (nincs rá jobb).

A vizsgálat során arra is tekintettel kell lenni, hogy az adott nyelvi jelenség melyik nyelvi rétegben használható. Nyelvhelyességi ítéletet csak a köznyelvvvel kapcsolatban érdemes és szükséges megfogalmazni (hiszen: a szép beszéd a magas kultúra jele), azon belül szorosabb elvek szerint az írásra és sokkal megengedőbb módon a beszédre. Más nyelvi rétegekkel kapcsolatban legfőljebb ajánlásokat érdemes tenni. Megállapítható az adott nyelvi jelenség társadalmi, minőségi, használati jellemzője. Ezzel eljuthatunk a végső megítélésekhez (ugyancsak ellentétpárokban):

- köznapi – ünnepélyes;
- nem választékos – választékos;
- nem igényes – igényes;
- nem korrekt – korrekt.

Esetleg azt is eldönthetjük:

- nem helyes (helytelen) – helyes;
- nem ajánlható – ajánlható.

Ezzel az árnyalt, több szempontú minősítési rendszerrel kívántuk elkerülni a nyelvhasználati szótárakat érő leggyakoribb vádakat: ti. hogy nincs mérhető kritériumuk a nyelvi tények megítéléséhez, ezért a szerzőket többnyire vagy egészében szubjektív nyelvi értékítéletük vezeti.

A tudományos alapmunkáinknak része volt a jelenségek kategorizálása és megnevezése is. Mivel a nyelvművelés sokszor „fölfedező” és első leíró tevékenységet lát el, néhány terminusunk új (pl. személytátságárasz, névelősödés).

A szótár felépítése, szerkezete, használata

Mint minden szótár, az MNySz. is ábécérendben tartalmazza a nyelvi jelenségeket. Mivel az átlagos szótárhasználó mindig egy-egy konkrét jelenséggel (szóval, kifejezéssel – szófordulattal –, ritkábban „elvont” hangtani, nyelvtani jelenséggel) kapcsolatban keres magyarázatot, a szótárszerkezet alapelve: a) a jelenségek bemutatása és b) rendszerezése (kategorizálása). Tehát minden fontos jelenséget a saját ábécérendjében igyekszünk feltüntetni. A magyarázatok esetében azonban szükség volt a csoportosításra, a kategorizálásra (hiszen jóval több a nyelvi példa, mint egy-egy nyelvi-nyelvművelői kategória, tehát nem lenne érdemes minden példánál bő magyarázatot adni). Azaz a

szótárban lehet keresni a jelenség vagy a kategória felől. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kategória felőli keresés több nehézséget okoz. Részben azért, mert a szótárhasználók többsége nem tudja besorolni (tudományos, nyelvtani néven nevezni, kategorizálni) a jelenséget, részben azért, mert a nyelvészek is sokszor szubjektív módon határozzák meg a kategóriákat, illetve olykor egymástól eltérő terminológiát használnak. Sejtjük, ha a szótárhasználók olyan mondatot hallanak, mint pl. „A helyszínre érkezett mentők az ott tartózkodott sérültet elszállították”, s ezzel kapcsolatban keresnek választ (érkező mentők? ott tartózkodó sérült?), a jelenséget nem egyszerűen találják meg a szótárban. Ilyenkor valóban szükség van arra, hogy nyelvtani kategória szerint fogalmazzuk meg a kérdést: az *érkezett*, *érkező*, a *tartózkodott*, *tartózkodó* nyelvtani meghatározása: melléknévi igenév. Ha eddig eljutunk, akkor már a melléknévi igenév címszónál találunk utalást a jelenséget magyarázó: befejezett melléknévi igenév időviszonyító szerepe címszóra. Tudatában vagyunk a keresési nehézségnek, ezért igyekeztünk minél több utalással segíteni az eligazodást. A nyelvészeti szakszavak használatában a megállapodott, az általános és a középiskolában szereplő terminusokat használtuk (de olykor rákényszerültünk arra is, hogy új, egyéni-egyedi terminusokat vezessünk be). S hogy további támpontot adjunk a nyelvhasználati jelenségek kereséséhez, fölfedezéséhez, a szótár függelékében nyelvtani és nyelvhasználati összefoglaló fogalomtárt közlünk.

Azonban a szótár (és a nyelv!) jellegéből adódóan szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy még a leggondosabb szerkesztés, „utalózás” ellenére is lesznek hiányok, bőven akadnak majd olyan szóra, kifejezésre, amelyet nem találnak sem a maga helyén, sem egyetlen kategóriában. Ennek természetes oka a nyelv gyors változása. A nyelvtudományban az ilyen jellegű nyelvhasználati szótár föltehetően a legillékonyabb szótártípus. Gondoljunk csak arra, hogy az 1990-es évek mekkora nyelvi változással járt együtt! Ennek ellenére, ismerve a nyelv fejlődésének irányait, a mai változások mozgatórugóit, nyugodtan állíthatjuk, hogy alapvető, a nyelvi rendszert érintő nagymértékű változások nem következnek be néhány év alatt; tehát az MNySz. a valóban megfigyelhető, értékelhető és gondot okozó nyelvi jelenségeket tartalmazza. Ha pedig egy-egy szót, kifejezést nem talál a szótárforgató, érdemes hasonló jelenséget, analógiát, esetleg szinonimákat keresni – s reményeink szerint a hasonló jelenségekre adott válasz alkalmazható lesz a konkrét, a kötetben nem szereplő jelenségek megvilágosítására is.

Ahogy már utaltunk rá, szótárunk elsősorban nem nyelvészeknek készült, ezért terminológiájának, kategóriáinak megértéséhez csak minimális nyelvészeti (nyelvtani) ismeretekre van szükség. De nagyon is szükség van annyi önállóságra, hogy ha a keresett jelenséget nem találjuk, akkor hasonló jelenséget kutassunk fel. Ha így sem sikerül valamit megtalálni, akkor érdemes átneézni a függelékben található nyelvtani, nyelvhasználati fogalomtárt.

Tételezzük fel, hogy kérdés vetődik fel az *eszik* igével kapcsolatban. Vajon *eszem* vagy *eszek*? Mivel ez gyakori és tipikus kérdés, van önálló címszava, rögtön meg is találják az *e* betűnél. De mi van akkor, ha a *mosakszik* igével kapcsolatban szeretnénk eligazítást kapni? Ezt már nem találjuk meg önálló címszóban. Ilyenkor van szükség némi nyelvészeti ismeretekre. Milyen szó is a *mosakszom*? Ige. De ez még kevés. Mi szokott vele a probléma lenni? A vége. A rag. Milyen rag is van ott? *Mosakszom* – *mosakszol* – *mosakszik*! Igen, ikes rag. Tehát nézzük meg az ikes ragozásnál! Azaz valahogy így, lépésről lépésre lehet eljutni a nagyobb kategóriákhoz, amelyeknél megtalálhatók a minden odatartozó nyelvi elemre a magyarázatok.

De nem kell megijedni: a legfontosabbaknak önálló címszavuk vagy leg-
alábbis utalásuk van!

A szócikkek felépítése

A szócikk vagy egy nyelvi jelenség (*korall* – *koráll*) vagy pedig egy nyelvtani jelenség (eufemizmus, *euro-* összetételi előtag). A második sorban a nyelvi-nyelvtani-nyelvhasználati besorolást találunk (kötőhangzó, divatszó, idegen szó használata), ezzel utalunk arra, hogy a jelenséget milyen fő szempont szerint tárgyaljuk. A következőkben rendszerint jellemző példákat közlünk: ha a jelenséget javítandónak ítéljük, akkor mindig itt adjuk meg az ajánlott változatot is. Ezután következik a magyarázat. A magyarázathoz – ha szükséges – helyesírási, kiejtési tanács járul, illetve további utalások. A *vö.* (vesd össze!) arra utal, hogy más címszóban hasonló jelenségeket magyaráz a szótár, a *L.* (lásd!) pedig arra, hogy más címszóban ugyanez a jelenség van megmagyarázva. Bizonyos nyelvtani jelenségek hosszabb magyarázatot kívántak meg, ezeknél el kellett tekintenünk a szigorú szócikkszerkezettől (pl. a fentebb már idézett: nyelvi mérlegelés, vélemény vagy: nyelvi, nyelvművelői babona).

Példa nyelvi jelenséget bemutató címszóra, további címszavakra utalással:

- *nem igazán*

divatos kifejezés

A kormány adóemelési terve nem igazán népszerű lépés.

Ajánlott változat: *A kormány adóemelési terve nem nagyon/nem túl népszerű lépés.*

A *nem igazán* gyakran használt fordulattá vált az utóbbi évtizedekben. A következő kifejezéseket helyettesíti: *nem nagyon*, *nem egészen*, *nem túl(ságosan)*. Önmagában ugyan nem helyteleníthető, de túlzásba vitt alkalmazása miatt elkopott divatelemmé vált.

Akkor viszont nem fogadható el, ha egyértelmű, kategorikus tagadást fejeznek ki vele: *A boltokban euróval nem igazán lehet fizetni.* (Valójában a hazai boltokban – e mondat megjelenésekor, 2002-ben legalábbis – egyáltalán

nem lehet euróval fizetni.) *Az asztalon nem igazán látok gyógyszereket.* (Mint a riportban kiderült: az asztalon nincsenek gyógyszerek, ezért az igazán határozó fölösleges, félrevezető.)

Vö.: divatszók, divatos kifejezések.

Példa nyelvtani jelenség szerinti címszóra továbbutalással:

• *pontosodás*

jelenség

Divatos a *-pont*-nak nevezett üzlet, vállalkozás, angol hatásra terjed a tizedesvessző helyett tizedespontot mondani (4.0 – négy pont nulla).

L.: Autópont Kovács; *-pont* utótagú elnevezések.

• *Jelölések, rövidítések*

Ha a szócikk címszava vastagbetűs, akkor konkrét nyelvi jelenségről van szó (**rali**, **tűzfal**), ha ritkített betűs, akkor nyelvi jelenségről (hunglish, magyarol; korhoz kötött fordulatok). Az elemzett szavak, szópéldák dőlt betűvel (kurzívan) vannak szedve. A már említett és a később külön is megismert jeleken, rövidítéseken kívül másokat nem használtunk, mert tapasztaltunk az, hogy a túl sok rövidítés, jel megnehezíti a szótár használatát.

Nyelvtani és nyelvhasználati fogalomtár (a szótár koncepciója)

1. Nyelvi létmódok

- Beszéd és írás,
- Másodlagos szóbeliség,
- Másodlagos írásbeliség,
- Új beszélnyelviség,
- Emotikon.

2. Nyelvi technológiák

- Beszéd és írás,
- Telefon,
- Mobilkommunikáció,
- Sms,
- Internet,
- Internetes szleng,
- Internetes helyesírás,
- Helyesírás,
- A beszéd és az írás szabályozottsága,
- Az íráskép stilisztikája,
- Írásbeli rövidítések kiolvasása (búék),
- Intellektuális írásjelek,
- Presztíznagybetűk (hajbókoló nagybetűzés) (Pénz Piac Profit, Jövő-Menő, AutoFormázás),

- Zárójelezés, pl. Drogér(i)a,
- Kötéjjelezés, pl. Gondolat-jel, Más-sáv,
- Összetett jelenség: Info-tásk@,
- A számítógépes írás kommunikációs lehetőségei,
- Az internetes (e-mail, valamint az sms) helyesírás,
- Új írásjelek, mosolyikon, mosolykód.

3. A kiejtés alapelvei

- Beszédhiba (pöszeség, selypítés, raccsolás, orrhangzós beszéd),
- A beszédmagatartás zavarai (hadarás, dadogás),
- Orgánium,
- Beszédlégzés (levegővétel: szabályos/szabálytalan),
- Hangzósság,
- A magánhangzók időtartama (irt – írt),
- Szótőváltozatok todalékos alakokban (tíz – tizen-),
- Idegen eredetű szavak tőváltozatai (szláv – szlavista, akadémia – akadémikus),
- Magánhangzónyújtás (árboC, dicsér),
- Szó eleji magánhangzónyúlás (nyíltmagánhangzó-nyúlás) (OTP – ótépé, IKV – íkávé),
- Szó belseji magánhangzónyújtás (hanyas – hányas),
- Magánhangzó-rövidülés (problema, poen),
- Magánhangzó-csonkítás (bőrönd),
- Magánhangzókiesés, pl. mete(o)rológia, hig(i)énia,
- Kettős magánhangzók viselkedése (kontinuus, tudniillik),
- Birtokos személyjel kiesés (Fehéregyháza, de Veresegyház),
- Írásban is jelölt magánhangzókiesés (gazdasszony, hónalj),
- A szóvégi ó megnyúlása (sztereó, euró, bió),
- Zárt ë,
- E ~ ö alakpárok (fel ~ föl, seper ~ söpör); ö-zés,
- A mássalhangzók időtartama, minősége (hal – hall),
- A szóvégi h ejtése (méh),
- A ch ejtése (München),
- Idegen ejtésmód (angol r, v hatása),
- Csonkított kifejezés, szóösszerántás (asszem – azt hiszem),
- Mássalhangzónyújtás, pl. tök(k)életes, Kel(l)enfeld,
- Mássalhangzó-betoldódás, pl. ká(j)efté,
- Inetimologikus (szervetlen) betoldódás, pl. p(l)anel, padlópon(t) (hézagkiegyenlítő anyag),
- Mássalhangzó-csonkítás, pl. búrossz (bűnrossz), szíhház (színház),
- Mássalhangzó-rövidülés és -nyúlás (Attila – Atilla),
- Mássalhangzók egymásra hatásra (hasonulás, összeolvadás),
- Betűejtés (a szocializmus út-ján),

- Betűejtés vagy hasonulás/összeolvadás,
- Betűejtés családnevekben (Cházár, Dessewffy, Weöres, Sebeök),
- Mássalhangzó-torlódásos tulajdonnevek ejtése (Rippl-Rónai),
- Idegen szavak kiejtése és írása,
- Idegen magánhangzók kiejtése (Európa, higiénia),
- Idegen mássalhangzók kiejtése (s-ező és sz-ező szavak: steppe - sztyepp),
- Idegen szavak rövidülése (mamut, aszimmetrikus, transzszilvanizmus),
- Idegen szavak átírása és a kiejtés (diszkó, kapucsínó),
- Visszaidegenesítés, félig visszaidegenesítés (solárium),
- Tipikus kiejtési hibák (joghurt, spray),
- Idegen mozaikszavak kiejtése (IBM, PhD),
- Írásban jelölt mássalhangzó-kiesés (bólingat, kacsingat, tekinget),
- A t túlhangsúlyozása, kakuminális t (*tanító),
- Sorrendi csere (torelancia - tolerancia, apupunktúra - akupunktúra),
- Illeszkedés a vegyes hangrendű szavakban,
- Jóhangzás - rosszhangzás (mássalhangzó-torlódás nem feloldása) (sztráda),
- Egynemű hangzótorlódás (allergiológia - l, r),
- Akadályos szavak, kiejtési csapdák (drasztikus árdrágítás, szendvics-szolárium),
- Az írás csapdája (betűejtés) (Kuri-er - kurír),
- Félmozaikszó (fizmérleg - fizetési mérleg, kábszer - kábítószer),
- Téves rövidítés-kiolvasás (pölo - pl./például),
- Helyesírási forma - kiejtés (egy - egyetem - egyes-egyedül),
- Beszédművészet,
- Az élőszó zenei kifejezőeszközei,
- Hangmagasság,
- Hangterjedelem,
- Hangerő,
- Hangszín,
- Hangsúly,
- Késleltetett hangsúly,
- Nevek, címek hangsúlyozása,
- Dupla- vagy triplafenekű kérdezés,
- Széthangsúlyozás (Fényes *litkén),
- Hangsúlyhiba (értelmezésbeli különbség),
- Túlzott hangsúlyozás (sorozathangsúly vagy hangsúlysorozat),
- Hanglejtés, beszéddallam,
- Dallamblebegtetés (éneklő beszéd),
- Beszédtempó,
- Szünet,

- Felolvasás – szöveghangoztatás,
- Divat és kiejtés.
- 4. *Szókincs*
- Alakváltozat (ezzel – evvel, gyerek – gyermek),
- Közhely,
- Divatszó, deszemantizált szó (politikai-közéleti divatszók, divatige, divatfőnév, divatmelléknév, divatnévutó),
- Bőbeszédűség (tautológia),
- Szószaporítás (pleonazmus) (élő egyenes adás, most jelenleg),
- Xenizmus (népjellemző szó),
- Magyarosság (gulyáskommunizmus),
- Idegen szó (más nyelvi szó),
- Szavak pontatlan ismerete,
- A kiejtés elbizonytalanodása (spray – szpré),
- Fontos idegen szavak (aforizma, alleluja),
- Purizmus (túlzott félelem az idegen szavaktól),
- Az idegen szó más jelentése (civil – polgár, úrhölgy – dáma),
- Túlzott idegenszó-használat,
- Germanizmusok,
- Anglicizmusok,
- Latinizmusok,
- Hunglish, magyol,
- Magyarítás (tudatos szóalkotó tevékenység),
- Magyarosítás (magyaros írás: holocaust – holokauszt),
- Idegen divatszók és -kifejezések (adminisztráció, humanitárius katasztrófa),
- Globál nyelv,
- Elnevezések,
- Nyelvi sznobság (Műköröm-stúdió, Tollklinika),
- Üzletnévadás (Palotai Pipi, Zöldfaló),
- Szótévesztés,
- Vallási terminológia,
- Hasonló alakú szavak, „nem mindegy!”-szavak (paronímia) (egyházfi – egyházfő, egyelőre – egyenlőre),
- Másként mondás: kakofemizmusok, eufemizmusok,
- Eufemizmus,
- Kakofemizmus,
- Nyelvi durvaság,
- Politikailag korrekt nyelvhasználat (PC-nyelv) (cigány, siket, terhes, vidéki, az utca embere),
- Szakszókincs, terminológia,
- A számítástechnika nyelve,

- Jelentéstartozítások (Örömet okozunk a gyerekeknek),
- Szótorzítás (Futapest, Bországgyűlés),
- Névtorzítás.

5. Szóláskincs

- Fordulatok, kifejezések (állandósult szókapcsolatok),
- Az állandósult szókapcsolatok átalakítása,
- Szállóigék: irodalmi idézetek, utalások, célzások,
- Idegen alakban meghonosodott elemek,
- A szólások jelene,
- Új szólások,
- Szóban mondat (bukjelszoknya),
- Korhoz kötött fordulatok (húszfilléres rajzlap),
- Közhely,
- Téves szóláshasználat és szólásrövidítés,
- Szóláskeveredés, szólásvegyülés (kontamináció),
- Kapcsolatteremtés,
- Megszólítás, megszólításkerülés,
- Maga, Ön, tetszikezés,
- Köszönés, elköszönés,
- Halmazott köszönésformák,
- Idegenszerű köszöntés,
- Nevek használata, asszonynevek használata,
- Keresztnevezés (Endre Léda után Párizsba utazott).

6. Szóalkotásmódok

- Szóképzés,
- Igeképzés,
- Párhuzamos igeképzés,
- Bizonytalankodás (megvalósíthatósági tanulmány),
- -da/-de képző,
- Asszonynevek,
- Férjnevek,
- Tudományos fokozatok, előnevek,
- Melléknév, melléknévképző; -i, -s (órai, órás(i), mentős),
- Túlzott -i képző (utcán áti kiszolgálás),
- Fosztóképző (nem tagadható – tagadhatatlan),
- -beli, -beni egybeesése, megkülönböztetése (levélbeli – levélbeni),
- Szóösszetétel,
- Divatos utótagok az összetett szavakban (-rendszer: tetőcseréprendszer, vízelvezető-rendszer, vakolatrendszer),
- Divatos előtagok az összetett szavakban (szuper-: szuperjó, vér-: vérprofi),
- Jelentéssűrítés (adórendőr, bevásárlóközpont),

- A rövidítések rendszere,
  - Elvonás (kosárlabdázik ~ kosarazik),
  - Névtömörítés, szóróvidítés (elharapás),
  - Félmozaikszó,
  - Keverékszók (hungaromix) (kulturház, Hungaroring),
  - Szóróvidítés (édi nyelv, turbónyelv = felgyorsított nyelv),
  - Női foglalkozásnevek (újságíró - újságíró nő).
7. Szófajok és toldalékolásuk (jelek, ragok)
- Hangzóhiányos tövek/Hiányos esetek (csuklik - csukoljon),
  - Összetett múlt idő (olvastam volt),
  - Ikes ige: ikesedés, iktelenedés,
  - Módváltás. Felszólító mód kijelentő helyett, -t végű igék felszólító módja,
  - Suksük-nyelv,
  - Szukszükölés,
  - Csukcsükölés,
  - Ellensuksük (látjuk a medvét),
  - Rendhagyó felszólító mód (látszik, tetszik, metsz),
  - Régi feltételes mód: -nók/-nők,
  - Túlzott feltételes mód (Arról szeretnék beszélni most, hogy...),
  - Analóg illeszkedésű feltételes mód: nákolás (én olvasnák),
  - Kettős névszótövek. Jelentésmegoszlás - párhuzamos képzések (becslés - becslés, indoklás - indokolás),
  - Kötőhangzók, előhangzók beépülése (üditők - üditőek),
  - Szófaji és jelentésbeli különbség a kötőhangzós változatokban a -k többesjel előtt (gyorsok - gyorsak),
  - Teljes tő - kötött tő (szók - szavak, falut - falvat, gödöllői - gödöllei),
  - j-zés (csütörtökén - csütörtökjén, ablaka - ablakja),
  - Határozóragok használata,
  - Nálnélozás: a -nál/-nél használata (melegnél - melegben),
  - Többvonzatú határozók (hasonlít valaki valakire/valakihez),
  - Azonos tárgyrag, határozórag (A teherautó az árokba és lángba borult),
  - Településnevek határozóragjai (Nagyszombatban, Győrött, Nagykőrűn),
  - -i képző (pannonhalmi - pannonthalmi, lakitelki - lakiteleki),
  - ii-zés (Balatonalmádi - balatonalmádi),
  - -t tárgyrag/rag nélküli tárgy (Megkaptam a leveled/leveledet),
  - Sorszámnev helyett használt tőszámnev (hat - hatodik kerület, a törvény hat - hatodik paragrafus szerint),
  - Másféle sorszámnevképző: -s (harmadik metróvonal - hármass metró),
  - Kiszorított sorszámnev, pl. Audi 8, Rákóczi út 6(.),
  - Régi tőszámnevképző: -d (másodéves),
  - Birtokos személyjelezés (személyragozás),

- Több birtokos – egy birtok,
- Melléknevek, határozószók furcsa fokozása (fogyasztóbarátabb jogszabály),
- Kétszeres fokozás,
- Latin eredetű melléknév fokozása (optimális, minimális, maximális),
- Legfelső/legfelsőbb,
- Új igekötők, igekötős igék (megvezet – bevezeti az erődbe, elirányít, tévútra vezet),
- Fölösleges igekötők (lerendez),
- Eltévedt igekötők (meg- helyett be-, ki-),
- El nem való igekötők (ellenjegyez, fellebbez),
- Igekötőhiány (bonyolít, iratkozik),
- Logikátlan igekötő-használat (feloltja a villanyt, megkifogásol),
- Le (lelátogat – meglátogat, lebeszél – megbeszél, lereklámoz – reklámoz),
- Kötőszóhalmozás (de ellenben, de viszont, ha... amennyiben),
- Illetve (és, illetőleg vagy),
- Névelő, névelőzés,
- Határozott névelő (a, az),
- Névelősödés (a Kati, a Vajdaságban),
- Személynevek és a névelő (szeretem Illyést – szeretem az Illyést),
- Földrajzi nevek előtti névelőhasználat,
- Határozatlan névelő (egy),
- Névelősödés (Ózd egy átalakuló ipari központ – Ózd átalakuló ipari központ),
- Egy, a (Az alkoholizmusról volt szó egy, a hétvégén megrendezett konferencián),
- Névutó (magasságában: fél tizenegy magasságában – fél tizenegy körül),
- Névutó-keveredések (létére – lévén: szembeállítás – okviszony, miatt – végett: ok – cél, révén – útján),
- Való (házastárs iránt való hűség – házastárs iránti hűség),
- Módosítószó. Az -e kérdőszó helye,
- Idegen–magyar nyelvtani formák megfeleltetése (optimális – optimálisabb, investál – beinvestál, Alpes – Alpések, notesz – noteszek, média – médiák),

8. Mondatszerkesztés

- Egyes szám kedvelése,
- Egyeztetés (számbeli, értelmi),
- Páros testrészek/ruhadarabok neve (fáj a lábam: mindkét lábam),
- Birtokos személyjelek egyeztetése (A tanároknak nincs könyve/könyvük),
- Időviszonyítás: a befejezett melléknévi igenév használata (Az egyetemet meglátogatott/meglátogató vendégek elégedetten távoztak),

- Beálló (jövő idejű) melléknévi igenév (A botrányt elkerülendő nem folytatták az előadást),
  - Igekötős melléknévi igenév sorrendje (nem megépített körgyűrű – meg nem épített körgyűrű, nem elképzelhető – nem képzelhető el),
  - A kötőszóhalmaz egyik jelensége: sok hogy – kevés hogy (Azt hiszem, hogy túllőttél a célon azzal, hogy ezt a levelet megírtad),
  - Terjengős kifejezések. Személytelenség (Bizonyára értesült már arról, hogy a villamos energia ára a jogszabályi előírásoknak megfelelően megemelésre került),
  - Kötőmód: kell menjek-szerkezet,
  - Határozói igenév létigés szerkezete (el van utazva),
  - Tötözés (Ezzel kapcsolatban lezárt-e a kutatás?),
  - Vonatkozó névmások (amely – ami),
  - Személyátsugárzás (amely, ami → aki),
  - Logikátlan alárendelés mellérendelés helyett. Diszkrét alanyvesztés, hibás vezérlés,
  - Homályosság. Amfibólikus (bizonytalan) szerkezet (Úriember falábakkal zongorát keres),
  - Alany és állítmány egyeztetése,
  - Birtokos jelző ragja,
  - Kertiösvény-mondatok; félrevezető szórend, mondatrend,
  - Többszörös határozós, jelzős,
  - Jelzősorrend (Hotel Répce),
  - Szórend: a megengedő is és az ugyan szórendje,
  - Állandó határozói vonzatok (mérték utáni ruha – mérték szerinti),
  - Szerkezetvegyülés/kontamináció (Természetes, hogy segítetek. X Természetesen segítetek. = Természetesen, hogy segítetek),
  - Tagadás, tiltás, kettős tagadás,
  - Illogikus mondatkapcsolás.
9. *Szövegszerkesztés*
- Szövegvezérlés, téves vezérlés,
  - Túlgrammatizált – alulgrammatizált mondat,
  - Megzavart időrend,
  - Beszédtöltelék (szómegejtetés, szóval tartás jegyei),
  - Relatív (viszonylagos) nyelvhasználat (fogalmazás) (Tekerd előre a szalagot!, Állítsd előre az órát!),
  - Minősítés,
  - Véletlen tévedés, elszólás (homológ gátlás),
  - Elidegenedett anyanyelvhasználat – hivatali zsargon,
  - Irónia, tudatos nyelvi hibázás,
  - Kommunikációs zavarok: túlzott közlékenység (közlési kényszer, bőbeszédűség), felnagyítás, túl óvatos fogalmazás, eltitkolás, elzárkózás, a

- közlés felgyorsulása (turbónyelv), nyelvi lepusztulás (a közlés végletes leegyszerűsödése, trágárság), nyelvi elidegenedés,
- Csúsztatás (érzelmi kommunikáció),
  - Sajtónyelv, médianyelv,
  - Blikkfang (figyelemfelkeltés, érzelmi hatás és csúsztatás),
  - Szimultán és szukcesszív mondatszerkesztés,
  - Képszerűség – képzavar,
  - Fölösleges ismétlés,
  - Fogalmazási, retorikai ügyetlenség,
  - Nyelvi illem.

BALÁZS GÉZA – TÓTH ETELKA

Az új idegen szavak értelmező és magyarító szótára mint nyelvstratégiai kezdeményezés

A magyar nyelv különleges szigetnek számít Európában. Nincsenek indo-európai gyökerei, ezért nyelvi rendszerében – főleg a szókészletben – jól érzékelhető bizonyos európai nyelvek hatása. Történelmi és gazdasági helyzetünkől egyértelműen következik, hogy ez korábban is megvolt. A világgazdaság globalizációja, Európa jövőképe, az Európai Unióhoz való csatlakozásunk lehetősége pedig arra enged következtetni, hogy a gazdasági kapcsolatok kiszélesedésével még erősebb lesz a nyelvi hatás. A szótárírás szempontjából éppen ezért különös felelősséggel kell elkészíteni az idegen szavak szótárát. Ennek a munkának olyan korszerű műnek kell lennie, amelynek szakmai hitelessége azonos a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatán alapuló helyesírási szótáréval. Helyesírási szótáraink szóanyaga az elmúlt húsz évben négyszer lett megújítva (vö. *AkH*¹ 1984, *Helyesírási kézikönyv*, 1988, *Magyar helyesírási szótár*, 1999, *AkH*¹ 12. szótári anyagában bővített lenyomat 2000). Valamennyi megújítás az Akadémia vagy az erre illetékes bizottság jóváhagyásával történt. Az idegen szavak szótárát is hasonlóképpen kellene a jövőben gondozni.

Rendszerváltozás, informatikai forradalom

A rendszerváltozással megélénkülő mobilitás, nemzetközi tudományos élet, az informatikai forradalomnak a tudományokra, a mindennapokra tett hatása egyre inkább szükségessé teszi egy új, modern szemléletű, folyamatosan bővülő idegen szavak szótárának megszületését.

Egyúttal a különböző tudományok művelőitől is egyre több jelzés érkezik a szaknyelvek folyamatos megújítása, magyarítása ügyében. A nyelvvelő mozgalmak ugyancsak mindig első helyen említik a túlzott idegenszó-áradatot.

Az idegen szavak szótárai

Nemzetközi kitekintés

Az európai nyelvekben az egynyelvű értelmező szótár a legelterjedtebb szótártípus. Ritkán találkozunk idegen szavak szótárával.

Az angol esetében a szókincs 62%-a latin eredetű. Ezek a szavak az angol számára olyanok, mint az idegen szavak, ugyanakkor nincs értelme mindezt külön idegen szavak szótárába foglalni. Az angol anyanyelvű gyermekek szólisták segítségével már az iskolában megtanulják a latin eredetű szavakat, amelyeknek ugyan semmilyen pszichológiai realitásuk nincs számukra, de tudják és használják őket.

A franciáknál a nyelvi „tisztaságra” való törekvés nem engedi meg, hogy idegen szavakat használjanak a nyelvben. Ez a törekvés olyan erős, hogy még törvény is szabályozza az idegen szavak használatát. Természetesen vannak idegen szavak, de azokat franciásítják (a *software* például *logiciel* a franciában). Minden családban vannak szótárak, legelterjedtebbek a *Petit Larousse* vagy a *Petit Robert*, amelyeket lexikonszerűen értelmező és helyesírási szótárként egyaránt használnak. A most 150 éves *Petit Larousse* korábbi kiadásában még szerepeltek latin közmondások és szállóigék is, de ezek az újabb kiadásokból már kimaradtak.

A német nyelvben a DUDEN *Idegen szavak szótára* ért meg több kiadást, 1990 óta azonban nem jelent meg újabb szótár. Az akkori 5. kiadásba olyan aktuális és a nyelvközösség által használt szavak kerültek be, mint például a *Laptop*, *Lifetimesport*, *New Age*, *Perestroika*, *Tiramisu*. A DUDEN *Idegen szavak szótárán* kívül az általános értelmező szótárak – pl. DUDEN *Deutsches Universalwörterbuch* – is nagy arányban tartalmazznak idegen szavakat. Mivel ezek gyakrabban megújulnak, mint az *Idegen szavak szótára*, ezért jobban tudják követni a nyelvi változásokat, beleértve az idegen szavak mozgását is; de mivel legfőbb céljuk az általános szótárhasználói igények kielégítése, ezért leginkább a köznyelvben, a különböző szakmákban előforduló idegen szavak felvételére koncentrálnak.

Az orosz nyelvben az utóbbi években megjelent és átdolgozott értelmező szótárak (pl. *Большой толковый словарь русского языка*, 1998) ugyancsak tartalmazzák már az oroszba beáramlott, újabb idegen szavakat. Mivel azonban a gazdasági-társadalmi változások miatt az orosz nyelvet is erőteljes – főként – angol nyelvi hatás érte, a leggyakrabban használt idegen szavakat (pl. лобби, дилер, триллер) külön kiegészítő szótárban is megjelentették (*Словар иностранных слов*, 1997).

Magyar helyzet

Az idegen szavak szótározása régi hagyománya a magyar lexikográfiának. Az első ilyen munka Verseghy Ferencnek az 1826-ban megjelent *Tudományos Mesterszókönyv* című szótára.

A 20. század első felében sorra láttak napvilágot a nem egyszerűen csak idegen szavakat tartalmazó, hanem azokat magyarító, magyar formával helyettesítő szótárak (pl. Simonyi Zsigmond munkái: *Jó magyarság*. Szentgottárd, é. n., *Helyes magyarság. A hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók és a helyesírás szótárával*. Budapest, 1903, illetve a Pesti Hírlap *Nyelvőre*, benne Tolnai Vilmos: *A tiszta magyarság szótára*. Budapest, 1932, Tolnai Vilmos: *Magyarító szótár: a szükségtelen idegen szavak elkerülésére*. Budapest, 1900, 1938 stb.). Ennek áramába tartozik a Pávó Elemér szerkesztette *Idegen-magyar műszaki szótár* (Budapest, 1938). Napjainkban Molnos Angéla elevenítette föl ezt a szótártípust: *Magyarító könyvecske. A magyar nyelvvisszaújítás kis szójegyzéke* (Debrecen, 1998).

A háború után új, nem értékelő, több irányú gyűjtésből származó idegen szavak szótára készült Bakos Ferenc szerkesztésében (főmunkatárs: Fábián Pál és Propper László) 1958-ban. Ennek az *Idegen szavak szótárának* jelentek meg egyre bővülő változatai, romániai kiadása stb. 1973-ban jelentősen kibővülve már mint *Idegen szavak és kifejezések szótára* látott napvilágot, s folyamatosan korszerűsödve jelent meg egészen 1996-ig. A legutóbbi kiadás valamivel több mint 32 ezer szócikket tartalmaz. Az *Anyanyelvi könyvespolc* című CD-n elektronikus változata is megtalálható.

Két szótártípus ötvözése

A Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja, A magyar nyelv az informatika korában című alprogramja keretében 1997-ben elindított feladatok sorában szerepelt a különféle tudományterületek új szókészletének magyarítása. Az MTA (Ritoók Zsigmond és Fábián Pál vezetésével) és az Akadémiai Kiadó (Tóth Etelka vezetésével) 1999. január és június között létrehozott egy 30 ezer szót tartalmazó *Idegen szavak jegyzéke* című adattárat. Ezt az 58 szakterületre bontott szójegyzéket az Akadémia osztályai illetékességük szerint kapták meg lektorálásra és véleményezésre (1. táblázat).

A feladat összetettsége és sokféle értelmezhetősége (a fő cél az idegen szavak jelentésének a megadása-e, vagy a magyarítás), valamint a rendelkezésre álló rövid határidő miatt az MTA szakértőinek véleménye meglehetősen megoszlott a szójegyzék tartalmát illetően. Véleményünk szerint azonban a szójegyzék kiváltotta viták sokkal inkább azt bizonyítják, hogy jelenleg a szótárak sem a terminológia, sem a nomenklatúra tekintetében nincsenek összhangban a szaktudományokban végbement fejlődéssel, a valós helyzettel.

MTA-osztályok, szakterületek/szavak

I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya			
Filmművészet	167		
Irodalom	589		
Néprajz	216		
Nyelv	933		
Színház	291		
Zeneművészet	911		
Köznyelv	5715		
Játékok	355		
Sport	1456		
Tudományos	735		
Összesen	11 368		
II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya			
Címertan	28		
Filozófia	452		
Művészet	770		
Oktatás	274		
Pszichológia	381		
Régészet	41		
Történelem	897		
Vallás	906		
Összesen	3749		
III. Matematikai Tudományok Osztálya			
Matematika	391		
IV. Agrártudományok Osztálya			
Állatorvos	16		
Halászat	83		
Mezőgazdaság	361		
Vadászat	234		
Összesen	694		
V. Orvosi Tudományok Osztálya			
Orvostudomány	2401		
VI. Műszaki Tudományok Osztálya			
Elektronika	76		
Építészet	367		
Fényképészet	174		
Gépkocsi	92		
Hajózás	72		
Informatika	369		
Ipar	157		
Kohászat	101		
Közlekedés	142		
Műszaki szó	698		
Nyomdászat	221		
Távközlés	44		
Textilipar	311		
Villamosságtan	228		
Vízérőtan	58		
Összesen	3 110		
VII. Kémiai Tudományok Osztálya			
Vegyészet	1 529		
VIII. Biológiai Tudományok Osztálya			
Állattan	399		
Biológia	1 101		
Környezetvédelem	64		
Növénytan	262		
Összesen	1 826		
IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya			
Gazdaság	1 105		
Jogtudomány	609		
Katonaság	778		
Pénzügyek	274		
Politika	488		
Összesen	3 254		
X. Földtudományok Osztálya			
Ásványtan	151		
Bányászat	25		
Földrajz	396		
Geológia	338		
Meteorológia	106		
Összesen	1 016		
XI. Fizikai Tudományok Osztálya			
Csillagászat	290		
Fizika	715		
Repülés	92		
Űrrepülés	128		
Összesen	1 225		
Mindösszesen	30 563		

A feladat bonyolultságát mutatta az a tény is, hogy az egynél több szakértőnek kiadott listák ellentmondásos megoldásokat tartalmaztak ugyanazon szóra, szóanyagra vonatkozóan is. Viszont meglepően kevés volt az új szó felvételére tett javaslat, bár nemegyszer szerepeltek olyan megjegyzések, hogy hiányzik a jegyzékből a szaktudomány fejlődését igazoló modern szóanyag. Több szakbizottság jelezte azt is, hogy kiemelt feladatának tartja a jövőben szakértői munkacsoport létrehozását a szakszavak magyar elnevezésének kialakítására. Ezekkel az észrevételekkel egyetértve, célunk nemcsak a regisztrálás, hanem a szóhasználatnak és az írásmódoknak az anyanyelvi használat, a normativitás érdekében való befolyásolása is.

A terjedelmes szószedet tehát elkészült, és hasznosításra várt. 2000-től a program új vezetője Balázs Géza lett, aki fölvetette, hogy érdemes lenne az amúgy is korszerűsítendő idegen szavak és kifejezések szótártípust ötvözni a szakmai fogalmakat magyarító szótárral, s ez a szótártípus egy korszerű szemléletű, akadémiai igényű idegen szavak szótárát jelentené.

Az idegen szavak szótára ugyanis az egyik legnépszerűbb családi szótártípus, az emberek szívesen vásárolják, mert szeretnék ismerni az őket körülvevő idegen szavak értelmét. Szómagyarító szótárt azonban csak a nyelv iránt nagyon elkötelezettek vásárolnak. Igen szerencsés kapcsolat lenne, ha a megújuló idegen szavak szótárában kapna helyet – a magyarázat után – a szómagyarítás. Így akaratlanul is a magyaros formák használatára ösztönöznék a szótárforgatókat.

Ebben a munkában fontos szerep hárulna az MTA Magyar Nyelvi Bizottságára, az egyetlen olyan akadémiai bizottságra, amelynek tagjai között ott vannak az akadémiai osztályok képviselői is. A terv szerint a szótárt a főszerkesztők irányításával betűszerkesztők készítenék. A munkát egy szaklektori testület segítené, amelynek tagjai már a kezdeti munkába bekapcsolódnának, és hozzájárulnának az anyag kiegészítéséhez is. E szakmai testület megalakításához van nélkülözhetetlen szükség a Magyar Nyelvi Bizottságra. A későbbiek során egy önálló szómagyarító csoport is alakulna.

Az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Programjának elképzelését az Akadémiai Kiadó is elfogadta. 2000 júniusában megkezdődtek a megbeszélések Szekeres Ágnes, majd Csábi Szilvia szervezésével. A szótár előkészítő munkálataiban (ábécérendben) Balázs Géza, Kulcsár Zsuzsa és Tóth Etelka vett részt. A szótár tervéről, a folyamatban lévő munkálatokról 2000. november 27-én Balázs Géza tájékoztatta az MTA Magyar Nyelvi Bizottságát. Az ülésen megjelent Bucsi Szabó Zsolt, az Akadémiai Kiadó igazgatója, aki kérte a tudományágak képviselőit, valamint a bizottságot, hogy álljon az ügy mellé, amely az Akadémia és a kiadó közös vállalkozása.

A tovább folyó előkészítő szerkesztői munkálatok során kirajzolódott a szótár teljes – az eddigi idegen szavak szótárát meghaladó – elképzelése.

A Magyar Nyelvi Bizottságban a következő szempontok vetődtek föl a vita során:

- Milyen mértékben kapnak szerepet az idegen tulajdonnevek?
- Milyen mértékben kapnak szerepet az elavult szavak?
- Ki a megcélzott közönség? (Legalább érettségizett polgár.)
- Mi legyen a címe?
- Mennyiben tartalmaz származékokat? (Pl. *jogging* – *joggingol.*)
- A kerülendő kifejezések kapnak-e valamilyen minősítést? (Pl. csillagot.)
- A CD-megjelenés különösen fontos.
- Tükrözni fogja-e az idegen szavak szinonimikáját?
- Milyen viszonya lesz a szótárnak más szakmai szótárakhoz? (*Nagylexikon, Orvosi szótár, számítástechnikai szótárak* stb.)
- Mennyire veszi figyelembe a szótár a már létező szabványokat? (Pl. az Igazságügyi Minisztériumban most létrejött magyar EU-terminológiát.)

Sajnálatos, hogy 2001 tavaszán a munkálatokat a kiadó – bizonytalan időre, de legalább két évre – leállította, és felbontotta a szótár munkálatait továbbá egymillió forinttal támogató MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Programjával a szerződést.

Ezek után úgy határoztunk, hogy az eddig összegyűlt anyagot, valamint az új szerkesztési elképzeléseket egyberendezzük, hogy a szótár előli akadályok elhárulásakor a munka azonnal folytatható és befejezhető legyen.

A jelen pillanatban meglévő összegyűjtött és rendszerezett anyag, valamint a tanulmány az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Programjának, valamint a szerzőknek a tulajdonát képezi.

A tervezett szótár leírása

A szótár nem a közismert Bakos-féle szótár átdolgozása, kibővítése, hanem egy új, eddig még nem létező, akadémiai szintű számbavétele a mai magyar nyelv idegen eredetű elemeinek, valamint a legfontosabb szavak, kifejezések magyarítására, magyaros használatára tett javaslat. Ennek alapja az MTA tulajdonát képező *Idegen szavak jegyzéke*.

Címjavaslatok:

- Idegen szavak és kifejezések szótára;
- Idegen szavak és kifejezések értelmező és magyarító szótára;
- Nemzetközi szavak és kifejezések szótára.

Szerkesztési elvek:

1. Cél: figyelembe véve az általános művelődési, ismeretterjesztési és magyarítási szempontokat, minél teljesebb képet adva sorakoztatjuk fel a mai magyar nyelvben napjainkban is idegen szónak tartott, a nyelvhasználat és a művelődéstörténet szempontjából fontos és széles körben elterjedt elemeket (szavakat és szókapcsolatokat).

2. Címszavak:

a) A szerkesztés során a szaktudományi érdekeket tartjuk az egyik legfontosabb szempontnak. Az egyes tudományágak (legújabb) terminológiájának (köznyelvvel érintkező elemeinek) minél teljesebb körű bemutatására törekszünk.

b) A köznyelvi elemek esetén a nyelvhasználat, a szó fontossága, gyakorisága legyen döntő.

c) Az idegen szó helyett ajánljunk magyar megfelelőt (szinonimákat is!), ha lehet, de ha egy szót nem kívánatos magyarítani, mert már beépült szókészletünkbe, azt röviden és szakmailag pontosan kell értelmezni.

d) A címszómagyarázatok ne legyenek hosszúak, nem értelmező vagy szakszótár készül. Szaktudományi szempontból azonban a szócikknek kifogástalannak kell lennie.

e) Vegyük fel a stilisztikai, szóhasználati kötöttségeket mutató elemeket is.

f) Szerepeltessük:

- a szóképzés bázisául szereplő idegen szavakat (alapelv: a tő vagy az egyszerűbb képzett alak legyen a címszó; a képzett vagy továbbképzett alak akkor lesz csak címszó, ha a szó jelentésbővülése miatt indokolt a felvétele; szükségesek az azonos tőből képzett új, többnyire szakmai jelentésű szavak is), pl. *struktúra, strukturalizmus* (mert szakszó); *lokalizál, manőver, litográfia, litográfus, konzul, konzulátus; kipakol,*
- a sajátos magyar fejlődést mutató elemeket, pl. *maskara,*
- a magyar származékszót, ha az alapjelentésen túl új jelentésmozzanatot is tartalmaz, pl. *dzsoggingol,*
- a szóösszetételeket vagy szókapcsolatokat, ha az alapszóhoz képest azok az összetétel vagy a szókapcsolat részeként honosodtak meg a magyar nyelvben, pl. *nettóregisztertonna, nettó kassza,*
- az idegen elő- vagy utótagokat (és képzőket), ha azok összetételek (képzett szavak) gyakori elemeiként jelennek meg, pl. *anti-, helio-, sub-, szub-; -otikus, -ózis, -izmus, -íció,*
- a rövidítéseket (vegyjelek, mértékegységek, mozaikszók), ha azok az általános szempontok miatt fontosak, azaz kötődnek a mai gazdasági-politikai környezethez, pl. *ca (cirka), BUX, UNESCO, WHO, GDP,*
- a régies alakokat akkor, ha azok a mai nyelvhasználat szempontjából még fontosak, pl. *nüanszíroz, Ödipusz,*
- az élő, beszélt nyelvben gyakran előforduló (többelemű) kifejezéseket, szólásokat, szállóigéket (a válogatásnál lásd a műveltségi-művelődési kritériumokat), pl. *expressis verbis; carpe diem; alea iacta est; lupus in fabula; historia est magistra vitae,*
- a történeti földrajzi elnevezéseket: pl. *Hellász, Albion, Alba Iulia, Strigonium,*

- a mitológiai elnevezések közül a csoportot jelölőket többes számú címszóként, pl.: *párkák, Gorgók, múzsák*.
- g) Ne szerepeltessünk:
- szócsaládokat, továbbképzett, illetve magyar képzőkkel ellátott szavakat, hacsak a nyelvhasználat, illetve a szó jelentésének bővülése ezt nem indokolja, és a szó (tovább)képzésének bázisa egyébként is szerepel a címszók között, ezért nem kell pl. *strukturál, strukturális, lokalizálás, manőverez, litografál, litografikus, konzuli, konzuláris*,
  - a mai nyelvhasználat szempontjából elavult elemeket, pl. *kopista, student*,
  - ritka, ma keresettnek érzett közmondásokat, pl. *suae quisque fortunae faber est*,
  - csak szűk réteg számára fontos rövidítéseket, mozaikszókat, pl. *PASOK (Panellenien Szocialisztiko Kinimma), SETI (Search for Extra-Terrestrial Intelligence)*,
  - olyan összetételeket, amelyek értelmezése az elő- és utótag jelentése alapján nyilvánvaló (ez vonatkozik a mindkét elemében idegen vagy egyik elemében magyar összetételekre is), pl. *stúdiómagnó, államkapitalizmus, felülreprezentált*,
  - a mai nyelvhasználatban nem élő idegen szavakat és kifejezéseket, pl. *croix* (kereszt), *cupringer* (állásközvetítő), *fuzli* (rossz, bűdös pálinka),
  - meghonosult, általánosan használt idegen eredetű szavakat, főként ha magyar megfelelőjük sincs, pl. *csekk*.
- h) A címszavak írásmódja, utalások a címszavakra
- Ha van meghonosodott magyaros írásmódja a címszónak, akkor indokolt esetben az eredeti alak a magyaros formában írott címszó írásváltozataként jelenik meg (pl. *szilencium* lat. *silentium*; *szósz* fr. *sauce*; *krepdesin* fr. *crêpe de Chine*). Ha a nyelvhasználat szempontjából fontos az eredeti írásmód szerinti forma, akkor ez szerepeljen önálló címszóként is, utalva a magyarosan írott alakra (*silentium* > *szilencium*; *file* > *fájl*). A szócikk a magyarban meghonosodott formánál van.
  - A (szöveg nélküli) utaló címszók esetén az ésszerűség elvét kövessük! Nem kell például: *stupa* > *sztúpa*; *sauce* > *szósz*. - DE: *stretch* > *sztreccs*.
  - Címszavakra utalhatunk a jelentésmagyarázatban, illetve a jelentésváltozatokon belül is (pl. *monarchia* > *abszolút monarchia*). Az ilyen típusú utalások mindig a jelentésváltozat végén jelennek meg.
- i) Ejtésváltozat
- Követjük az idegen szavak szótárainak azt a szokásos gyakorlatát, hogy ti. magyaros átírással adjuk meg az idegen írású címszavak kiejtését. A fontosabb átadó nyelvek kiejtési szabályait a szótár végén, táblázatos formában közöljük.

3. Szakterületek

Az új gyűjtések között kiemelkedő helyen kell állniuk azoknak a szaktudományoknak, illetve tudományos területeknek, amelyek szorosan érintkeznek a mindennapi élettel (pl. orvostudomány, genetika). A következő területeken rendkívül fontos az új és folyamatos gyűjtés, ezek a területek ugyanis az idegen szavak legfontosabb „csatornái”:

- szórakoztatóipar,
- sport, kikapcsolódás, hobbi,
- motorizáció (autó, utazás),

2. táblázat

Szakterületi besorolás és rövidítés

Rövidítés	Szakterületek
áll.	állattan, állatorvostan
biol.	biológia, genetika, biokémia, élettan
csill.	csillagászat
épít.	építészet
fil.	filozófia
fiz.	fizika, atomfizika
földr.	földrajz
gazd.	gazdaság, pénzügyek
geol.	ásványtan, geológia
hal.	halászat
infor.	informatika, távközlés
irod.	irodalom, irodalomtudomány
jog.	jogi nyelv, jogtudomány
kat.	katonai szó, katonai nyelv
könnyűip.	könnyűipar, textilipar
körny.	környezetvédelem, ökológia
—	köznyelv
közl.	gépkocsi, hajózás, közlekedés, repülés, szállítás
mat.	matematika
média	fényképészet, filmművészet, színházművészet, publicisztika
met.	meteorológia
mezőg.	agrártudomány, mezőgazdaság
műsz.	műszaki szó
műv.	művészet (főleg képző- és iparművészet)

Rövidítés	Szakterületek
nehézip.	bányászat, kohászat
népr.	néprajz
növ.	növénytan
nyelv.	nyelvészet, nyelvtudomány, nyelvtan, nyelvek
nyomd.	nyomdászat
okt.	oktatás(ügy), iskolai élet, nevelés
orv.	orvostudomány
pol.	politika, politikatudomány
pszich.	pszichológia
régész.	régészet
sp.	sport
szórak.	játék, szórakozás, szórakoztatóipar, kártya
tört.	történelem, történettudomány, címerstan
tud.	tudományos neve/nyelvben
űrh.	űrhajózás, űrkutatás, űrrepülés
vad.	vadászat
vall.	vallás
vegy.	vegyészet
vill.	elektronika, villamosságtan
vízügy	vízerőtan, vízerőművek, vízgazdálkodás
zene	zeneművészet

- orvostudomány,
- természetgyógyászat,
- környezetvédelem,
- távközlés, informatika,
- politológia,
- globalizmus, az EU terminológiája.

A szótár címszavainak szakterületi besorolását és a szakterületek rövidítését a 2. táblázat mutatja be.

4. Szerkesztési minta

A 3. táblázatban való szerkesztés alkalmassá teszi az anyagot arra, hogy a nyomtatott kiadáson túl beépíthető legyen bármilyen elektronikus adatbázisba (pl. SGML).

A szerkesztési minta értelmezése

1. oszlop: A címszó sorszáma. Pl. *abszolút*.

Minden címszóhoz tartozik egy sorszám. A sorszámok tizesével növekednek. A sorszámot annyiszor ismételjük meg, ahány jelentésváltozata van a címszónak, ugyanis minden jelentésváltozat új sorban kezdődik.

2. oszlop: Jelentésszótály (szófajiság) sorszáma. Pl. *absztinens*.

Szótári megjelenése: római számokkal (I., II.).

Jelölése a 3. táblázatban: arab számmal, pont nélkül.

A szófajok sorrendisége megegyezik a szófajok szokásos sorrendjével (vö. *Magyar grammatika* [Keszler 2000] szófaji besorolása, pl. I. főnév, II. melléknév). A szófajokat külön nem kell feltüntetni.

3. oszlop: Jelentés, jelentésváltozat sorszáma. Pl. *abszolút*.

Szótári megjelenése: arab számokkal (1., 2.).

Jelölése a 3. táblázatban: arab számmal, pont nélkül.

Üres ez az oszlop akkor, ha a címszóhoz egyetlen jelentés tartozik (pl. *abszolút alkohol*).

1, 2, ... 5 számokat akkor írunk, ha a címszónak több jelentésváltozata van (pl. *abszolút*).

A 0-át (nulla) akkor kell beírni, ha az első jelentésváltozatot valamilyen, a címszó jelentését definiáló szöveg előzi meg, amely a szócikk egészére vonatkozik (pl. *-on*). Természetesen ez a nulla a szótárban nem jelenik meg.

4. oszlop: Címszó

Szótári megjelenése: félkövér.

Jelölése a 3. táblázatban: normál.

A címszó lehet egyszerű szó, összetett szó, szókapcsolat, affixum.

Speciális esetek:

a) homonimák (pl. ex^{-1})

Szótári megjelenése: **ex⁻¹**

Jelölése a 3. táblázatban: a címszót szóköz nélkül követi a normál alakban írt arab szám (ex-1).

				Címzó	Eítés-változat	Átadó nyelv	Stílus/röv/ut	Szakter.	Jelentés/jelentésváltozat	Magyarítás	Egyéb
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
0000010			abnormis » abnormális								
0000020	1		abszolút	lat			tud		teljes, tökéletes		
0000020	2								feltétlen, semmitől sem függő		
0000020	3								korlátlan, egyeduralmi		
0000020	4								nem viszonyított, önmagában tekintett		
0000020	5								minden mástól, külső hatástól függetlenül		
0000030			abszolút alkohol				veg		szinte teljesen vízmentes, tiszta alkohol		
0000040			abszolút igazság				fil		a világot hűen visszatükröző ítélet, amely felé a megismerés halad		
0000050			abszolút monarchia				tört		az uralkodó korlátlan hatalmán alapuló államrendszer		
0000060			abszolút érték				mat		vmely számnak az előjeltől független értéke		
0000070			abszolút szolmizáció				zene		a hangokat hangnembeli szerepüktől függetlenül jelölő szolmizáció		
0000080			abszolút hallás				zene		az a képesség, hogy egy hangot minden külső viszonyítás nélkül meghatározzunk		
0000090			abszolút nullafok				fiz		-273,15 °C		
0000100			abszolút zene				zene		minden nem zenei ihletéstől mentes zene (a programzene ellentéte)		
0000110	1	1	absztinens	lat					önmegtartóztató, az élvezeti cikkek, főleg szeszes italok fogyasztásától tartózkodó személy		
0000110	2	2					tört		a szesztilalom híve		
0000110	2	1							önmegtartóztató		
0000110		2							bornemissza, szeszes italoktól tartózkodó		
0000120			-áció	lat					a magyar -ság, -ség; -ás, -és-hez hasonló elvont jelentésű főnevek képzője (pl. deklaráció)		
0000130			ex-1								

3. táblázat (folytatás)

										Jelentés/jelentésváltozat	Magyarítás	Egyéb
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		
0000140	1	ex-2										
0000140	2											
0000140	3											
0000150			ex-3									
0000160			file \$fajj\$			ut						
0000170			omne vivum ex ovo	... vivum eksz óvó								
0000180			omnia ad maiorem Dei gloriam \$O.A.M.D.G.\$	majórem dei glóriám	lat	röv	vall	mindent Isten nagyobb dicsőségére				
0000190	0	-on			gör			főnévképző				
0000190	1						veg	a gázok nevében (pl. <i>neon</i>)				
0000190	2						veg	a ketonok nevében (pl. <i>acetone</i>)				
0000190	3						fiz	az elemi részecskék nevében (pl. <i>proton</i>)				
0000200		one step		vansztep	ang		zene	a húszas években divatos, gyors társasági tánc, a foxtrott őse (a. m. egy lépés)				
0000210		original\$originalis ll.\$				ut						
0000220		théta			gör			#Θ#, #θ# (a görög ábécé 8. betűje)			görög théta	
0000230	1	tunguz			or		népr	több, Közép- és K-Szibériában élő, a mandzsuval rokon altajji nyelvet beszélő nép összefoglaló neve				
0000230	2						-	e népek vmelyikének nyelve				
0000230	3						-	e népekhez tartozó személy				
0000230	4					ut	-	\$sevenki\$				

b) alakváltozatok (pl. *abnormis*»*abnormális*)

Szótári megjelenése: **abnormis, abnormális.**

Jelölése a 3. táblázatban: az alakváltozatok közé tett két vesszővel, szóköz nélkül (*abnormis*»*abnormális*).

c) egyéb szótári kapcsoló elemet (pl. *és, vagy*) tartalmazó címszó esetén a kapcsolót dőlten kell írni (pl. *abnormis és abnormális*).

Emellett szükség esetén a „címszó” oszlopba kell beírni dollárjelek (\$) között a **címszó rövidítését**. Ebben az esetben a 7. oszlopba a „röv.” kapcsolót kell beírni. Pl.: a 4. oszlopba: *omnia ad maiorem Dei gloriam* \$O.A.M.D.G.\$. A 7. oszlopba: *röv.*

Ide kell írni dollárjelek (\$) között azt a címszót is, amelyre utalunk (pl. *file*, *originál*). Ebben az esetben a 7. oszlopban „*ut.*” kapcsolót kell beírni. Pl.: a 4. oszlopba: *file \$fájl\$*. A 7. oszlopba: *ut.* Ilyenkor az utalás a szótárban a címszó után jelenik meg: **file > fájl.**

5. oszlop: Ejtésváltozat

Szótári megjelenése: szögletes zárójelben normál betűkkel.

Jelölése a táblázatban: normál betűkkel zárójel nélkül.

Ejtésváltozata csak címszónak lehet.

Speciális esetek:

a) Ha csak a címszó egyik részének adjuk meg az ejtésváltozatát, akkor a kimaradó részt három pont jelöli. Pl. **omne vivum ex ovo** [... *vivum* *eksz óvó*].

A három pont szóközzel kapcsolódik az ejtésváltozathoz.

b) Ha a címszónak kétféle ejtése van, akkor az ejtésváltozatokat két, szóköz nélkül kapcsolódó vessző választja el egymástól. A közmagyar ejtésnek megfelelő változat áll az első helyen.

6. oszlop: Átadó nyelv

Szótári megjelenése: dőlt (ponttal a végén).

Jelölése a 3. táblázatban: normál betűkkel a megadott rövidítéseknek megfelelően.

Szerkezeti megjelenése:

a) *lat*

b) *lat el*

c) *fr-lat*

d) *gör>ném.*

e) *ang(gör)*

f) *lat + gör*

7. oszlop: Stílus/rövidítés/utalás

Szótári megjelenése: dőlt (ponttal a végén).

Jelölése a 3. táblázatban: normál betűkkel a megadott rövidítéseknek megfelelően.

Szerkezeti megjelenése:

a) tréf

b) rég, biz

Kettőnél több minősítés ne legyen!

Használata:

a) Ha a stílusminősítés a szócikk egészére vonatkozik, akkor a minősítés a címszóval azonos sorban, egyszer jelenik meg. A többi jelentésváltozat mellé nem kerül semmi.

b) Ha a stílusminősítés az egyes jelentésváltozatoknál más és más, akkor a minősítést a jelentésváltozat megfelelő sorába írjuk be. Ha valamelyik jelentésváltozatnak nincs saját minősítése, akkor oda kiskötőjelet kell írni.

c) Ha csak az első jelentésváltozatoknak van saját minősítése, és a többinek nincs, akkor az első jelentésváltozat sorába írjuk a megfelelő minősítést, és az összes többit kiskötőjellel kihúzzuk.

d) Ha egy jelentésváltozatnak két stílusminősítés van, akkor ezeket vesszővel választjuk el egymástól.

Mivel a rövidítés fix szerkezeteket jelent, ide tesszük ki a „röv” szótári kapcsolóelemet is, amely a címszóként szereplő rövidítés vagy mozaikszó feloldását, illetve magának a rövidítésnek vagy mozaikszónak a megjelenését mutatja.

8. oszlop: Szakterület

Szótári megjelenése: dőlt (ponttal a végén).

Jelölése a 3. táblázatban: normál betűkkel a megadott rövidítéseknek megfelelően.

Szerkezeti megjelenés:

a) ..., ker

b) inf, műsz

Kettőnél több szakterületi besorolás ne legyen!

Használata:

a) Ha a szakterületi besorolás a szócikk egészére vonatkozik, akkor a besorolás a címszóval azonos sorban, egyszer jelenik meg. A többi jelentésváltozat mellé nem kerül semmi.

b) Ha a szakterületi besorolás az egyes jelentésváltozatoknál más és más, akkor a besorolást a jelentésváltozat megfelelő sorába írjuk be. Ha valamelyik jelentésváltozatnak nincs saját besorolása, akkor oda kiskötőjelet kell írni.

c) Ha csak az első jelentésváltozatoknak van saját besorolása, és a többinek nincs, akkor az első jelentésváltozat sorába írjuk a megfelelő besorolást, és az összes többit kiskötőjellel kihúzzuk.

d) Ha egy jelentésváltozatoknak két szakterületi besorolása van, akkor ezeket vesszővel választjuk el egymástól.

9. oszlop: Jelentés/jelentésváltozat

Szótári megjelenése: normál és dőlt.

Jelölése a 3. táblázatban: a jelentés/jelentésváltozat és a szótári közzérvidítések normál betűkkel, az egyéb metanyelvi elemek dőlten. Pl.: -áció.

Azok a szótári közzéadások, amelyek nem részei a címszó jelentésének, zárójelben szerepelnek: „(pl. *deklaráció*)”; „(a. m. egy lépés)”.

Ugyanebbe az oszlopba írjuk be dollárjelek (\$) közé azt a szót, amelyre utalunk. Ilyenkor a megfelelő jelentésváltozathoz a 7. oszlopba feltétlenül be kell írni az „ut” kapcsolót. Pl. *tunguz* 4. jelentés. Ennek szótári megjelenése: **4. > evenki**. Ha a jelentésváltozat szöveget is tartalmaz, akkor az utalást a szöveg után kell írni.

10. oszlop: Magyarítás

Szótári megjelenése: valamilyen figyelemfelhívó jellel ellátva.

Jelölése a 3. táblázatban: normál betűkkel.

11. oszlop: Egyéb

Üzenetre szolgáló oszlop.

Ide kell írni szövegesen azt is, ha a szócikk valamelyik eleme idegen betűt tartalmaz. Ilyenkor a szócikkben bárhol megjelenő idegen betűt kettős kereszt (#) közé kell írni, pl. **théta**.

5. Ütemterv (4–5. táblázat).

4. táblázat

Munkafázisok	Munkatársak	Idő (hét)
1. ELŐKÉSZÍTÉS		Össz.: 3
1.1. Szerkesztési alapelvek kidolgozása.	Főszerkesztők	
1.2. Szakterületek és arányuk meghatározása.	Főszerkesztők	
1.3. A szakterületi rövidítések meghatározása.	Főszerkesztők	
1.4. A szótár szócikkszerkezetének meghatározása.	Főszerkesztők, informatikus	
1.5. SGML-rendszer előkészítése.	Informatikus, kiadó	
1.6. Szerkesztők és lektorok szakmai feladatainak leírása.	Főszerkesztők, kiadó	
1.7. A szerkesztők és a lektorok felkészítése a szerkesztési és a számítógépes munkára.	Főszerkesztők, informatikus, kiadó	
2. SZERKESZTÉS		Össz.: 24
2.1. Összerendezés: a szakterületekre bontott, idegen szavak jegyzéke munkacímű akadémiai anyag összesítése és ábécébe rendezése (A–Zs) táblázatos formában. A táblázat szerkezetével a szótár szócikkszerkezetével egyezik.	Informatikus	2
2.2. Szócikkek írása, új címszavak felvétele. A lektori ajánlások bevezetése.	Szerkesztők, főszerkesztők	22
2.3. Szaklektorálás	MTA (11oszt./1 fő)	10
2.4. A lektoroktól visszaérkezett, szakterületekre bontott anyag összesítése, ábécébe rendezése és befűzése a szerkesztőknél levő anyagba.	Informatikus	4
2.5. SGML-próbák	Informatikus, kiadó	4
3. ELLENŐRZÉSEK, MAGYARÍTÁS		Össz.: 4
3.1. Egyéb ellenőrzések (utalások, rövidítések stb.)	Főszerkesztők, informatikus	3

Munkafázisok	Munkatársak	Idő (hét)
3.2. Etimológia, ejtésváltozat, helyesírás ellenőrzése	Főszerkesztők, felkért munkatársak, informatikus	3
3.3. Magyarító bizottság: magyarítás	Magyarító bizottság	3
3.4. A magyarító bizottság javaslatainak visszavezetése	Főszerkesztők, informatikus	1
3.5. A Magyar Nyelvi Bizottság jóváhagyása	Főszerkesztők	
4. A SZERKESZTÉS VÉGLEGESÍTÉSE	Főszerkesztők	Össz.: 4
5. KONVERZIÓ /WORD → SGML	Informatikus, kiadó	Össz.: 4
6. TÖRDELÉS	Kiadó	Össz.: 1
7. KORREKTÚRA, JAVÍTÁSOK VISSZAVEZETÉSE	Szerkesztők	Össz.: 2
8. FŐSZERKESZTŐI KORREKTÚRA, JAVÍTÁSOK VISSZAVEZETÉSE	Főszerkesztők	Össz.: 4
9. IMPRIMATÚRA	Kiadó	Össz.: 1
10. LEVILÁGÍTÁS	Kiadó	Össz.: 1
11. NYOMDA	Kiadó	Össz.: 4
ÖSSZESEN:		52 hét

5. táblázat

	Munkatársak	Főszerkesztők	Szerkesztők	Informatikus	MTA	Magyarító bizottság	Felkért munkatársak	Kiadó
Munkafázisok	Hetek száma							
Előkészítés	01	1.1.–1.3.						
	02	1.4.		1.4.–1.5.				1.5.
	03	1.6.–1.7.		1.7.				1.6.–1.7.
Szerkesztés	04			2.1.				
	05			2.1.				
	06	2.2.	2.2.		2.3.			
	07	2.2.	2.2.	2.5.	2.3.			2.5.
	08	2.2.	2.2.		2.3.			
	09	2.2.	2.2.	2.4.	2.3.			
	10	2.2.	2.2.		2.3.			
	11	2.2.	2.2.	2.5.	2.3.			2.5.
	12	2.2.	2.2.		2.3.			
	13	2.2.	2.2.	2.4.	2.3.			
	14	2.2.	2.2.		2.3.			
	15	2.2.	2.2.	2.4.	2.3.			
	16	2.2.	2.2.	2.4.				
	17	2.2.	2.2.					
	18	2.2.	2.2.					
	19	2.2.	2.2.	2.5.				2.5.

	Munka- társak	Főszer- kesztők	Szerkesz- tők	Informa- tikus	MTA	Magyarító bizottság	Felkért munka- társak	Kiadó
	20	2.2.	2.2.					
	21	2.2.	2.2.					
	22	2.2.	2.2.					
	23	2.2.	2.2.	2.5				2.5
	24	2.2.	2.2.					
	25	2.2.	2.2.					
	26	2.2.	2.2.					
	27	2.2.	2.2.					
Ellenőrzés, magyarítás	28	3.1.–3.2.		3.1.–3.2.		3.3.	3.2.	
	29	3.1.–3.2.		3.1.–3.2.		3.3.	3.2.	
	30	3.1.–3.2.		3.1.–3.2.		3.3.	3.2.	
	31	3.4.–3.5.		3.4.				
Véglegesítés	32	4.						
	33	4.						
	34	4.						
	35	4.						
Konverzió	36			5.				5.
	37			5.				5.
	38			5.				5.
	39			5.				5.
Tördelés	40							6.
Szerkesztői korrektúra	41		7.					
	42		7.					
Főszerkesztői korrektúra	43	8.						
	44	8.						
	45	8.						
	46	8.						
Imprimatúra, levilágítás, nyomda	47							9.
	48							10.
	49							11.
	50							11.
	51							11.
	52							11.

Eredmények és kitekintés

Az eredmény egy körülbelül 40 ezer címszót tartalmazó szótár és egy olyan adatbázis, amely minden további munkának is alapja.

A mostani gyűjtés nem egyetlen szótárra összpontosít. Az idegen szavak témaköre jellemzően az a nyelvi anyag, amely szüntelenül változik, módosul, napról napra érkeznek újabb és újabb szavak, kifejezések. Központi – számítógépes – adatbázisban meg kell szervezni a folyamatosan megjelenő idegen szavak gyűjtését, dokumentálását, használati leírását, esetleges magyarítását. Ezt csak rendszeres és tudományosan ellenőrzött tevékenységként lehet elképzelni.

Az adatbázisban megjelenő anyagot kellő ellenőrzés, normativizálás után könnyen elérhető közkinccsé kell tenni:

- rendszeresen frissített számítógépes adattárban,
- újabb és újabb idegen szavak szótárában.

A káldeai régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvű kommunikációjában

A magyar nyelv terjesztése

A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában

Ha a nyelv jövőjét nem csupán valamely prófécia kinyilatkoztatásával latolgatjuk, hanem a folyamatok ismeretében szándékunkban áll befolyásolni is, mindenekelőtt a nyelv beszélőire, beszélő közösségeire kell figyelemmel lennünk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem a nyelvi emlékek reliktumyszerű, muzeális mentésére vagy őrzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgoznunk, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében. Ez a cél esélyben és esélytelenségben, védettségben és veszélyeztetettségben mást jelent a Kárpát-medencei nyelvhatáron kívül, a nagyvilágban szétszórtan élő mintegy 1,1 millió magyarnak (a magyarság 7,8%-ának), mást a mai és a történelmi országhatár között élő 2,7 milliónyi, külső régióbeli magyarságnak és mást a Magyarországon élőknek.¹ A külső és a középső körben mások a nyelv és az identitás megtartásának motivációi és feltételei abban a vonatkozásban is, hogy a távolabbi diaszpórákban érzékelhetően több nehézségbe ütközik a nyelv generációs áthagyományozása és használata, mint a Kárpát-medencében, tovább él viszont és folyamatosan újraéleszthető a nyelv ismerete nélkül is a magyar származás, a magyar identitás tudata. Erre a külső régiókban ritkán van példa, ott inkább a nyelvvesztésen átment személyek neofita önigazolása a jellemző az új identitásban (l. például a csángó származású katolikus papok magatartását saját közösségeikben). A továbbiakban a címbeli „határon túl” kiegészül a „nyelvhatáron (és a történelmi országhatáron) belül” megszorítással, mivel alábbi vázlatos kifejtésemben a Kárpát-medencei külső magyar nyelvi régiók sajátos helyzetének jelzésére szorítokozom.²

1 Az adatokra nézve l. Kocsis K. – Kocsis-Hodosi E.: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Geographical Research Institute – Minority Studies Programme, Budapest, 1998, 15–38.

2 A tanulmányban külön hivatkozás nélkül építettem az elmúlt években publikált néhány dolgozatomra, mindenekelőtt a következőkre: Ezredfordulós esélyek és veszélyek anyanyelvünk használatában. *Nyelvünk és Kultúránk*, 2000, 110, 106–110.; Státus, presztízs, attitűd és kisebbségi

Helyzetek és folyamatok

Az egész régióknak és az utódállamoknak általánosan, magyar szempontból különösen *kedvezőtlen 20. századbeli népmozgalmi folyamatait*, amelyekkel a nyelvi folyamatok szorosan összefüggnek, és *mai demográfiai helyzetét* jól dokumentálja az idevonatkozó szakirodalom: a migrációs és természetes apadást, a népesség elöregedését, a nyelvhatár szűkülését és a magyar közösségek szórványosodását, a korábbi felekezeti arányok szintén kedvezőtlen változását, a gazdasági jellegű tévesztést (marginalizálódást), az iskolázottsági szint csökkenését stb.³ Statisztikailag kevésbé ragadható meg, térbeli kiterjedtségében és arányaiban mégis kimutatható a magyar népesség folyamatos nyelvcsereje, asszimilációja és az is, hogy az elvándorlás sem csupán gazdasági érdekből történik, hanem az intolerancia, a „megfélemlített anyanyelvhasználat” légköre miatt. Mind a helyi, mind a nagy régiók közösségeiben az apadás és a szétszóródás következményeként számolni kell a beszélők olyan kritikus szintre csökkenő „tömegével” és arányával, amely kilátástalanná teszi a nyelvmegtartást, tárgyaltanná az igényes nyelvi kultúra óhaját.

A *földrajzi elhelyezkedés* tekintetében még ebben a külső körben is kedvező, hogy a magyar többségű kisebbségi régiók az erdélyi Székelyföld kivételével közvetlenül a magyar országhatár mentén húzódnak. A mindennapi nyelvhasználat számára kedvező körülmény, ha az illető közösség számszerű többséget alkot az illető településen, ill. az adott, kisebb vagy nagyobb régióban. Ebből a szempontból a szlovákiai magyaroknak 77%-a, a kárpátaljaiak 72%-a, az erdélyiek 57%-a, a vajdaságiak 56%-a él ilyen kedvező helyzetben.⁴ Szlovákiában az állam önállósulása következtében országosan is megnőtt a

---

nyelvváltozatok értékelése. In Hoffmann I. – Juhász D. – Péntek J. (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvészet*. Debrecen–Jyvaszkya, 2002, 311–316.; A nyelvi állomány tervezése a külső régiókban. *Nyelvük és Kultúránk*, 2002, 120, 2. 22–29.; A kisebbségi magyar nyelv helyzete, állapota és esélyei. *Nyelvünk és Kultúránk*, 2002, 124, 6. 7–13.

3 A Kárpát-medence egészére l. Kocsis K.: Társadalom és gazdaság napjainkban a Kárpát-medencében. In Bulla B. – Mendöl T.: *A Kárpát-medence földrajza*. Lucidus Kiadó, Budapest, 1999, 339–378.; a kisebbségi régiókra: Kocsis K. – Kocsis-Hodosi E.: i. m.; az egyes régiókra pedig Csernicskó I.: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998.; Göncz L.: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék, 1999.; Lanstyák I.: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony, 2000.; Péntek J.: *A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999.

4 L. erre nézve Lanstyák I.: i. m. 51.

magyarok aránya. Közigazgatásilag a régió nagysága miatt legnagyobb a szórtsága az erdélyi magyarságnak. Romániában egyébként a magyar anyanyelvűek 1992. évi 7,1%-os országos aránya, amely a legfontosabb hivatkozási alap a nyelvi jogok elismerésében vagy elutasításában, az erdélyi valóságban ennél jóval többet, 21%-ot jelent.

A falu és a város más és más feltételeit nyújtja a nyelvhasználatnak, a nyelv megtartásának és az anyanyelvű művelődésnek. Minden jel arra mutat, hogy a városi, nagyvárosi szétszórtság az asszimilációnak kedvez, ugyanakkor a város a maga intézményeivel előnyt jelenthet az iskolázottságban, az anyanyelv intézményes használatában, jobban megfelelhet a modernizáció kihívásainak. De mint éppen a 2002. évi romániai népszámlálási adatok mutatják, a városi magyar népesség fogyása egy évtizedes időszakban kétszerese, háromszorosa a falusi népességének. A régiók ebben a tekintetben is különböznek egymástól: Kárpátalja és a Felvidék magyarsága többségében falun él, az erdélyiek és a vajdaságiak többségükben városiak.

Valamely *vallási felekezethez* való tartozás tudvalévőleg akkor tekinthető kedvezőnek a nyelvmegtartás szempontjából is, ha az különbözik a többség felekezeti hovatartozásától, és ha az illető egyház a hitélet gyakorlásában fontos szerepet tulajdonít az anyanyelv használatának, és meg is teremti ennek feltételeit. Ebben a tekintetben Erdélyben van határozottabb megoszlás a többségiek görögkeleti vallása és a magyar kisebbségiek protestáns, ill. római katolikus volta között. A szórványok kétnyelvűségében és folyamatos asszimilációjában azonban a protestáns egyházaknak a nyelvvel kapcsolatos döntései nem mindig egyértelműek és következetesek. A gyakorlatban a kétnyelvűség megjelenik a templomi liturgiában, és nem ritka a fiatalok román nyelvű vallásoktatása és konfirmációja sem. Ez a kompromisszum az egyház védekező stratégiájához tartozik, amely az etnikus jelleg feladásával megpróbálja megőrizni azokat a híveket is, akik nyelvet váltottak. Kétségtelen, hogy az általánosabb nyelvstratégia keretében *különleges jelentősége volna az egyházak saját nyelvi stratégiájának, határozottabb elvi álláspontjának*. Ez is a halaszthatatlan feladatok közé tartozik. A moldvai magyarok helyzete pedig azt bizonyítja, hogy a római katolikus egyház általánosabb anyanyelvbátorító gyakorlata ellenére és annak ellenére, hogy tagadhatatlan a helyi népi közösségekhez való kötődése, vannak különleges helyzetek (és nem csak Romániában), amikor világegyházként éppen az erőszakos asszimilációban játszik szerepet. Érdemes arra is figyelemmel lenni, hogy mind protestáns, mind katolikus közösségekben előfordul, hogy az egész közösségre kiterjedő nyelvcserét követően a magyar nyelv ritualizált szövegek reliktumnyelveként szakralizálódik: mindennapi nyelvként átadja helyét a románnak, szakrális használatban viszont megőrződik. A nyelvi tervezésben ez kiindulópontja lehet a *nyelvrehabilitációnak, nyelv-élesztésnek*.

A magyar nyelv státusa és a státustervezés

A környező országokban a magyar nyelv mindenütt *alárendelt jogi státusban* van: Szlovéniát kivéve sehol nem egyenrangú a domináns csoport nyelvével (Szlovéniában is csak regionálisan érvényes a „hivatalos” státusa). Használata emiatt csak szórványos a hivatalos szférában (magyar többségű önkormányzatokban), jelentős mértékben korlátozott nyilvános fórumokon, ill. köztereken, a vizuális környezetben és a munkahelyeken. A korlátozással pedig rendszerint együtt jár a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés is, valamint a stigmatizálás, a megfélemlítés, a megszegyenítés. Ez kisugárzik a magyar nyelv általános külső megítélésére, amelyet inkább az előítéletekre épülő elutasítás jellemez, vagy legalábbis az, hogy nincs különösebb vonzása, noha Kárpátalján és Erdélyben is vannak arra utaló jelek, hogy kedvezően változik a korábbi elutasító magatartás. Ennek a függő, kiszolgáltatott helyzetnek Szlovákiában és Jugoszláviában nagyobb nyomatékot, a többségieknek nagyobb bátorítást ad a hatályos államnyelvtörvény.

A szakirodalomban a jogi státus minősége szempontjából viszonyítási alapnak tekintett Kloss-féle ötfokozatú skálán, amelyen az 1-es fokozat az egyenrangú hivatalos státust jelenti, az 5-ös pedig a teljes tiltást, a magyar az utódállamokban általában a 3-as szinten áll („a kisebbségi nyelvhasználat hatósági engedélyezése különféle módon [...] noha a kisebbségi nyelvnek nincs hivatalos státusa”).⁵ A szlovéniai kétségtelenül 2-es szintű, és vannak olyan változások, amelyek bizonyos nyelvhasználati szinterek vonatkozásában Romániában, Szlovákiában is ilyen irányba mutatnak, a helyi gyakorlatban viszont a 4-es, sőt az 5-ös szint elemei is tovább élnek (pl. a moldvai magyarok anyanyelvűségének elutasításában).

Kétségtelenül kedvező változást jelent az, hogy megvalósultak a feltételei a nyelvhasználattal kapcsolatos jogigények kinyilvánításának és határozott képviselőnek. A kisebbségi közösségeknek a parlamentbe bekerült képviselői a legitimitásuk és politikai mozgásterük révén hangot adnak ezeknek a jogigényeknek. Az ő felelősségük, hogy a többség és a kisebbség politikai harcában akár a nemzetközi fórumok előtt is képviseljék a nyelvhasználati és egyéb kisebbségi jogokat, és hogy érvényt szerezzenek a már törvénybe iktatott jogoknak. Ahol most tartunk, az még mindig csak *de facto* és nem *de jure* kétnyelvűség. Noha a nyelvi jogok köre bővült, még mindig nem éri el azt a szintet, hogy a mai helyzetet hivatalos kétnyelvűségnek lehetne tekinteni. Ezt a kört jelentős mértékben szűkíti a törvények sokféle hiányossági szintje, a

5 Itt, némi árnyalással, Göncz Lajosnak a magyar nyelv jugoszláviai státusára vonatkozó megállapítását általánosítom (Göncz L.: i. m. 74.; Kloss, H.: Types of Multilingual Communities: A Discussion of Ten Variables. In Lieberman, S. [ed.]: *Explorations in Sociolinguistics*. Indiana University, Bloomington, 1967, 7–17.)

jogok reális érvényesítésének sokféle akadálya, a törvényeknek gyakran elmentendő alkalmazás, a helyi ellenkezés és a határozott kettősség abban, hogy mit képviselnek ezek a törvények kifelé, a kedvező nemzetközi megítélés érdekében, és mit a valóságban, a jogalanyok tekintetében.

Ha a nyelvi jogoknak az európai integrációt kísérő nemzetközi kodifikációs folyamatait is figyelembe vesszük, el kell ismernünk, hogy a 20. század végén a Kárpát-medencei magyar közösségek számára jelentős mértékben javultak a nyelvi státustervezés esélyei, kilátásai. Az attitűd, a presztízs és a státus kedvező módosulásában egyaránt szerepe lehet a kedvezménytörvénynek, amely – ha megfelelő formában alkalmazzák – erősítheti a nyelvi kötődést, javíthatja a külső megítélést, lassíthatja vagy meg is állíthatja a nyelvcserehez vezető negatív nyelvi folyamatokat. Az asszimilációs ideológia teljes feladását a többség részéről viszont csak az jelenthetné, ha a többséggel egyenlő szintre emelné a kisebbségi nyelvek státusát, ha az utódállamok lemondanának a nemzetállami elvről és az ebből fakadó egynyelvi redukcionizmusról.

Szimbolikus érték és használati érték, múlt és jelen

A Kárpát-medence egész magyarságára kiterjedő, az 1990-es években végzett szociológiai vizsgálat következtetése szerint a kisebbségi magyarok döntő többsége magyar identitású, identitástudatuk alapvetően nem etnikai, hanem kulturális jellegű: „A nemzeti hovatartozás és identitásvállalás legnagyobb súllyal említett meghatározó tényezőinek az anyanyelv és a család bizonyultak. [...] Az [...] állampolgári keret mint identitást meghatározó tényező kisebbségi körülmények között feltűnően alacsony említést kapott. S a nyelv pedig – nyomatékossítsuk – a legmagasabbat. [...] A nyelv a hétköznapi érintkezés eszköze, az információ és a kultúra hordozója [...] identitást fémjelző szimbólummá válhat.”⁶ A nyelv szempontjából kedvező attitűd kialakulásában, a nyelv szimbolikus felmagasztolásában bizonyára egyaránt szerepe van a 20. századi folyamatos alárendeltségnek és veszélyeztetettségnek, de a történelmi tapasztalatnak és mítosznak is. Védekező és ugyanakkor cselekvő identitás ez, amely mindenképpen alapja lehet az értékmegőrző stratégiának. Ebben a vonatkozásban az egyik stratégiai tennivalót úgy lehetne megjelölni, hogy a közösségek attitűdjében lehetőségek szerint egyensúlyba kellene hozni a nyelv szimbolikus és használati értékét.

Mindenképpen disszonancia van aközött, hogy az erre vonatkozó vizsgálatok szerint az identitásban legfontosabb tényező az anyanyelv, és hogy a

6 Gereben F.: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében.* Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1999, 89–91.

székely nyelvjárás és az erdélyi magyar nyelvváltozat mint „legszebb” változat több évszázados mítosza napjainkban is tovább él, és aközött a szintén ismert tény között, hogy ennek ellenére minden régióban pl. az oktatás nyelveként egyre többen választják a többségi nyelvet (ennek változó és többnyire növekvő aránya általában 25 és 40% között van). Szülők, pedagógusok nyilatkoznak úgy, hogy a magyar jelenti a többletet, a terhet a tanulás-tanítás heti programjában. A helyzet ellentmondásosságának jelzéseként némi iróniával azt lehet mondani, hogy a kisebbségi közösségekben az anyanyelvűség nagyon fontos, maga az anyanyelv már sokkal kevésbé. Az ezzel kapcsolatos feladatok nem egyszerűen a presztízstervezés ismert feladatai, azok egyébként is inkább a kedvezőtlen külső megítélés megváltoztatására irányulnak. Sokkal inkább az anyanyelvű oktatás minősége és eredményessége, az anyanyelv-pedagógia hatékonysága, a nyelvi kultúra egészének színvonala az, amely bizonyíthatná, hogy az anyanyelv nem szent célként, hanem szent eszközként fontos a közösség életében.

Mítosz és valóság, minta és példa

A külső régiók nyelvhasználatáról, nyelvi állapotáról egyöntetű az a megállapítás, hogy archaikusabb, mint a centrumé. Ez az archaikus jelleg értelmezhető elmaradottságként, provincializmusként is, és semmiképpen sem korlátozódik csak a nyelvre. Ezek a közösségek általában tradicionálisabbak, de nem ugyanolyan mértékben: „Hipotetikusán megnevezhetünk egy »nyugati« (konzervatív) polgári stílust (főleg Ausztria); egy »keleti«, tradicionális, befelé (és a közösségekre) építkező, premodern típust (főleg Erdély és Kárpátalja); egy nyitottabb, polgárosuló, közép-európai modellt (főleg Szlovákia és a délszláv térség); valamint az utóbbi típusnak egy meglehetősen *practicista* és *individualista* változatát (Magyarország).”⁷

A múlt azonban nem csupán mítosz, a helyi nyelvi változat fölértékelése pedig szintén nem csupán provinciális nyelvi hiúság. Ez sok esetben tartósabb nyelvi hagyományt, nyelvi értékeket és nyelvi tartalékokat jelent, benne van annak valószínűsége is, hogy valamely regionális változatot kevésbé érintettek a legújabb kori kedvezőtlen változások. A múlt nyelvi értékeire elég egyetlen példát említeni: azt a sok százezer nyelvi és művelődéstörténeti adatot, amelyet az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* eddig megjelent 11 kötete tár elénk, és amellyel ez a régió elfoglalhatja méltó helyét a magyar nyelv és művelődés történetében, a regionális értékekre és tartalékokra pedig elegendő

7 Gereben F.: i. m. 42.

hivatkozni az előbbi művel párhuzamosan megjelenő *A romániai magyar nyelvjárások atlaszára* (hét kötet készült el eddig).

Nem véletlen és nem is indokolatlan, hogy a kisebbségi régiók beszélői és nyelvművelői a nyelvi változók megítélésében gyakrabban hivatkoznak a nyelvi hagyományra és a nyelvjárásokra. Erdélyben például regionális használatban érzékelhető a nyelvhasználat fokozottabb érzelmi telítettsége és képszerűsége, de az anyaországban jól ismert „gügyögő” stílus (pl. a *sali* a *sálata* helyett, a *pari* a *paradicsom* helyett, a *kazi* a *kazetta* helyett stb.) egyelőre még nem terjedt el; noha a Magyarországról hazatérők friss fertőzősként hozzák magukkal, még nem váltak itt is divatossá a társalgási sablonkifejezések (*ez egy dolog!*), a kérdőszós kérdő mondatok divatos „felkapó” intonációja, amelyet a szinkronfilmek is közvetítenek; megőrződtek viszont olyan múlt idejű (összetett) igealakok, amelyek a magyarországi – a központiból közössé váló – köznyelvet gazdagíthatják.

Élő nyelvi értéket és nyelvi mintát hordoz és közvetít minden régióban a szépirodalom nyelve, a színház nyelvhasználata, a hitélet anyanyelvűsége, a standard, valamint a köznyelv közvetítésében pedig egyre nagyobb szerepe és hatása van a magyarság egészét átfogó rádió- és televízióknak. A már több ízben hivatkozott szociológiai vizsgálatnak kiemelt témája volt az olvasás, általában a kultúra és a nyelvhasználat kapcsolata. Ezekre a régiókra is érvényes természetesen az a világjelenség, hogy az olvasás, a könyv iránti igény háttérbe szorult, a színháznak is megváltozott a helyzete, csökkent szerepük az átalakuló világban. Személyes vagy közösségi elszigeteltségben azonban éppen a könyv jelentheti a nyelvvel való bensőséges kapcsolatot, a nyelv gyakorlását, a nyelvi tudás naponkénti felfrissítését. Az sem lehet kétséges, hogy a másodnyelvi dominanciájú kétnyelvű beszélők, ha olvasnak, inkább azon a nyelven olvasnak, amelyet jobban ismernek, és ennek bizonyára befolyása van arra is, hogy milyen nyelvű rádió- és televízióadásokat hallgatnak, néznek. Lényeges viszont az említett empirikus vizsgálatnak az a megállapítása, hogy: „A kisebbségi helyzet az ízlés terén is erősen felértékeli a kulturális tradíciók, a klasszikus irodalmi értékek szerepét. [...] az esztétikailag értékesebb ízléskategóriák aránya – minden régió esetén – szórvány-szituációban magasabb.⁸ Ez a helyzet biztató, hiszen éppen a szórványokban a legfontosabb az a folyamatos nyelvi inspiráció, minta és bátorítás, amelyet a szépirodalom képvisel. Ahhoz azonban, hogy az irodalomnak bármilyen hatása legyen, fontos a nyelvismeret, az írni-olvasni tudás, a nyelvésztés generációs folyamatában azonban ez a feltétel gyakran hiányzik. Fontos az is, és ennek szintén be kell épülnie a nyelvi stratégiába, hogy a *könyvkiadás és a*

8 Gereben F.: i. m. 209–211.

sajtó támogatásában elengedhetetlen feltétel legyen a kiadványok, a könyvek, a sajtótermékek kifogástalan nyelvi gondozása.

Nem hanyagolható el az a szerep sem, amelyet az élő irodalom alkotói az egyes régiókban jelenlétükkel, műveikkel, véleményükkel betöltenek. Az íróknak, költőknek közösségeikben rendszerint nagy tekintélyük van, és általánosnak tekinthető az az írói attitűd is, amely a nyelvre nemcsak úgy tekint mint anyagra, amelyből a vers vagy a prózai mű – Kányádi szavával: mint szobor – kikerekedik, hanem az a közös éltető és megtartó elem is, amelynek folyamatos veszélyeztetettségére leghatásosabban éppen ők figyelmeztetnek. Bármennyire szubjektívnek tűnik is, a nyelv érverését, a nyelvi közösségek belső gondjait az olyan írók rögzítik közvetlenül és pontosan, a szakvizsgálatoknál is pontosabban, mint Sütő András vagy Páskándi Géza. Föltétlenül indokolt volna egy olyan „adattár” létrehozása, amely ezeket a reflexiókat, véleményeket nemcsak mint irodalmi idézeteket tartalmazná, hanem nyelvészetileg, szociolingvisztikailag is értelmezné, a nyelvi tervezésben hasznosítaná őket.

Külön vagy együtt?

Az 1990-es évek elején a legtöbb nyelvésznek az volt a véleménye, hogy a kisebbségi nyelvváltozatok vészesen „szétfejlődtek”, eltávolodtak a magyarországitól, a magyar standardtól. Előbb bizonytalan volt e változatok megnevezése is (a magyar nyelv állami változatai, kétnyelvű anyanyelvváltozat stb.), míg a használatban többnyire a *kisebbségi anyanyelvhasználat* vált általánossá. A vélemények abban különböztek és éleződtek ki, hogy ki milyen mértékűnek ítélte a szétfejlődést, ki mennyire tekintette ezt veszélyesnek vagy éppen végzetesnek a jövő szempontjából, és hogy ki milyen „terápiát” javasolt a továbbiakra nézve. A különfejlődés tényét azért sem lehet tagadni, mert maga a kétnyelvűség és az elszigeteltség már eleve ilyen divergens mozgást eredményez. A terepkutatás azonban azt igazolta, hogy a magyar nyelv egészében megőrizte viszonylagos szerves egységét: „Szerencsére a magyar nyelv állami változatainak szétfejlődése csekély mértékű, a magyar *standard* állami változatai közötti eltérések csak egy-két szakregiszterben számottevőek.”⁹

Ez a helyzet és elsősorban a lehetséges terápia előtérbe hozta a magyar standard, a köznyelv,¹⁰ a nyelvi norma, a nyelvi kodifikáció kérdését. Korábban Lotz János fogalmazta meg, hogy a magyar túlságosan köznyelvközpontú.

9 Lanstyák I.: i. m. 229.

10 A standard és a köznyelv az újabb értelmezés szerint megfeleltethető a korábbi irodalmi nyelv – köznyelv megkülönböztetésnek.

Talán nem véletlen, hogy most inkább a Magyarországon kívül élő nyelvészek érzékelik a standard és a köznyelv szűkösségét, merevségét, szürkességét. Kétségtelen, hogy a 20. század nagy részében a standard és a köznyelv úgy alakult, ezeket a változatokat úgy alakították, hogy maga volt a normatív változat, a központi változat (magyarországi vagy inkább csak budapesti), a kodifikált változat (néha bántóan merev kodifikációval pl. a helyesírásban) és mindezek révén a presztízsváltozat. Majdnem vegytiszta megvalósulásában ez a változat tovább szűkül a média révén, mindenekelőtt a szinkronipar tömegében hatásos termékeiben. Ez a sommásnak (esetleg felszínesnek is) tűnő értékelés felveti többek között annak igényét, hogy a köznyelv a kodifikáció kiterjesztésével egyre inkább közössé váljék. Ezt magam sem kapcsolnám össze a többközpontúság elismerésével vagy elutasításával, azt azonban elengedhetetlennek tartom, hogy – mint ahogy az *Értelmező kéziszótár* új kiadásának előkészítésével történik – a kisebbségi régiók magyar köznyelvi elemei is kerüljenek be a közös köznyelvbe. Egészen egyszerű példákat említve azok közül, amelyek most a szótárba kerülnek: az erdélyi és a szlovákiai standardban is használatos a *blokk, blokklakás* 'tömbház, ill. lakótelepi lakás' jelentésben, az *aragáz, aragázbutélia, aragázkályha* 'propán-bután gáz, gázpallack, ill. az ezzel működő kályha' Erdélyben, ugyanitt a *majó* 'ujjatlan sporting', a *motorina* 'gázolaj, nyersolaj', a *vizgaszesszió* 'vizsgaidőszak', a *jégszekrény* 'hűtőszekrény', az *előadótanár* 'egyetemi docens', az *irodalmi titkár* 'dramaturg', csak nyelvjárási, ill. szűkebb regionális köznyelvi szinten a székyben az *árdéj* 'zöldpaprika', erdélyi köznyelvi szinten a *gogos* 'paradicsompaprika' és a *vinetta* 'padlizsán'. Eredetükben ezek között egyaránt van direkt kölcsönzés, van tükörszó és tükörkifejezés és van jelentéskölcsönzés.

A kodifikáció kiterjesztésével merült fel az a szintén jogos igény, amely az *Értelmező kéziszótár* új kiadásával még nem fog megvalósulni, hogy lényegesen módosuljon a szótárak minősítési rendszere. Nem indokolt pl. az Erdélyben, Kárpátalján és Szlovákiában egyaránt használatos *bufet* 'büfé, falatozó, kocsma' szó *kissé pongyola* elmarasztaló minősítése. Mint ahogy annak sincs alapja, hogy a kéziszótárban a *jösztök* igealakot *bizalmasnak* tekinti a *jöttökhöz* viszonyítva vagy a '(húst) ütögetve puhít' *potyol* igét. Ez utóbbiakat minden korlátozás és minősítés nélkül egyenrangú változatoknak lehet tekinteni, hiszen használatuk csak a nyelvterület nagy régióiban oszlik meg. Hasonlóképpen le lehet mondani a szűkítő vagy éppen elmarasztaló minősítésekről olyan változók esetében, mint *nagyobb valakitől/ nagyobb valakinél, el kell menjen/ el kell mennie* stb.

Vannak jelzések, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy a nyelvi szétfejlődésnek nem csak a nagy régiókat érintő tünetei vannak. Pusztai Ferenc hívta föl a figyelmet arra, hogy a nyelv belső változatai is távolodnak egymástól; a standard és a szubstandard változatok általában, a szaknyelvek és a köznyelv különösképpen: „Az idetartozó nyelvi tények és tendenciák részben a poszt-

modern irányzat (vagy inkább irányzatok) alkotásaiban, részben a szaknyelvek, különösen az informatika, a számítástechnika körében mutatkoznak meg.¹¹ Ez is olyan felismerés, amelynek *ösztönöznie és befolyásolnia kell mind a nyelvi korszerűsítést, mind általában a belső konvergenciát.*

Hiány és leépülés

A friss szociolingvisztikai vizsgálatok azonban nem a kisebbségi változatok vészes szétfejlődését igazolták, hanem a hiányt, a leépülést, a funkcionális térvesztést, a nyelvi rendszer erózióját. Mindez elsősorban annak a következménye, hogy az utódállamokban huzamosan korlátozták a nyelvhasználat fontos szintjeit, a kialakuló, egyre nagyobb teret hódító felcserélő kétnyelvűségben pedig folyamatosan nőtt az államnyelv szerepe, dominanciája. „Ami a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélőkre, sőt magára az általuk használt anyanyelvre nézve valóban veszélyt jelent, az a kisebbségi helyzetből fakadó, sokszor a többségi hatalom nyelvviszaszorító, lingvicista politikája által is gerjesztett nagyfokú *nyelvi hiány*, ill. ennek szélsőséges változata, a nyelvcserehelyzetben jelentkező *nyelvreépülés*.¹² Ez a hiányzó vagy csak töredékesen meglévő szint pedig éppen a közéleti-szakmai szint. A nyelvi hiánnyal kapcsolatos elméleti kérdéseket legárnyaltabban Lanstyák István fejtette ki, és ő fogalmazta meg azt a véleményt is, hogy az állandósult, valamely közösség egészére kiterjedő szaknyelvi hiányok csak tudatos nyelvi tervezéssel orvosolhatók.¹³

Vannak friss felméréseink pl. arra nézve, milyen mértékű az általános iskolai tanulók nyelvi hiánya, lexikális és frazeológiai hiánya erdélyi kétnyelvű környezetben. Székelyföldi szakiskolákban magyar anyanyelvű mérnökstanárok tagadják meg saját szaktárgyaik anyanyelvű oktatását arra hivatkozva, hogy nem ismerik a magyar szaknyelvet. Az egyetemi felvételikén pedig a nyelvi képesség elmaradása a kognitív képességhez viszonyítva éppen a nyelvi hátrányban jelentkezik legfeltűnőbbben. Az Erdélyi Tankönyvtanács munkájában és az egyetemi oktatásban is tapasztaljuk, milyen nehézségeket jelent a képzés és megfelelő oktatási anyagok, szakszótárak hiányában a magyar szaknyelvek megfelelő szintű használata. Mindez a legsürgetőbb oktatástervezési és nyelvi tervezési feladatok közé tartozik.

11 Pusztai F.: Magyarul és magyarán. In Glatz F. (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 95.

12 Lanstyák I.: i. m. 229.

13 Lanstyák I.: i. m. 180.

Anyanyelvi nevelés, nyelvjárásművelés

A standard és a köznyelv közössé tétele a kodifikáció kiterjesztésével semmiképpen sem irányulhat arra, hogy csökkentjük e nyelvváltozatok szerepét a külső régiókban. Ellenkezőleg: ezzel válnának elérhetővé, minden beszélő számára otthonossá. Ehhez azonban változásra van szükség az anyanyelv-pedagógia szemléletében is. Az anyanyelvoktatásban sokkal természetesebbnek kellene lennie, és jelen kellene lennie a nyelv változatosságának, különösképpen a tanulók és az adott nyelvi környezet vernakuláris változatának.¹⁴ A változatosság elismerése és felismerése a kodifikált változat fontosságára is felhívna a figyelmet, természetessé tenné a nyelven belüli folyamatos mozgást, a spontán kódváltást. Az anyanyelvoktatásban gyökeres változást eredményezett, hogy a nyelvi rendszer helyett a nyelvhasználat és a kommunikáció került előtérbe, a stiláris regiszterek ismerete és gyakorlása. Arra azonban alig van példa, hogy a sokféle alternatív lehetőség éppen a nyelvi környezet különbözőségeire legyen tekintettel. Magyarországon ez elsősorban a helyi nyelvjárást jelenti, a kisebbségi régiókban a nyelvjárásiasság mellett a két-nyelvű és a szórványkörnyezetet stb. Magam mindössze két olyan kísérletről tudok, amely éppen a vernakuláris sajátosságaira épít: az egyik az *Apró ábécé*, amelyet Csicsó Antal állított össze a moldvai magyar gyerekeknek, a másik pedig egy magyarországi ábécéskönyvnek a székely nyelvjárársra jellemző zárt e-ző változata (mindkettő az Erdélyi Tankönyvtanács kiadásában jelent meg).

Az iskolának, az anyanyelvoktatásnak tehát tudnia kell a tanulók nyelvjárásáról, ismernie kell azt. Ezen túlmenően tananyagként is helye van a magyar nyelv tantervében és tankönyveiben olyan fontos ismereteknek, hogy az írásbeliség előtt a nyelvjárás volt a nyelv létezésének egyetlen formája, hogy a nyelvjárásiasság általánosabb, mint a nyelvjárás: nyelvjárási elemek a köznyelvben, sőt a standardban is előfordulhatnak, hogy a nyelvjárás teljes értékű nyelvváltozat, a teljes élet kifejezője adott közösségben. A köznyelvhez hasonlóan önálló rendszer, elvi lehetőségei (kifejezőerő, szabályszerűség, logikusság, árnyaltság, komplexitás stb.), kifejezési lehetőségei ugyanolyanok, mint a köznyelvéi. Nem stiláris változat, a nyelv egy alsóbb szintje, mint az gyakran láttatják, hanem stilárisan, a stíluselemek tekintetében maga is differenciált. Erre bőven lehet példát találni a népköltészetben, filmfelvételeken is megörökített beszédben, előadásban. A leginkább leépült és legarchaikusabb nyelvjárás beszélője, László Józsefné csángó asszony mondja: *„...az éneknek es, az imádságnak es van egy heje, van egy rendessége. Mikor énekelünk es, az es egy imádság... Mikor kacagunk vaj tréfálkozunk, akkor kacagunk s tré-*

14 Ennek bővebb kifejtését l. Nagy L. J. – Péntek J.: *A kreatív nyelvhasználat és az iskola*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.; uő: *Milyen magyar nyelvet tanítsuk? Magyartanítás*, 2001, 42, 5. 10–14.

*fálkozunk. Mindennek van egy hej. [...] Hogy imádkozom, aszonták, hogy erőst szeretik, mert béesik a szüvikhez... Ojan szók vannak, hogy béesik a szüvihez az embernek. S bé kell tedd es! S ki kell rágd es a szót! Nem átolessed, hogy ne értsék, hanem élessen ki kell mondd azt a szó, s bé kell tedd az embernek a szüvihez. Met ha élessen s lassan megmondod, akkor neki jóliesik, s ha nem, ő nem érti meg, átolmejen a szüve mellett.*¹⁵

Az oktatással kapcsolatban nem hallgatható el, hogy továbbra sem kielégítő a kisebbségi közösségek iskolázottsági és műveltségi színvonala. A kisebbségi oktatásban az átlagosnál nagyobb arányú a tanulók lemorzsolódása, a tehetséges gyerekek elkallódása. Gyöngültek az anyanyelv iskolai oktatásának feltételei, épp a magyar nyelvű közoktatás nem érvényesíti kellőképpen az anyanyelv alapozó, integráló szerepét. Az anyanyelvi oktatás és az anyanyelv-pedagógia alacsony színvonalát nemcsak a sorsdöntő vizsgákon való gyenge szereplés jelzi, hanem az is, hogy egy országos felmérés szerint az erdélyi diákok kétszer annyit hibáznak a helyesírásban, mint a magyarországiak.

Kétnyelvűsödés, nyelvcseré

A nyelvi folyamatok tekintetében meghatározó a kétnyelvűsödés szükségszerű kiterjedése, noha hiányzik az államnyelv módszeres oktatása, és teljességgel hiányzik (Szlovéniát kivéve) a magyarnak mint környezeti nyelvnek az iskolai oktatása a többségiek számára. A magyar nyelvű oktatást hátrányosan befolyásoló tényező, hogy az oktatási hatóság az államnemzeti koncepció jegyében minden régióban egy alapvetően diszkriminatív elvet tekint az esélyegyenlőség feltételének: az államnyelvnek a többségiekével azonos szintű ismeretét. Általánosan a helyzetet úgy lehet jellemezni, hogy az államnyelv ismeretét már kora gyermekkortól nemcsak elvárják, hanem meg is követelik, de módszeresen soha nem tanítják. A román oktatási törvény például alsó tagozaton tantervi és tankönyvi szinten is megengedi a román nyelvnek a többségiekétől eltérő oktatását, az általános iskola felső tagozatán a tantervi és vizsgakövetelmények azonosak a többségiekével, a tankönyvek eltérhetnek azokétól, középiskolában és érettségien pedig már minden tekintetben közös a tanterv és a vizsga anyaga. Ez a helyzet csak annyiban jelent változást a korábbi időszakhoz képest, hogy az alsó és felső tagozaton most nem a román oktatással közösek a tankönyvek, hanem – tekintettel a kisebbségek „kiskorúságára” és feltételezett alacsonyabb értelmi színvonalára – alacsonyabb

---

15 Idézi Tánzos V.: *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999, 145–148.

szinten az összes többi kisebbséggel, ami sajátosságában és eredményességében semmivel sem több az előbbinél.

Ennek is következménye a magyar nyelvű oktatást folyamatosan végigkísérő hátrányos helyzete, valamint az, hogy a kétnyelvűség vagy primer formájában spontán módon alakul ki az adott többségi környezetben, vagy nagyon alacsony szinten a magyar oktatásban, vagy már eleve másodnyelvi dominanciájú kétnyelvűségként, ha a magyar anyanyelvű tanuló államnyelven végzi tanulmányait. A kisebbségi kétnyelvűség ennek következtében jellegzetesen szubtraktív (felcserélő), aszimmetrikus kétnyelvűség, amely nem szükségszerűen vezet el nyelvcserehez, de szükségszerűen megelőzi, bevezeti a nyelvcserét, a nyelvi asszimilációt. Az anyanyelv-államnyelv típusú kétnyelvűsödés mellett egyre kiterjedtebbé válik az anyanyelv-államnyelv-világnyelv(ek) típusú többnyelvűsödés is (ez gyakran sikeresebb, mint az előbbi).

További fontos mozzanata ezeknek a nyelvi folyamatoknak a dominancia-váltás: az anyanyelv dominanciáját felváltó államnyelv-dominancia a kétnyelvűségben. Ez néha generációs alapon megy végbe, akár csak a nyugati magyar diaszpórában, máskor az egyéni kétnyelvűség változásában. A dominancia-váltásban és a további nyelvcserehez vezető folyamatban meghatározónak tekinthető az iskolai oktatás nyelve, a szűkebb, családi környezet kétnyelvűsége, valamint a munkahelyi környezet. A nagyobb nyelvi tömbökben az egynyelvűség és az anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség a jellemző, a szórványokban a nyelvi leépülés, nyelvi erózió, szubtraktív kétnyelvűség és a nyelvcsere. *Mindebből a kétnyelvűsödést kedvezően befolyásoló tervezési feladat olyan, magas szintű kétnyelvűség kialakítása, amelyben az anyanyelv megőrzi alapvető kognitív és szocializációs szerepét, a második nyelv és a további nyelvek biztosítják a versenyképességet az adott országon belül és a globalizációval rohamosan táguló világban.*

A szórványhelyzet és a szórványbeli nyelvi folyamatok ismeretében éppen most, 2003 elején vetődött fel annak az igénye, hogy ki kellene dolgozni az anyanyelvoktatás és a magyar mint idegen nyelv oktatásának egy közös területét is olyan fiatalok vagy idősebbek számára, akiknek a magyar már nem anyanyelvük igazán, mivel eltávolodtak tőle, vagy kiestek belőle, de nem is idegen teljesen: kötődnek hozzá, vannak még ismereteik is belőle. *A kidolgozandó módszertan és az oktatási anyagok vezethetnének el a nyelvélésztéshez a szórványoktatásban.*

Biztató jelenségek

A jelen és a jövő szempontjából is fontos és biztató, hogy a 20. századi tragikus események és kedvezőtlen folyamatok ellenére (a külső régiók leszakadása, a magyar nyelv alárendelt státusba kerülése ezeken a területeken, a nyelv

területi és funkcionális tévesztése, kedvezőtlen külső megítélése, az attitűd előnytelen változása stb.) a magyar nyelv megőrizte egységét, kölcsönös érthetőségét. Vannak persze mai táji változatai és táji értéke, vannak műveltségi, használati és stiláris szintjei, szaknyelvi regiszterei, amelyek mind hozzátartoznak gazdagságához. Fontosak a hagyományba visszanyúló és a regionális nyelvi tartalékok, a nagy nyelvi tömbök megléte a külső régiókban, az erdélyi és a többi régió irodalmi értékei, az Erdélyben legveszélyeztetettebb moldvai magyarok és a mezőségiek nyelvi hűsége és megőrzött nyelvi kincsei. Természetes és fontos jelenség, hogy a kisebbségi magyarságban él a lokális nyelvi öntudat, sőt a nyelv szimbolikusan felértékelődik, a nyelv jelenti a virtuális hazát. Kedvező az is, hogy a környezetünkben élő más nyelvű népek többnyire más vallásúak is – így az identitás alaptényezői egymást erősítő kötelékké válnak.

Az elmúlt évtizedben jelentős mértékben gyarapodtak a nyelvhasználat alkalmi és szinterei: a létrejött magyar intézmények a közéleti, az intellektuális, a szakmai nyelvhasználat lehetőségeit teremtették meg. A média erősítette mind a belső, mind a nemzeti kapcsolatokat, a magyar nyelv közös és igényes változatai gyakorlatilag mindenki számára elérhetőkké váltak. Bővültek az anyanyelvi oktatás intézményi keretei, lehetőségei. Intézményesült és kiterjedt, valóban nemzeti üggyé vált az anyanyelvi mozgalom: átfogja az oktatási intézményeket, jelen van a televízióban, a rádióban és az írott sajtóban, támogatják az egyházak, az akadémiai intézmények. Maga a Magyar Tudományos Akadémia szervezi és támogatja a kisebbségi szellemi műhelyeket, a tudományos képzést, nyelvi kutatóállomásokat hozott létre minden régióban, ösztönzi és irányítja a közös nyelvi tervezést, a magyar nyelv korszerűsítésére irányuló törekvéseket.

Noha ez a vázlatos áttekintés semmiképpen nem tekinthető kielégítő alapnak, a fentiek alapján megfogalmazható néhány olyan fontos tennivaló, amely részletesebben kidolgozva része lehet mind a közös, mind a csak a külső magyar régiókra vonatkozó nyelvi tervezésnek, stratégiának:

1. A magyar nyelv státusának és presztízsének folyamatos javítása a nemzeti integrációban (alapszerződések, kedvezménytörvény, a nyelvi jogok elismertetése és érvényesítése) az európai integráció folyamatában. A magyar nyelv külső megítélésének javítása.

2. A magyar nyelv használati értékének, kognitív és szocializáló szerepének tudatosítása a kisebbségi magyar közösségekben.

3. A nyelvhasználattal és az anyanyelvi oktatással kapcsolatos korlátozás és hátrányos megkülönböztetés meglévő elemeinek megszüntetése a nyelvi jogok érvényesítésével.

4. A szükségszerű kétnyelvűsödés nyelvmegtartó stratégiájának kidolgozása: magas szintű additív kényelvűség, szimmetrikus kétnyelvűség, anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség.

5. Kulturális stratégia: intézmények, irodalom, könyvkiadás támogatása, ebben a nyelvi színvonal biztosítása. A kulturális értékek folyamatos és akadálytalan cseréje. Az írói „vélemények” érvényesítése a nyelvi tervezésben.

6. Oktatástervezés: a regionális, a vernakuláris értékek érvényesítése az anyanyelvi nevelésben. Fokozottabb nyelvi és tartalmi minőségi követelmények érvényesítése a magyar nyelvű oktatásban.

7. A nyelvi kodifikáció kiterjesztése és rugalmasabbá tétele, szerves magyar nyelvi kommunikáció megalapozása mind horizontálisan (standard – köznyelv – szaknyelvi regiszterek), mind vertikálisan (a nagy régiók között). Ebben fontos elem és feltétel a folyamatos anyanyelvűsítés és korszerűsítés.

8. A hiányok pótlásaként a külső régiókban fontos korpusztervezési tennivaló a szakterminológia egységesítése, a folyamatos pótlás és korszerűsítés terminológiai szótárak készítésével, a tankönyvek, kézikönyvek szakterminológiájának gondos nyelvi lektorálásával, a megfelelő képzéssel.

9. A nyelvmegtartás feltételeinek javítása szórványkörnyezetben, e cél érvényesítése egy átfogó szórványstratégiában.¹⁶ Az egyházak határozottabb elvi állásfoglalása, stratégiája a nyelvhasználat és a nyelvmegtartás kérdésében.

10. A nyelvésztés és a nyelvi rehabilitáció módszertanának és eszközeinek kidolgozása, megvalósítása. Ilyen jellegű oktatási, képzési programok megszervezése.

Irodalom

- Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998.
- Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1999, 89–91.
- Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék, 1999.
- Kloss, Heinz: Types of Multilingual Communities: A Discussion of Ten Variables. In Lieberson, Stanley (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Indiana University, Bloomington, 1967, 7–17.
- Kocsis Károly: Társadalom és gazdaság napjainkban a Kárpát-medencében. In Bulla Béla – Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Lucidus Kiadó, Budapest, 1999, 339–378.

---

¹⁶ A szórványstratégia jóval többet jelent, mint nyelvi tervezést, nyelvi stratégiát. Hogy ez mennyire létkérdés a szórványosodó kisebbségi régiókban, és hogy mennyi mindenre kell kiterjednie, azt legteljesebben Vetési László vázolta föl: Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség*, 2000, 3.

- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Geographical Research Institute – Minority Studies Programme, Budapest, 1998, 15–38.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony, 2000.
- Nagy L. János – Péntek János: *A kreatív nyelvhasználat és az iskola*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- Péntek János: *A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999.
- Péntek János: Milyen magyar nyelvet tanítsuk? *Magyartanítás*, 2001, 42, 5. 10–14.
- Pusztai Ferenc: Magyarul és magyarán. In Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 91–98.
- Tánczos Vilmos: *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999, 145–148.

KISS JENŐ

Nyelvjárásművelés

A *nyelvjárásművelés* kifejezés új keletű.¹ Mint ilyen, természetesen azonnal fölkelti a figyelmet, hiszen hallván vagy olvasván, azonnal érzékeljük újdonságát. Mi jut eszünkbe hallatán? Természetesen a *nyelvművelés*. S kérdezhetjük is némi csodálkozással: vajon lehet-e, illetőleg ha igen, hogyan lehet művelni a nyelvjárásokat?

A kérdés első részére a válasz az: ahogy a köznyelvet szokás, úgy bizonyosan nem lehet művelni a nyelvjárásokat. Mert a szóban forgó *nyelvművelő* tevékenység – ti. a kodifikált köznyelv írott és beszélt változatával való alakító-fejlesztő, karbantartó, továbbadó, pallérozó szándékkal is történő intézményesített foglalkozás – a nyelvjárások vonatkozásában több objektív okból sem lehetséges. A magyarban sincsenek kodifikálva a nyelvjárások, s nincs írásbeliségük sem (ami van, az nem mérhető a köznyelvi írásbeliség szerepköréhez, elterjedtségéhez). Normája (= használati szabályrendszere) természetesen van a nyelvjárásoknak is, a köznyelvhez viszonyítva azonban itt is lényeges különbséggel szembesülünk. Míg a köznyelv esetében éppen a kodifikációval összefüggésben nyelvi eszményről, más szóval „kell-normá”-ról is beszélhetünk, a csak beszélt nyelvi nyelvváltozatokban, a nyelvjárásokban nincsenek „hivatalosan” előírt vagy követésre ajánlott explicit normák, szabályok, csak spontán normák vannak, csak ún. „van-norma” van. Azaz: a nyelvjárások szabályait a mindenkori beszélőközösség spontán módon, tehát zömmel tudatos nyelvi önreflexió nélkül alakítja mindennapi beszédtevékenysége, nyelvhasználata során. A nyelvjárások esetében nincs szó továbbá e nyelvváltozatok normája, használati szabályrendszere intézményes (az iskolákban folyó) közvetítéséről, tudatosításáról, tanításáról sem.

A kérdés második felére (Hogyan lehet művelni a nyelvjárásokat?) viszont már igenlő választ adhatunk (hozzátéve persze, hogy a *nyelvjárásművelés* szó a jelölendő tartalomnak szokatlan kifejezése). Ugyanis nem a nyelvjárások tu-

---

¹ Tudomásom szerint Balázs Gézától származik: *Nyelvünkben a világ*. Budapest, 2002, 72–73.; Hiány-lexikon. *Forrás*, 2002. 7–8. 123.

datos fejlesztése, pallérozása, a bennük zajló változások jónak tartott irányba történő segítése, tehát nem a (szaknyelven szólva) állapottervezésbe tartozó bizonyos feladatkörök ellátása a teendő, hanem a nyelvjárásokról való vélekedéseknek, a hozzájuk való viszonyulásnak, illetve a velük kapcsolatos köztudatnak a korszerűvé tétele. Itt elsősorban bizony tévtanok leépítésének, előítéletek megszüntetésének, a tudomány mai állását tükröző modern szemlélet elterjesztésének a szándékáról van szó. Egyetemi és főiskolai fölmérések azt bizonyítják, hogy a felsőfokú nyelvészeti oktatás (itt és most elsősorban a szociolingvisztikai és nyelvjárástani kurzusokról van szó) növekvő hatékonysággal alakítja jó irányban a nyelvjárásokkal és használatukkal kapcsolatos közgondolkodást. Ha tehát „nyelvjárásművelés”-t mondunk, akkor ezen elsősorban nem a nyelvjárásoknak mint nyelvváltozatoknak a fejlesztését, hanem a nyelvjárásokról és a nyelvjárási nyelvhasználatról való közgondolkodás tágabb értelemben vett korszerűsítését, a nyelvjárásokhoz való viszony tényeken és tudományosan igazolt szemléleten, nem pedig hiedelmeken és előítéleteken alapuló formálását s hiteles adatok, összefüggések, vélemények közkinccsé tételét értjük.

A „nyelvjárásművelés” tehát elsődlegesen azt a tevékenységi kört foglalja magában, amely a nyelvjárásokkal, a nyelvjárási nyelvhasználattal kapcsolatos s a nyelvi műveltség körébe tartozó korszerű tudományos ismereteket közvetít. Ez a fejezet ennek szellemében és abban a reményben íródott, hogy olvasóit segíti a nyelvjárásokkal, a nyelvjárási nyelvhasználattal való tisztán – vagy fogalmazzunk így: tisztábban – látásban. A kérdéskör kimerítő tárgyalásáról nem lehet szó, a fontosabb problémák legalább érintőleges elemzéséről azonban igen.

S most következzenek alfejezetekre való bontásban, hat tételben a kiszemelt témakörök!

Vélekedés a nyelvjárásokról

A nyelvjárások is azon dolgok közé tartoznak, amelyekről az emberek nem kis része tudni véli a legfontosabbakat, s róluk a jól értesültek magabiztosságával beszél, sőt nyilatkozik. Azt már kevesebben tudják, mennyire ellentétes vélekedések vannak forgalomban róluk. Azt pedig valóban nem sokan, hogy mennyi tévhit, előítélet, hiedelem kíséri őket, illetőleg beszélőiket. A magyar társadalom jelentős része negatívan viszonyul hozzájuk és beszélőikhez egyaránt. Úgyszintén nagy számban vannak, akik mint eltűnőben levő s vele foglalkozni nem érdemes jelenséget utalják az időszerűtlenné vált dolgok birodalmába. S van egy törpe kisebbség, amely az anyanyelv legtisztább, legeredetibb formájának véli őket. Vannak, akik egyszerűen fölöslegesnek gondolják a nyelvjárásokat, azzal érvelve, hogy a köznyelvvél mindent ki

tudunk fejezni, amit nyelvileg ki kell fejezni a modern társadalomnak – miért kellene hát beszélni bárkinek is nyelvjárásban? Vannak, akik a társadalmi egyenlőtlenségeket, hátrányokat konzerváló tényezőnek, következésképpen károsnak ítélik a nyelvjárasi anyanyelvűséget és a nyelvjárasi nyelvhasználatot, s az ő szemszögükből nézve természetesnek tűnik, hogy a nyelvjárások eltűnésétől a társadalmi esélyegyenlőtlenségek csökkenését remélik, miként az is, hogy e folyamatot örvendetesnek, támogatódnak tartják. Az iskola, az anyanyelvoktatás az a terület, ahol diák, tanár és szülő a leginkább s rendszeresen szembesül azzal a kérdéssel, mit is jelent a hétköznapiakban és saját bőrön érezve a nyelvjárás(iasság)nak és a köznyelviségnek a találkozása, illetőleg ütközése. S természetesen bármely élethelyzetben előfordulhat, amint gyakran elő is fordul a nyelvjárásias nyelvhasználat miatti gúnyolás, ugratás, csipkelődés, az iskolában a köznyelvi szempontból vett hibák kijavítása (szóban és írásban egyaránt), s persze – szűkebb környezetben – dicsérés is.

A nyelvjárások egykor és ma

Érzékeljük-e a nyelvjárásokat? Természetesen igen. Az anyanyelv területi tagolódását jelző bizonyos nyelvi sajátosságokat laikusok is mindig érzékelték és érzékelik ma is. Ami a magyart illeti, erről korai híradásokból tudunk. A 16. században például többen is leírták, hogy a székelyek beszéde eltér a magyarság többi részének a szóhasználatától. Egy 1648-ban keltezett levél szerzője pedig már a magyar nyelvjárások csoportosítására is vállalkozott, s három nagy nyelvjárasi területet nevezett meg: az alföldit, a felföldit és az erdélyit. Az első, mai szemmel nézve is alaposabb nyelvjárasi osztályozás 1793-ból, Versegly Ferenctől származik. Ő az erdélyi, a tiszai és a dunai dialektust tartotta a magyar nyelv fő nyelvjárasi csoportjainak. Ma is tapasztalhatjuk, hogy anyanyelvtársaink egy része tájszólásban beszél, s nem úgy, ahogy a rádióban és a televízióban halljuk. Ha azt nem is tudjuk megmondani, hogy melyik nyelvjárást halljuk, azt igen, hogy anyanyelvünk táji változatával van dolgunk. Ennek a hétköznapi tapasztalatnak számos, kitűnő megfigyelésre valló irodalmi megörökítése idézhető. Például Mészöly Miklóstól: „Nékem akárki, mihelyt egyszer megereszti beszédét, / rögtön elárulja, hol honos és gyökeres. / Hogyha dunántúliak szaporán rövidítik a hangzót, / s pattintják ügyesen, ritmikusan a szavuk, / ráfelelek: ni, akár a bogárdi, csobánci rokonság! / És ha a Kiskúnság Pestre szakadt fiait / hallom a villamoson dörmögve, hibátlanul ő-zni: / szentmiklósi tanyánk s nagyapa árnya kísért. / Majd ha a rengeteg E seregelve, pezsegve repes fel / két utitársam közt, s ellepi árva fejem, – / lelkesedőn ütöm azt fel, nem mosolyogva felettek: / mintha diák volnék, átölel újra Patak.” (*Függőkert* című verséből). Csák Gyula az alföldi nyelvjárasi beszélőkről írta: „Ami [...] egyéníti és különbözteti őket, a legön-

tudatlanabb és legmélyebbről fakadó megnyilvánulásuk: a nyelv. Ez olyan határozottsággal jelöli kilétüket, hogy akinek némi szóföldrajzi tájékozottsága van, az behunyt szemmel sétálgatva eligazodhat közöttük, s kinek-kinek jegyet válthat a megfelelő érkezési állomásra. *Mëgyëk a pénztárho* – mondja az egyik. – *Mijé mécc?* – kérdezi társa. Ezek endródiak. – *Há mensz?* hallik másuttan. – *Menek áraja, a pénztárho*. Ezek Szolnok környékiek, Jászság-széliek. – *Huvá micc?* – *Mëngyëk a píztárho*. Ez Karcag-vidéki hang. – *Huvá micc?* – *Mëngyëk a píztárho*. Ez Sárrét-világi beszéd”.²

Arról is érdemes tudnunk, hogy a magyar nyelvjárások között nincsenek akkora különbségek, amelyek több ismert nyelvet is jellemeznek (például a németet, az olaszt). Feltűnt ez már Mátyás király humanista tudósának, Galeotto Marziónak is, aki megjegyzendőnek tartotta, hogy Itáliához képest Magyarországon nincsenek (akkora) különbségek az emberek beszédében. De nemcsak a nyelvjárások nem állnak messze nyelvi tekintetben egymástól (a leginkább elkülönülők a moldvai csángó nyelvjárások), hanem a köznyelv sem a nyelvjárásoktól. Ennek az a magyarázata, hogy a magyar írott köznyelv is több nyelvjárás ötvöződéséből született, még ha fő forrása (társadalom- és művelődéstörténeti okokból) a magyar nyelvterület északkeleti része volt is. A beszélt köznyelvre, amely elsősorban a főváros, Budapest több nyelvjárását magába olvasztó kohójában egységesült s vált követendő mintává, még inkább áll, hogy több nyelvjárás jelenséget is magába ötvözött, így a fontosabb és nem periférikus magyar nyelvjárások egyfajta középarányosának tekinthető.

De vajon beszélnek még ma is, a 21. század elején magyar anyanyelvűek nyelvjárást? Igaz lehet, hogy csak kisebb falvak idős emberei teszik ezt? Hiszen olyan tapasztalataink is lehetnek, sőt szép számmal vannak is, hogy falvakban járva, a helybeliekkel beszélgetve bizony többnyire köznyelven, de legalábbis nyelvjárásilag alig színezett köznyelven beszélnek velünk vendéglátóink, illetőleg beszélgetőpartnereink. Ez a tapasztalat hiteles, és arról vall, hogy a nyelvjárású beszélőknek, főként a fiatalabbaknak biztos köznyelvi ismereteik vannak. Aki elsődleges anyanyelvátváltását, a gyermekkorban elsajátított nyelvjárást a köznyelv elsajátítása után nem hagyja el (mert környezetében, a családban, a rokonságban ezt beszélnek), az mindkét nyelvátváltatot szabadon használja (őket kettősnyelvűeknek nevezzük), és pedig aszerint, hogy kivel, hol és miről beszél. Abból tehát, hogy falusi beszélgetőpartnerünk velünk, idegenekkel otthonában köznyelven beszél, egyáltalán nem következik, hogy mindig s mindenkivel így teszi, hogy tehát nyelvjárásban nem tud beszélni. Az ilyen emberek nagy része tud, de csak akkor beszél nyelvjárásban, ha mi, az idegenek nem vagyunk ott.

---

2 Csák Gy.: A sárréti ember. In *Új Írás*, 1973. április. 66.

Nincsenek pontos statisztikai adataink arról, hány magyar anyanyelvű beszél nyelvjárásban (is). Becslésekre szorítkozhatunk csak. Eszerint a magyar anyanyelvűeknek több mint a fele nyelvjárási háttérrel sajátította el anyanyelvét, illetve nyelvjárási környezetű mind a mai napig. A nyelvjárásiasság foka szerint persze nagy különbségek vannak: a magyar anyanyelvűek egy részének köznyelvi nyelvhasználatát többé-kevésbé színezi csak a környezet nyelvi regionalitása. Több millióra tehető azoknak a száma, akik környezetük nyelvjárását birtokolják, s több-kevesebb rendszerességgel használják is a köznyelv valamely regionális változata mellett. Sokan vannak azok is, akiknek a nyelvjárás a legjobban birtokolt anyanyelvi nyelvváltozatuk. Köztük vannak azok is értelemszerűen, akik csak nyelvjárásban beszélnek (így például a moldvai csángók, a kevés kivételt nem tekintve). Az minden vitán fölüli áll, hogy a kisebbségben élő magyarok körében a nyelvjárásismeret és -használat számottevően nagyobb fokú, mint Magyarországon. Az ok nyilvánvaló: kisebbségi körülmények között az anyanyelvhasználat lehetőségei a nyelvjárási nyelvhasználat kivételével mind beszűkülnek. Beszűkülnek, mert a köznyelvnek, de a szaknyelveknek a használata is a többségi nyelvtől uralt nyilvános nyelvhasználati színterekhez kötődik, azonkívül pedig számos esetben adminisztratív intézkedésektől, nyelvtörvényektől is regulázva van. Az anyanyelvi oktatás korlátozott lehetőségei miatt azok, akik nem anyanyelvükön tanulnak, nem ismerhetik meg kellő mélységben a köznyelv írott és beszélt formáját. A nyelvjárások viszont mint a családi, az informális érintkezés lehetőségei kevésbé csorbulnak, így az anyanyelvi nyelvhasználat egészét tekintve a kommunikációból való részesedésük aránya (jóval) nagyobb, mint anyaországi körülmények között.

Mit hoz a jövő?

A kérdést azért tesszük föl, mert nálunk is régóta kongatják a vészharangot a nyelvjárások küszöbön álló végleges eltűnéséről. Ehhez képest meglepőnek tetszhet, hogy mindegyik standardizált, tehát írott és beszélt köznyelvvvel rendelkező európai nyelvben vannak nyelvjárások. Igaz, nem föltétlenül hagyományos paraszti nyelvjárások, s nem is olyanok, mint a száz vagy ötven évvel ezelőttiek. De olyanok, amelyeknek nyelvjárás voltát a laikus beszélők is érzékelik, s amelyeket a nekik szánt funkciókban beszélőik használják is bizonyos beszédhelyzetekben.

1832-ben írta le Pländer Ferenc, a göcseji nyelvjárás érdekes kutatója, hogy „a’ Göcsei [...] szóejtés [...] mióta a’ nemzeti kisebb iskolák megszaporodtak, és az olvasás a’ köznép között is inkább elterjedt, tellyes elenyészéséhez közelget.”³ Igaza van Pländernek, az analfabetizmus voltaképpen fölszá-

3 Idézve: *Magyar Nyelvőr*, 1989. 465.

molódott, s a nyelvjárási beszélők már nagyrészt a köznyelvet is jól birtokolják. Ez azonban a nyelvjárásoknak csupán visszaszorulásával, de nem eltűnésével járt. De mivel magyarázhatók a nyelvjárások gyors eltűnését valló vélekedések? A fontosabbak a következők:

1. A nyelvjárások is állandóan változnak, s a beszélők számára is érzékelhető különbségek vannak az idős és a fiatal nyelvjárási beszélők nyelvhasználatában: az előbbi általában régies, erősebben nyelvjárásias, az utóbbi a köznyelvhez közelebb álló. Vetítsük ki ezt a tapasztalatot nemzedékek sorára, s már látjuk, látni véljük lelki szemeinkkel a kizárólagosan köznyelvi jövőt.

2. Tény, hogy haltak ki nyelvjárások. Bizonyos standardizált nyelvekben több, másokban kevesebb.

3. A köznyelvi hatás miatt és más, itt nem részletezhető körülmények következtében a nyelvjárási beszélők döntő többsége elsajátította már a köznyelvet, és nyilvános beszédhelyzetekben azt vagy annak regionális színezetű változatát beszéli. Emiatt támad az a benyomás, hogy a nyelvjárási beszélők már otthon, egymás között sem beszélnek nyelvjárásban. (Pedig nagyon sokan teszik ezt. Azaz így is fogalmazhatunk: a nyelvjárások szemérmes óvatossággal, rejtőzködve, már-már észrevétlenül – tudniillik a szűkebb közösségen kívüliek számára észrevétlenül – élik a maguk életét.)

4. Az okok között említendő az a vélekedés, amely nyelvjárásnak csak a köznyelvtől számottevően eltérő, kommunikációs akadályokat is jelentő nyelvváltozatokat tekint.

A kutatók számára is meglepetés volt, hogy Nyugaton a 20. század hatvanas éveiben „a nyelvjárások reneszánsza”, a „nyelvjárási hullám” jelensége kezdett terjedni, amely a nyelvjárási nyelvhasználatnak a megelőzőkhöz képest nagyobb gyakoriságát s olyan színtereken való (újrátörténő) megjelenését jelentette, amelyekre korábban nem vagy ritkábban jutottak szóhoz a nyelvjárások (például szépirodalom, reklám, a nyilvános nyelvhasználat egyéb fórumai). A magyarázat abban van, hogy fölértékelődött az identifikációs lehetőségeit szűkítő globalizálódó világban a nyelvjárásoknak az a társadalmijegy-szerepköre, amely lehetővé teszi a szűkebb közösségek együvé tartozásának a kifejezését. Más szavakkal: beszélők tömegei a nyelvjárásban, illetve a regionális nyelvhasználatban a valamely társadalmi csoporthoz vagy régióhoz tartozás, kötődés jelzésének alkalmas eszközt látták és látják, illetőleg egyáltalán: ezt a kötődést kifejezendőnek érezték és érzik. Ez ma a nyelvjárások legfontosabb szerepköre. S amíg erre igény lesz, addig lesznek nyelvjárások.

A szóban forgó tényezőkkel magyarázható az a magyar nyelvterületen is zajló változás, amely nem a korábban feltételezett eredményt, ti. a nyelvjárások eltűnését és a köznyelv kizárólagosságát hozta, hanem a (beszélt) köznyelv és a nyelvjárások közötti átmeneti nyelvhasználatnak, a regionális köznyelviségnek a kialakulását eredményezte. A regionális köznyelviség a két

említett nyelvhasználatípus között elhelyezkedő köznyelvi szerepkörű, de regionális jegyeket fölmutató nyelvhasználati sáv. Előre nem látott kompromisszum ez, amely a nyelvjárások erejének, szívósságának kétségtelen bizonyítéka.

A nyelvjárások funkciói

A nyelvben csak az marad meg, aminek van szerepköre, funkciója. Nyelvjárások a magyarban, más nyelvekben is vannak. (Azok a nyelvek, amelyekben nincsen még köznyelv – ezek a nem standardizált nyelvek –, a nyelvjárások a fő létezési formák: ezek tagolódnak társadalmi csoportok szerint.) Ebből az következik, hogy a nyelvjárásoknak van funkciójuk. Mégpedig olyan funkcióik is, amelyek éppen a köznyelvvvel szemben kialakult szerepkörök. A köznyelv és a nyelvjárások kapcsolatát (ebben az összefüggésben ez központi kérdés) elsődlegesen az anyanyelvi kommunikáció időben változó, két nyelvváltozattípushoz kötődő speciális, egyszersmind természetes szerepkör-megoszlásaként volna célravezető látnunk és láttatnunk. A hangsúlyt tehát arra érdemes helyezni, hogy a nyelvjárásoknak is megvan a maguk sajátos szerepköre. Ez pedig nem egyéb, mint a nyelvközösségen belül a szűkebb közösséghez tartozásnak a kifejezése, jelölése. A köznyelv és a nyelvjárás közötti lényeges különbség e szempontból az, hogy a standard az azon anyanyelvi presztízsközösségnek és a nyilvánosságnak, a nyelvjárás pedig a területi-társadalmi alapon szerveződő kisebb-nagyobb szolidaritásközösségeknek és a familiaritásnak a kifejezőeszköze, szimbóluma. S a nyelvjárásoknak ez a szerepköre, tehát a csoport-összetartozás és a csoportkontinuitás kifejezése, jelzése fölértékelődött az utóbbi évtizedekben. Nem vadonatúj nyelvtörténeti jelenség ez, hiszen amiről szó van, ti. a köznyelv és az azon nyelvi nyelvjárások viszonyáról, az mutatis mutandis a nyelvek közötti kapcsolatban korábban is megvolt, ma is meglévő jelenség. Hadd hivatkozzam nyugati nyelvészekre, akik a globalizációra adott egyik válaszként értelmezik a nyelvi regionalitás megerősödését – egyes nyelvekre és regionális változataikra egyaránt értve ezt! (Úgy is fogalmazhatunk, hogy az „általános” és a „helyi” dialektikus és változó szerepkörű kapcsolatáról van szó.) Ezt a tényt tudomásul kell venni, s ennek megfelelően kell(ene) eljárniuk a pedagógusoknak is.

Vegyük sorra a nyelvjárások szerepköreit!

Az elsődleges funkciók a következők: a legfontosabbak a *kommunikációs* és *kognitív* (megismerő, a környező – természeti és társadalmi – világ nyelvi birtokbavételét lehetővé tevő) funkciók. Magyarán az, hogy kisebb-nagyobb közösségekben a társadalmi érintkezésnek és a gondolatközlésnek, valamint a világ megismerésének kizárólagos, illetőleg vagylagos eszközei. A nyelvjárasi környezetbe beleszületett kisgyermek a fogalmakat azon szavakkal fogja

azonosítani és kifejezni, amelyeket környezetében hall. Tehát tájszavakkal is. Környezetével beszélve azokat a szavakat és kifejezéseket használja, amelyeket ott hall. Tehát a köznyelvben nem ismert szavakat és kifejezéseket is. S ebben a környezetben vannak olyan fogalmak, amelyek a köznyelvben (már vagy még) nem használatosak. A csak nyelvjárást ismerő gyermek és felnőtt számos köznyelvi szót nem tud, de ért számos olyan szót, ti. tájszavakat, amelyet a köznyelvi beszélők nem ismernek.

Azokban a nyelvekben, amelyekben van köznyelv, a köznyelv terjedésével párhuzamosan csökken a nyelvjárások kommunikációs és kognitív funkciója. Növekszik viszont a beszélők *társadalmi hovatartozását* kifejező funkció. A nyelvjárás ugyanis a regionális és helyi azonosságnak a szimbóluma, kifejezésformája, tehát a lokalitás egyik megjelenési formája, a kisközösségi vagy kisebb közösségi azonosságnak és együvé tartozásnak a szimbóluma, ily módon pedig társadalmi jegy is. Tegyük hozzá: ez a szerepkör nagymértékben támogatja a nyelvjárások továbbélését, illetőleg befolyásolja a nyelvjárási beszélőknek a beszédhelyzettől függő nyelvváltozat-választását.

Arra vonatkozólag, hogy a leginkább érintettek, a nyelvjárási beszélők mit érzékelnek fontosnak nyelvjárásuk használatában, a felmérések ezt mutatják. A nyelvjárásban való beszélés 1. csökkenti a nyelvjárási beszélők közötti távolságot, elősegíti a kapcsolatteremtést, mert közvetlenebb, barátságosabb, lágyabb, őszintébb, mint a köznyelven való szólás. 2. Pozitív érzelmeket ébreszt, hangulatot terem, mert emberi, meleg, kedves, szívélyes, bizalmas, meghitt, kényelmes. 3. Növeli a nyelvi kifejezési lehetőségeket, mert rövid, világos, kifejező, találó, s mert speciális stílushatásokat biztosít a hétköznapi beszédben. Amint láthatjuk, a nyelvjárási beszélők szubjektív vélekedése nagyrészt egybeesik azzal, amit az anyanyelv tágabb értelmű meghatározásakor szoktunk adni. Ez természetes. Hiszen a nyelvjárási beszélőknek a nyelvjárás nemcsak elsődleges anyanyelvi nyelvváltozatuk, hanem többnyire a legjobban birtokolt s hozzájuk érzelmileg is legközelebb álló nyelvváltozat. Ezzel függ össze az, hogy Nyugaton több országban is nyelvjárásokon szólnak az istentiszteletek, mert a nyelvjárást beszélő hívők megszólítására, megközelítésükre a számukra intimitást, meghittséget, megbízhatóságot jelképező nyelvjárás jó lehetőségeket kínál. Ne feledjük: a nyelvjárások szóban forgó szerepköre a köznyelvvvel szembeni kontraszton alapul! Ahogy a más nyelveket beszélőkkel szemben elkülönítő, az ugyanazon nyelvet beszélőkkel pedig azonosító s összekapcsoló szerepűek, ugyanúgy kifelé elkülönítenek, elhatárolnak, befelé azonosítanak, összefognak a nyelvjárások is.

Fölvethető kérdés globalizálódó világunkban: vajon miért fontos a modern fogyasztói, funkció- és teljesítményorientált társadalomban annak meghatározott helyzetekben nyelvhasználatunkkal történő jelzése, hogy hova valók vagyunk? Miért ragaszkodnak emberek tömegei nálunk is, másutt is a többnyire lenézett nyelvjárásokhoz? A válasz ez: a nyelvjárási beszélők nemcsak

azért nem adják föl nyelvjárásukat, mert a társadalmi modernizációs nyomás még nem kényszerítette őket erre, hanem azért sem, mert fontosnak tartják a szűkebb közösséghez való tartozásuk nyelvi kifejezését, jelzését. S hogy ezt teszik ma is, azt a kutatók egyebek mellett azzal magyarázzák, hogy a globalizálódó világban csökken az emberek számára az azonosítási lehetőségek száma, s ennek következtében értékelődött föl a nyelvjárás mint erre kitűnően alkalmas, állandóan „kéznél lévő” eszköz. Mert míg korábban a helyi kultúrák virágoztak, s öltözködési, étkezési, szórakozási stb. szokásokat, tehát a társadalmi azonosítás és azonosulás lehetőségeit alakították ki, napjainkban a tömegtájékoztató és a kereskedelem, a szórakoztatóipar és az iskola egységesítő, uniformizáló hatása számottevően csökkenti ezeknek a lehetőségeknek a számát. S itt lép be az így keletkező üres helyekre a nyelvjárás.

Napjainkban kisebb fontosságú szerepköre a nyelvjárásoknak az, hogy a helyi kultúra hordozói és újratermelésük eszközei is. Itt elsősorban a folklórra s bizonyos országok nyelvjárásai irodalmára gondoljunk. Az utóbbi pusztá léte is bizonyíték arra, hogy a nyelvjárások teljes értékű s magas kifejezőképességű nyelvi rendszerek. Az igaz persze, hogy a nyelvjárásai irodalmat a köznyelven született alkotásokhoz képest jóval kevesebben értik, ennek következtében pedig kevésbé „érik” és értékelik (gondoljunk a kis és nagy nyelvek irodalmának ismertségére és elismertségére ebben az összefüggésben!) A nyelvi világot is mindenki saját szemüvegén át látja. A nyelvjárásai irodalomhoz is ki-ki saját elsődleges anyanyelvi nyelvváltozata és a nyelvjárásokhoz való viszonyulása alapján közelít. A magyar nyelvközösségben annak a vélekedésnek van tudvalevőleg erős hagyománya, hogy a szépirodalom művelésére kizárólag a köznyelv alkalmas. Ez ugyan tévedés, de ennek is köszönhetően nem is születnek nyelvjárásban irodalmi alkotások. Vannak persze kivételek: gondoljunk pl. Szabó I. palóc nyelvjárásra fordított Homérosz-részleteire, Putz É. palóc nyelvjárásban írt tudományos értekezésére (*A kolonyi lagzi*, 1943) vagy Lakatos D. csángó verseire. (Német nyelvterületen a nyelvjárásai irodalom gazdag: ma is születnek prózai és lírai alkotások, színművek, hangjátékok stb.) Egészen más a helyzet a nyelvjárásai elemeknek, jelenségeknek köznyelvi alkotásokban stilisztikai eszközként való felhasználásáról. Ennek régtől fogva vannak hagyományai, s elsősorban népi íróink közül többen is magas művészi fokon éltek a nyelvjárások kínálta lehetőségekkel. Különösen a székely nyelvjárások felhasználása igen jelentős és sikeres a magyar irodalomban, s ennek egyik oka a szóban forgó nyelvjárások ama sajátosságában rejlik, hogy bennük erőteljesebb a képszerűség, a metaforizációs hajlam, mint más magyar nyelvjárásokban, és nyilván ez az egyik forrása a szépírói stílus sajátos ízeinek a székely anyanyelvjárású írók esetében, Mikestől Tamásiig (ahogy Péntek János megfogalmazta). Az írók, költők a nyelvjárásai jelenségeket írásműveik szereplőinek ábrázolására, helyzetfelismerésre, hangulatteremtésre, az életszerűség, az élőbeszédszerűség, a népi

beszédmód érzékeltetésére szokták felhasználni. Mikszáth, Móricz, Tamási Áron vagy Sütő András mesterei ennek. Érdeemes megemlítenünk, hogy Mikszáth, aki jól ismerte a népi életet, s aki irodalmunk egyik legnagyobb humoristája volt, a népnyelvi formákat nem használta a humorizálás, a gúny, az ironia eszközeként. A nyelvjárási sajátosságok szépirodalmi felhasználásának mikéntje a nyelvjárások megítélését befolyásoló egyik tényező. Ahol a népi (tematikájú) irodalomnak rangja van, ott a nyelvjárások általában kevésbé stigmatizáltak a közgondolkodásban. Egy-egy kiemelkedő irodalmi alkotás, amely a nyelvjárási sajátosságokat művészi módon használja fel, pozitív irányban képes módosítani a közvélekedést. (Finnországban Väinö Linna híres regénye, *Az ismeretlen katona* – Tuntematon sotilas – fontos szerepet játszik a finn nyelvjárások mai finn közfelfogásban élő képének a meghatározásában.)

A nyelvjárás(i nyelvhasználat) mint hátrány

A nyelvjárás(i nyelvhasználat) önmagában sem nem előny, sem nem hátrány. Mindig a körülményektől függ, azzá válik-e. Attól függ ugyanis, hogy a nyelvjárásnak milyen a társadalmi megítélése. A nyelvjárások hátrányossá válása ott és akkor kezdődik, ahol és amikor egy másik nyelvváltozat használata társadalmilag értékeltebb, előnyösebb lesz. Ez a folyamat a standardizált nyelvek életében a köznyelv kialakulási és elterjedési folyamatával párhuzamosan halad, s a köznyelv egyre inkább az iskolázottság, a műveltség, a felsőbb társadalmi rétegbe tartozás szimbólumává, széles körben a nyelvi „helyes”, „igényes”, „szép”, „követendő” egyedülként elismert hordozójává válik, úgy válnak a nyelvjárások az ellentett jegyek viselőivé. Tehát – sokak szemében – az iskolázatlanságnak, az alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozásnak s a nyelvi „igénytelen”-nek, „helytelen”-nek, sőt a „kerülendő”-nek a hordozóivá.

A mai magyar társadalomban (főként a magyarországi) a nyelvjárási beszélőket sújtó negatív megkülönböztetés többszörösen is megnyilvánul. Elsősorban abban, hogy a nyelvjárási nyelvhasználat nyelvi értékítélet alapja: a nyelvjárási beszédmód alapján sokan negatívan vélekednek az így beszélőkről. Ismeretes az is, mennyire kedvelt, biztos „sikerrecept”-je kabaréműsoroknak (*Csáti falugyűlés*, *Hugyos Jóska*, *Kató néni*), filmeknek, tv-játékoknak, vicclapoknak, sőt némely mucaizásra hajlamos tollforgatónak is a nyelvjárási beszédű figura, az együgyű balek, aki a hatás fokozására s az eredetiség „igazolására” általában kendőt vagy kalapot is visel, illetőleg csizmát hord. Fölmérések hosszú sora igazolja (egyetemi és főiskolai szakdolgozatokra és szemináriumi dolgozatokra is gondolok), hogy a nyelvjárási nyelvhasználat a társadalom széles rétegeiben negatív jegynek számít. A szóban forgó negatív megítélésből a nyelvjárásokra mint nyelvváltozatokra vonatkozó tévhitek is születtek, s élnek tovább részben értelmiségi körökben is. Pél-

dául az, hogy a parasztemberek kevés szót ismernek és használnak. Ha arra gondolunk, hogy ma már a nyelvjárási beszélők is többnyire jól birtokolják a köznyelvet, illetőleg, hogy egy átlagos magyar helyi nyelvjárás pusztán tájszavainak, azaz a köznyelvhez viszonyított többleteinek a száma meghaladja a háromezret, akkor menten belátjuk e nézet tarthatatlan voltát. Azt is hallhatjuk manapság is, hogy a nyelvjárási beszélők egyszerű mondatokban beszélnek, s ha használnak is összetett mondatokat, többnyire csak mellérendelőket. (A „magyarázat” az volna, hogy a nyelvjárási beszélők gondolkodásmódja nem annyira differenciált, mint a köznyelvi beszélőké.) Statisztikai adatokkal operáló vizsgálatok cáfolják ezt a vélekedést. Úgyszintén találkozhatunk azzal a véleménnyel is, hogy a nyelvjárások a köznyelv elkorcsosult változatai. Az igazság más. Nyelvjárások előbb voltak, mint a köznyelv, az utóbbinak éppen hogy a nyelvjárások a szülői, ezért semmiképpen nem lehetnek a köznyelv elkorcsosult változatai. Szögezzük le: abból a tényből, hogy a köznyelv társadalmi értelemben valóban fölérendelt helyzetben van a nyelvjárásokkal szemben, nem következik az, hogy nyelvi értelemben is alárendelt helyzetben vannak a nyelvjárások.

Tömeges méretű hátrányt a nyelvjárási anyanyelvűség az iskolában jelent. Ugyanis a nyelvjárási háttérű gyermekektől is köznyelvi (szó- és írásbeli) produkciót követelnek meg a tanintézetekben. Ez azt jelenti, hogy a nyelvjárási elsődleges nyelvváltozatú gyermekeknek a ténylegesen birtokolt és ösztönszerűen használt regionális változat mellett meg kellett tanulniuk egy tőle többé-kevésbé eltérőt s annak írott változatát is, s ez sehol sem megy zökkenők nélkül. (Egy átlagos nagyságú magyarországi faluban végzett fölmérés szerint a felső tagozatos iskolások helyesírási hibáinak harmada a tanulók nyelvjárási háttérével van összefüggésben.) Mégpedig azért, mert a nyelvjárási gyökerű tanulóknak az iskolában megkövetelt köznyelvi produkciói szükségszerűen mutatnak olyan eltéréseket (a köznyelv felől nézve hibákat), amelyek egyértelműen a tanulók nyelvi háttérével, nem pedig intelligenciahiánnyal magyarázhatók. A legnagyobb hiba az volna, ha a tanárok az iskolában diákjaikat nyelvjárásias nyelvhasználatuk miatt kipellengéreznék. Az otthoni nyelve miatt megszegyénített gyermek ugyanis nemcsak otthona nyelvével kerül konfliktusba, hanem mindazzal, ami e nyelv mögött van. S ennek legkisebb rossz következménye az, hogy a diák esetleg közlésbeli, kifejezésbeli gátlásokkal küszködő felnőtté válik.

A nyelvjárások és az iskola

E kérdéskör kiemelt fontosságához nem férhet kétség, ezért róla részletesebben szólunk.

Vajon nem túlzás iskolai problémaként kezelni a nyelvjárási nyelvhasználattal összefüggő kérdéskört? Nincs túldimenzionálva, fölnagyítva, ha komo-

lyan veendő is? A válasz: a tudományos felismerések és kutatási eredmények azt igazolják, hogy a szóban forgó – felülről nézve s nem kellő alapossággal szemlélve sokak számára valószínűleg periferikusnak tűnő – kérdéskör *társadalmi következményei miatt* nem hiányozhat az anyanyelvi nevelés és oktatás látóköréből. Mert:

a) a magyarországi magyar anyanyelvű általános iskolások több mint fele napjainkban is nyelvjárási környezetű (ez az arány a Kárpát-medencei magyar kisebbség körében jóval nagyobb, mondhatni ott ez általános);

b) az újabb fölmérések is minden kétséget kizáróan igazolják nemcsak a főként vidéki s elsősorban falusi általános iskolákban, hanem a vidéki főiskolai hallgatóság körében is a nyelvhasználat több-kevesebb fokú regionalitását (főként szóban, de írásban is);

c) össztársadalmi méretekben nagyfokú tájékozatlanság uralkodik a nyelvjárásokkal és a nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatban, s ennek részben oka, részben kísérőjelensége a nyelvjárási nyelvhasználatnak és a nyelvjárási beszélőknek a megbélyegzése, leszólása, adott esetekben gúnyolása;

d) a nyelvjárások bizonyos prognózisok ellenére sem állnak a kihalás küszöbén.

Az iskolai oktatás és nevelés számára elsősorban természetesen a nyelvjárások nem mint nyelvi módszerek és mint kommunikációs eszköz érdekesekek (nem feledkezve meg művelődéstörténeti, helytörténeti, irodalom- és nyelvtörténeti fontosságukról), hanem mint a tanulók nyelvjárási(as) nyelvhasználata, illetőleg nyelvjárásuk és az iskolában megkövetelt köznyelv számukra konfliktusokat is magában hordozó kapcsolata. Nevezetesen az, hogy a nyelvjárási környezetű iskolásoknak az iskolában megkövetelt köznyelvi (szó- és írásbeli) produkciói természetes módon tartalmazzak több-kevesebb nyelvjárásiasságot, amelyek a köznyelv szempontjából nézve helytelenek, s mint ilyenek – főként a magyartanártól – kezelendő esetek. Továbbá azért, mert a köznyelvi és nyelvjárási nyelvhasználat közötti, az iskolában jelentkező konfliktustól leginkább érintetteket, a diákokat nemcsak a köznyelv minél alaposabb birtoklásához kell segítenünk, hanem ezt úgy kell tennünk, hogy közben ne bélyegeződjenek meg környezetük nyelvjárási(as) nyelvhasználata, sőt tudatosuljanak annak értékei, szerepkörei. A főként városi iskolákban, amelyekben nagyrészt köznyelvi elsődleges anyanyelv-változatú gyerekek a tanulók, azért nem hagyható figyelmen kívül a szóban forgó problémakör egy része, mert közvetlen tapasztalatok híján a városi tanulók könnyen kerülhetnek a nyelvjárásokkal és a nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatos tévhitke kelepchéjébe, és tanári segítség, tudniillik felvilágosítás nélkül esetleg rögzül sokukban az a lenéző attitűd, amelynek társadalmi hatása egyáltalán nem kívánatos. (Néhány példa a tévhitkekre: a nyelvjárások a köznyelv korcsosult változatai; alacsonyabb rendűek, mint a köznyelv; közvetlenül kihalás előtt állnak; nem alkalmasak nyelvrendszer-tani vizsgálatokra.) A nyelvjárásokkal

kapcsolatos negatív vélekedés természetesen összefügg a nyelvjárási beszélőkről való negatív vélekedéssel: a nyelvjárási beszélők intelligenciahiányosak, gondolkodásmódjuk egyszerűbb volta miatt alárendelő összetett mondatokat nem, csupán mellérendelőket használnak; kevés szót ismernek és használnak. Az említett téves vélekedések egy részét hatékonyan erősítik, éltetik tovább a kabarék népnyelvi „betétei” is, amelyek az együgyű balek vagy a félnótás alkoholista gyakori nyelvi kísérőjelenségei. Tudvalevő, hogy a nyelvjárási nyelvhasználat a standardizált nyelvű közösségek nagy részében többé-kevésbé megbélyegzés tárgya, tehát másutt sem csak iskolai kérdés a szóban forgó problémakör.

Emlékeztetőül idézzük emlékezetünkbe a következőket. Illyés a *Puszták* népében írta le iskolai anyanyelvi megszegyenülésének, egy mértanórai eseménynek a történetét. „Furcsa” kiejtése miatt a tanár unszolja, mondja még egyszer, mit csinál. „»No mondd hát!« Nyelvem megbénult. Hirtelen meggyűlöltem a kiejtésemet. »Mi lesz« – Áff – nyögtem ki halkán, végső erőfeszítéssel. Az osztály felröhögött. »Hová való vagy?« – kérdezi a tanár. Nem válaszoltam. »Pusztai« – kiáltotta valaki.«⁴ Simonyi Károly, a Sopron megyei születésű neves fizikus így emlékezett egy rajzóraire. Neki kellett felolvasnia, amit a füzetébe írt. „Néhány mondat után már élénk derűtséget váltottam ki osztálytársaimból... tájszólásban beszéltem [...] most már elbizonytalanodva és lángvörösén, mert akkor már az egész osztály dőlt a röhögéstől [...] Pokolian éreztem magam, és senkitől sem remélhettem vigasztalást.”⁵ Kodolányi ormánsági tapasztalatai alapján írt naplószerű *Baranyai utazásában*: „Kezdetben a nép nyelvét irtották. Jöttek a rosszul megírt iskolakönyvek, jöttek a tantervek, amelyek valami elkülönözött, úri világból néztek alá a népre. A tanítók lassú, fáradságos és szorgalmas munkával leszoktatták a gyermekeket a saját nyelvükről, büntették, gúnyolták azokat, akik a maguk ormánsági nyelvén feleltek.”⁶

Az iskola az az intézmény, amely a legtöbbet teheti a szóban forgó problémakör megoldásában. Három okból is. Egyrészt, mert az iskola az egyetlen olyan intézmény, amely a teljes lakosságot, illetőleg annak messze túlnyomó részét eléri. Másrészt, mert akiket elér (tudniillik az iskolásokat), azok vannak a leginkább fogékony, alakítható korban. Harmadrészt, mert a tanárok, ebben az esetben a magyartanárok nem amatőrök, akik adott esetben a legjobb szándékkal is tudománytalan nézeteket adnak tovább vagy hagynak szó nélkül, hanem tárgyuk szakemberei, akik az anyanyelv kérdéseiben tehát a regionális változatok dolgában is tájékozottak annyira, hogy tudományosan

4 Idézve Kiss J. (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 206.

5 Staar Gy.: *De mi az igazság... Beszélgetések Simonyi Károllyal*. Közlöny- és Lapkiadó, Budapest, 1996, 34.

6 Idézve in Bolla K. (szerk.): *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 29., Budapest, 2001, 5.

megalapozott ismereteket közvetítsenek, s tévhiteket, babonákat, nyelvi hiedelmeket hatékonyan cáfoljanak.

Az anyanyelvi órák alapvető célja hozzásegíteni a tanulókat ahhoz, hogy a nyelvet (ebben az esetben az anyanyelvet, illetőleg anyanyelvük általuk birtokolt változatát, változatait) a mindenkori helyzetnek megfelelően ahhoz igazodva, tehát célravezetően, a társadalmi kommunikáció szempontjából is eredményesen, kreatív módon tudják használni. A mindenkori helyzetnek megfelelő nyelvhasználat a *társadalmi versenyképesség* alapvetően fontos feltétele. S ez nemcsak a nyelvi viselkedésre vonatkozik (gondoljunk a mesékből jól ismert fordulatra: „Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál!”), hanem a nyelvhasználatra általában is: gondolataink világos kifejezésére, verbális érvelésünk módjára, az érdekérvényesítés nyelvi lehetőségeire. Az *esélyegyenlőtlenség* minden társadalomban jelen van. S ennek egyik formája a nyelvi esélyegyenlőtlenség. Tudvalevő, hogy a nyelvjárási környezetben szocializálódó gyermekek nyelvi értelemben hátránnyal indulnak köznyelven szocializált társaikkal szemben, mivel az iskolában kezdettől fogva köznyelvi produkciókat követelnek meg tőlük, s az osztályozások során kiderül, hogy számos esetben voltaképpen nyelvjárási nyelvhasználatuk, illetőleg beütéseik miatt kapnak rosszabb jegyet. Úgy érezhetik tehát, hogy otthoni nyelvük miatt büntetik őket. (Az Illyés- és Simonyi-féle idézetek arra is rámutatnak, mit jelenthet a gyerekek számára a természetes, megszokott nyelvhasználat miatti, jelen esetben az iskolai számonkérés során megmutatkozó negatív következmény.) Tudatosítani kell a tanároknak, hogy a nyelvjárási környezetű diákok nagy része a természetes, partnerorientált kommunikációhoz van szokva, ezért nincsenek kellőképpen fölkészítve sem a tantermi, sem a közéleti kommunikáció mesterséges formalitására, a nyilvános beszédmódra. Márpedig ez a beszédmód a társadalmi érvényesülés egyik kulcsfontosságú szabályrendszere. A városi gyerekek számára a kommunikációs tér változatosabb, mint a falusiak számára, s a többféle helyzet és beszédpartner miatt gyakrabban vannak magukra utalva, arra kényszerítve tehát, hogy ne begyakorolt nyelvhasználati sémákat kövessenek, hanem egyedi utakat járjanak.

Az iskola egyik alapfeladata az esélyegyenlőtlenségnek s benne a nyelvi esélyegyenlőtlenségnek (vö. a föntebb mondottakat) a csökkentése, sőt lehetőség szerint a megszüntetése. Hazai és külföldi tapasztalatok egyaránt azt mutatják, ennek legjobb, egyszersmind leggyorsabb módja a köznyelv kontrasztív alapú, a tanulók nyelvjárási ismereteire támaszkodó közvetítése, helyesebben tudatosítása, hiszen a köznyelv ezen tanulók számára passzív szinten már jól ismert nyelvváltozat (televízió, rádió). S még valami. A köznyelvi kompetencia kiteljesítésének úgy kell történnie, hogy a nyelvjárási nyelvhasználatot az iskolában a tanárok (nem csak a magyartanárok) részéről ne érje megbélyegzés, gúny, éppen ellenkezőleg: a nyelvjárás értékeire, funkcióira újra és újra föl kell hívni a figyelmet, s arra nevelni az iskolásokat, hogy a két

nyelvváltozat egymást kiegészítve, kiteljesítve békésen megfér egymás mellett, s tudatosítani kell, hogy bizonyos helyzetekben az egyiket, másokban a másikat célravezető használniuk. (Szaknyelven: a kettősnyelvűségről és a spontán reflexként működő kódváltásról van szó.) A cél tehát a tanulók *nyelvi és kommunikációs kompetenciájának* a bővítése, erősítése, kiteljesítése, a nyelvjárás bizonyos helyzetekben való, szégyenérzet nélküli használatának a támogatása, mindezzel pedig tanítványaink anyanyelvi teljesítőképességének a növelése, illetőleg nyelvi otthonosságérzetének, egészséges önbizalmának a biztosítása. Ellenkező esetben sok-sok iskolás válhat anyanyelve használatában elbizonytalanodott, kifejezésbeli gátlásokkal küszködő, anyanyelvi versenyképesség dolgában is hátrányban levő felnőtté. S ez az igazi veszély: a társadalmi esélyegyenlőtlenség anyanyelvi alapon is történő konzerválása. S minő paradoxon: mindez az iskolában, az esélyegyenlőtlenségek csökkentésének legfontosabb színhelyén!

Kisebbségi körülmények között a helyzet több szempontból is más. Az anyanyelvi nyelvhasználat jóval nyelvjárásiabb, mint az anyaországban, a köznyelv szerepköre kisebb, így a nyelvjárások fontossága nagyobb, hiszen sok esetben a nyelvjárás az egyetlen, illetőleg az esetek többségében az egyetlen biztosan birtokolt anyanyelvi változat. Ilyen körülmények között a nyelvjárás stigmatizálása az anyanyelv stigmatizálásával egyenlő, s ennek előbb vagy utóbb az anyanyelvmegtartás szempontjából egyértelműen negatív következményei vannak. Bíró Zoltán ezt írta az erdélyi tapasztalatok alapján: „Az igazi hátrány [...] nem az, hogy nem birtokolnak [a kisebbségi magyar tanulók] valamit [a köznyelvet], amit más esetleg igen, hanem az, hogy annak a valaminek a birtoklása sem jelentene számukra túl sokat, legfeljebb eggyel több olyan szabályrendszer ismeretét, amelyet nagyrítkán használnak. Ami számukra igazán természetes használati szabály [nyelvjárásuk], az az anyanyelvi nevelés során gyakorlatilag sehol sem kap zöld jelzést, következésképpen háttérbe szorul az az alap, amelyből talán kibontható lenne egy használható nyelvi modell. A hátrány tehát nem az, hogy hátul vannak, hanem az, hogy nincs igazi előrelépés.”⁷

Következzék néhány megjegyzés a közös továbbgondolkodás, illetőleg a közös cselekvés reményében! A magyartanár vállán valóban nagy felelősség van. Mert mind az anyanyelv, mind az anyanyelvi irodalom, illetőleg mindaz, amit az anyanyelv és az e nyelven létrejött irodalom nyújt, a nyelvközösség számára óriási jelentőségű. Maradva az anyanyelvi oktatás és nevelés kérdésénél, talán nem fölösleges megfogalmaznunk egy alapigazságot: ha a magyartanár felkészületlen szakja bármely részterületén, akkor nem tud, tehát

---

⁷ Bíró A. Z.: *Beszéd és környezet. Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, 146.

nem is fog a kívánatos vagy elvárható hatékonysággal működni. (S aki az anyanyelvi órákat elblicceli?) Figyelmiünket a fentebb említett problémákra szűkítve azt mondhatjuk, aki egyetemi vagy főiskolai tanulmányai idején nem vértel fel magát a szükséges szociolingvisztikai és dialektológiai alapismertekkel, megfosztja magát a hatékony tanári működés kétségkívül fontos lehetőségeitől. Márpedig ha tudjuk, hogy az iskola az esélyegyenlőtlenség csökkentésének, a versenyképesség növelésének kitüntetett fontosságú színtere, akkor tanítványainkkal és a társadalommal szemben egyaránt felelőtlenség volna elbagatellizálni azokat a problémákat, amelyekről röviden szólhattam.

Összefoglalva a magyartanároknak (de nem csak azoknak!) a regionális nyelvhasználattal összefüggő legfontosabb teendőit:

1. A nyelvjárási nyelvhasználatot véletlenül sem pellengérré állítva, hanem a nyelvjárások értékeit tudatosítva törekedjünk arra, hogy pozitív viszonyulást alakítsunk ki a regionális nyelvhasználatához tanítványaink körében, erősítve anyanyelvi otthonosságérzetüket, a kreatív nyelvhasználatához szükséges anyanyelvi önbizalmukat.

2. A tanulók nyelvjárási háttérét, meghatározottságát figyelembe véve kontrasztív szemléletű anyanyelvi órákkal segítsük egyrészt a köznyelv minél teljesebb birtokbavételét, másrészt a célravezető, a mindenkori helyzetnek megfelelő nyelvi kommunikációra alkalmassá tevő kommunikációs kompetencia kiépülését.

3. A nyelvjárások a lokális kultúra szerves részei, egyszersmind kultúrahordozók is. Ily módon a táji szókészlet, a táji tulajdonnevek és a frazeológia „megkövült művelődéstörténet”-ként, „a táj emlékezete”-ként kitűnően alkalmas hozzáértő pedagógusok kezében arra, hogy egyrészt az anyanyelvi órákat színesítve gazdagítsuk tanítványaink ismereteit, másrészt erősítsük szűkebb környezetükhöz való természetes kötődésüket, értékeinek tudatosítását és megbecsülését, s ezzel kiegyensúlyozott hazaszemléletüknek s egészséges személyiségképüknek a kialakulását.

Végezetül: a nyelvjárásokra és a regionális nyelvhasználatra a nyelvművelésnek is nagyobb gondot kellene fordítania – a nyelvi műveltség terjesztésének keretében. Kívánatos volna, ha a dialektológia (és a szociolingvisztika) vonatkozó újabb eredményei jobban utat találnának a nyelvművelés közegébe. Mert ne feledjük: amikor a nyelvjárási nyelvhasználatról s a nyelvjárásokról beszélünk, akkor bizony anyanyelvtársaink határon inneni és túli millióinak anyanyelvi közérzetéről, otthonosságérzetéről, illetőleg arról is szó van!

A magyar mint idegen nyelv oktatásának nyelvustratégiai kérdéseihöz

A tanulmány címének kulcsszava a „nyelvustratégia”. Az efféle elemzéshez nem lehetett a szakma hatékony segítsége nélkül hozzáfogni, hiszen a konzekvenciákat a magyar mint idegen nyelv eddigi átfogó eredményei teszik lehetővé. Megragadom tehát az alkalmat, hogy megköszönjem a „magyar mint idegen nyelv”-centrumok által nyújtott komoly szakmai-informatív segítséget: Debrecenből Gellén Józsefnek (DNYE), Szegedről Szőnyi Györgynek és Durst Péternek (SZTE), Pécsről Szűcs Tibornak és Pelz Katalinnak (PTE), Gödöllőről Rudnák Ildikónak (SZIE), Budapesten a műszaki szakterületről Aradi Andrásnak (BME), az orvostudományi egyetemről Ferenczi Gyulának és Bíró Andrásnak (SE), a közgazdaság-tudományiról pedig Bencze Ildikónak (BKÁE).

Következzék tehát az általam vélt fontosabb kérdések kifejtése.

A nyelvustratégia és a magyar mint idegen nyelv

A nyelvustratégia közvetlen ráhatás a nyelv struktúrájára és/vagy funkciójára. Esetünkben pedig annak kijelölése, hogy mit, hogyan, kiknek és kik közvetítésnek nyelvünk és kultúránk tárházából idegen aspektussal. Szakterületünk – természetes kiforratlansága ellenére – fejlődőképes, és a minőségjavulás reményét táplálja bennünk, amikor a nyelvustratégiát fogalom- és diszciplína-értelmezés, didaktikaelemzés és intézménypedagógiai hangsúlyok prioritásában, az utóbbiakat történeti fejlődésükben is igyekszem körvonalazni.

Elvi alapok – diszciplináris kérdések

Először az elvi alapokról: a kisnyelvi státusz, a felnőtt- és magánoktatás pedagógiája, az idegen nyelvi didaktika és a „magára utalt” módszertani hagyomány alapozza meg interdiszciplináris helyzetét. Tudományszakilag: a ma-

gyar nyelvtudomány rendszer-nyelvészete és az általános nyelvtudomány elméletei, majd a pedagógia, pszichológia, szociológia s ennek nyomán az idegen nyelvi szemléletnek egy sajátos didaktikába való átlényegítése. Önálló diszciplínáját tehát nem az egyik vagy a másik tudomány szakhoz való csapódása biztosítja, hanem a sajátosan köztes nyelvpedagógia. Ennek lényege: a „mint idegen” kutatása nyelvben és kultúrában, ilyen értelemben közvetlenül a tananyagkészítés és a tanítás, amellyel valós társadalmi igényt kell kielégítenie.

Ez a sajátos oktatás-kutatás a magyar és általános nyelvészet szoros közreműködésével az 1950-es évektől az ELTE keretében izmosodott meg. A nyelvész oktatóknak hasznos ötleteket adott és ad máig is a magyar nyelvleírás finomításához. Engedjenek meg egy, a nyelvoktatásból vett saját példát ennek alátámasztására: *Elmegyek a fodrászhoz, hogy levágassam a hajamat,* de: *Elküldöm a fiamat a fodrászhoz, hogy vágassa le a haját.* A szabály: a célhatározói mellékmondat imperativuszos igei állítmányának igekötésszórendje a fő- és mellékmondat alanyának azonosságától vagy különbözőségétől függ (vö. még funkcionálisan az orosz „stobü”-s szerkezettel). De vajon ez a szabály magyar mint idegen nyelvi szabály-e csak azért, mert idegen ajkúak tanítása kapcsán fedeztük fel? Nem. Ez a szabály csupán a magyar nyelvleírást finomító szabály. Más kérdés, ha ezt az összefüggést (igekötő, szórend, alany stb.) didaktikai szempontból, például szöveg, gyakorlatrendszer, haladási menet beágyazásában érvényesítjük. Az oktatásban ugyanis a célnyelv nyelvészeti elemeit mindig didaktikai eszközökkel mutatják be, dolgozzák fel. A fölfedezett összefüggést tehát vissza kell vezetnünk a magyar mint idegen nyelvbe, s autentikus szabályt csakis az ott kapott didaktikai eredmény alapján fogalmazhatunk meg.

E hagyomány – diszciplínánk fenti „szereptévesztése” okán – máig a magyar mint idegen nyelv elméleti kutatásának átfogó céljaként fogalmazódik meg, s a valóságos célt, a nyelvoktatás-kutatást másodvonalba szorítja.¹

A magyar mint idegen nyelv ezen kutatásai tehát – ha a fenti megállapítás valós – a segédtudományi tevékenység jegyeit viselik magukon. Az alkalmazott nyelvészet viszont – ami a magyar mint idegen nyelv is – nem segéd-, hanem – jóllehet interdiszciplináris, de – önálló idegennyelv-oktatási szakterület, amelynek centrális feladata az oktatáskutatás, azaz a „mint idegen” volna.²

1 Vö. pl.: Hegedűs R.: Az igenemekről funkcionális megközelítésben. *Intézeti Szemle*, XX. 2000, 1, 15–25.; Szili K.: Lehet-e ezt tanítani? (Az igekötők tanításának kérdéséhez.) *Uo.*: XXIII. 60–70.; Szarka P.: Van-e kötőmód a magyarban? (Egy szórendi vizsgálat tanulságai). *Medicina Linguistica*, VI. 2000, 138–153. stb.

2 Vö. még: Stern, H.: *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford, Oxford University Press, 1983; Larsen-Freeman, D. – Long, M.: *An Introduction to Second Language Acquisition Research*. London–New York, Longman, 1991.

A magyar mint idegen nyelv kutatásának a nyelvészet, a pszichológia, a szociológia, a neveléstudomány stb. szempontjainak együttes alkalmazásával kell kialakulnia a diszciplínák között, s eszerint vizsgálnia a vezérelt (= tanórai) és nem vezérelt (= környezeti) elsajátítást, annak szereplőivel és körülményeivel együtt. Ehhez és csakis ehhez a hangsúlyváltáshoz szükséges a hagyományos szemlélet megváltozása. A megfelelő nyelvoktatás-kutatás ki-munkálása nélkül ugyanis a hazai idegen ajkúak oktatása jórészt megmarad az eddigi ösztönös pedagógiai és ad hoc gyakorlatban.

Az idegen ajkúak magyar nyelvi oktatása Magyarországon (célnyelvi környezetben), valamint külföldön (forrásnyelvi környezetben) folyik.

A hazai magyar mint idegen nyelv

Magyarországon a magyar nyelv idegenként – kisnyelvi státusa, valamint tanulójának életkora miatt – iskolán kívüli, ún. tanfolyami felnőttoktatás. Intézménypedagógiai keretek szempontjából hálózatszegény, inkább centrumszerű tanulási-oktatási lehetőségekkel.

A magyar mint idegen nyelv oktatásának és kutatásának eredményei az 1990-es évek előtt a tanulásszociológiával harmonizáltan születhettek meg. Ekkor még a külföldiek tartós magyarországi jelenléte hivatalos szakmai célhoz és hivatalos magyar nyelvi tanulási lehetőséghez volt rendelve, amelyet a felsorolt hazai centrumok graduális, illetőleg eseti oktatásban láttak el (a Kulturális Kapcsolatok Intézete keretében folyó ún. KKI-s oktatás, aspiránsoktatás, diplomataoktatás, egy-két egyéni oktatás). Ezt a harmóniát változtatták meg a rendszerváltás után a Magyarországra özönlő idegenek (munkavállalók, menekültek, vállalkozók, letelepedők stb.), például csak Budapesten kb. húszezer kínai tartózkodik. Ráadásul – minthogy az átlag magyar ember nem beszél kínaiul, de egyéb idegen nyelveket sem – a külföldiek számára a magyar nyelv ún. megélhetési nyelv. Magyartanulásuk felmérése és oktatásuk szakszerű megoldása tehát társadalmi igény volna. Szinte bizonyos, hogy a jelenlegi – centrumokra és nyelviskolákra fókuszált – oktatási tevékenység ehhez a tanulótömeghez viszonyítva alulreprezentált. Az idegen ajkúak ugyanis az egész országban – immár szinte minden településen – jelen vannak, s miután számukra a centrumok nyújtotta szakszerű tanulási lehetőségek (sokan nem is tudják, hogy vannak ilyenek!) a kényelmes távolságon kívül esnek vagy elérhetetlenek, a magyart számukra a „kéznél levő” vállalkozó kedvű bármely nem szakember magyar tanítja, vagy a külföldiek a környezeti beszédből „mazzolázva”, irányítás nélkül szerzik meg az alapvető nyelvi kommunikáció szempontjait. Szükség van tehát az oktatás hálózatszerű kiépítésére.

A magyar mint idegen nyelv állami oktatásként mindenképpen elit cél-funkciós keretekben jegyezhető, így: a propedeutikum (= nyelvi-szakmai elő-

készítés) területén a Balassi Bálint Intézetben (BBI), illetőleg elődeiben: a Nemzetközi Előkészítő Intézetben (NEI), a Kodolányi János Intézetben vagy a Magyar Nyelvi Intézetben (MNYI); a szaknyelvoktatás területén pedig a magyar felsőoktatás bizonyos centrumaiban, így: az ELTE BTK Központi Magyar Nyelvi Lektorátusán (KMNYL), a BME Nyelvi Intézetében, a PTE Nyelvtudományi Tanszékén (pontosabban a PTE Nemzetközi Oktatási Központban, a NOK-ban), az SZTE tanszék- és szakközi gondozásában, a DTE nyelvtudományi tanszékein vagy azokkal együttműködve, a gödöllői Szent István Egyetem Nyelvi Intézetében, továbbá a felsőoktatási intézmények idegen nyelvi lektorátusain és központjaiban.

Az átlag külföldiek általános magyar nyelvi oktatása ezen intézmények, valamint a nyelviskolák, nyári egyetemek, nyelvi táborok stb. kiegészítő tevékenységeként állandó vagy időszakos vállalkozásokban zajlik. Önálló tevékenységű magyart oktató nyelviskola a Debreceni Nyári Egyetem, valamint a Hungarian Language School. Összességében azonban megállapítható, hogy az átlag külföldiek tömegeinek magyartanulása a mai Magyarországon jórészt a szakma látókörén kívül történő latens magánoktatás. Ráadásul – mivel a környezeti elsajátítás lehetősége adva van, amelyet még az individuális eltérések is differenciálnak – az oktatás eredménye ellenőrizhetetlen, felmérhetetlen, visszajelzés-hiányos. Ezért is tartom fontosnak, hogy a magyar mint idegen nyelv tevékenységi területe három szintjének (oktatás, tanár- és tudományos képzés) elemzésekor – a kutatási és intézménypedagógiai eredmények tükrében – stratégiaileg, legalább perspektívájában számoljunk e látókörön kívül eső tanulói közeggel is.

Egyébként közismert, hogy a külföldiek magyartudása általában nem kielégítő, s a magyar nyelvet az idegen ajkúak riasztóan nehéznek találják.

A szakma látóterében levő külföldiek magaryelv-ismeretének alacsony szintje nem annyira a centrumos elitoktatásban érzékelhető, mint inkább azok holdudvaraiban, a felsőoktatási szaknyelvoktatásban, ahol a külföldieket mellékfoglalkozású külső rendszerben tanítják. A centrumok általi tanítási megbízások ugyanis nem jelentenek feltétlen szakmai együttműködést, egyáltalán kapcsolatot a megbízott tanárok formális alkalmaztatásán túl. Az idegen nyelvi lektorátusok, központok mellékes állami, a nyelviskolák pedig egyelőre laza szakmai koherenciában, még jórészt mellékes piaci kötelezettségként kell hogy kezeljék a külföldiek magyar nyelvi oktatását.

Ha azonban ma a magyar mint idegen nyelvről szakmaként beszélünk, csakis a hazai állami keretekben folyó oktatási és kutatási tevékenység alapján tehetjük. (Ezért támaszkodom a diszciplínafejlődés szakmai elemzése során a hazai oktatás és kutatás eredményeire.)

Magyaroktatás külföldön

A magyaroktatás *külföldön* egyrészt a kultúrdiplomácia hivatalos keretében folyik, így követségeken diplomáciai, egyetemeken tudományos (főként a finnugrisztika gyakorlati vetületeként), magyar intézetekben hungarológiai-kuriozális céllal. Az Amerikai Egyesült Államokban például a Columbia Egyetem magyar lektorátusán, Angliában a londoni tudományegyetem magyar lektorátusán, illetőleg a School of Slavonic and East European Studieson, Ausztriában többek között a bécsi tudományegyetem magyar tanszékén, továbbá a Collegium Hungaricumban. Felsorolhatnánk még majd harminc országban az egyetemek finnugor, magyar vagy orientalisztika tanszékeit, magyar kulturális intézeteit. Említésre méltóak Olaszország egyetemeinek magyar tanszékei, a Római Magyar Akadémia, a Berlieni Magyar Intézet, a franciaországi egyetemek magyar stúdiumai, a Párizsi Magyar Intézet stb. A felsoroltakból is következik, hogy a külföldi magyartanítás bizonyos hagyományokra is visszatekinthet. A hivatalos keretű magyartanulás külföldön azonban – nyelvünk státusának megfelelően – valójában kis létszámú.

Nagyobb tanulói létszám jellemzi ugyanakkor a civil szerveződésben folyó ún. származástudati magyaroktatást külhoni magyar származásúaknak, például közösségi központokban, vasárnapi iskolákban szerte a magyar diaszpórában Ausztráliától Észak-Amerikáig, Dél-Amerikától Svédorszáig. Itt a mintegy százötven év óta több hullámban kivándorolt magyarság kulturális életének egyik legfőbb célja a magyar identitás megőrzése a nyelv és kultúra ébrentartásával, művelésével. A határon túli magyarság magyaroktatása általában nem magyar mint idegen nyelvi oktatás, még akkor sem, ha a magyar nyelvi tudat meggyengült. Finom idegen szempontú átfedések megjelennek ugyan az elsajátításban, a nyelvfejlesztésben (a csángók nyelvújjaélesztő magyartanításában különösen!), de ez a tevékenység mégis inkább magyar anyanyelvi oktatás. A külföldi magyarság nyelvének, kultúrájának ápolása anyországi szervezetek védnöksége alatt áll (a Magyarok Világszövetsége, Anyanyelvi Konferencia, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság stb.).

Hagyomány és modernség a kontrasztivitásban

A magyar mint idegen nyelv – miként az európai idegen nyelvek oktatása is – a kontrasztív (latinhoz mért) hagyományokban született.³

Oktatástipológiája csupán a 19. században vált ketté: hazai és külföldön folyó tanítássá.

3 Pl. Sylvester J.: *Grammatica hungaro-latina*. Sárvár, 1539.; elsőnek valójában a németek magyartanítására pl. Bél M.: *Der Ungarische Sprach-Meister*. Pozsony, 1729.

A hazai oktatás a 19. században a magyar nemzeti nyelv lingua francai státusának megerősítésére folyt a soknemzetiségű történelmi Magyarországon, mégpedig – akkor és csakis akkor – iskolarendszerünkbe is betagozódva, „hogy a közös hazában a nemzetiségek megtanulják a magyar nyelvet, amely képes együtt élő népeket összefűzni egymással”.⁴ A reformkor kezdetétől szinte folyamatosan jelentek meg a hazai nemzetiségek – többségében a németek – oktatására írt magyar nyelvkönyvek.⁵

A külföldön folyó magyaroktatás akkori bontakozó diplomáciánk velejárója volt, miként az adott ország nyelvének tükrében írt magyar tananyagok is.⁶ A 20. században a két világháború között kitörési pontjait az elszigetelt trianoni Magyarország a kultúrdiplomáciában kereste. Ennek egyik szegmense volt a magyar nyelv és kultúra terjesztése külföldön s így a kontrasztív magyar nyelvkönyvek is.⁷

A magyar mint idegen nyelv hazai tömeges oktatásának korszakában a kontrasztív magyarkönyvek két irányból kaptak indítást. Egyfelől a hazai modern filológiai, másfelől a külföldi magyar lektori gyakorlatból.⁸

Az elmúlt évtizedben számos kontrasztív magyar nyelvkönyv jelent meg külföldön is. Jó részük azonban nyelvpedagógiaiilag gyenge, s inkább harsány nyelvkönyvtechnikai modernkedéssel érnek el múltó sikereket. Ugyanakkor jelzésértékűek, hiszen hirtelen nagy számban megjelenő magyarkönyveink jelzik, hogy a világ igénye megnőtt a magyar nyelv tanulása iránt. Ennek következményeként mozdult ki a magyar mint idegen nyelv az elit oktatási keretektől a köz- és magánoktatás (nyelviskolai stb. vállalkozási keretek) felé.

---

4 Vö.: Éder Z.: Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar Nyelvőr*, 103. 309–323.

5 Pl. Vörösmarty M.: *Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche*. Pest, 1832; Meller P.: *Grammatica ungarica. Magyar–oláh grammatika*. Buda, 1832.

6 Pl. Eiben J.: *Nouvelle grammaire hongroise*. 1843; Wékex Zs.: *A Grammar of the Hungarian Language*. London, 1852; Desko A.: *Vengerszkaja Grammatyika*. Szentpétervár, 1855; Riedl Sz.: *Ungarischer Geschäftsstyl*. Prága, 1856, Wien 1866; Szinnyi J. – Jalova A.: *Unkarin Kielen oppikirja*. Helsinki, 1880.

7 Pl. Tóth L.: *La lingua maghiara*. Nápoly, 1939; Boronkay A.: *Einführung in das Ungarische*. Lipsce, 1940; Sebeok T.: *Spoken Hungarian*. New York, 1945.

8 Pl.: Deák S.: *Ucsebnik vengerszkogo jazüka*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1958; Bánhidi Z. – Jókay Z. – Szabó D.: *Learn Hungarian*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965; uők: *Lehrbuch der ungarischen Sprache*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966; Lelkes I.: *Manuel de Hongroise*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967; Fábíán P.: *Manuale della lingua ungherese*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970; Ginter K. – Tarnói L.: *Ungarisch für Ausländer*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974; Szij E.: *Kursz vengerszkogo jazüka*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979; Nyirkos I.: *Nykyunkarin oppikirja*. Forssa, 1979; Erdős J. – Kozma E. – Prileszky Cs. – Uhrman Gy.: *Hungarian in Words and Pictures*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

A magyar mint idegen nyelv hazai intézménypedagógiája

Az előző részben említettem, hogy a magyar mint idegen nyelv rég múlt hagyományában a latinnal és a némettel szemben eseti oktatásban és tananyagban artikulálódott. Intézménypedagógiailag a hazai nemzetiségek magyar-tanulása okán a 19. században 1920-ig bekerült a magyar iskolarendszerbe is.

A magyar mint idegen nyelv hazai centrumszerű intézménypedagógiáját elsőként az 1927-ben Hankiss János koncepciója alapján létrehozott Debreceni Nyári Egyetem képviselte, ahol a hungarológiai tanítás mellé jobbra a származástudati magyaroktatás, majd a valódi magyar mint idegen nyelv tanítása társult. Ezt követően az 1940-es években a Budapesti Pázmány Péter Egyetemen hirdettek meg magyar nyelvórákat külföldiek számára.

Mindez azonban csupán kis léptékű hagyománya annak az újabb magyar mint idegen nyelvi tevékenységnek, amely az 1950-es években az államközi egyezmények keretében Magyarországra – felsőfokú tanulmányokra – kerülő nagyszámú külföldi fiatal magyaroktatása érdekében megindult. A hazai intézménypedagógia a továbbiakban ezen újabb tevékenység irányvonalában fejlődött.

A Balassi Bálint Intézet

A hazai etalonintézmény hagyományosan az önálló Balassi Bálint Intézet (a volt NEI) mint felsőoktatási propedeutikum, amely közben határon túliak népfőiskolai profiljával, mára pedig részképzős és nyitott nyelviskolai oktatással is bővült.

A legcél tudatosabb szakmai kísérletek az ún. NEI típusú oktatásban⁹ (a BBI elődintézetében folytatott egyéves intenzív nyelvi szakmai előkészítés felsőoktatási tanulmányokra) indultak meg. Az 1960-as, 1970-es években e kísérletek elvi alapjait azonban az ELTE BTK KMNYL-en teremtették meg, ugyanis a nyugati oktatásban körvonalazódó modern nyelvoktatás – a strukturalista-generativista, majd pragmalingvisztikai nyelvelméletek hatására – a kommunikativitást tűzte ki célul. A magyar mint idegen nyelv tanításának korszerűbb alkalmazott nyelvészeti felfogása a magyar nyelvhez ízléssel nyúló – Antal László és Balázs János általános nyelvészek tanácsaira nyitott – Hegyi Endre (egyébként a lektorátus szaknyelvoktatás típusú oktatásának nyelvész-tanár vezetője) nevéhez kötődik, aki a kezdő szintű magyar-tanításban a vonzat- és kérdőstruktúrákat, valamint a transzformációs eljárásokat lingvodidaktikailag hasznosította. Például a *bízik vki vkiben* vonzat-

⁹ A „NEI típusú oktatás” elnevezés Szépe Györgytől származik. Vö.: A magyar mint idegen nyelv néhány diszciplináris kérdése. In *A magyar mint idegen nyelv fogalma*. NHK, 1991. vál.: Gay Béla, 164.

struktúra (= kijelentésfüggvény) mondattá kiegészítve, pl.: *Bízik barátja becsületességében*, így alakítható át: *Bízik abban, hogy barátja becsületes*; kérdőstruktúrája pedig: *Miben bízik?* Ezen grammatikai szerkezetek alapját képezik a diskurzusteremtés nyelvi formalizálásának, valójában a beszédközpontú oktatás mondatközpontú realizálásának.¹⁰ Természetesen ezek az elvi alapok közvetlenül az audiolingvális oktatás pillérei, de Hegyi maga állandóan hangsúlyozta a mondat köré építhető autentikus szituációk bekapcsolását a diskurzusba, amely végeredményben a kommunikatív nyelvoktatás egyik feltétele. A Hegyi-féle felfogás a NEI típusú oktatásban realizálódott.¹¹

A külföldiek magyaroktatása a bölcsészettudományi szakirányban – részben az erős segéd tudományi kötődés miatt – filológiai hangsúllyal folyt és folyik mind a mai napig.¹²

A NEI típusú oktatásban – a külföldiek reális igénye szerint – további kommunikatív korszerűsítési szempontok kerültek előtérbe, mégpedig az életszerűség, a pszichológia és az eddigi Hegyi-féle eredmények bevonásával.¹³ Kutatásainak eredményeit a NEI – Tudományos és Módszertani Csoportjának kiadványsorozatában – az *Intézeti Szemlében* 1973-tól rendre közzétette.¹⁴

Az 1990-es évek kultúrpolitikája a NEI típusú oktatást intézménypedagógiaileg társította a magyarországi felsőfokú tanulmányokra készülő határon túli magyar anyanyelvűek nyelvi-szakmai felzárkóztató oktatásával. Ennek a profilbővülésnek a politikaiakon túl praktikus oka is volt. Az idegen ajkúak nyelvi-szakmai előkészítésének hallgatói létszáma az ezredforduló felé radikálisan csökkent. A határon túli magyarok oktatása mellett az intézet – most már Kodolányi János Intézet, majd Magyar Nyelvi Intézet – emiatt volt kénytelen még a nyitott köznyelvi vállalkozói, ún. nyelviskola típusú oktatást is tevékenységi körébe vonni.

Mindez a magyar mint idegen nyelvi tananyagokban is nyomon követhető. Az I. félévi előkészítő oktatásban a *Színes magyar nyelvkönyv* mellett Kovácsi

10 Vö.: Hegyi E.: *Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart? A vonzatközpontú nyelvoktatás és módszere*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1971; uő: *A vonzat és transzformáció szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. In *A hungarológia oktatása* 1988. 4. 48–61.

11 Vö.: Hegyi E. (főszerk.): *A Nemzetközi Előkészítő Intézet hallgatóinak magyar nyelvkönyve*. I–V. kötet. Kísérleti jegyzet. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968; uő: *A Nemzetközi Előkészítő Intézet társadalomtudományi, orvosi, műszaki stb. szakirányú hallgatóinak kísérleti jegyzetsorozata a 70-es években*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970, 1977, 1979.

12 Vö.: a NEI típusú oktatás bölcsész-szakirányára pl. a Ginter Károly szerkesztette *Magyar nyelvkönyv*. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

13 Vö.: Erdős J. – Kozma E. – Prileszky Cs. – Uhrman Gy.: *Színes magyar nyelvkönyv I–II. és Munkafüzet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.

14 Vö. pl.: Kovácsi M.: *A nyelvoktatás kommunikáció-központú indítása*. *Intézeti Szemle*, XI. 56–102.; Giay B.: *Új tantárgy a NEI oktatási-nevelési rendszerében – a „Magyarország” oktatása elé*. *Intézeti Szemle*, X. 45–49.; uő: *Az idegen nyelv tanításának és tanulásának intenzitása*. *Intézeti Szemle*, XIII. 40–50.

Mária *Itt magyarul beszélnek* I–II. c. tankönyve,¹⁵ amely „kommunikatív” szándékú túlzásai ellenére, ám hasznos kontrasztív betéteivel valamiképp mégis az aktuális nyelvismeret megszerzésének lehetőségét jelentette.

A szakirányú magyar nyelvkönyvek – a közgazdász (Chikán–Giay–Kovácsné–Pákozdiné, 1984), a bölcsész-jogász (Ferencz–Ginter–Osváth–Prileszky, 1986), az orvosi (Kovácsi, 1986), a műszaki (Andrássy–Fügedi–Székely, 1987) és az agrár (Prileszky–Tallér–Varga, 1983) külön értéket képviselve az oktatásban, biztosították legalább azt a minimális szaknyelvi alapot, amelyet a felsőoktatási intézmények lektorátus típusú oktatásának megfelelően funkcionizált tananyagokkal kellett volna továbbfejlesztelniük. (A felsőoktatásban azonban a külföldiek számára – néhány szakszöveg-olvasási jegyzeten kívül – valójában nem volt és nincs megfelelő magyar nyelvi tananyag!)

Az ezredforduló kultúrpolitikája a magyar kultúra külföld előtti arculatának gondozását egyetlen centrumba, a Magyar Nyelvi Intézetbe óhajtotta integrálni. Az intézetet Balassi Bálint Intézet néven újjászervezte (2002), s tevékenységi területét három profilban jelölte ki, ezek: a volt Nemzetközi Hungarológiai Központ (NHK) feladatkörének átvétele, azaz a külföldi lektorok és vendégprofesszorok, valamint kulturális intézmények munkájának koordinálása, az eredeti nyelvi-szakmai előkészítés és nyelviskolai oktatás, valamint a származástudati magyarok és határon túliak nyelvi-szakmai elő-, illetve felkészítése felsőoktatási tanulmányokra vagy más célú magyarországi tartózkodásra. Az intézet mind az általános, mind a szakirányú nyelvismeret mérését nyelvvizsga-lehetőségekkel oldja meg.¹⁶ Tervezik továbbá az ELTE ITK szakmai nyelvvizsgájának akkreditáltatását magyar mint idegen nyelvből is.

A BBI új aspektusa a nyelvoktatásban: a hungarológiai képzés bevezetése minden lehetséges profilban és nyelvismeretszinten, amely elsősorban az újonnan létrehozott Hungarológiai Tanszék feladata, de a munkát folyamatosan segítik a PTE „Magyar mint idegen nyelv/hungarológia” (MIH)-tanárképzése, valamint a konferenciákon, tudományos tanácskozásokon kifejtett szakmai vélemények stb.¹⁷ Az intézet alapkonceptiója a hungarológia és a nyelvoktatás harmonizálhatóságának tekintetében még nem végleges.

15 Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

16 Vö.: ELTE Idegennyelvi Továbbképző Központ, az ITK „ORIGO” általános magyar-nyelvvizsga-lehetőség, PTE European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages, rövidítve: ECL ugyancsak egynyelvű nyelvvizsga-lehetőség általános magyar nyelvismeretből. Vö. még: Hány L.: A magyar nyelv tanulásának motiválása, a megszerzett nyelvtudás egységes európai keretben történő tesztelése Magyarországon és külföldön. In *Nyelv és kultúra a XXI. században* c. tudományos tanácskozás a BBI-ben. 2002. május 31-i előadás.

17 Az intézet alapkonceptiójára e vonatkozásban vö. Menyhért Anna BBI tv: *A BBI hungarológiai oktatási programja* és Gremesperger László oktatási igazgató: *A BBI oktatási tevékenysége*, 4. pont – azaz kivonatként az akkreditációs anyagból – a „Magyar mint idegen nyelv – hungarológiai alapismeret” c. fejezet.

Egyesek szerint a hungarológia „ajánlott”, mások szerint „szükség van szisztematikus bevezetésére”. E finom distinkció mögött valójában a tisztán idegen ajkúak és a származástudati külföldiek számára egységesen tervezett hungarológiai anyag miatti ellentmondás feloldási szándéka húzódik meg.

A propedeutikum nyelvoktatása tehát – ha kellően megalapozott tudományos kutatást tudhat maga mögött, s erre jelenleg tudomásom szerint nyitott – képes elérni az értékőrző modern nyelvoktatást. Ez a felfogás teszi lehetővé, hogy a maga idejében európai szellemű és színvonalú *Színes magyar nyelvkönyvet* egyik szerzője, Erdős József átdolgozza, továbbá hogy eddig hiányzó új nyelvkönyveket készítsenek, valamint a szakirányú tananyagot korszerű igénnyel megújítsák. E tekintetben biztató eredmények születtek.¹⁸

Kiemelkedő filológusi munka a *Hangoskönyv* (i. m. Szende V.), a *Kéttagú szókapcsolatok...* (i. m. Chikán I.), természetesen az *Igeragozási minták...* (i. m. Kozma E.) és a *Magyar nyelvkönyv. Közgazdász szakirány* (i. m. Csonka Cs.). Hézagpótló a maga nemében a *Magyar nyelvkönyv felsőfokú...* (i. m. Novotny J.), amely autentikus szövegek nyelvhelyességi, helyesírási és stílusművelésszerű feldolgozása. A részletekben sok vitathatóság van ugyan, de felfogásában, tematikus és gyakorlat-rendszerbeli irányában újszerű és elfogadható. A propedeutikum kizárólagos önfejlődését tükrözi – annak minden erényével és hiányával együtt – a *Magyar nyelvkönyv. Közgazdász szakirány* (i. m. Csonka Cs.), amely korszerű, kommunikativitásra törekvő, pontos munka, ám – s ez az összes haladó anyag jellemzője egyben – a nyelvtan és a szöveg feldolgozásának nyelvi szinergiáit eredményező szempontjai még kiforratlanok. Ily módon a tananyagok grammatizálóknak tűnnek, holott szándékuk szerint kommunikatívak. Az értékőrző modernség megvalósulásának igénye tehát a BBI tananyagaiban jelen van, s remélhetőleg a kutatómunkában, sőt a (gyakorlótanítás-keretű és részképzéses) tanárképzési tevékenységben is megjelenik.

Az áttekintés alapján is megállapítható, hogy a Balassi Bálint Intézet intézménypedagógiai gerincét, szakmai alapját – miként fejlődéstörténetében mindig is – a magyar mint idegen nyelv elkötelezett oktatásának és kutatásának szakmaisága alkotja, s reményeim szerint a hungarológiai bővítés szakcszerű szempontjaival még inkább. Egyébként kívánatosnak látszik, hogy erre a ténylegesen felkészült szakember-kollektívára az egyetemi műhelyek – a ta-

18 Vö.: Ház A. – Makra H. – Szende V.: *Hangoskönyv I–V*. Szerk.: Szende V.; Novotny J. – Nagy Á.: *Magyar nyelvkönyv felsőfokú nyelvvizsgára készülőknek – szövegek, gyakorlatok, nyelvtan*. Szerk.: Novotny J. BBI, Budapest, 2002; Chikán I.: *Kéttagú szókapcsolatok és kifejezések*. Segédanyag. BBI, Budapest, 2002; Aldesa M. – Dávid M.: *Terefere*. NEI, Budapest, 1991; Kozma E.: *Igeragozási minták magyarul tanulók számára*. KJI, 1995.; Chikán I. – Csonka Cs. – Garay M.: *Magyar nyelvkönyv. Közgazdász szakirány*. Szerk.: Csonka Cs., 1998, 2003; Kiss Cs.-né – Pásztor E. – Szekszárdi K.: *Magyar nyelvkönyv. Bölcsész-jogász szakirány*, 2002; Andrassy A. – Kármán L. – Szende V.: *Magyar nyelvkönyv. Műszaki szakirány*, 1999; Berényi M.: *Jogi szövegelemzések*. 1997.

nár- és doktori képzések – odafigyeljenek, s tudományos fejlődésükhöz segítséget nyújtsanak, mégpedig: par excellence folyamatos és kölcsönös együttműködésben.

A „felsőoktatási” magyar mint idegen nyelv

Különös felelősség hárul a felsőoktatási magyar mint idegen nyelvre. Az eredeti feladatkör a haladó szintű nyelvtudás gondozása – külön is a szaknyelvoktatás, -kutatás, tananyagkészítés –, amely elvileg megmaradt, de – mutatis mutandis – a tanulási igény az általános és egyben a kezdő és középfaladó szintű magyar nyelv felé mozdult el (részképzés, nyitott nyelviskolai tanítás).

1. *ELTE Bölcsészettudományi Kar, Központi Magyar Nyelvi Lektorátus.* A lektorátus vagy szaknyelvoktatás típusú magyartanítás mint idegen nyelvi tevékenység országszerte a felsőoktatási intézményekben ún. „normál” (heti 4–6–8) óraszámában folyt eredetileg az ELTE BTK KMNYL (később néhány újabb centrum) külső mellékfoglalkoztatású rendszerében. A szakmai irányítás és a profilizált tananyagkészítés a KMNYL oktatóinak ún. területfelelősi feladata volt. Az 1980-as évekre fellendülő kommunikatív kutatások nyomására a magyar mint idegen nyelv lektorátus típusú oktatásában is felvetődtek a korszerűsítési igények, mégpedig a nyitott, autentikus környezeti hatásokat is figyelembe vevő tananyag-készítési szükségletben, valamint a kultúra módszereiből lingvodidaktikai kezelésének kívánalmában.

E tekintetben iránymutató volt Zsilka János nyelvelmélete, amely – a szemantikai kutatásokra építve – felhívta a figyelmet a jelentés irányító szerepére a nyelvi kreativitásban.¹⁹ E tanulmány szerzője a Zsilka-féle felfogást a Hegyi-koncepcióra építve próbálta meg alkalmazni a nyelvelsajátításban.²⁰

Ugyanezen elveket igyekezett megvalósítani a modern nyelvoktatás igényével – egyelőre azonban ösztönös nyelvpedagógiai mozzanatokkal is átszőve – egy nyitott módszerű, haladó szintű tananyagban.²¹ A kommunikatív oktatás végeredményben az ismert idegennyelv-oktatási módszerek haszno-

19 Vö.: Zsilka J.: *Jelentés-integráció.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

20 Vö.: Jónás F.: Sprachtheoretische Zusammenhänge unter dem Gesichtspunkt der angewandten Linguistik „Ungarisch als Fremdsprache”. In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Linguistica tomus XV.* Budapest, 1984, 123–129. Előadásként magyarul elhangzott az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának 1983. május 20-án rendezett konferenciáján.

21 Vö.: Jónás F.: *Stílusművelés.* Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980, 1982. Ism. Éder Z.: A magyar mint idegen nyelv oktatásának elvi és módszertani kérdései a magyar egyetemen. In Giay B. – Ruzsinyák M. (szerk.): *Magyar nyelv külföldieknek. Az V. Magyar Lektorati Konferencia anyaga.* MM-NEI, Budapest, 1983, 29–33. Elvi-módszertani háttéréről: Jónás F.: A magyar mint idegen nyelv oktatásának produktív módszere célnyelvi környezetben. In *Studia Russica*, VI. 1983, 313–328.

sítható elemeinek, valamint a nyelv és kultúra integrálásának emberközpontú partnerségi felfogása.²² Ezek a kísérletek kétségkívül korszerűbb lingvodidaktikai kutatások megindítási szándékát tükrözték.

A külföldön folyó magyaroktatás „szakmásítása” – a hazai magyar mint idegen nyelv „szakmásodásának” következményeként – a hazai és külföldi műhelyek együttműködését eredményezte. 1977-ben megalakult a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság (ma: Nemzetközi Magyarásgtudományi Társaság), amely a Magyarok Világszövetségének szervezetével, az Anyanyelvi Konferenciával együttműködésben már szabadabban összekötötte a kultúr-diplomáciai és az ún. származástudati magyaroktatás ügyét. A külföldre kerülő lektorok és vendégtanárok munkájának segítésére pedig Magyarországon létrejött a Magyar Lectori Központ (MLK, 1983), majd a Nemzetközi Hungarológiai Központ (NHK, 1989), amely a külföldi tapasztalatok összegzéseként jelentős segítséget nyújtott a túlzott „internacionalista” szemléletet felváltó ún. hungarológiai felfogás előretörésében.²³ E felfogásban megtalálható a magyarság belső identitásának múltban való keresése is. A magyar mint idegen nyelv addig egyik legfőbb alkalmazott nyelvészet alapú centrumában (ELTE BTK KMNYL) ily módon – félreértelmezve a hungarológia szerepét – hungarologo-historista irányváltás történt, amely múltra tekintő túlzásaival egyebek között háttérbe szorította az oktatásban éledező idegen nyelv-aspektusú országismeret-felfogás area studies értelmű továbbfejlesztését, másfelől a nyelvoktatás-kutatás irányának kijelölésétől visszatért a magyar nyelvészet szereptévesztéses segédtudományi kutatásaihoz.²⁴ E múltra tekintő felfogás lényegét Éder idézett tanulmányában így fogalmazza meg: „...kutatásaink két területre terjedtek ki: az egyik diszciplínánk múltjának felderítése, a másik a grammatikai tanulmányok köre”, majd így folytatja: „...s hogy a kutatások eredményeit miképpen értékesítettük a tananyagszerkesztésben [...] ezen a téren keveset tudunk felmutatni, mint talán várható lenne”. Ez a megfogalmazás – „keveset tudunk felmutatni” – olyannyira „hatékonyan” bizonyult, hogy ettől az időszaktól a magyar mint idegen nyelv alkalmazott nyelvészeti és pedagógiai aspektusú korszerűsítési törekvései a hazai, főként a lektorátus típusú oktatásban háttérbe szorultak, vagy kerülő utakra, kompromisszumokra kényszerültek.

22 Vö.: Jónás F.: Az országismeret szerepe a hazai magyar mint idegen nyelv oktatásában. *Nyelvünk és Kultúránk*, 1984. szeptember, 56. 44–49.; uő: Magyar nyelv külföldieknek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán. *Magyartanítás*, 1987, 5, 229–241.

23 Vö. még: Giay B.: A hungarológia fogalma. In Giay B. – Nádor O. (írta és szerk.): *A magyar mint idegen nyelv, hungarológia*. Tankönyv és szöveggyűjtemény. Janus–Osiris, Budapest, 1998, 15–27.

24 Vö.: Éder Z.: Magyar nyelvismeret–magyarságismeret. In M. Róna J. (szerk.): *Hungarológiai oktatás régen és ma*. Budapest, 1983, 209–212.; uő: Magyar mint idegen nyelv a felsőoktatásban. *Magyar Nyelvőr*, 1993, 117, 3, 311–320.

Az ELTE BTK KMNYL feladatkörébe tartozó szaknyelvoktatás támogató-sára az 1980-as évektől jelenünkig mindössze néhány jegyzet készült, így: *Magyar nyelv I. külföldi bölcsészhallgatók számára.*²⁵

A jegyzet szövegfeldolgozása részben „mintakövető”,²⁶ részben funkcionális grammatikai anyagok szabálymegfogalmazó és gyakoroltató gyűjteménye. Szövegei az egyes bölcsész szakok jellegének megfelelően kiválasztott ún. egyszerűsített szövegek (történelmi, filozófiai, nyelvészeti stb.). A szövegekhez azonban sem a szókincsfejlesztés, sem a nyelvtani anyag nem illeszkedik szervesen. Az összefüggés kimerül néhány témakapcsoló és -kiterjesztő gyakorlattípusban. A sokoldalú és mélyebb szövegfeldolgozással a jegyzet ugyanúgy adós marad, mint a változatos gyakorlattípusokkal. Ám a bölcsészek számára ez a tananyag – a háttérokztatás szempontjainak hiányával is – hézagpótló volt a maga idejében, s számos, az egyes szakokhoz írt magyar nyelvi jegyzetnek kellett volna követnie e munkát, mégpedig nemcsak a bölcsész, hanem a mellékfoglalkozású külső oktatási rendszerben tanuló idegen ajkú hallgatók számára is. Nagyon fontos szerepe volt tehát Hegedűs Rita további két jegyzetének,²⁷ ám a háttérkutatás hiánya itt is érzékelhető.

A tananyagkészítés elveiben való bizonytalanság is jellemzi tehát a *Magyar nyelv II. külföldi bölcsészhallgatóknak* c. jegyzetet, ugyanis egyetlen szakból, a történelemből választott szövegekkel véli megoldani minden egyéb szakon tanuló idegen ajkú bölcsész ország- és magyarságismereti, valamint szaknyelvi megalapozását. Eszerint pl. a könyvtár, a néprajz és a pszichológia szakmai kommunikációja egy ún. történelmi bölcsészszaknyelv-alappal fejleszthető. Ez az elgondolás a közös nyelvhasználatra jobban ráillik a Budapest-témák fejezetben. A nyelvtani különfejezetben egyébként fellelhetőek jó gyakorlatok. Eltűnik azonban az idegen aspektus elve az elemző-rendszerező szabály- és formális gyakorlatokban.

Nem világosak a szerkesztési elvek a jogászoknak készített tananyagban sem (i. m. 27. jegyzet). Az előszóban autentikusnak jelzett szövegek valójában egyszerűsítettek és célirányosan manipuláltak (kitalált „szín”-családnevekkel). A szövegfeldolgozás lexikailag szervesen összeépülő gyakorlatai hasznosak. A nyelvtani különfejezet azonban – bár szókészlete a jogi nyelvből merítkezik – a hagyományos, a strukturalista leírás, a funkcionális megközelítés, valamint az angol–magyar kontrasztív szempontok szerint villant fel és gyakoroltat nyelvtani jelenségeket. Nyelvtani fejezete a „mindenből egy kicsit” össze nem érlelt eklektikája.

25 Hegedűs R. – Kálmán P. – Szili K.: *Magyar nyelv I. Külföldi bölcsészhallgatók számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

26 Vö. Jónás F.: *Stílusművelés I. éves magyar szakosok számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1980, 1982.

27 *Magyar nyelv II. külföldi bölcsészhallgatóknak.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1990; *Magyar nyelv külföldi joghallgatóknak. Haladó fok.* ELTE Jogi Kar, 1992.

A fenti példák alapján is világos, hogy az ELTE BTK KMNYL, amelynek anyain-tézményében nagyon fontos a külföldiek magas szintű nyelvtudása, elvi-módszerbeni kutatás és innováció híján, nem volt képes tananyagait a kellő minőségben, célirányban és a szükséges mennyiségben kifejleszteni. Helyette a devizás mellékfoglalkozású oktatásra, valamint a tanárképzésre helyezte a hangsúlyt.

2. *Budapesti Műszaki Egyetem, Magyar Nyelvi Csoport.* Az oktatás-tananyag-kutatás harmonizálása inkább a BME Nyelvi Intézet Magyar Nyelvi Csoport képezte centrumban járt sikerrel, ahol a műszaki szövegek kommunikatív feldolgozású tananyagokban segítették az oktatást, s tették lehetővé a mérés-értékelést.²⁸ Különösen a tanulmányi félévekre lebontott követelményrendszer kidolgozása járult hozzá a minőségbiztosításhoz, mégpedig oktatási segédanyagok és mellékletek közreadásával.²⁹

Az 1990-es évek elején megújították a szaknyelvoktatási tananyagot,³⁰ amely a NEI típusú oktatás műszaki szakirányú jegyzetének nyelvtani anyagát magasabb szinten megismétli. Szakszövegei autentikus-közeli kommunikatív gyakorlatokkal. Kissé korábbi, de ugyancsak a kommunikatív felfogást tükrözi egy publicisztikai szövegek nyelvi lehetőségeit kibontó gyakorlóanyag.³¹

A magyar nyelvű képzésben részt vevő hallgatók létszáma a műszaki felsőoktatásban az 1990-es évektől nagymértékben csökkent. A magyar nyelvi oktatás profilja az általános nyelvi felé tolódott, a haladó fokú helyett kezdő fokú oktatási célokkal. Ezt igényelték a cseretanulmányok, a különféle rövidebb angol és más idegen nyelvű programok keretében érkező idegen ajkúak. Ezen igényeknek a *Halló, itt Magyarország!* c. tankönyv segítségével igyekeztek eleget tenni,³² majd egy Threshold Level adaptációs és tantervértékű tananyaggal³³ egészítették ki.

A műszaki nyelvoktatás az ezredfordulóra kidolgozta és akkreditáltatta a magyar mint idegen nyelv államilag elismert általános és szaknyelvi egynyelvű vizsgarendszerét.³⁴ Nyelvoktatás-kutatási eredményeiket a BME magyar

28 Vö.: Kígyóssy E.: *Műszaki szövegek és gyakorlatok II. éves külföldi hallgatók számára.* (Egységes jegyzet.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1973; Farkas J.–Fodor K.: *Magyar nyelvi laboratóriumi gyakorlatok külföldi hallgatók számára.* Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974; Aradi A.: *Magyar nyelvi gyakorlatok.* Kézirat; Kajla B.: *Szöveggyűjtemény.* Kézirat, 1984; Gyenes T.: *Szöveggyűjtemény és kiegészítő anyagok a BME külföldi hallgatóinak a hallás utáni magyar nyelvi oktatáshoz.* 1981.

29 Az értékeléshez vö. még: Sturcz Z.: A magyar mint idegen nyelv tanítása a műszaki egyetemen. *Folia-practico Linguistica*, XV. 1985, 67–79.

30 Vö.: Berényi K.–Erdős J.: *Haladó magyar nyelvkönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

31 Vö.: Estók T.-né – Szöllősy-Sebestyén A.: *Mikroszöveggyűjtemény.* BME, Budapest, 1988.

32 Erdős J. – Prileszky Cs.: *Halló, itt Magyarország!* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

33 Vö.: Aradi A.–Erdős J.–Sturcz Z.: *Küszöbszint.* BME Távoktatási Központ, 2000.

34 Vö.: Szöllősy-Sebestyén A.–Aradi A.: *Általános nyelvvizsga* (akkreditációs anyag) és *Műszaki kommunikáció* (akkreditációs anyag, 2000).

mint idegen nyelvi szakemberei konferenciákon és szakmai orgánumban rendre közlést tesznek.³⁵

3. *Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Nyelvi Intézet, Magyar Nyelvi Csoport.* A közgazdasági szakterület 1985-ben vált le teljes körűen az ELTE BTK KMNYL mellékfoglalkozásos magyar mint idegen nyelvi oktatásától, illetőleg újabban a KMNYL a közgazdasági szakterület idegen ajkúakat érintő programjaiban ismét meghatározólag szervez és végez magyar nyelvi oktatást.

Az 1985-ben létrejött Magyar Nyelvi Csoport a Nyelvi Intézet keretében működik. A magyar nyelvű képzésben részt vevő külföldiek szaknyelvoktatását országismereti kurzussal is megalapozva,³⁶ elsősorban a *Heti Világgazdaság* (HVG) lexikaanyagára támaszkodnak, amelynek feldolgozását funkcionális feladatok megoldásával végzik.³⁷

Az 1990-es évektől a magyar nyelvű képzésben részt vevő külföldiek száma minimálisra csökkent. Egyidejűleg azonban előtérbe került a különféle programok, pl. Center of International Educational Exchange (CIEE), International Studies Center (ISC) stb. alapján érkező külföldiek elsősorban alapfokú magyaroktatása. A Magyar Nyelvi Csoport ezt a trendet egy közgazdasági profilú kontrasztív nyelvkönyvvel támogatta,³⁸ majd általános profilú nyelvkönyvet is kiadott.³⁹

A Magyar Nyelvi Csoport tevékenysége alapján – minthogy kutatásait a lehetséges fórumokon publikálja⁴⁰ stb., tananyagkészítése pedig igazán intézményprofilú – érdemes volna az intézmény teljes körű magyar nyelvi oktatásának felügyeletére.

4. *Semmelweis Egyetem, Kommunikációs Központ.* Az orvosi szaknyelv oktatását a külföldi orvostanhallgatók számára – még annak KMNYL-mellékfoglalkozásos keretében – Bánhidi Zoltán jegyzete segítette.⁴¹ A könyv első húsz leckéje (kötelező tananyagként) adaptált szövegek kiemelt nyelvtani jelenségekkel, komplex feldolgozással, a következő huszonnégy lecke pedig (nem kötelező tananyagként) pusztán szöveggyűjtemény. A könyv „Nyelvtani összegzés” fejezete válogatott leíró nyelvtani szabályrendszer. A szakszövegek igyekeznek átfogni az orvoslás leggyakoribb témáit, továbbá orvostörténeti kuriózumait. Feldolgozásuk kevés lexikai, minimális kiemelt nyelvtani

35 Vö. pl.: Erdős J. – Papp I.: Küszöbszint és a magyar nyelv. *Intézeti Szemle*, XXI. 1999, 49–70.

36 Vö.: Bencze I.: *Magyar civilizáció és országismeret*. BKE, Aula, Budapest, 1995.

37 Vö.: Bencze I.: *Magyar nyelvi tesztek*. BKE, Aula, Budapest, 1997, 2002.

38 Bencze I. – Papp I. – Lakos D.: *Basic Business Hungarian*. BKE, Aula, Budapest, 1995.

39 Lakos D.: *Magyar nyelv külföldieknek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

40 Vö.: Bencze I.: A passzívum kínzó hiánya. *Intézeti Szemle*, XXI. 1999, 1–2. 28–38.

41 Bánhidi Z.: *A magyar orvostudomány köréből – haladó nyelvkönyv külföldieknek*. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966-tól többszöri kiadásban.

gyakoroltatás. A jegyzet „konzervatív szellemét” a nyelvi-nyelvtani anyagra jellemző pontosság azonban végigkíséri.

A hagyományos magyar nyelvű orvosképzésben részt vevő idegen ajkúak magyar nyelvi szaknyelvoktatása mind a mai napig az ELTE KMNYL külső mellékfoglalkozásos keretében történik, míg az angol és német nyelvű orvosképzés idegen ajkú hallgatóinak magyaroktatása – csaknem évtizednyi személyhez kötődő kompetencia-vita után – végül is a SE Kommunikációs Központ (SEKK) feladatköréhez került.

A SEKK magyaroktatása egyfelől a hallgatók köznapi „élettér-”, másfelől az orvos–beteg kommunikáció igényét óhajtja kielégíteni. Az általános nyelv tanítására a *Halló, itt Magyarország!*,⁴² valamint a „*Szituációk*”,⁴³ továbbá az *Ungarisch für Ausländer*⁴⁴ c. tankönyveket használják.

Az idegen nyelven folyó szakmai képzés természetesen csökkenti a magyar nyelvtanulás motivációs faktorait, miközben a tanulók magyar nyelvi kommunikációjának javítása megérdemelné a szakmai figyelmet. Annál is inkább, mert az idegen ajkúaknak is szükségük van a hazai képzés klinikai gyakorlatára, így: a magyar nyelvű orvos–beteg kommunikációra s ott a betegkímélő, finom árnyalatú megfogalmazások ismeretére.⁴⁵ A szakmai kommunikáció tanításához egyébként a *Mi a panasz?* c. tankönyvet használják.⁴⁶ Használatban van még egy orvosikifejezés-gyűjtemény is. Ez egyben azt is jelzi, hogy a SE Kommunikációs Központ ugyancsak kísérletezik az orvos–beteg kommunikáció magyar mint idegen nyelvi aspektusának kutatásával.⁴⁷ Ezt a szándékot – komoly alkalmazott nyelvészeti támogatással – rendszeres kutatássá kellene fejleszteni, majd az eredményeket az oktatás számára gyümölcsöztetni.

5. *Szent István Egyetem, Nyelvi Intézet, Magyar Nyelvi Csoport (Gödöllő).* A gödöllői magyar mint idegen nyelvi (agrár-szakterületi, Szent István Egyetem) centrum 1985-ben teljesen önállósulva az ELTE BTK KMNYL-től, szakmai tevékenységét orosz, japán, amerikai graduális és posztgraduális teljes és részképzésű hallgatók, valamint vendégtanárok előkészítő és nyelviskola

42 Erdős J. – Prileszky Cs.: i. m.

43 Ágnes Silló, Huber Verlag, München, 2002.

44 Ginter K. – Tarnói L.: i. m.

45 Vö.: Cselszakyné Tarr K.: Az eufemizmus szerepe az orvosi nyelvben. *Medicina et Linguistica*, III. 1999. április, 43–52.

46 Györffy Mária ismerteti; uő: Orvos–beteg kommunikáció a *Mi a panasz?* c. tankönyv tükrében. *IDIÓMA* Bt. Pécs, 1999. Ism.: Györffy M. In *PTE Hung. Évk.* Pécs, 2000, 180–183.

47 Vö.: Nagy B.: Miért nehéz a magyar a görög hallgatóknak? Az anyanyelv szerepe a magyar elsajátításában. In *Medicina et Linguistica*, V. SOTE, Budapest, 2000, 33–46.; Oszkó Z.: A magyar mint idegen nyelv oktatása – elsősorban német anyanyelvű hallgatók számára. In *Hung. Ért.*, JPTE, 2000, 143–148.; Papp I.: A magyar mint idegen nyelv oktatása külföldi orvostanhallgatóknak a SOTE-n. In *Medicina et Linguistica*, IV. SOTE, 1999. május, 70–73.; bővebben uő: azonos címen, in: *Hung. Ért.*, JPTE, 2000, 137–142.

típusú magyar nyelvi oktatása alkotja, amelyhez országismereti és kultúrtörténeti tanulmányok társulnak.

Az előkészítő – 0. évfolyamú – oktatás (1994-től a NEI-től önállósultan) 38 hetes, napi 6 órás elosztásban összesen mintegy 1100 magyarórát jelent. Ebből 26 hétig általános, 12 hétig pedig szaknyelvoktatás folyik. Tananyagaik: a *Színes magyar nyelvkönyv* és a *Halló, itt Magyarország!* Az oktatási tevékenységet a rendszeres tesztelő ellenőrzés, valamint a hangsúlyos – az élet-szerű szituációk gyakorlását előtérbe helyező – beszédközpontú tanórai munka jellemzi. Szaknyelvoktatásuk a fentebb említett kultúra-tanegységeken kívül a NEI típusú oktatás agrár- és közgazdász-szakirányú tananyagainak ismétlésén, aktivizálásán, produktív módszerű újrafeldolgozásán (például szövegtömörítés, véleményalkotás) alapul. Az I. éves oktatás az országismereti és kultúrtörténeti tanegységekkel folytatódik. Sajnálatos, hogy legalább a szaknyelvoktatásra az agrárcentrum eddig nem tudott közzétenni saját – a szakmai oktatást célzottan támogató – tananyagot. Az oktatást intézményi vizsga zárja. Saját akkreditált nyelvvizsgarendszerük – jóllehet, jelezték ilyen irányú törekvésüket – jelenleg nincs.⁴⁸

A részképzésű és rövidebb itt-tartózkodású idegen ajkúak magyarnyelv-tanulási igényét saját erőből, nyelviskola típusú oktatással oldják meg. E rutintanítás valószínűleg kapacitáselvonást jelent a nyelvpedagógiai kutatómunkától, de személyi kapacitásgondok is nehezítik a kutatói tevékenységet.

6. *Pécsi Tudományegyetem, BTK, Hungarológiai Szeminárium, Nemzetközi Oktatási Központ.* A Pécsi Tudományegyetem magyar mint idegen nyelvi oktatását a Nemzetközi Oktatási Központ (NOK) irányítja. Tevékenysége az általános magyar nyelvi oktatásra, tananyagkészítésre és kutatásra irányul. A kutató- és tananyagkészítő munka irányait, szakmai minőségét természetesen a BTK Nyelvtudományi Tanszékének Hungarológiai Szemináriuma – jóllehet a személyi feltételek bővítésének sürgős igényével, de – országosan is vezető szinten biztosítja.

Teljes képzésű idegen ajkúak sajnálatosan épp a PTE-n, a jelenlegi hazai Magyar mint idegen nyelv/hungarológia (MIH) tanári szak fókuszának közelében nem tanulnak, legfeljebb egyedi esetben, individuálisan (ezen oktatástípus gyakorlatáról l. alább!).

Az ún. szemeszteres tanulásban azon külföldiek vesznek részt, akik közép-európai tanulmányi keretekben, csereprogramok alapján (például ERASMUS-program) érkeznek európai vagy amerikai egyetemekről, esetleg más szerződések alapján vendégtanárok és lektorok. Ezek a hallgatók heti hat órában tanulják a magyart öt tudásszintű (kezdő, álkezdő, középhaladó, hala-

48 Vö. még: Rudnák I.: A követelményrendszer gyakorlati kérdései a GATE-n. *Intézeti Szemle*, XX. 1999, 2, 71–81.

dó és felsőfokú szint) csoportkeretben nyújtott lehetőségekkel, amelyet a centrum akkreditált nyelvvizsgájával (ECL) zárhatnak.

A NOK Nyári Egyetemen egy hónapos intenzív típusú nyelvoktatás folyik. (Ez a rövid, intenzív oktatás nevezhető nyári egyetem típusú nyelvoktatásnak is.) A négy hétig tartó 120 órás tanfolyamot angol nyelvű kulturális szemináriumok gazdagítják. Téli intenzív kurzusaik kéthetes 60 órás keretben folynak, elsősorban a tavaszi félévben tanulók előzetes nyelvi megerősítésére.

Individuálisan, ha erre szükség van, a NOK is végez nyelvi-szakmai előkészítést egyetemi magyar nyelvű tanulmányokra idegen ajkúaknak 0. évfolyamú rendszerben. (Erre eddig csak egyetlen jogi tanulmányfolytató esetében került sor.) Az oktatástípus rendszere: heti 16 (napi 4) órában magyar nyelv, heti 4 órában pedig kulturális szeminárium keretében hungarológiai oktatás folyik. Az utóbbi angol nyelven, mégpedig 26 héten keresztül.

A pécsi magyar mint idegen nyelvi oktatás kezdeteitől a legutóbbi időig a *Hungarolingva* c. tankönyvcsaládot⁴⁹ használta, amelyhez fokozatosan saját tananyagot kapcsoltak, mára pedig egy saját kísérleti tankönyvet használnak „*Beszélsz magyarul?*” címmel,⁵⁰ amely a kezdő és középfeladók oktatást segíti. A haladó szint oktatásához belső tananyagok készülnek folyamatosan, például feladat- és szöveggyűjtemények, amelyek az oktatásban tevékenykedő nyolc oktató összehangolt szakmaiságának eredményei.

A pécsi általános nyelvoktatás tehát a szemeszterrendszer ellenére inkább ún. nyelviskola típusú magyar mint idegen nyelv irányú, hiszen tanulói hosszabb-rövidebb tanfolyamokon vesznek részt, sőt az intézményközi keretű tanulói létszám külső jelentkezőkkel is kiegészülhet.

A PTE a magyar mint idegen nyelv szakmaiságának érdekében az egységes Nyelvtudományi Tanszéken Szépe György védnökségével Szűcs Tibor szemináriumvezető kiemelkedő szakértelemmel dolgozik.

7. *Szegedi Tudományegyetem.* A magyar mint idegen nyelv – decentralizált – szegedi oktatása mindenekelőtt az 1970-es évektől a Szegedi Egyetemen szervezett angol–magyar kontrasztív nyelvoktatás. E kurzusokon előbb az amerikai, majd egyéb nyugati, később közép-európai részképzős hallgatók tanultak magyar diákokkal közösen. Mellette angol nyelven hungarológiai tárgyakat is hallgattak: kelet-európai történelmet, gazdasági, aktuális politikai, irodalmi, vizuálkulturális és néprajzi ismereteket, nem kerülve meg pl. a magyarországi cigányok és a határon túli magyar kisebbség kérdését sem. A rövidebb programok számára inkább a nyáregyetem-rendszerben szerveznek intenzív magyar nyelvi oktatást, például Magyarországra akkreditált diplomaták számára. Ennek centruma az egyetemen eredetileg a Hungarian

49 Hlavacska E. et al., DNYE, 1991.

50 Vö.: Antal M. – Dobos A. – Gazdag Zs. – Pelz K.: *Beszélsz magyarul?* PTE, NOK, 2002.

Studies Programs-ként működött, amely 1997-től a Hungary & East-Central International Studies Center néven szerepel. Figyelemre méltó e programban a magyar–külföldi egyetemi hallgatók hungarológiai óráiból kifejlesztett közös hungarológiai tanárképzési program Szőnyi György vezetésével. Ennek eredményeként tartható számon az ott képzett magyar mint idegen nyelvi tanárok tantervfejlesztési és tankönyvkiadási tevékenysége. Az általuk kiadott tankönyvek a következők: Annus Irén: *Build Your Hungarian* (1990-től több kiadásban); uő: *Magyar egyetemi nyelvvizsga-felkészítő* (University Language Test of Hungarian Preparation Guide; 1994-től több kiadásban); Fenyvesi Anna: *Beginning Hungarian: Grammar Notes and Exercises* (1996); Durst Péter: *Magyar nyelvtani feladatok haladóknak* (Hungarian Grammar Exercises for Advanced Learners, 2001); uő: *Lépésről lépésre magyarul* (alias: *Lépésenként magyarul*). *Első lépés. Jó napot kívánok! Kezdő magyar nyelvkönyv külföldieknek* (2002), amely egy készülő multimédiás nyelvoktató csomag első egységeként jelent meg. Mivel a szegedi centrumnak ez az első egy nyelvű nyelvkönyve, kissé részletesebb elemzésre is érdemes.

A könyv kezdők számára készült, mégpedig – érthetően – a célnyelvi környezetű oktatási tapasztalatok alapján. Erre utal a teljes egy nyelvűség, az apró lépésekben szisztematizált, gyakorlatokkal megerősített növekvő nyelvtani és lexikai komplexitás. A lexika többségében dialógusokban vagy szituációs miniszövegekben jelenik meg. Számos dialógus hanganyagszöveggént is. A nyelvtani és lexikai megértést általában egyszerű rajzok, képek segítik. A nyelvtani paradigmikus áttekintést táblázatok biztosítják, míg a beszédhelyzeteket – nem túl tolazkodó, ám annál szellemesebb – illusztrációk vizuálják. Az egész tananyagot kétségkívül áthatja a kommunikativitás szándéka.

A nyelvtani anyag a magyar hangállomány bemutatásától egészen a kijelentő mód komplex igeragozásának feldolgozásáig terjed. Közben áttekinti a névszói, névmási szerepeket, a határozói, jelzői, tárgyi, állítmányi és birtoklási funkciókat és formákat. Nem kerül sor – érthető okok miatt – a felszólítás, a feltétel, a műveltetés igei realizációira, az igenevekre stb.

A lexikai anyag inkább apró élethelyzetek, beszédszándékok szerint szerveződik (vásárlás, étkezés, találkozások) konkrét sziluetszerű helyzetekben, semmint nagy, átfogó témákban (például Magyarország).

Gyakorlattípusai zömében a kérdés, a kiegészítés, a mondatalkotás direkt nyelvtant célzó gyakorlás, de közvetve vagy némely leckében közvetlenül is (l. 25. lecke) sikerül a szövegben megjelenített nyelvtani gyakorlás. A nyelvtani gyakorlatok grammatizáló jellegét a közbeiktatott kis szituációk is enyhítik.

A szerző idegenségszemléletén áttetszik a barátságos hangulat, amelyben magyar befogadó és idegen tanuló partnerként találkozik. E partnerséget hitelesíti a személyes, fiatalos hangvétel, a második személy és a kérdő mondatok dialóguson kívüli előfordulása is (például a leckecímekben, így: Elmehe-tek moziba? – a 38. lecke címe).

Természetesen a könyvnek vannak apró nyelvtani gyengéi, így objektív szempontból is vitatható a haladást tekintve bizonyos nyelvtani elrendezés (például a -nak, -nek részeshatározó ragnak mindenképp meg kellene előznie a dativus possessivuszos szerkezetet „vkinek, vminek van, nincs vmije”), sőt itt-ott előfordul némely nyelvtani jelenség lingvisztikai bizonytalansága (például: „Te amerikai vagy? Nem, nem amerikai vagyok.”, 4. o.). Helyesen: Nem vagyok amerikai. Itt a későbbi létigés szerkezet elve a bizonyítási határ: Ó itt van? Nem, ő nem itt van. Helyesen: Nem, ő nincs itt. stb.

A lexikai anyag kiválasztásának szemlélete – ez már lehet egyéni ízlés – az állatszereplőkkel kissé túl sokat operáló „homo ludens” szemlélete, például: „Mit csinál Ló Elemér kedden?”, 79. o.⁵¹

Ezen apró hibákon túl a könyv fő erénye: a nyelvtan és a lexika szakszerű megfeleltetése, amelynek révén hitelesen fejleszti a kommunikatív készségeket. Ezáltal képes eljuttatni az idegen ajkú tanulóit olyan nyelvi szintre, amely bizonyosan túlmutat az „első lépés”-en.

8. *Debreceni Tudományegyetem.* A debreceni magyar mint idegen nyelvi centrum a Debreceni Nyári Egyetem, a Debreceni Egyetem háttérintézményként való közreműködésével, annak szakmai háttérgaranciáival jutott el az idegen ajkúak magyaroktatásának országos, sőt azt is meghaladó elismertségi szintjére (részletesebb elemzését l. a következő alfejezetben).

9. A felsőoktatási magyar mint idegen nyelv felelőssége országosan az intézményenkénti idegen nyelvi lektorátusokhoz rendelt magyaroktatás is. E tevékenységről, amely szaknyelvi szempontból nem érdektelen, vajmi keveset tudunk.

A nyelvviskolai magyar mint idegen nyelv

Az 1980-as évek végétől megnőtt a centrumokon kívüli magyaroktatás igénye külföldiek számára, amelyet egyelőre a hazai idegennyelv-tanulásra szerveződött magánnyelviskolák szükségéből láttak el az idegennyelv-tanítás tapasztalatain nyugvó adaptív módszerekkel. Kifejezett magyar mint idegen nyelvi nyitott tanfolyamok addig csak a TIT keretében, nyári egyetem (Debrecen) vagy nyári táborok (például Sárospatak) formájában szerveződtek. Most azonban a társadalmi igény nagy volumenű konjunkturális vállalkozásokat (a kínai szakmunkások magyaroktatása, Győr, 1988), új nyári egyetemeket (például az első ELTE Nyári Egyetem, 1991), valamint speciális nyelvviskolákat (Studia Hungarica. Hungarian Language School, 1991 stb.) hívott életre. Ezt követőleg a felsőoktatás előkészítő és graduális képzésű centrumaiban is megindult a részképzéses programú idegen ajkúak oktatásához társított nyitott, profitérdekű magyartanítás.

51 Vö. még: Kovácsi M.: *Itt magyarul beszélnek.* I. m.

Ezt a tevékenységet kontrasztív és egy nyelvű, valamint e tekintetben köztes tananyagok kül- és belföldi kiadásban segítették.⁵²

A nyelviskolák keretében növekedett a magyar mint idegen nyelv tanulásának igénye, hiszen a nyitott piaci legalitást szinte egyedülállóan képviselték. A kifejezett magyar mint idegen nyelvi iskolák közül a legismertebb budapesti nyelviskola a Hungarian Language School, amelynek saját tankönyve is van.⁵³

Más nyelviskolák is (például a Katedra, a Danubius, a Hungarian Business School stb.) folytatnak magyartanítást idegen ajkúak számára. Kifejezett minőségbiztosítási igényüket jelzi a képzett magyar mint idegen nyelv szakos tanárok alkalmazási szándéka, időnként saját tanártréning szervezése, valamint a kapcsolatok és az együttműködés keresése a szakmai centrumokkal.

A nagyvilág előtt is jól ismert, a magyar mint idegen nyelv legváltozatosabb igényeit is kielégítő hazai – hagyományosan is nyitott – nyelviskola, a 75 éves Debreceni Nyári Egyetem, amelynek tevékenységi körét kezdetben három aspektus motiválta: a származástudati-hungarológiai magyartanítás; a piHENÉSES keretű magyar nyelvi és kulturális tanulmányi igények kielégítése külföldiek számára; valamint a kultúrdiplomácia valódi (nemzetközi alapú) magyar mint idegen nyelvi szolgálata. Ez az oktatási tevékenység – a Debreceni Egyetem szellemi kapacitásával – kutatási és tananyagkészítő eredmények által tisztult le napjainkra nyelviskolai és egyetemi részképzős tevékenységgé. A nyelviskolai munka az oktatásra való nyitott vállalkozás változatos oktatási célú és szociális formájú általános magyar nyelvű tanítás, míg a részképzéses magyar mint idegen nyelvi oktatás felsőfokú szakmai tanulmányok függvényében realizálódó szemeszteres általános vagy szaknyelvi tanítás.

A Debreceni Nyári Egyetem eredeti célja a '20-as években kialakult magyar külpolitikai helyzet kultúrdiplomáciai javítása a külföldi magyarok és a valóságos idegen ajkúak magyartanítása által. E tanulói körök – arányaikban váltakozva ugyan, de – ma is jellemzők az intézményre, amely státustörténetében hol az egyetemhez, hol az egyetem és a TIT közös kereteihez kötődött, hol egyetemi intézményként működött, ma pedig (2001-től) közhasznú társaságként létezik egész éves normál, intenzív és szuperintenzív kurzusokkal, összességében mintegy hétszáz diákot számlálva.

---

52 Vö.: Erdős J. et al.: *Hungarian in Words and Pictures*. 1984; Jónás F.: *Magyar nyelv külföldieknek. Alapfok*. TIT, 1989, ELTE, (NYE) 1991, Ominyom-ELTE TTK, Hallg. Al. 1992; Annus I.: *Build your Hungarian*. 1990; Szalai Zs. – Szili K.: *Lépésről lépésre*. 1990; Hoffmann I. (sorozatszerk.): *Hungarolingua I-II*. 1991; Csepreghi M.: *Unkarin kielioppi*. 1991; Erdős J. – Prileszky Cs.: *Halló, itt Magyarország!* 1992; Pontifex Zs.: *Hungarian (Teach Yourself)*. 1993; Kovács M.: *Itt magyarul beszélnek*. 1993; Silló Á.: *Szituációk. Ein Ungarischlehrwerk für Anfänger*. 1995; Lakos D.: *Hungarian for Foreigners*, 1998; Koháry I.: *Magyar iskola*. 1999; Durst P.: *Lépésről lépésre*. 2002.

53 I. m. Magyar iskola. Ism. Nádor O. In *Hung. Évk.*, PTE, 2002, 219–222.

A Debreceni Nyári Egyetem szellemi arculatát, alapítói, vezetői állományát maga az egyetem biztosította és biztosítja. (Elsősorban Hankiss János, Sebestyén Árpád, Hoffmann István, Maticsák Sándor, Gellén József szakmai és intézményvezetői tevékenységére gondolok. Kiegészülve a kétoldalú külföldi kulturális kapcsolatokban munkálkodó hazai és külföldi szakemberekkel – Nyirkos István, Fazekas Tiborc, Fülei-Szántó Endre, Tuomo Lahdelma stb.)

A Debreceni Nyári Egyetem rendszerének fejlődését tananyagai is tükrözik. Az (1960-as), 1970-es évek „saját” nyelvkönyvei⁵⁴ nyelvoktatásuk „alappillérei” lettek, hiszen négy szintet – a kezdőtől a felsőfokig – átfogó tananyag modern, a kor strukturalista-generatív eredményeit is alkalmazó tananyagokról van szó, amelyet oktatás-módszertani kutatások is támogattak,⁵⁵ ahol a hangtan, alaktan, mondattan és lexikológia tanításának elemzésével találkozhatunk. A *Színes magyar nyelvkönyv* időszakos alkalmazását egészítette ki Hlavacska Edit – Hoffmann István: *Magyarul – felsőfokon* c. kiadványa (1989) a hungarológiai szempontú nyelv- és kultúraközvetítés autentikus szövegeivel, ahol előtérbe kerül a jelentés irányító szerepe, voltaképp a stílusművelés kreatív kísérletezésével.

A Debreceni Nyári Egyetem tanulásszociológiájára a '90-es évektől a multidimenzionalitás, de ezzel együtt a nyelviskolai vállalkozói magyar mint idegen nyelvi igénye jellemző. Ez a rendszer kétségtelenül a nyári egyetem hírnevének, valamint a hazai külföldi tömegek „megélhetési nyelvismeret-igényének” köszönhető. A nagy hírnevet több évtized óta a külhoni magyarság tartja fenn, valamint a finn–magyar tudományos-kulturális kapcsolatok.⁵⁶

A nyári egyetem a kétnyelvű könyveket kevésbé használja a kommunikativitás szemléletének egynyelvű tanítási és tananyagigénye okán (a kiejtéstani tananyagainak kivételével).

A külhoni magyarság viszont – magyar kultúra iránti igényével – az országismeret-hungarológia szerepét erősítette a magyar mint idegen nyelvben, amely a múlt „pusztaromantika” jellegéből mára reális országismereti (a magyar jelen és múlt valósága mint a nyelvoktatás szociokulturális háttere)

54 Vö.: Fülei-Szántó E.: *Magyar nyelv külföldiek számára* I–IV. 1972; uő: *Tanári segédkönyv a Magyar nyelv külföldiek számára* I–IV. kötetéhez. 1974.

55 Kornya L.: *Magyar nyelv külföldieknek – módszertani gyűjtemény*. 1977; uő: *Módszertani tanulmányok*. 1985.

56 Az utóbbira vö. a kontrasztív nyelvkönyvek közül pl. Nyirkos I.: *Unkarin lukemisto sanastoinen*. Helsinki, 1965; uő: *Nykyunkarin oppikirja*. Helsinki, 1972; Keresztes L.: *Unkarin kielikoppi*. Helsinki, 1974; uő: *Jó napot, Helsinki!* 1983; Gerevich-Kopteff É. – Csepregi M.: *Unkarin suomalaisille*. Helsinki, 1989.

felfogásként kezdett kibontakozni. E tekintetben örömteli támogatás a hazai országismereti CD-ROM-ok megjelenése.⁵⁷

A kommunikatív oktatás „értékkörző modernségének” tananyaga a Hungarolingua sorozat (Hlavacska Edit – Hoffmann István – Laczkó Tibor és Maticsák Sándor 1991-ben először, majd azóta is részint változatlan, részint átdolgozott kiadásban) kezdő (1.), középhaladó (2.), haladó (3.) szintű kötetekben, amelyeknek alsorozatai a fonetika, a grammatika és a lexika gyakoroltatását célozzák, többnyelvű és kontrasztív szöszedetekkel, munkafüzetekkel, audio- és video-, továbbá multimédiás anyagokkal stb.⁵⁸

A tananyagok egynyelvűek, és a kommunikatív oktatásnak megfelelően a haladást a német nyelvterületen elterjedt és hasonló című nyelvkönyvek „Schritt für Schritt” (= lépésről lépésre) haladási menettel biztosítják, praktikus szituációkba helyezve, illusztratív is megerősítve, majd változatosan „működtetve” a lexikai anyagot.

A lexika már az alapoktól – nagyon helyesen – ún. nyelvország-ismereti beszédhelyzetekkel dolgozik,⁵⁹ amelyek a fokról fokra való haladásban országismeretté, majd irodalmi művek kreatív feldolgozású anyagává változnak.⁶⁰

A témakörök (környezet, szabadidő, vásárlás, munka stb.) elsősorban az ECL-típusú nyelvvizsga B, C szintjének felelnek meg. Külön erénye a gyakorláshoz tartozó videofilm-sorozat.

A multimédiás változatokat ún. „klikkszótár” segíti. A fonetikai gyakorlókönyveket – ismét csak nagyon szakszerűen – az egyes forrásnyelvekkel szemben dolgozták ki (finnek, olaszok, angolok, németek számára), hogy a tanulói köztes nyelvet az interferenciák jelzésében lehessen fejleszteni.

Ez a tananyag – ellenőrző tesztjeivel és az ECL, valamint az ORIGO nyelvvizsgára felkészítő gyakorló anyagaival együtt – képes kielégíteni mind a nyitott vállalkozói nyelvviskola, mind pedig az ún. szemeszteres magyar nyelvtanulási igényt.

A Debreceni Nyári Egyetem fontos jövőbeli stratégiai kérdése a szaknyelvi, elsősorban az üzleti kommunikáció irányába való nyitás: tananyagkészítésben, s gondolom, még ezt megelőzőleg a szaknyelvoktatás kutatásában is.

57 Vö.: *Magyar mozaik III.* Hegedűs R. és Oszkó B. tankönyve alapján szerk. Szabó L. Budapest, 1999. Ismertetése: Szabó L.: *Magyar Mozaik III. Nyelvoktató CD-ROM. Intézeti Szemle, XXII.* 2000, 1, 78–86.

58 Ismertetését l.: Maticsák S.: *A Hungarolingua sorozat.* In Dobi E. – Gellén J. (szerk.): *75 éves a Debreceni Nyári Egyetem.* DNYE Kht., 2002, 48–53.

59 Vö. még: Jónás F.: *Magyar nyelv külföldieknek.* TIT, 1987; ELTE, 1991; ELTE TTK Hallg. Al.-Ominyom, 1992.

60 Vö. pl. *Hungarolingua Klasszikusok.* Átdolgozta: Goretity J. 1995, 1996.

A magyar mint idegen nyelv pedagógiai pillérei

Oktatás és tananyagkészítés

Az összehangolás érdekében kutatásainknak meg kell célozniuk az oktatás tartalmát nyelvben és kultúrában egyaránt. Ehhez ismét csak didaktikai „elidegenítésre” van szükség. Egyfelől: a tartalmat hordozó nyelvi formák kontextusos átdolgozására, másfelől a nyelvbe kötött kultúra nyelvismeretszintek szerinti feldolgozására. Ennek didaktikája alapján kell képesnek lennünk a nyelvtan és a szöveg nyelvi entitássá való összedolgozására. Nyelvkönyveink, tananyagaink – ez alól magam sem vagyok kivétel – egyfelől tematikusan és nyelvtani elrendezésben – az idegen nyelvek tanításának utánérzése alapján („lekövető” módon) – szerkesztettek, másfelől a tartalmakban – s ez anyanyelvűségünkől is következik – a kelleténél több ösztönös megnyilvánulást engedélyeznek.

Az efféle didaktikai kutatásokhoz átfogó – a pidgin magyar szinttől a kvázi anyanyelv-szintű tudásig terjedő – felmérésekre van szükség a hazai idegen ajkúak körében. Az előzetes tanulói tudás ismerete ugyanis feltétele az oktatás tervezésének. E szociopedagógiai és szervezésigényes feladat kidolgozása doktori szintű kutatások és egy országos hatású irányító centrum összmunkája lehet. Főként a latenciában létező idegen ajkúak tanulásszociológiájának megragadásához. A pidgin magyar nyelvhasználatúak magyar nyelvi kommunikációjának elfogadhatóvá tétele valószínűleg hiú remény, de a magyar L_2 -elsajátítás kutatásához értékes adatszolgáltatást nyújtanak.

Tudvalevő, hogy célnyelvi környezetben nemcsak vezérelt, hanem kontextusos tanulás (= elsajátítás) is létezik, vagy ezek kombinációja. (Ez utóbbi érdeklő leginkább a magyar mint idegen nyelv didaktikáját. E tanórai + környezeti tanulás szolgáltat alapot az ún. nyitott módszerek kidolgozásához.)

A magyar mint idegen nyelv tanulója

A hazai idegen ajkúak magyartanulásának bemutatott intézménypedagógiájában csoportos – fiatal felnőtteket érintő – tanulási folyamatok zajlanak, mégpedig változatos (szakmai, megélhetési stb.) tanulási célokkal. A célnyelvi környezet okozta „input-sokk” előtérbe helyezi az individuális tanulási változók (pl. a környezetfüggő és -független tanulótípus vagy a „Krashen-féle affektív filter” hipotézis) hatását. A tanulási célok mindenesetre három (pragmatikai, kognitív és érzelmi) dimenzióban dőlhetnek el. A pragmatikai nézőpont az elérhető kvázi kommunikatív kompetenciát a részkompetenciák egységeként szemléli. (Nemcsak azt kell tudniuk az idegen ajkúaknak, hogy „Kezét csókolom!”, hanem azt is, hogy mikor, kinek kell ezt mondaniuk.) A kognitív aspektus a kultúra (hungarológia, ország- és magyarságismeret) szerepét vizsgálja a tanulói integrálódási szándék realizálásában. (A magyar nép anyagi és szellemi kultú-

rájáról való objektív tájékoztatás, például a magyar nép történelmi idegenbefogadása és a földrajzi elnevezések kapcsolatának vizsgálata – Jászság, Hajdúság, Kunság), ugyanakkor a geopolitikai helyzet torz hatásának kimutatása a 19. századi Magyarország magyartanításában.

Az emocionális aspektus a másik kettővel kölcsönhatásban hatja át a tanulási célokat. Az idegen ajkúak nyitottsága a kultúrák közös vonásainak elemzése nyomán keletkezhet. A magyar irodalom európai vonásai, a „Dunának, Oltnak egy a hangja” mozzanat vagy a „zordon Kárpátok” és a „rónák végtelenje” ellentét hazafias vallomása (Petőfi: *Az Alföld*) az affektív faktorok motivációs erejét növeli. A tolerancia leginkább a tanulóval való közvetlen bánásmódban nyilvánul meg, ami a tanuló kommunikációs készségére is hat. (A magyar államnak például oda kell figyelnie az idegenrendészeti bánásmódra, amely – ha negatív – a tanulási eredményben is érzékelhető. Például egy hét éve menekülttáborban lakó idegen ajkú tizenkét éves, magyar iskolában tanuló gyerek nyelvtudását a következő mondat reprezentálja: „*Anyit tudok, hogy emberekkel beszél, megérti magát*”.⁶¹) E kérdés megoldása természetesen a magyar mint idegen nyelvre is feladatokat ró.

A magyar mint idegen nyelv tanára

A magyar mint idegen nyelv tanárának társadalmi igénye nem annyira diplomára, mint inkább a magyart idegenként tanítani tudóra alapozódik. Ezért az oktatás megoldása sem lehet intézményi kényszer, csupán szakmai kínálat.

A tanár centrális szerepe didaktikai tény, sőt a magyar mint idegen nyelv oktatási körülményei is a tanár központi szerepén keresztül vizsgálhatók.⁶² A tanári szerep az oktatási hagyományban a magiszter (lektor) és a modern filológus tudása alapján elemezhető. A lektorok a saját nyelvüket és kultúrájukat idegenként tanítják, míg a modern filológusok az idegen nyelv humanisztikus és formális képzési erejét részesítik előnyben. A magasan kvalifikált, ún. professzionális tanár a két tudásaspektus egyesítése, mégpedig a kommunikációs képesség kialakítani tudásának, a tudományos képzettség és a személyiségfejlesztési elvek összeforrottságának didaktikájában.

A magyar mint idegen nyelv tanárának különös felelőssége épp a diszciplína differencia specifikájában rejlik, így az előzőekben jelzett nyelvtipológiai karakter, a kisnyelvi státus, a felnőttoktatás, a tanfolyami magánoktatás, a célnyelvi környezet és a tanári anyanyelvűség.

Elvileg kimondható, hogy a hazai magyar mint idegen nyelv tanulásának teljes szakszerűvé tételéhez egyfelől országos lefedettségű tanárkínálat, más-

61 Vö.: Jónás F.: A magyar mint idegen nyelv tanulója. In *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2001, 402.

62 Vö.: Medgyes P.: *A nyelvtanár*. Corvina, Budapest, 1997.

felől didaktikailag szakszerűen megalapozott és a tanulói nyelvismeretszinthez, tanulói célokhoz funkcionalizált tananyag és oktatás, valamint professzionálisabb tanítási tudás szükséges. E pedagógiai pillérek kiépítése a tanárképzés feladata.

A magyar mint idegen nyelv tanárképzése

Stratégiai kérdés a már többször érintett tanárképzés is, amelynek kezdeménye ismét csak Hegyi Endre nevéhez kötődik, aki az 1970-es évektől az ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátusán ilyen ún. állandó speciális stúdiumot szervezett magyar–idegen nyelv szakos bölcsészek számára. Ezzel párhuzamosan a tanulóközpontú pedagógia szellemében kezelte központi kérdésként az intézmény nagyszámú külföldi hallgatóságának nyelvi-szakmai integrálhatóságát. Ez a szellem hatotta át tanárképzési felfogását is. Az oktatás pedagógiai-alkalmazott nyelvészeti megközelítését jegyzeteiben tette közzé.⁶³ Elméleti felfogását összekapcsolta a NEI típusú oktatás gyakorlatával.⁶⁴ További terve „A magyar mint idegen nyelv tanári C-szak” majd Éder Zoltán nevével fémjelezve valósul meg posztgraduális formában (1982). 1994-től indul meg a nappali tagozatos „Magyar mint idegen nyelv B-szak” képzés, amely jelenünkben – ugyancsak a lektorátus keretében – „Magyar mint idegen nyelv szak” a magyar szakos hallgatók számára belső szakfelvételi lehetőségként működik.

A Központi Magyar Nyelvi Lektorátus iniciatívája – „történelmi” helyzetéből fakadóan is – meghatározó volt a magyar mint idegen nyelv szakmásodása szempontjából, hiszen adminisztratív hatásában is országos léptékű volt. A szakképzés tartalmát (tanegységlisztáját s annak háttér-szakirodalmát) az általános, az alkalmazott és magyar elméleti nyelvészeti, idegennyelv-oktatási, pedagógiai szempontok, valamint a gyakorlati oktatás visszajelzéseiből kellett körvonalazniuk. Ezen szempontok együttesének kell ugyanis tükröznie a tanárképzés szellemiségét. Nem érdektelen tehát, ha e tanárképzési alapvetést a magunk szempontjából is elemezzük és értékeljük. Az áttekintés alapját a szakleírás és az abban jelzett hivatkozással tanulmányok képezik.⁶⁵

63 I. m. Hegyi E.: *A magyar mint idegen nyelv a felsőoktatásban*. Egységes jegyzet. Kézirat. Tan-
könyvkiadó, Budapest, 1971, 3–16.

64 Elemzését l. Hegyi I.: In memoriam Hegyi Endre (1916–1995). In *Hung. Évk.*, PTE, Pécs, 2001,
160–165.

65 Vö.: *Szakleírás a MAB részére az ELTE BTK magyar mint idegen nyelv szakjáról*. Budapest,
1999. Szakfelelős: Szili Katalin. Hivatkozott munkák: Éder Z.– Kálmán P.– Szili K.: Sajátos ren-
dező elvek a magyar mint idegen nyelv leírásában és oktatásában. In *Dolgozatok a magyar mint
idegen nyelv és hungarológia köréből*. 5. Budapest, 1984; Éder Z.– Hegedűs R.– Horváth J.–
Szili K.: A magyar mint idegen nyelv tanári szak tanterve. Budapest, 1989. In *Dolgozatok a ma-
gyar mint idegen nyelv és hungarológia köréből*. 17.

Az érvényben levő szakleírás 8 szemeszterre elosztott 26 tanegységből áll, amelynek alapozó szakaszát kizárólag történeti stúdiumok alkotják. A törzs-képzés nyelvoktatás-elméleti, -gyakorlati, funkcionális és összevető nyelv-vizsgálati, valamint hungarológiai stúdiumok együttese. Ezt zárják a szakdolgozat irányítására meghirdetett magyar mint idegen nyelv nyelvészeti, valamint hungarológiai szemináriumok. A záróvizsga a nyelvoktatás elméleti és gyakorlati problémáiból, a hungarológiai ismeretekről való számadásból és a szakdolgozat védéséből áll, amelynek eredményessége a bölcsészeti diploma feltétele.

A szakleírás és szakirodalmi háttér⁶⁶ valójában az idegennyelv-oktatás elméleti kérdéseit taglalja a magyar mint idegen nyelv oktatásának elméleté-ként, nyelvspeciális megközelítés és didaktika nélkül. Kulcskérdésként kezel néhány nyelvi jelenséget (szórend, alanyi-tárgyas ragozás, igekötő), amelyeket végül is grammatikatörténeti fejtegetésekkel támaszt alá. Teljesen szervesen hat tehát ezek után a „kommunikatív kompetenciá”-nak mint oktatási cél-nak következményként való megjelenítése. A hungarológiai ismeretek oktatá-si célját – ismét nemzetközi szakirodalomra hivatkozva – jórészt helyesen határozza meg, bár a nyelvkultúra irányadó szerepének abszolutizálása vitat-ható. A magyar kultúrából inkább a múltat helyezi előtérbe, míg jelenét egyfaj-ta elavult országismereti aspektussal szinte csak „idegenvezetésnek” tekinti.

A funkcionalitás értelmezése („Mit tanítsunk?”) a magyar mint idegen nyelvre vonatkoztatva szerintem nem helytálló. A funkcionális nyelvtan ese-tünkben csakis gyakorlati, pedagógiai nyelvtan lehet. A kontrasztív elemzés szerepe pedig: az idegenség-szemlélet kialakításához való hozzájárulás, vala-mint az L_1 - L_2 viszonyában alakuló tanulási, elsajátítási folyamat (pl. a hiba-profilaxis) elősegítése.

Ahhoz tehát, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatásának kidolgozott el-mélete, didaktikája, korszerű nyelvi és hungarológiai tananyaga legyen, min-denekelőtt a magyar nyelv és kultúra idegennyelv-didaktikai átlényegítésére, ilyen értelmű feldolgozására (funkcionalizálására) van szükség. Tananyagai-ban is szakszerűbb lesz az oktatás, ha mögötte valós felméréseken alapuló di-daktikai kutatások vannak, s mindezen eredmények megjelennek a tanárkép-zés anyagaiban. (Ehhez természetesen a tudományos képzésnek kell utat mutatnia!)

A magyar mint idegen nyelv pluralizálódó fejlődésének egyik fontos moz-zanata, hogy a tudományegyetemi centrumok megszervezték saját arculatú tanárképzésüket. A Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszéke 1992-ben indított magyar mint idegen nyelv, hungarológia (MIH) special-i-záció szintű tanárképzést, 1998-ban pedig szakot. E folyamat iniciátora és

---

66 Éder Z. et al.: *A magyar mint idegen nyelv tanári szak*. I. m.

szellemi irányítója Szépe György. Jeles szakemberei Szűcs Tibor, a Hungarológiai Szeminárium vezetője, továbbá Nádor Orsolya (korábban még Giay Béla). E szakemberek és most már növekvő csapatuk igyekeztek egyesíteni a hagyományt és a korszerűséget. Fontos alapmunka a *Magyar mint idegen nyelv/hungarológia* c. tankönyv és szöveggyűjtemény,⁶⁷ amelyen érződik, hogy a magyar mint idegen nyelv szak szintű működéséhez óhajtottak egy alapkönyvvel hozzájárulni. E szándék jobbra meg is valósult, hiszen a mű gondolati tartalmában és adatszolgáltatásában – szubjektív szelektivitása ellenére – haszonnal forgatható. Gondolati tartalmának koncepcionális kiforratlansága ugyanakkor fémjelzi a szakterület kiforratlanságát is, amely a szerkesztői munkára is kihatott.

Az anyag egyrészt a külföldi kultúrkapcsolatok szervezeteiről és tevékenységéről szóló tudósítás, továbbá hazai és külföldi vonatkozású magyar kulturális, valamint oktatástörténeti múltba nézés, majd külön beszámoló bizonyos (finn, svéd, szláv stb.) nyelvországokban kialakult magyar kulturális életről, másrészt szelektív áttekintése a magyar mint idegen nyelv múlt- és jelenbeli oktatásának és kutatásának.

Külön is említést érdemel az oktatástörténeti fejezet,⁶⁸ amelyben a magyar mint idegen nyelv régmúlt és újabkori fejlődését pedagógia- és kultúrtörténeti keretekbe ágyazva mutatja be. Régmúlt krónikájában kiváló, a közelmúltbeli hazai intézménypedagógia elemzésében, értékítéletében azonban hiányos és lényegelfedő. Elhallgatja például a Hegyi-féle irányzat meghatározó érdemeit, nem mutatja ki a többcentrumúság és a közoktatás felé haladó magyar mint idegen nyelvi fejlődés belső összefüggéseit.

Tanulságos a Giay Béla által írt módszertani fejezet,⁶⁹ amely több jeles idegennyelv-oktatási és magyar mint idegen nyelvi munka hol világos, hol homályos adaptációja.⁷⁰ Az adaptáció önmagában – ha pedagógiailag elvszerű szakmai vonalvezetéshez van rendelve – egy tankönyvben felettébb hasznos. Ám nemcsak a szakmai vonalvezetés elvszerűsége törik meg, hanem fel-felbukkannak félreértett nyelvpedagógiai fogalmak is. Az elvszerűség hiánya főként az idegen nyelvi didaktikai és a magyar mint idegen nyelv oktatási módszereinek összefésülési kísérlete során észlelhető, például a „Mit?” és „Hogyan?” tanítsunk kérdésében, ahol egyszerűsítve a nyelvtudományhoz rendeli a „Mit tanítsunk?”-ot, míg a „módszertanhoz” a „Hogyan tanítsuk?”-ot; az oktatás feltételrendszeréből kifelejtji például a nyelvtanár, a tanuló stb. szerepét, fél-

---

67 Írta és szerkesztette Giay B. és Nádor O., Osiris, 1998.

68 Vö.: Nádor O.: *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia...* i. m. 55–125.

69 Vö.: Giay B.: *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia...* i. m. 351–390.; uő: *Modern nyelvtanítás*, 1997. május. III. 1–2, 20–44.

70 Vö.: Bárdos Jenő, Fülel-Szántó Endre, Hegedűs József, Hegyi Endre stb. tanulmányait, részleteiben lásd még *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia...* i. m. „Felhasznált irodalom”, 389.

reérti a tanulás során oly fontos didaktikai faktor, az integratív motiváció fogalmát, s az affektivitás szerepe helyett közvetlenül tanulási céllal hozza összefüggésbe stb. Érdeme, hogy végre a magyar mint idegen nyelvet pedagógiai vezérelvű interdiszciplináris (nyelvtudományi, pszichológiai és szociológiai) tevékenységként jelzi. Ennek következetes kifejtésével azonban adós marad, hiszen a didaktikai alapelvek közül hiányzik pl. a környezeti elsajátítás, azaz: a „second language acquisition” figyelembevétele. Ugyancsak érdeke, hogy legalább a NEI típusú oktatás és kutatás eredményeit közzéteszi stb. Tananyag-ismertetése azonban a két alapkönyvön túl⁷¹ ötletszerűen néhány elérhető könyvre szorítkozik. A hungarológiai oktatást röviden érinti, s pragmatikusan az országismeret és az irodalomtanítás gyakorlatában hagyja. De nem is tehet mást, mint egyszerű összegzést nyújt, mert például éppen a hungarológia alapvető dilemmáit – bár sokoldalú vélemények tükrében veti fel – nem tudja a magyar mint idegen nyelvvel valós kapcsolatba hozni. Az országismeret didaktikai szerepét egyébként egy másik fejezetben Ódor László elemzi.⁷² A hungarológia legkorszerűbb értelmezésének elemei Szűcs Tibor véleményalkotásában sejlenek fel, amikor ilyen fogalmakat társít: „belterjesség helyett kapcsolódás... nyitottság...”, majd: „tarthatatlan a két hungarológia véglet... a hungaropesszimizmus és a hungaromámor...” Szűcs már határozottan összeköti a magyar mint idegen nyelvet a hungarológiával, s a hungarológiába beépítve kezeli azt. Ha ezt a kérdést Szűcs Tibor alaposabban kifejthette volna, talán „A hungarológia fogalma” c. bevezető fejezetben, minden bizonnyal lényegesen javult volna az egész könyv szakmai koherenciája.

Mindazonáltal: a könyv alapmunka, mert a magyar mint idegen nyelv eddigi eredményei többé-kevésbé fellelhetők benne, s tanár szakosaink vagy az érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatják. Más kérdés, hogy egy újabb kiadásban a fent elmondottak megszívlelendők.

Korszakos eredmény a *Hungarológia* című évkönyv,⁷³ amely évről évre fórumot biztosít a magyar mint idegen nyelv és hungarológia problematikájával kapcsolatos tanulmányoknak, továbbá új tananyagok ismertetésének. Ezáltal – minthogy pluralista vélemények is megjelenhetnek benne – a szakmai előrelépés lehetőségének országos volumenű orgánuma. A pécsi magyar mint idegen nyelv hungarológia tanárképzés alkalmazott nyelvészeti aspektusú. Hallgatóikat a külföldi és hazai idegen ajkúak oktatására egyaránt képezik magyar szakhoz társítva és egyben idegennyelv-ismerethez kötve a képzést.⁷⁴

71 Vö.: Hegyi E.: *Magyar nyelvkönyv I-V.*; Erdős J. et al.: *Színes magyar nyelvkönyv I-II.* I. m.

72 Vö.: Ódor L.: A komplex országismeret oktatás lehetőségei, In *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia...* I. m. 527–533.

73 Szerk.: Szűcs T. és Nádor O., PTE, 2000-től évenként jelenik meg.

74 Ismerteti Szűcs T.: A magyar mint idegen nyelv, hungarológia hazai művelésének helyzete. In *Hung. Évk.* PTK, Pécs, 2000, 24–36.

Nagyon fontos mozzanat a pécsi tanárképzési tevékenységben, hogy a magyar mint idegen nyelv doktori alprogramja közvetlen közelségből erősítheti szakmailag, garantálva az egyes tanegységekhez kapcsolódó kutatás irányvonalát: a magyar nyelv és kultúra „elidegenítő” átlényegítésének didaktikai szempontjait. Erre utalnak nemzetközi, európai és magyar nyelvvizsgarendszereik, továbbá kutatási témáik. Ezek: tipológiai és nyelvsajátos vonások, tantervi és tananyagelemzés, zenei, irodalmi, néprajzi, országismereti és civilizatorikus jellemzők, kontrasztív nyelvi megközelítések, didaktikai, oktatás- és intézménytörténeti, valamint nyelvpolitikai dimenziók.

A pécsi tanárképzést a hazai és külföldi magyar mint idegen nyelv, hungarológia-centrumokkal való kapcsolati törekvés jellemzi. Elsősorban a Balassi Bálint Intézettel, amellyel közös hungarológiai tanárképzési programot indított, de kapcsolatban van – már csak az eredeti szakalapítási elvek némely közös vonatkozása, de gyakorlati átoktatás által is – az ELTE BTK Központi Magyar Nyelvi Lektorátusával, továbbá számos külföldi magyar tanszékkel.

A pécsi tanárképzés fejlődésének záloga, mondhatni, fő erőssége mégis inkább az egységes Nyelvtudományi Tanszék szakmai háttere, annak országos alkalmazott nyelvészeti szerepe. Csakis e szerep folytán képes a magyar mint idegen nyelv jeles alkalmazott nyelvészeket bevonni tanárképzésébe. Csakis ily módon remélhető, hogy e szakmai beágyazottság rendező, illetőleg újra-rendező elveket teremt a magyar mint idegen nyelv tanárképzésében.

A Szegedi Egyetem 1993-ban hungarológiai szempontból egyedülállóan korszerű képzést indított „hungarológia-tanár” specializációként tanszék-, szak- és részképzésközi integrációs jelleggel. A hároméves specializáció szellemét áthatotta az idegen aspektus történelmi és egyéb kulturális vonatkozásokkal bővülő tudáskomplexumának megismertetése az angol nyelv magas szintű ismeretétől a külföldiekkel való tényleges bánásmód tandem-módszerű „language partner” gyakorlatáig. A tanulmányok magyar nyelvi és történelmi alapozással kezdődnek, amelyet tanításmódszertani tanulmányok, tanítási gyakorlat követ. Mellette pedig azon módszerek tanulmányozása, hogy miként kezelendő a külföldiek számára a magyar történelem, kultúra és a Magyarországgal kapcsolatos kérdéskör. Ehhez járul még a külföldiek részképzéses angol nyelvű hungarológiai programjában való részvétel, valamint a felsőfokú angol nyelvgyakorlatok a beszéd-, közvetítőkézség, kontrasztív elemzések, a didaktolingvisztikai ismeretek fejlesztésére, amelynek végső célja a magyar nyelvtan angol nyelven történő tanítani tudásának megismertetése. Ezek a stúdiumok a hungarológiai tárgyakhoz való „szabad sávós” kapcsolódással egészülnek ki. A képzés záródolgozat-kötelezettséggel fejeződik be.

Ennek a képzésnek, amely mindenekelőtt amerikai részképzéses hallgatók programjára épült, felsejlett egy üzenete: Magyarországról nem lehet európai kontextus, azaz kiterjesztett area studies-értelmezés nélkül beszélni.

1998-ban tehát a specializációt „Magyar mint idegen nyelv/hungarológia – európai szakiránnyal” tanárképző szakká óhajtották fejleszteni.⁷⁵ Érthetetlen, hogy e szak miért nem jött létre, miért maradt csak program. Egyedülálló ugyanis a képzés szellemének azon újdonsága, hogy a hungarológia interkulturális értelmezését magyarok és külföldiek viszonyos szakmai kapcsolata magában a képzésben gyakorlatilag is realizálja. Ez a pedagógiai bravúr a hazai hungarológiai képzés egyedülálló innovatív aspektusa. Másik fontos mozzanata: azon integrált képzési jelleg, amely az interdiszciplinaritásra oly mértékben épít, hogy nem foglya sem a magyar nyelvtudománynak, sem az angol–amerikai aspektusnak. Ez lehet a modellje annak az interdiszciplinaritásnak, amelyet a magyar mint idegen nyelv és hungarológia szakterülete még mint önálló alkalmazott nyelvészeti diszciplína elvisel. Örömmel látnánk az akkreditációs anyag és háttérének szakmai leírását és szakirodalmát.

Folyik még magyar mint idegen nyelv és hungarológiai specializációs képzés a pécsi koncepcióhoz hasonlóan a Károli Gáspár Egyetemen Nádor Orsolya vezetésével, valamint az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén e tanulmány szerzőjének irányításával létrejött a „Magyar mint idegen nyelv oktatása” önálló program is, amely elsősorban alkalmazott nyelvészeti és pedagógiai aspektusból koncentrálna a „magyar mint idegen” karakterre, s idegen nyelv és magyar szakosok tudását igyekszik ilyen irányban bővíteni azért is, hogy a jelzett alapszakok révén ez a specialitás a magyar iskolarendszerbe minél inkább bejuthasson.

A magyar mint idegen nyelv tanárképzése azonban még mindig korai szakaszát éli. A szakmai megnyilvánulások azt jelzik, hogy a kutatásokban újabb és újabb szempontok jelennek meg, sőt nyelvviskolák tanártréningjei, amelyek ugyancsak a professzionális magyar mint idegen nyelv tanárának igényét célozzák. Szükség van minden innovációra, meggyőződésem, hogy még a legyszerényebb kísérlet is tartalmaz valamely szakmai újdonságot. A minőségbiztosítás csakis ily módon építkezhet.

A következőkben felvázolnám a magyar mint idegen nyelv és hungarológia tanárképzésének egy lehetséges – diszciplináris helyzetéből adódó – modelljét, amelyet elsősorban az ELTE tanárképzésének lehetőségeire alapoznék, de feltehetőleg más egyetemeken is alkalmazható. Az ötletet elsősorban a szegedi egyetem sajátos integrált tanár-specializációja adta. Ezen túl úgy gondolom, hogy a képzés jellegét alapvetően a diszciplína princípiumainak kell meghatározniuk. Szegeden ez szerencsésen találkozott az intézményközi kapcsolatok történelmi igényével.

---

75 A szak ismertetését vö.: MNYI-konferencia, 1999, Árvay A.

A magyar mint idegen nyelv és hungarológia végeredményben a magyar és idegen nyelvi alapszakok interdiszciplináris területe. Tanárképzését is ezen princípiumok alapján kell megszerveznünk – tehát: integrált keretekben, a magyar és az idegen nyelv (angol, német, francia, orosz, spanyol, olasz stb.) szakok (esetleg történelmi, néprajzi és földrajzi ismeretekkel bővített) ötvöztetésével, viszonyos alapú magyar és idegen nyelvi alapszaki tanegységek rész-képzéses négyzemeszteres) áthallgatásával. Ez a képzés a magyar szakosok számára az adott idegen nyelv magas szintű ismeretén túl az interlingvális szemlélet bővülését, az idegen nyelv szakosok számára pedig az anyanyelvi „nyelvkultúra”, valamint magyar didaktolingvisztikai ismereteik megerősítését jelentené.

Mit jelent az interlingvális szemlélet az anyanyelvi nyelvoktatásban? Annak a tudatosítását a részletekben is, hogy az anyanyelv bár alapvető, mégsem az egyetlen eszköze a kommunikációnak. Az anyanyelvi oktatás kisiskolás kori szakaszában ez is erősítené a későbbi idegennyelv-tanulási motiváció alapjait. Mindezen túl a multikulturalitás elfogadására való nyitottság megalapozását, a toleranciára való nevelést. Meg kell állapítanunk, hogy a hazai iskolai nyelvtant gyermekeink számára jórészt anyanyelvi egyedüliségében, intralingvális szemlélettel közvetítik. Az idegen nyelvi és anyanyelvi szemléletnek ilyen fokú divergálódása a magyar nyelvészet egy sajátos történelmi helyzetben való fejlődésének következménye. Az EU-nyelvpolitika viszont csakis egy konvergensebb szemléletű oktatást támogathat.

„Az idegen nyelvek kulcsok idegen országokhoz és kultúrákhoz. A nyelvekben kifejeződő látásmódok, fogalomalkotások és kulturális tradíciók különbözősége [...] teszi lehetővé, hogy saját látásmódunkat az összehasonlításokon keresztül szemléljük.”⁷⁶

Mit jelent az anyanyelvi nyelvkultúra az idegennyelv-oktatásban? Annak felismerését, hogy az idegen nyelvi kommunikáció nem nélkülözheti az anyanyelv és kultúra, tehát az anyanyelvi nyelvkultúra tudatos, alapos ismeretét.

„Az anyanyelven megszerzett mindenféle ismeret és műveltség – hangoztatja Budai László a 2001. évi egri anyanyelvi nevelési konferencián – azáltal, hogy érthetővé teszi az inputot (folytatja Budai Krashen szavaival), »Cognitive academic language proficiency and information gained through first language can help a great deal to make English input comprehensible«.”⁷⁷

---

76 Papp T.: Az anyanyelvi tudás és az eredményes idegennyelv-tanulás. *Magyar Nyelvőr*. 1994, 118, 3, 223–301.

77 Budai L.: Az anyanyelv és idegennyelv-oktatás mint egymást erősítő tényező. In V. Raisz R. – Zimányi Á. (szerk.): *Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. sz. elején*. MNYT, Budapest, 2002, 62–72.; továbbá: uo. Krashen, S. D.: *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman and New York, 1985; idézet és forrásjelölés Budai nyomán.

A hungarológia

A magyar mint idegen nyelv tanárképzésének évtizedek óta érlelődött egy kulturális oldala: a hungarológiai hangsúly. Világos, hogy a hungarológia nemzetképünk tudományos diszciplínája, amely nyelv és kultúra kölcsönösségében nyilvánul meg. Ilyen értelemben a hungarológia „intra et extra Hungariam” egységes. A külföld előtt a kultúrdiplomácia, a magyarul tanuló idegen ajkúak számára pedig a „mint idegen” kérdése.

Rákos Péter definíciójával: „A hungarológiába beletartozik a magyarság önszemlélete is, de nem mint a diszciplína lényege, hanem mint vizsgálódásának kívülről, elfogulatlanul szemlélt tárgya.”⁷⁸ Milyen tartalommal, hogyan közvetítsük ezen „elidegenített” kultúrát? Röviden: A kultúra általános vonásainak szelektív összefoglalásában és különös vonásainak interkulturális részletezésében, tehát: partnerempatikusan. Ez utóbbihoz egy közismert példával: ne mondjuk azt, hogy a magyarok a 10. században kalandoztak, ha egyszer a szomszéd népek anyagi javait rabolták, mert az öneufemizmus az idegen számára visszás lényegelfedés! Amit csak lehet, tehát idegen, legalábbis európai kontextusban értékeljünk. Ez a magyar mint idegen nyelvben az area studies-értelmű országismeret, amely a hazai oktatásban markánsan megragadható.⁷⁹ A tanulói kultúraismeret-igény a hazai nyelvoktatásban implicit és explicit módon jelentkezik, realizálása tehát nyelvbe ötvözött és nyelvhez társított kultúraközvetítés. A kezdő szinten nyelvországismeretként, pl. az oktatás tartalmában a magyar színterek és lexika a pragmatika érdekében és fordítva, tehát egymást segítő összefüggéseiben jelenik meg. Például a télbúcsúztató farsangi multság mohácsi színterének megjelenítése a szórakozás témájában, a *vidám, szórakozik, táncol, felvonul, utca* stb., s hogy a különös is szerepeljen, a *busójárás* lexikai elemekkel – mondjuk az ige nyelvi vonatkozásának gyakorlásához. Ezt az egészet témája miatt természetesen európai kontextusban, így délszláv kapcsolatok tükrében is meg kell jelenítenünk. A nyelvhez társuló kultúra, az országismeret a kezdő szinten külön – az általános vonásokat megcélzó – tematikában forrásnyelven, míg a középhaladó szinttől célnyelven is közvetíthető, de – az egyszerűsített szisztematikus és általános országismeret mellett – a különös is minél több autentikus szövegfeldolgozással és interakcióval. A különössel növekszik meg a nyelvbe öltözött kultúra didaktikai szerepe, amely elsősorban a jelentés szocio-kulturális hátterének feltárásához kapcsolódik, például a *Nemzeti dal* megismertetésekor sok egyéb mellett felmerül „*a magyarok istene*” fogalmának feltárása, amelynek gyökerei a székely–hun legendákig nyúlnak. A tanulói

78 Giay B. – Nádor O.: i. m. 1998, 47.

79 Vö.: Jónás F.: Az országismeret didaktikai alapvonalai a magyar mint idegen nyelv oktatásában. In *Hung. Évk.* PTE, Pécs, 2003, 160–165.

testreszabottság interkulturális érvényesítése megkívánja a tanulói forráskultúra hasonló mozzanataihoz való közvetlen kapcsolást. Ez a hazai multinacionális csoportokban nem mindig oldható meg. Ilyenkor a kultúra univerzális vonásainak, esetünkben pl. a mitológiai saját védőisten jelenségének felvillantásához fordulunk a népek kultúráiban. (Pl. az egyiptomi, görög, római istenek teremtésére való hivatkozással stb.) „Emellett helyt kell kapniuk a hétköznapi szövegeknek, médiatudósításoknak stb., amelyek alkalmasak arra, hogy az eseményeket a közös hétköznapi tudatba rendezzék, s társadalmi témává avassák [...], de egyben személyhez szólóak is legyenek.”⁸⁰

A hazai hungarológia célja: a magyar mint idegen nyelvben a közvetített kultúra (= országismeret) és a befogadandó személyiség (intellektuális és affektív) faktorainak harmonizálása, amelyhez egy fontos didaktikai mozzanat társul: a tanórán kívüli kultúraélmények bevonása a tanulásba. A tananyagból való kilépés egyben aktualizálás a nyitott kontextus felé. Például a *Diszkóban* témafeldolgozás aktuális interakciói a *drogozás*, *diszkóbaleset*, egyéb sajnálatos ifjúsági kérdések sorát veti fel. Erre jó a tanári anyanyelvűség, a lektori-nyelvmesteri módszer, vagyis a saját kultúra szabadabb interakciós megjelenítése. A tanár interakciói során kultúrahangsúlyok felvillantásával segíti a befogadást, ami a hazai hungarológia legfontosabb célja. A tanórán kívüli kultúrakontextus egyébként hosszabb távon a maga komplexitásával ugyancsak kiegyensúlyozó, befogadtató erő. A hazai hungarológia tehát a magyar mint idegen nyelvben az ún. befogadó hungarológia.

Könnyebb is és nehezebb is a dolgunk a külföldre sugárzó és ott megjelenő hungarológiával. Könnyebb azért, mert csupán a célországra irányul, tehát – általános vonásain túl – valójában a kétoldalú kapcsolatokban gyökeredzik, s a célország nyelvén interpretálódik (irodalom-műfordítás, egyéb művészeti ágak, tudomány stb. elfogadtatása). Nehezebb azért, mert ez az elfogadtatás a virtualításban létezik, szelektivitása és színvonala személyek által meghatározott. Az autentikus kultúra környezeti kiegyensúlyozó ereje is hiányzik. Ez a személy- (az oktatásban tanár-) központúság „elfogadtató” jelleggel határozza meg a magyarságkép alakulását az adott idegen(ek) előtt. A külföldi hungarológia tehát az oktatásban ún. elfogadtató hungarológia, amely mindekelőtt bilaterális kapcsolatokban építi és mélyíti el a magyarságképet. A tanításban itt dominál az idegen nyelvű közlés, amely viszont nem egészülhet ki természetes kultúraélménnyel. Bár – a magyar nyelv kisnyelvisége folytán – itt is létezik a tanári-nyelvmesteri autentikusság, s ez – ha a témafeigyelmeztetés fennáll – didaktikai lehetőségeink egyik pozitívuma.

A hungarológia harmadik hangsúlya a származástudatiak identitásgondozó kultúraigénye, amely mindennél jobban épít az affektív mozzanatokra, s

---

80 Jónás F.: i. m. (2003) 165.

oktatási céljait a múlt-imázsközpontú történetiségben találja meg. Nyelvenntartó nyelvoktatásunkban, amely szociopszichológiai faktorai szerint anyanyelvi besugárzású oktatás, a hungarológiának is ún. magyarságismeretként kell megjelennie. A származástudatiak a magyar nyelv látszólag „idegenként való” elsajátításában eredménycsodákat produkálnak. Ennek oka: az integratív motiváció olyan felerősödése az oktatási folyamatban, amely az ősök nyelvéhez és kultúrájához való mielőbbi tartozás vágyát táplálja – mondhatni – az identitáskeresés motorjaként.

Nem hagyhatom ezek után véleményalkotás nélkül a frissen megjelent – és az ellentmondás szellemét máris felkeltő – kétkötetes magyarságismereti könyvet külhoni magyarok számára.⁸¹ Úttörő munka, s a maga nemében hiástustöltő. Tartalmát átlengi az az érzékenység, amely a nemzet- és hazavesztés miatt a határon túli és más külhoni, valamint az anyaországbeli magyarság jó részének sajátja. Tehát e tartalom helyt ad a történelmi igazságérzet szabad áramlásának. Tananyagának tudományos elemzése most nem feladatom. A nyelvoktatás oldaláról azonban a könyv szellemiségét mégis némi kritikával illetném. A bevezető tanulmány alcímében a reformkori Csaplovics gondolatát idézi: „Magyar Ország Európa kitsinyben”, amelyhez illeszkedik a magyarság toleranciájának, kultúrnemzet-fogalmának bemutatása. Ugyanakkor rámutat a nemzetkarakter legendaelemeire.⁸² Ez a nyitott szemlélet azonban majd szűkül a „Földrajz, néprajz, honismeret” c. fejezetben, ahol a magyarságrajz a történelmi Magyarország földrajzi-politikai egységében jelenik meg „aktuális határok” nélkül. A fejezet lenyűgöző ismereteket közvetít az ember és a táj egységében, de a valós országismeret mellőzésével. Ezzel megtöri a „haza a magasban” címadó szellemiségét, amelynek esetünkben épp az a lényege, hogy csakis az aktuális helyzetbe ágyazott múlt tájékoztatja hitelesen a honi és külhoni magyarokat egyaránt. Mégis ez a könyv – inkriminált fejezetével együtt – „minden magyarok” számára művessége, gondolatisága által emelkedik a hazafias vallomások magasságába. A külhoni magyaroktatásban ugyanakkor – legalábbis hungarológiánk és a didaktikai tények okán – tanári s talán szerzői kiigazításra szorul.

A hungarológiának külön-külön tanegységként való bevezetése a magyar mint idegen nyelvbe (földrajz, történelem, néprajz-művelődéstörténet, irodalom stb.) a tanárképzésben a módszertani megvilágítás okán indokolt, magában az oktatásban azonban tanulászociológia-függő. Az idegenség okozta kultúrsokkot ne növeljük direkt hungarológia-sokkal. Az országismeret area studies értelmű didaktikai bevonása a nyelvtanulásba bármely

81 Alföldy J. – Bakos I. – Hámori P. – Kiss Gy. Cs.: *Magyar nemzetismeret I-II.* Antológia Kiadó, Lakitelek, 2002.

82 Vö.: „Mi a magyar?” c. fejezet II. köt. 3-7., egyben hatásuk történelmi valóság voltára uo. 6.

kulturális reflexió lehetőségét tartalmazza. A hungarológia egyéb vonatkozásait azonban csak az érdeklődés, a tanulói igények alapján ajánlott módon tegyük lehetővé az idegen ajkúak számára.

A tudományos képzés

A magyar mint idegen nyelv tudományos kutatása az idegennyelv-oktatás tudományos kutatásával még jó ideig össze nem mérhető alulreprezentáltságban tevékenykedik. A tanulmány elején említettekén túl (kisnyelviség, magánoktatás stb.) a legfontosabb késleltető mozzanat az a fentebb már jelzett, a leíró nyelvtant finomító segédtudományi tevékenység volt, amely legalább két évtizedre elvonta a figyelmet attól, hogy a magyar mint idegen nyelv „égi mását”, azaz nyelvpedagógiáját – mint e szakterület fő tevékenységi célját – elfogadják, műveljék.

Az általam segédtudományi tevékenységként jelzett kutatás mögött egyfajta rendszernyelvészet-centrikusság húzódik meg. A nyelvtudomány ugyanis fontos adatokat szolgáltat a magyar mint idegen nyelv oktatásának kutatása számára. Ezeket az adatokat azonban nem szabad automatikusan átvennünk. A kutatási irányok különbözőségében – véleményem szerint – a nyelvnek a rendszeren belüli szemlélete és szociális használata közötti különbsége tükröződik vissza, amelyeket a nyelvpedagógia-kutatás integrálni igyekszik.

A magyar mint idegen nyelv kutatását két irányból érdemes megközelíteni. Egyfelől az idegen nyelvi didaktika, nyelvpedagógia dinamikus adaptációjával (pl. az idegenségszemlélet, interkulturáltság, célok, stratégiák, módszerek magyar nyelvelsajátítási [L_2] megalapozásában); másfelől az oktatás gyakorlatában tükröződő nyelvpolitikai, intézménypolitikai, tanulásszociológiai, -pszichológiai – speciális (a magyar nyelvelsajátításra vetülő) – hatásainak figyelembevételével, amelyben a magyar nyelv és kultúra tudományos faktora az oktatás tartalmaként jelenik meg. Másként fogalmazva: az elméleti háttér ezen kutatásokhoz az alkalmazott (magyar) és általános nyelvészet, valamint a magyar nyelv (L_2) elsajátítására specifikált pedagógia elméleti és gyakorlati kérdései.

A magyar mint idegen nyelv alkalmazott nyelvészeti kutatásához a Hegyi-féle irányzat (ebbe tartozónak vélem Kígyóssy, Szöllősy, Aradi, Erdős és Giay kutatási irányait) után, Szépe György vezetésével tértek vissza ismét, Szépe ugyanis a PTE-n az alkalmazott nyelvészet alprogramjaként beindította az „Alkalmazott nyelvészet a magyar mint idegen nyelv tanításában” c. programot (1995, 1996), amelyet ő maga „doktori szintű magyar mint idegen nyelv/hungarológia programként” tart számon, vagyis hungarológiai aspektusokkal bővített alkalmazott nyelvészeti programként. Ez az elágazás hat

szemeszter alatt megszerzendő 36 kötelező és 48 választható doktori tanegység, amelyet doktori szigorlat követ. Ez egyben garancia a disszertáció elkészítésének szakszerű, interdiszciplináris beágyazására. A doktori iskola kurzusai, többek között: Az idegen nyelvek elsajátítása; Tantervek, tananyagok, módszerek és technikák az idegen nyelv oktatásában; A magyar mint idegen nyelv, hungarológia tanítása; Kontrasztív nyelvészet; A magyar mint idegen nyelv elsajátítását kísérő hungarológiai ismeretek; A magyar mint idegen nyelv tanításának története; Magyar mint idegen nyelv kutatómódszertani szeminárium.⁸³ Szépe György kutatási aspektusának egyik fontos kiindulópontja a nyelvi jogok és a nyelvpolitika érvényesítése a magyar mint idegen nyelvben.⁸⁴ Úgy vélem, hogy Szépe egyfelől a külföldi, elsősorban a származástudati magyaroktatás szempontjait helyezi előtérbe a magyar mint idegen nyelvben, másfelől a belföldi – általános kisebbségkutatási – szempontokat. Nagyon fontos és érzékeny szempontok ezek. Jól meg kell értenünk tehát, hogy a magyar mint idegen nyelvben mi is az a tanulásszociológia és tanuláspszichológia, hogy Szépének e koncepcióját helyesen alkalmazhassuk. Ám e kérdés „széles vizen keskeny palló”, mert mintha a hungarológiai aspektus inkább tükrözné a származástudati nosztalgiát, mint a valódi idegen ajkúak aktuális tanulásszociológiáját és -pszichológiáját. Valószínűleg a kérdés megoldásához jobban hozzá kell járulniuk a pedagógiai aspektusoknak.

A magyar mint idegen nyelv pedagógiai aspektusa ismét csak a Hegyi-féle felfogáshoz vezethető vissza (Fülei-Szántó, Jónás és számtalan az idegen nyelv-oktatásban tevékenykedő oktató-kutató). Ez az irányzat a pedagógiai tudomány általános szempontjait specifikálja a magyar mint idegen nyelvre. Ennek előnye: a tudományos magyar nyelvi-kulturális szempontok közvetlenebbül (csak az interkulturális és idegenségszemlélet adaptációjával) érvényesülhetnek. Mindamelllett a makro- (társadalmi), a mediális (intézmény-pedagógiai) és a mikro- (tanórai) szint jegyei itt markánsan elkülönülnek, ám minden szinten előtérbe kerül a tanuló-, azaz az emberközpontú oktatás. Ezt a kutatási területet segíti az ELTE BTK Neveléstudományi Doktori Iskolája, amely – jóllehet nem szignifikáns elágazásban, de ugyancsak – fogad doktoranduszokat magyar mint idegen nyelvből. A pedagógiai tudományos képzés nagyvonalú kereteket nyújt az általános és a különös oktatási problémák kimunkálásához, így: A pedagógiai gondolkodás fejlődése az egyetemes és magyar neveléstörténet folyamatában; Pedagógiai komparatistika, különös tekintettel a modern civilizáció globális igényeire, az egyes régiók és or-

83 Vö.: Szépe Gy.: A magyar mint idegen nyelv, hungarológia koncepciójának kialakulása munkám során. In *Hung. Évk.*, PTE, Pécs, 2000, 11–23. az idézett rész alapja uo.: „Jegyzetek”, 22. 32. index.

84 Vö.: Szépe Gy.: *Írások a magyar mint idegen nyelv, hungarológia, a nyelvpolitika és a nyelvi jogok témaköréből.* (Válogatás.) PTE, Pécs, 2001, 192–204.

szágok művelődési értékeire; A személyiségformálás a nevelési-oktatási folyamatban; A pedagógiai folyamat kutatási módszerei; A hatékony tanítás és tanulás; Tantervemélet: az iskolai műveltség tartalom fejlesztésének elméleti alapjai; Képességfejlődés; Tananyagtervezés, értékelés; Pedagóguskutatás, pedagógusképzés – továbbképzés; Felsőoktatás-elmélet, felsőoktatás-pedagógia; Andragógia; Regionális és kisebbségi tanulmányok; Felsőoktatás-politikai és szociológiai tanulmányok; Közoktatás-szociológiai tanulmányok stb. A program fő foglalkozási formái: a négy féléven át tartó képzés előadás, szeminárium vagy kötelező konzultációs formában zajlik, illetőleg az egyéni fakultáció és érdeklődés alapján igénybe vehető előadások és speciális kollégiumok formájában. A doktorandusz egyéni tudományos tanácsadói vezetéssel (témavezetővel) tevékenykedik (tapasztalatgyűjtés, kutató-kísérletező tevékenység, előadások, vitavezetés, tanulmányírás és az értékeléskészítés tekintetében), ahol a tudor-módszer az egyéni tanácsadástól a konferenciákon való részvétel elemzéséig, értékeléséig dominál.⁸⁵

A doktori iskola programja mellett a magyar mint idegen nyelv kutatásának komplex didaktikai beágyazottságban való megjelenítését teszi lehetővé a *Didaktika* c. tankönyv,⁸⁶ ahol az oktatáselméleti irányzatoktól az oktatási folyamatok, stratégiák és az oktatás főszereplőinek, kereteinek, tervezésének és értékelésének aspektusai jól hasznosíthatók a magyar mint idegen nyelv számára.

E tanulmány szerzőjének PhD-értekezése is pedagógiai összefüggéseiben elemzi a magyar mint idegen nyelv oktatását.⁸⁷ Az értekezés foglalkozik a nyelvészet és nyelvoktatás, az irányított és irányítás nélküli L_2 -elsajátítás, az anyanyelv- (L_1) -elsajátítás, az elvi-módszertani megközelítés aspektusaival. Meghatározza a magyar mint idegen nyelv fogalmát, rámutat az idegenségszemlélet lényegére, a tanulásszociológia szerepére, felvillant nyelvelsajátítási modelleket, igyekszik körvonalazni a kultúra szerepét a nyelvoktatásban, kitér oktatástörténeti kérdésekre és egyfajta távlatosságra. Ezzel voltaképpen áttekintést nyújt a magyar mint idegen nyelv eddigi eredményeiről, ám a hungarológiának csupán a magyar mint idegen nyelvbe bevonható szempontjait érvényesíti.⁸⁸

A magyar mint idegen nyelv – a fent leírt némi eredmény ellenére – jelenében még adós a tudományos szempontok részletes kidolgozásával. Talán ha a

---

85 Vö.: *A neveléstudomány teoretikus és empirikus kutatásának, fejlesztésének útjai*. Doktori program. Programvezető: dr. Bábosik István egyetemi tanár, intézetigazgató.

86 Szerk.: Falus I.. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

87 Vö.: Jónás F.: *Pedagógiai összefüggések egy alkalmazott nyelvészeti diszciplína – a magyar mint idegen nyelv – szempontjából*. 1999. (PhD-értekezés. Kézirat.)

88 Vö.: Jónás F.: *Az országismeret didaktikai alapvonalai a magyar mint idegen nyelvben*. In *Hung. Évk.*, PTE, Pécs, 2003, 160–165.

magyar mint idegen nyelv szubjektív és személyi érdekeltségei önkorlátozóbb módon állnának a diszciplína szolgálatában, eredményesebb volna a jelen s távlatosabb a jövő.

Összegző stratégiai mozzanatok

Az elmondottakból – úgy vélem – kitetszik, hogy mely kérdéseket kell stratégiai hangsúllyal kezelnünk, de ezek érvényesítéséhez – hangsúlyozom – a szakmai centrumok konvergens erőfeszítésére kell támaszkodnunk. Végezetül még arra teszek kísérletet, hogy a magyar mint idegen nyelv stratégiáját megfeleltessem – nem abszolút mérceként – az új tízprogramos idegen nyelv-távlatos kormánystratégiának, amelynek metaforikus jelzésű programjai felsorolásban: „Forrásprogram”; „Két tannyelven” program; „Előre fuss!” program; „Mesterfokon” program; „Élesztő” program; „Mértékelés” program; „Nyelv + szakma középfokon” program; „Nyelv + szakma felsőfokon” program, „Egy életen át” program és „Kiegészítő” program.⁸⁹

Magyar mint idegen nyelvi/hungarológiai megfeleltetésben

1. *„Forrásprogram”*: A másodlagos szóbeliség és írásbeliség nyomán a magyar mint idegen nyelv és hungarológia oktatásában is megjelent a hangos és képes, sőt multimédia-tananyag, amelynek felhasználása a külföldi magyar nyelv, hungarológia és a hazai hungarológia oktatásában felettébb előnyös. A magyar mint idegen nyelv egyéb tananyagai is vagy jó részük kevésbé hozzáférhetők a külföldiek és tanáraik számára. Főként megközelítő teljességben a kutatások számára. A hozzáférhetőség növelné a magyar mint idegen nyelv hitelességét a szakmai közgondolkodásban. Ennek megvalósítására indításként a Balassi Bálint Intézet új és tágas könyvtára tűnik a legalkalmasabbnak. Javaslat: *a minél szélesebb spektrumú tananyagkínálat hozzáférhetővé tétele.*

2. *„Két tannyelven program”*: A magyar mint idegen nyelv és hungarológia oktatása és kutatása megköveteli az idegennyelv-tudás hasznosítását. Ezért egyfelől *kívánatos az idegen nyelv szakosok tanárképzése*, másfelől elsősorban *az elfogadtató hungarológia idegennyelvűségének didaktikai fejlesztése*, egyúttal a nyelv és kultúra összefüggésében *az interkulturális kommunikáció érvényesítése*. Továbbá: a hazai idegen nyelvű szakképzés mellé fontos az idegen ajkú résztvevők magyartudása is (vö.: orvos–beteg kommunikáció).

89 Vö.: Medgyes P.: i. m. (2003).

3. *„Előre fuss!”* program: Előtérbe kell helyeznünk az empirikus, mégpedig a *felméréseken alapuló kutatást*, és például etnográfiai merítéses módszerrel legalább megközelítőleg *fel kell térképeznünk a latenciában is a hazai idegenajkúak nyelvismeretét*.

4. *„Mesterfokon”* program: A *tanárképzés* fókuszába a *tanuló-központúságra figyelő professzionalitást* kellene állítanunk. Ez is segítene *tananyagkészítésünk szakszerűbbé tételében*, tananyag-funkcionalizálásunk átlátásában és művelésében. Például a *korszerű hungarológiai programok* beépítésében figyelembe kell vennünk, hogy az irodalom ma már nem nyelvbefolyásoló erő, de a nyelvoktatásban – affektív motivációként – didaktikai tény.

5. *„Élesztő”* program: A *magyar mint idegen nyelv tudását* el kell juttatnunk a *magyar iskolarendszerbe* az országos lefedettségű szakmaiság érdekében. A *magyar mint idegen nyelv tanárképzésének „integráltsága”* ezt megoldaná.

6. *„Mértékelés”* program: Az *egynyelvű EU-kompatibilis nyelvvizsgarendszerek* további fejlesztése. EU-érdekű tendencia: a *nyelvország nyelvvizsgájának primátusa az idegennyelv-tudás elismerésében*. Mindazonáltal: *túlságosan ne kanonizáljuk a nyelvvizsgát*, mert a *megélhetési nyelvismeret*, a *tényleges nyelvi megfelelés* – s a *magyar mint idegen nyelvben ez a hazai környezetű szempont a lényeg* – végül is a *munkavállalók döntése!*

7. *„Nyelv + szakma középfokon”* program: A *külföldiek hazai jelenléte az üzleti kommunikáció* magyar nyelven való oktatását is *szükségessé teszi*. Fontos tehát, hogy a *tananyagok tartalma* – a *nyelvi és hungarológiai aspektusból egyaránt* – az *efféle nonfilológus szempontokat* is tükrözze. Ehhez fontos a *filologizáló szövegtipológia pragmatikus irányváltása*.

8. *„Nyelv + szakma felsőfokon”* program: A *szakmai kommunikációra való képesség az üzleti, kereskedelmi, tudományos és kulturális szférákban*. Erre kell a *szaknyelv kutatás*, erre kell a *szaknyelv és a hungarológia összekapcsolása is*, *pl. tudósaink, kiemelkedő szakembereink tevékenységének megismertetése* s egyéb, a *szaknyelvi háttérismerethez tartozó hungarológiai vonatkozások*.

9. *„Egy életen át”* program: A *centrumok és a nyelviskolahálózat* kapcsolótának *szorosabbá tétele* bármely életkorúak oktatása érdekében. Ez a kapcsolat *elsőként a nyelviskolai tanárok ilyen irányú továbbképzéses professzionalizálását* jelentse egyben, a *szakma bizalmába fogadását*, mert a *közoktatás felé való nyitásban történelmi érdekünk*, pillanatnyilag pedig *mással nem pótolható funkciójuk van*.

10. *„Kiegészítő”* program: Több közös rendezvény, konferencia, tudományos kiadvány kell, ahol a *magyar mint idegen nyelv centrumainak képviselői* egyenlő partnerként kezelendők, hiszen e *diszciplínának minden apró értékére is szüksége van*. Mindenekelőtt azonban az *intézményi hegemoniatörekvések háttérbe szorítására*. Az *efféle kérdéseknek nem az érdekek, hanem az*

értékek mentén, azaz a szakmai vitákban szerezhetünk érvényt, mert – jóllehet a magyar nem világnyelv, de a világ egyik nyelve – presztízsén valamennyiünknek jó szándékkal és kellő felkészültséggel kell munkálkodnunk.

*

„A hiteles kommunikációhoz erőfeszítésre van szükség”.⁹⁰ És a magyar mint idegen nyelv/hungarológia is egyfajta kommunikáció. Ne tegyünk le továbbra sem a minőségjavítás szándékáról, mert erőfeszítés nélkül nincs jövő! Mindazonáltal úgy gondolom, hogy stratégiai hangsúlyaink az eddigi eredmények következményei, s jól-rosszul, de megfelelnek a folyamatosság és az innováció, a hagyomány és a korszerűség társadalmi várakozásának. Ez volna a célunk: az értékőrző modernség stratégiájának lehetőség szerinti követése a magyar mint idegen nyelvben.

---

90 Balázs G.: A kommunikációs létmódok és terek átalakulása. *Szöveg(félre)értés. A szövegértés helyzete mint nyelvstratégiai kérdés* c. konferencia, MTA Társadalomkutató Központ, Nemzeti Stratégiai Kutatási Program. Előadás. 2003. március 11. – megjelenés alatt.

Nemzetiségi nyelvek Magyarországon – nyelvi jogok

A nemzetiségi jogok különleges jelentősége Magyarországon

Magyarország számára igen fontos kell hogy legyen a nemzetiségek nyelvi jogainak kérdése. A nyelv meghatározó eszköze a kollektív identitás kialakításának, illetve megtartásának, ezért egyes nyelvi jogok és a nemzetiségi nyelvek hátrányoktól mentes helyzetének biztosítása (amennyire lehetséges) nagyon fontos feladat. Az anyanyelv használatának joga döntő jelentőségű, és elválaszthatatlan a gondolat- és véleménynyilvánítás jogától, illetve a törvény előtti egyenlőségtől, a közügyekben való részvétel jogától, az emberi méltósághoz, a magánélethez való jogtól, a vallásszabadságtól, az oktatás és művelődés jogának egészétől, a tudományos kutatás szabadságától, a személyes adatokkal való szabad rendelkezés jogától és a gyermekjogtól.¹

Magyarországnak példamutatónak kell lennie a nemzetiségi nyelvi jogok megadásában nem utolsósorban a magyarság különleges helyzete miatt is. A trianoni békeszerződés után Magyarország területének kétharmada és az ott élő magyarok a határokon kívülre, más országokba kerültek. Ezekről az országokról azt várjuk, hogy segítsék a magyar nyelv és kultúra fennmaradását és terjedését a magyarság lakta részeken saját határaikon belül. Ennek szellemében kell a magyarországi kisebbségek számára is garantálni az alapvető emberi és ezzel összefüggő nyelvi jogokat.

A kultúra védelmének legfőbb eszköze az *anyanyelv védelme* és kiemelt szerepének biztosítása az oktatásban. A kisebbségek védelmében az államnak, a nemzetközi szervezeteknek, az „anyaországoknak” és természetesen magának a kisebbségnek, a kisebbség igényeinek és erőfeszítéseinek együtt kell szerepet játszania.

A témával kapcsolatban rengeteg könyv és cikk született. Jelen tanulmány elsősorban a magyar törvénykönyv nemzetiségekre és nyelvi jogokra vonat-

1 Szépe Gy.: A nyelvi jogokról. *Vigilia*, 1996, 7. 501–509.

kozó hatályos törvényeit veszi górcső alá. Kiemelném Szépe György tanulmányait Magyarország nyelvpolitikájáról, illetve Tove Skuntnabb-Kangas munkásságát a kisebbségi jogokkal kapcsolatban.

(Megjegyzés: Magyarországon a nemzetiségek és etnikumok egyértelmű demográfiai kisebbségben vannak, ezért nem érzem sértőnek, leértékelőnek a kisebbség szó használatát a dolgozatomban. A törvénykönyv is a „kisebbség” szót használja.)

A nemzetiségekkel kapcsolatos legfontosabb kérdések

A legfontosabb kérdések a nemzetiségekkel kapcsolatban az oktatásügy, az igazságszolgáltatás, a közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek, a tömegtájékoztatási eszközök, a kulturális tevékenység és kulturális létesítmények, tulajdonnevek, a gazdasági és társadalmi élet és a határokon túli cserekapcsolatok ügyével kapcsolatban vetődnek fel. (Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik a *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* és a *Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye* is.) Ezek közül az alábbiakban az oktatásügyet, a tömegtájékoztatást, a tulajdonnevek helyzetét és a határokon túli kapcsolatokat veszem sorra.

A nemzeti és etnikai kisebbség fogalmának meghatározása, a Magyarországon élő nemzetiségek

Fontos meghatározni, hogy milyen csoportot tartunk nemzeti és etnikai kisebbségnek. A magyar törvények értelmében: „Nemzeti és etnikai kisebbség (a továbbiakban: kisebbség) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul” (1993. évi LXXVII. törvény, 1. §/2.). (Nagyon fontos az „egy évszázada honos” meghatározás!) Ezek szerint Magyarországon kisebbségek által használt nyelvnek számít a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv (1993. évi LXXVII. törvény 42. §).

„A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja a kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anya-

nyelvű oktatást, a saját nyelven való nyelvhasználat jogát" (Alkotmány 68. § (1) – (2) bekezdés).

Egyéni és közösségi kisebbségi jogok

Kétféle kisebbségi jog szerepel a magyar törvénykönyvben: egyéni és közösségi jog.

Az egyik legfontosabb egyéni kisebbségi jog a kulturális esélyegyenlőség. „A kisebbséghez tartozó személynek joga van anyanyelvének, történelmének, kultúrájának, hagyományainak megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához, továbbadásához” (1993. évi LXXVII. törvény, 13. §), „saját és gyermeke utónevének szabad megválasztásához, családi és utónevének anyanyelve szabályai szerinti anyakönyveztetéséhez és annak – jogszabályban meghatározott keretek között – hivatalos okmányokban való feltüntetéséhez” (1993. évi LXXVII. törvény, 12. §), továbbá részt venni az anyanyelvű oktatásban, művelődésben (1993. évi LXXVII. törvény, 13. §).

A kisebbségek közösségi jogai közül kiemelném a történelmi hagyományok és a nyelv ápolását és fejlesztését (1993. évi LXXVII. törvény, 16. §), a közszolgálati rádióban és televízióban nemzeti vagy etnikai kisebbségi műsorok rendszeres készítését és sugárzását, az anyaországból származó rádió- és televízióadások vételét, az anyanyelvi oktatás (óvodától a felsőfokú oktatásig) feltételének megteremtését és saját országos nevelési, oktatási, kulturális és tudományos intézményhálózat kialakítását (1993. évi LXXVII. törvény, 18. §). Fontos továbbá a kisebbségek azon joga, hogy társadalmi szervezeteket, helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre (17. cikkely).

Nemzetiségi oktatás

Az oktatás szerepe kiemelkedő a kisebbségi nyelvek védelmében. Alapvetően meghatározhatja a kisebbségi tanulók társadalomban elfoglalt helyét és hozzáállását saját és az állam hivatalos nyelvéhez, kultúrájához és hagyományaihoz. Ezenkívül pedig a többség kisebbséghez való hozzáállását is befolyásolhatja. Egy kisebbség megmaradását a kisebbség saját igyekezetén kívül a pozitív diszkrimináció és a többség elfogadó magatartása is elősegíti. Ha az iskolák arra nevelik különböző nemzetiségű diákjaikat, a fiatalságot, hogy tiszteljék, becsüljék és ismerjék meg egymás nyelvét, kultúráját és hagyományait, ezzel elősegíthetik az előítéletek csökkenését, a többnyelvűséget, többkultúrájúságot és a társadalmi stabilitást. „Az emberi jogok egyetemes deklarációjának 25. cikkelye hangsúlyozza, hogy az oktatás célja a nemzeti, faji és vallási csoportok közötti megértés, türelem és barátság elősegítése.”

Tove Skuntnabb-Kangas *Nyelv, oktatás és a kisebbségek* című tanulmányában foglalkozik részletesen az oktatás meghatározó szerepével a kisebbségi

nyelvek megőrzésében.² Felhívja a figyelmet az oktatás lehetséges asszimiláló hatására. Míg egy nyelvi kisebbség saját történelmének és kultúrájának fennmaradása szempontjából alapvető fontossággal bír, hogy saját nyelvüket használják a kisebbségi csoportok, az iskolázottsághoz és szociális érvényesüléshez sokszor csak a hivatalos nyelven keresztül vezet az út. A két- vagy többnyelvűvé válás támogatása az oktatásban ezért igen fontos lenne, mert ez vezet a pozitív identitás megőrzéséhez és az egyenlő részvételhez az ország gazdasági, politikai és kulturális életében.

A *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* szerint „azoknak a személyeknek, akik egy másik nyelvi közösség területére költöznek vagy ott telepednek le, joguk és kötelességük, hogy beilleszkedési magatartást tanúsítsanak ezzel a közösséggel szemben” (4. cikkely). Saját értékeik megőrzése mellett el kell fogadni a másik társadalom értékeit és viselkedési formáit a békés együttélés érdekében. Ennek értelmében szükséges a befogadó ország nyelvének megtanulása. Ez egyúttal *alapvető nyelvi jog* is.

A többnyelvűség, illetve többkultúrájúság stabilá teszi az országot, megfelelő jogok biztosítása mellett. Érdemes tehát nagy figyelmet fordítani a kisebbségi oktatás megfelelő módjára és színvonalára. Tove Skuntnabb-Kangas az oktatási programok négy fő típusát (szegregációs, anyanyelv-támogató, mélyvíztechnika és belemerülési programok) vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a kisebbségek esetében az anyanyelv-támogató oktatási program a sikeres, ahol a nyelvi cél a kétnyelvűség, a társadalmi cél pedig a jogegyenlőség és integráció. Ezeket a célokat jelöli ki a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló *Hágai ajánlások* első pontja is: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitás megtartási joga teljes egészében csak úgy valósulhat meg, ha az oktatási folyamat során anyanyelvüket kellő mértékben elsajátítják. Ugyanakkor a nemzeti kisebbségekhez tartozó személy felelőssége a szélesebb társadalmi közösségbe való integrálódás az államnyelv kellő mértékű birtokbavétele révén.”

A gyermekek ideális szellemi fejlődésének érdekében oda kell figyelni az anyanyelv és az államnyelv oktatásának egyensúlyára, ami az oktatás szintjének megfelelően változik. Az óvodában az anyanyelvi nevelést javasolják a szakértők. Az alapfokú oktatásban is kisebbségi nyelven kellene oktatni a tantárgyakat, magával az anyanyelvvvel mint tantárggyal együtt. A hivatalos államnyelvet is el lehet kezdeni iskolai tantárgyként oktatni, majd később erősíteni lehet a szerepét az államnyelven oktatott tantárgyak számának fokozatos növelésével. Legjobb, ha kétnyelvű tanárok oktatják a kisebbségi csoportokat. A magas szintű tanárképzéshez szükséges, hogy a kisebbség nyelve a felsőoktatásban is jelen legyen. (Természetesen nem csak a tanári képzés-

---

2 Megjelent a Teleki László Alapítvány kiadásában 1997-ben.

ben van erre szükség.) Mire a kisebbséghez tartozó gyermek kikerül az iskolából, fontos, hogy anyanyelvén és az állam hivatalos nyelvén is képes legyen hivatását gyakorolni.

A kisebbségek számára létfontosságú megtanulni az államnyelvet – ugyanakkor az államnyelvet anyanyelvként beszélők számára is fontos lehet az országban lakó kisebbségek történelmének, kultúrájának és nyelvének megismerése. Erről a *Hágai ajánlások 19. cikkelye* így rendelkezik: „Mivel az interkulturális oktatáshoz kapcsolódó nemzetközi dokumentumok a kisebbségi történelemnek, kultúrának és hagyományoknak fontosságot és értéket tulajdonítanak, az állami oktatási hatóságoknak biztosítaniuk kell, hogy az általános és kötelező tanterv foglalja magába az adott állam nemzeti kisebbségeinek történelmét, kultúráját és hagyományait. A többség serkentése az állam területén élő kisebbségi nyelvek tanulására hozzájárulhat az államon belüli tolerancia és többkultúrájúság megerősödéséhez.” Ide kapcsolódik a környezeti nyelvfelfogás elve, amely azt jelenti, hogy a nemzetiségek kölcsönösen megtanulják egymás nyelvét. Erre ritkán van csak példa (Vajdaság).

Szépe György *Az anyanyelv-használat mint emberi jog* című tanulmányában hívja fel a figyelmet a jogi ismeretek fontosságára, ezen belül is az emberi jogok ismeretére.³

Fontos megemlíteni a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának III. része 8. cikkelyét* az oktatásügyről. Itt az általánostól kezdve a középiskoláig, illetve szakközépiskoláig, szakmunkásképzésig úgy rendelkezik a cikk, hogy ha van rá mód, lehetőségessé kell tenni az anyanyelvi oktatást vagy az oktatás anyagának lényegi részét anyanyelven, vagy biztosítani kell az anyanyelv tanítását a tanrend integráns részeként. Ezek közül az egyik intézkedést legalább azokra a tanulókra kell alkalmazni, akiknek családja ezt kívánja és ahol az ilyen tanulók létszáma elegendő. A felsőoktatásban is helyet biztosítana a karta a nemzeti kisebbségek nyelvének, illetve legalább bátorításra/engedélyezésre szólít fel. Itt is említésre kerül a nemzetiségi történelmek és kultúrák oktatása. A felnőttoktatásban és továbbképzésben is szerepet szán a kisebbségi nyelveknek. Felügyelőszerveket is létre kell hozni, amelyek figyelemmel kísérik a haladást. Az érdekelt nemzeti kisebbségek szerepet kell hogy kapjanak a velük kapcsolatos oktatáspolitikában és a tanterv-fejlesztésben.

A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* és a *Hágai ajánlások* értelmében a kisebbségi iskolák elfogadása és erkölcsi támogatása alapvető elvárás, ugyanakkor az anyagi támogatás mindig a helyi viszonyoktól, erőforrásoktól függ, és nem lehet kötelezővé tenni. A *Koppenhágai alapokmány 33. cikkelye* azt követeli, hogy az államok teremtsék meg a területükön élő nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának

3 Megjelent: Szépe Gy.: *Nyelvpolitika múlt és jövő*. Iskolakultúra-könyvek 7. Pécs, 2001.

előmozdításának feltételeit. Ez az állami költségvetésből sokszor nem lenne lehetséges, nagy szükség van tehát a nemzetközi segítségre (a lehetőségek, pályázatok felkutatására), illetve az államok közötti együttműködésre. A nemzeti kisebbségek „anyaországuktól” is gyakran kapnak segítséget. Ezt a fenti okmányok elveinek legteljesebb figyelmen kívül hagyása nélkül nem utasíthatja vissza az állam. (Mint ahogy ez történt Szlovákiában a magyar iskolába járóknak szánt magyarországi támogatással.) Ezek az intézmények ke-reshetik továbbá „az állam által nyújtható, az állam törvényeivel összhangban álló közsegítés módjait” (*Koppenhágai alapokmány 32. cikkely*). Tehát minden hazai és nemzetközi erőforrást felkutathatnak az intézmények. Szerencsés, ha az állam segít nekik ebben.

Mit nyújtanak a magyar törvények a Magyarországon élő kisebbségeknek az oktatás területén?

Hazánkban a kisebbségeknek a következő oktatási jogokat biztosítja a törvény: a kisebbséghez tartozó tanuló (szülője vagy gondviselője döntésének megfelelően) részesülhet anyanyelvű, illetőleg anyanyelvi (anyanyelven és magyar nyelven történő) vagy magyar nyelvű oktatásban (*1993. évi LXXVII. törvény, 43. § [2]*). Ezt biztosítják az igények és lehetőségek függvényében létrehozott kisebbségi iskolák, iskolai osztályok vagy csoportok. Legalább nyolc kisebbségi tanuló szüleinek kérése szükséges egy nemzetiségi tanuló-csoport indításához (*1993. évi LXXVII. törvény, 43. § [4]*). A kisebbségi anyanyelvű vagy anyanyelvi oktatás többletköltségét az államnak vagy az önkormányzatnak kell finanszíroznia. (Az oktatás lehetővé tételéhez hozzátartozik a taneszközök, tankönyvek biztosítása, ami szintén az állam feladata.) Ezt törvény írja elő (*1993. évi LXXVII. törvény, 45. §, 50. §*), de nem biztos, hogy minden helyzetben van rá anyagi lehetőség. A törvény szerint egy huszon-négy fős osztályban akár három nemzetiségi csoport is igényelheti az anyanyelvi oktatást, aminek anyagi vonzata jelentős. Elképzelhető, hogy az önkormányzatok (vagy az állam) ezt nem tudják finanszírozni.

A kisebbségeknek létrehozott iskolákban tanulók számára biztosítani kell a kisebbségi népismeret és történelem, valamint az anyaország történelmének tanítását (*1993. évi LXXVII. törvény, 45. § [3]*). A nemzetiségi iskolákban szükség van anyanyelvi tanárookra, amit az állam pedagógusok képzésével és vendégtanárok alkalmazásával biztosíthat. Ha kisebbségi személyek más országokban folytatnak tanulmányokat a saját nyelvükön, az ott nyert bizonyítványokat a magyarországi bizonyítványokkal egyenértékűnek kell tekinteni (*1993. évi LXXVII. törvény, 46. §*). A magyarországi nemzetiségi pedagógusképzés biztos, hogy jelenleg nem elégíti ki a szükségleteket, sokkal több nemzetiségi tanárra lenne szükség. Különösen szembeötlő ez a probléma a cigány nemzetiség esetében. Érdemes megemlíteni, hogy a *2000. évi CXXXIII. törvény* a 2001., 2002. évre fél-fél millió forint támogatást irányzott elő az „Eöt-vös József” Cigány–Magyar Pedagógiai Társaságnak és az Etnikai Népfőisko-

lai Társaságnak. Az Arany János Program a cigány kisebbségi középiskolai oktatást támogatja.

A felsőfokú oktatás és továbbképzés tekintetében az 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról nem rendelkezik egyértelműen. (8. cikkely: „A felsőoktatás általános nyelve a magyar, képzés azonban bármely nemzeti és etnikai kisebbségi nyelven és – részben vagy egészben – más nyelven is folyhat.”)

A Hágai ajánlások 17. cikkelyének rendelkezései már világosabban fogalmaznak a kisebbségi nyelvű felsőoktatásról. „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára biztosítani kell a saját nyelvű felsőoktatást, ha erre vonatkozó igényüket kinyilvánították, és ha létszámuk ezt igazolja. A kisebbségi nyelvű felsőoktatás legitim módon elérhetővé tehető a nemzeti kisebbségek számára a már létező oktatási struktúrákon belül, ha ez utóbbiak képesek adekvát módon kielégíteni az adott kisebbség szükségleteit. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek maguk is kereshetik a saját felsőoktatási intézmények létrehozásához vezető utakat és eszközöket.” Ebben a cikkelyben az „adekvát” szót túlságosan tágan lehet értelmezni, egy konkrétabb, világosabb megfogalmazás segíthetne kijelölni a pontosabb célokat.

Nemzetiségi nyelvű tömegtájékoztatás

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának IV. szakasza foglalkozik a tömegkommunikációs eszközökkel és új technológiákkal. „Minden nyelvközösségnek joga van arra, hogy rendelkezésére álljon minden emberi és anyagi erőforrás annak érdekében, hogy biztosítsa a nyelvének kívánt mértékű jelenlétét és a kulturális önkifejezés kívánt mértékét a területén lévő tömegkommunikációs eszközökben: így megfelelően képzett személyzet, megfelelő oktatási módszerek, tankönyvek, anyagi háttér, épületek és felszerelések, valamint hagyományos és újító technikák” (36. cikkely). Ez a gondolat a magyar törvényekben is megjelenik.

Az Oslói ajánlások különválasztja a köz- és magánmédiákban való részvételt. „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy saját kisebbségi nyelvű médiát hozzanak létre és tartsanak fenn. A műsoradó média állami szabályozásának objektív és nem diszkriminatív feltételeken kell alapulnia, és nem szabad, hogy a kisebbségi jogok élvezetét korlátozza” (8. cikkely). A közszolgálati médiában is biztosítani kell a kisebbségek számára saját nyelvükön sugárzott műsoridőt. Ennek mennyisége és minősége arányos kell hogy legyen a nemzeti kisebbség lélekszámával és népsűrűségével, „meg kell hogy feleljen helyzetének és szükségleteinek” (9. cikkely). A programok függetlenségét ellenőrizni kell, nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket kell bevonni a szerkesztésbe (10. cikkely). A külföldi média elérhetőségét nem szabad korlátozni (11. cikkely).

Magyarországon a kisebbségek közösségi joga a törvény szerint biztosítja a nemzeti vagy etnikai kisebbségi műsorok rendszeres készítését és sugárzását a közszolgálati rádió és televízió által (1993. évi LXXVII. törvény, 18. § [1]). (Ez az 1999. évi XL. törvény 11. cikkében úgy van megfogalmazva, hogy „bátorítják és/vagy megkönnyítik” ezeknek az adásoknak a sugárzását.) Érdeemes lenne utánajárni a valóban működő műsoroknak és összegyűjteni őket a közszolgálati rádió- és televízióadások közül. Rövid betekintést adhat, ha megnézzük a közszolgálati MTV egyhetes műsorát. 2003. április 11. és 20. között a következő kisebbségi műsorok szerepelnek: Domovina (szlovák nemzetiségi magazin), Srpski Ekran (szerb nemzetiségi magazin), Unser Bildschirm (német nemzetiségi magazin), Ecranul nostru (román nemzetiségi magazin), Hrvatska kronika (horvát nemzetiségi magazin), Rondó (kisebbségi magazin bolgárokkal, görögökkel, lengyelekkel, örményekkel, ruszinokkal és ukránokkal). Ez utóbbi, több kisebbséget összefoglaló műsoron kívül mindegyik nemzetiségi magazin 20-30 perces műsoridővel rendelkezik.

A kisebbségek által lakott területeken az állam (törvényei szerint) segíti az anyaországból származó rádió- és televízióadások vételét is (1993. évi LXXVII. törvény, 18. § [2]). Érdekes kérdés, mennyiben támogatja a magyar állam például az örmény átjátszó adók létesítését, és az is, hogy ez mennyiben várható el, tekintettel az anyagiakra. Itt is a kisebbség saját kezdeményezésén múlik először is a dolog. Különböző állami, magánszektori, nemzetközi, vagy az „anyaországtól” származó segítségeket lehet keresni ehhez.

Nemzetiségi nyelvet használó sajtóorgánumok létesítését, illetve fenntartását és sajtócikkek rendszeres közlését is bátorítja „és/vagy” megkönnyíti az állam törvényeink szerint (1999. évi XL. törvény). A nemzetiségi nyelveket használó tömegtájékoztatáshoz szükség van újságírók és egyéb személyzet képzésére, ami az állam feladata. Kérdés, hogy az állam mennyiben finanszírozza, illetve mennyire támogatja a nemzetiségi nyelvű újságírók megfelelő képzését. A regionális vagy kisebbségi nyelveket használó tömegtájékoztatás többletköltségeit elvileg az állam fedezi. Az idevonatkozó magyar törvények tehát szellemiségükben megfelelnek a nemzetközi javaslatoknak, engedik érvényesülni a kisebbségeket a médiában, lehetőség szerinti segítséggel.

Az Országos Kisebbségi Önkormányzatok címlistája szerint a bolgár (<http://www.bul.hu/>), görög (www.ellines.hu), horvát (www.croatica.hu), német (www.ldu.hu), szlovák (www.slovaknet.hu), szlovén (www.slovenpages.hu) és ukrán (www.ukrajinci.hu) országos önkormányzatoknak van honlapjuk az interneten (2003. április).

Nemzetiségi tulajdonnevek

A személy- és helységnevek talán legérzékenyebb pontjai a tulajdonnév kérdésének. A nevekhez való ragaszkodást a befogadó államoknak a lehető leg-

nagyobb mértékben tiszteletben kellene tartania, hiszen a nevek a kultúrához és identitáshoz szorosan kötődnek, megsértésük a kultúra elutasítását, ellenséges hozzáállást jelent.

Az *Oslói ajánlások* a nevek kérdésében így foglal állást: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van saját személynevüket használni saját nyelvükön, ahogy azt hagyományaik és nyelvi rendszerük diktálja. Ennek hivatalos elismertséget kell kapnia, a közhatóságoknak így kell használniuk” (1. cikkely). A kulturális szervezetekre és üzleti vállalkozásokra ugyanezek a jogok érvényesek (2. cikkely). Ahol jelentős számú nemzeti kisebbség él, és ezt igényli, „a közhatóságoknak biztosítaniuk kell a helyi, az utcanevek és más, a köznek szóló topográfiai jelzések feltüntetését a kisebbségi nyelven is” (3. cikkely).

A *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* megállapítja, hogy kisebbséghez tartozó személy nevét, kizárólag szükség esetén, a legpontosabb fonetikai átírással szabad átírni más írásrendszerbe. Két fontos jogról esik még szó a nyilatkozatban, amelyek a magyar törvények közül hiányoznak: „Minden nyelvközösségnek joga van eredeti helységneveit megalkotni, megőrizni és módosítani” (32. cikkely). „Minden nyelvközösségnek joga van arra, hogy saját nyelvében használatos névvel hivatkozzon magára” (33. cikkely).

A magyar törvények tiszteletben tartják a tulajdonnevek nemzetiségi nyelvi használatát: „A kisebbséghez tartozó személynek joga van saját és gyermeke utónevének szabad megválasztásához, családi és utónevének anyanyelve szabályai szerint való anyakönyveztetéséhez és annak – jogszabályban meghatározott keretek között – hivatalos okmányokban történő feltüntetéséhez” (1993. évi LXXVII. törvény, II. fejezet, 12. § [1]). Ha a nevet nem latin betűs írásmóddal írják, akkor egyúttal kötelező a latin betűs fonetikus átírás is. Kérésre kiállítanak kétnyelvű személyi okmányokat is (1993. évi LXXVII. törvény, 12. §).

A földrajzi és hivatalnevek nemzetiségi nyelvű feltüntetését is előírja a törvény: „A települési önkormányzat az illetékességi területén működő helyi kisebbségi önkormányzat igényeinek megfelelően köteles biztosítani, hogy [...] a helység- és utcaneveket megjelölő, a közhivatalok, közszolgáltatást végző szervek elnevezését feltüntető táblák feliratai vagy ezek működésére vonatkozó közlemények – a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett, azzal azonos tartalommal és formában – a kisebbség anyanyelvén is olvashatóak legyenek” (1993. évi LXXVII. törvény, 53. §).

Határon túli cserekapcsolatok

Magyarország (törvényei szerint) igyekszik olyan megállapodásokat kötni más államokkal, amelyek segítik a nemzetiségek és anyaországok közötti kulturális, oktatási, információs és szakképzési kapcsolatokat, vagyis támogatják

a határokon túli együttműködést. Ez azt jelenti, hogy Magyarország segít az itt élő nemzetiségeknek, hogy anyaországaiktól kulturális (és bármiféle) támogatást kapjanak, és igyekszik olyan megállapodásokat kötni, amelyek lehetővé teszik a határon túli magyarok támogatását.

Ilyen lenne a magyar iskolákba járó határon túli gyermekek anyagi támogatása, amely Szlovákiában és Romániában nagy port kavart. Ezzel kapcsolatban szeretném idézni a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját*: „A regionális vagy kisebbségi nyelvek érdekét szolgáló különleges intézkedések meghozatala, melyek célja, hogy az ezeket a nyelveket használók és a lakosság többi része közötti egyenlőség kiteljesedjen, vagy hogy különleges helyzetüket figyelembe vegyék, nem minősül az elterjedtebb nyelveket használókkal szemben hátrányos megkülönböztetésnek.” Jelen esetben a különleges helyzet figyelembevételéről lenne szó. Ez megengedhető, pozitív megkülönböztetés lenne a magyarok számára, hiszen a másik nemzetiségnek semmi kára nem származna belőle. A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája*, a *Koppenhágai alapokmány* és a *Hágai ajánlások* szellemének is elmentmond az ilyen jellegű segítség visszautasítása egy állam részéről.

A nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásáról

A nemzetiségekkel kapcsolatos egyik legfontosabb gyakorlati kérdés az államtól kapott támogatás. A Magyar Köztársaság 2001., 2002. évi költségvetéséről szóló 2000. évi CXXXIII. törvény 35. § (4) bekezdése 110,0 millió forint támogatási összeget irányzott elő a nemzeti és etnikai kisebbségek szervezetei számára. A 105/2001. (XII. 21.) OGY-határozat a nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek támogatásáról így foglalható fontosabb pontokba a dolgozat szempontjából:

1. A következő nemzetiségek, népcsoportok szervezetei kaptak támogatást: cigány, német, bunyevác, szerb, román, bolgár, sváb, horvát, szlovák, lengyel, görög, ruszin és ukrán. Több mint hatvan cigány és több mint ötven német szervezet kapott segítséget a magyar államtól.

2. A szervezetek főbb típusai kisebbségi önkormányzatok, tudományos és művészeti társaságok, hagyományőrző körök, sportklubok, különböző érdekvédelmi szövetségek, nemzetiségi kulturális egyesületek, fiatalok kulturális egyesületei, táncegyesületek, zenés egyesületek, faluszépítő társaságok.

3. Külön kiemelném azokat a támogatásokat, amelyeket a dolgozatom szempontjából a legfontosabbnak találok. Már tettem említést az „Eötvös József” Cigány–Magyar Pedagógiai Társaságáról és az Etnikai Népfőiskolai Társaságról. A Roma Sajtóközpont Egyesület 700 ezer forint támogatásban részesült. A Bácskai Iskolaegyesület, a Békés–Csongrád Megyei Német Iskolaegyesület, a Komárom-Esztergom Megyei Német Iskolaegylet, a Veszprém

Megyei Német Iskolaegyesület Veszprém 200 ezer forintot kaptak, a Magyarországi Német Iskolaegyletek Szövetsége 700 ezer forintot. Megdöbbentő, hogy a tömegtájékoztató ilyen csekély arányban szerepelt a költségvetésben. (Összesen egy szervezet képviseltette magát.)

A nemzetiségi nyelvű szépirodalom ápolásáról nem ejtettem szót, itt mégis fontos megemlíteni két szervezetet, amelyeket a magyar állam jelentős összegekkel támogatott: a Magyarországi Német Írók és Művészek Szövetségét (Verband Ungarndeutscher Autoren und Künstler), a támogatás értéke 1 100 000 forint, és a Magyarországi Szlovák Írók és Művészek Egyesületét (a támogatás értéke félmillió forint).

További kutatási területek

Szeretném felhívni a figyelmet olyan további kutatásokra méltó területekre, amelyek szorosan kapcsolódnak ezen dolgozathoz, azonban nem volt itt mód a kidolgozásukra. Ilyen a magyarországi nemzeti kisebbségek identitástudatának kérdése, az „anyaországokhoz” való viszony, a nemzetiségek kulturális aktivitása, ezen belül is a médiákban való jelenlét, ennek mennyisége és minősége, illetve az irodalmi tevékenység, továbbá szótárak szerkesztése és kiadása. Az ezekben a témákban végzett eddigi kutatási eredményeket érdemes lenne a nyelvi jogok szempontjából megvilágítani.

Irodalom

105/2001. (XII. 21.) OGY-határozat a nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásáról.

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etikai kisebbségek jogairól.

1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról.

1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról.

1999. évi XL. törvény a Strasbourgban, 1992. november 5-én létrehozott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának kihirdetéséről.

A nemzeti kisebbségek nyelvi jogai. Oslói ajánlások és értelmező megjegyzések. In Csernusné Ortutay Katalin – Forintos Éva (szerk.): *Nyelvi jogok*. Nyelv, politika, oktatás kiskönyvtár sorozat 3. kötet. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2000.

A nemzeti kisebbségek oktatási jogai. Hágai ajánlások és értelmező megjegyzések. In Csernusné Ortutay Katalin – Forintos Éva (szerk.): *Nyelvi jogok*. Nyelv, politika, oktatás kiskönyvtár sorozat 3. kötet. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2000.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Magyar Napló*, 1996, 10, 50.

Az 1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt keretegyezményének kihirdetéséről. *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről*.

- Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.
- Nádor Orsolya – Komlós Attila (szerk.): *Kiút a csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 1998.
- Skuntnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.
- Skuntnabb-Kangas, Tove: Nyelvi emberi jogok. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, jog, oktatás*. JGYF Kiadó, Szeged, 2001.
- Szépe György: A nyelvi jogokról. *Vigília*, 1996, 7. 501–509.
- Szépe György: Az anyanyelv-használat mint emberi jog. In: Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra-könyvek 7. Pécs, 2001.
- Szépe György: Magyarország nyelvpolitikája és a kutatás. In: Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra-könyvek 7. Pécs, 2001.

A bevándorlók nyelvi helyzetének javításáért

Magyar nyelv- és oktatáspolitikai stratégia

Az 1990-es években bekövetkező változások miatt a vándorlások során tranzitországból egyes bevándorlócsoporthoz számára célországává váltunk, amit – véleményem szerint – az Európai Unióhoz való csatlakozás tovább erősít.

A letelepedők főleg az urbánus térségeket, azokon belül a fővárost és az ország hat nagyvárosát választják, illetve speciális geopolitikai helyzetük miatt az ország keleti és déli városai kiemelt célállomásként szerepelnek. Ennek következtében ezek a területek sajátos problémákkal találják szembe magukat, mint például Siklós városa a boszniai muzulmán letelepedők esetén, akik számára biztosítani kellett nemcsak az emberhez méltó életkörülményeket, hanem vallásuk gyakorlását is, ami egy régi török templom újbóli felszentelését és megnyitását eredményezte.

A probléma azonban sokkal égetőbb, és tervezettebb beavatkozást igényel, ami egy új nemzeti stratégia kidolgozását és végrehajtását igényli. Ennek középpontjában a nyelv, a kultúra és az erre legfogékonyabb korban lévő gyermek kell hogy álljon. Rövid tanulmányomban éppen ezért a betelepülők gyermekeinek nyelvi-, kulturálisidentitás-megőrzésének problémájával foglalkozom, célom egy olyan stratégiai program felvázolása, amellyel elősegíthető a bevándorlók nyelvi helyzetének javítása, amely által társadalmi integrációjuk is könnyebbé válna.

Ma a Magyarországon élő nem magyar állampolgárok száma és jogi meghatározása új elméleti és jogi kategóriákat vet fel: „vendégmunkás”, „bevándorló”, „menekült” – vajon melyik kategóriába tartoznak a második generációs és az állampolgárságot kapott első generációs bevándorlók, akik nem tartoznak az alkotmányban rögzített etnikai kisebbségekhez (például a kínaiak)?; ezek a kategóriák az idő előrehaladtával változnak, amelyeket a csoportok önmeghatározása, száma és a domináns közösség véleménye is befolyásol.

Az elméleti keret kijelölése

A migráció olyan társadalmi és népesedési folyamat, amelyben új kohéziók keletkeznek, miközben a régi kulturális kapcsolatok és jellemvonások is megmaradnak a „mozgók”, a „maradók” és a „befogadók” között. Vagyis elméleti

keretben a transznacionális társadalmi tér többfunkciójú, több dimenzióban értelmezhető, emberek által fenntartott kapcsolatokra utal, hálózatokra, illetve szervezetekre, amelyek vizsgálatával értelmezhetjük és megérthetjük a bevándorlók beilleszkedését, elősegíthetjük a magyar és más etnikumok közötti politikai és kulturális kapcsolatok egészséges mederbe való terelését.

Véleményem szerint a bevándorlók ittlétét nem feltétlenül negatívumként kell felfogni, továbbá figyelmünknek nem csupán a gazdasági dimenziókra kell(ene) kiterjednie. Egyrészt ittlétükkel az elmúlt szocialista éra alatt rögzült, viszonylag zárt, egysíkú rendszerekben való gondolkodás és merev magatartás feloldódását segíthetik elő, másrészt tapasztalataim alapján a még mindig jórészt az európai magatartásmintáktól való elszakadást és egy jóval rugalmasabb, nyitottabb, toleránsabb magatartáskultúra és többretegű nyelvi kultúra iránti fogékonyság, nyelvi érzékenység kialakulásához járulhatnak hozzá.

Azonban erősíthetik a társadalmi deviancia rasszista, idegengyűlölő elemeit is, főleg ha a gazdasági viszonyok – elsősorban a munkanélküliség – kedvezőtlenül változnak. Gondolok itt a nagyszámú ázsiai (vietnamiak, kínaiak) jelenlétére vagy az afrikaiakra, kubaiakra.

Tehát végig kellene gondolni – amennyiben ezek a kultúrák tartósan letelepedtek –, hogy a szükséges etnikai igények felmérését és a szükségletek behatárolását követően az állam miként profitálhat jelenlétükből, gazdasági és diplomáciai kapcsolataikból?

A nyelvész számára így a legfontosabb kérdés az, hogyan lehetne az alkalmazott kutatásokat, alkalmasint a kontrasztív nyelvészeti, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, valamint a kétnyelvűség-kutatások kereteit felhasználni a bevándorlók nyelvi helyzetének elemzésében, jobbításában.

Ennek keretében vizsgálni kell

a) a bevándorló csoportok nyelvi változatainak történetét, amelyek eddig csekély figyelmet kaptak;

b) melyek azok az oktatáspolitikai modellek, amelyek az egyes bevándorló csoportok oktatásában alkalmazhatók?;

c) fontos lenne a második nyelv elsajátítási problémájának elemzése is.

Témakifejtés/stratégia

Elsődleges feladat a társadalmi és gazdasági hátrány/ok, valamint az etno-kulturális különbségek figyelembevételével a célcsoportok meghatározása. A következő lépés az oktatásban meglévő és várható problémák felvázolása, illetve ezek ismeretében az intézkedések meghozatala. Ez irányban követendő mintának tartom Stacy Churchillnek az OECD számára készített jelentését.¹

1 Lásd Skutnabb-Kangas, T.: Nyelv, oktatás és a kisebbségek. In Csernusné Ortutay K. – Forintos É. (szerk.): *Nyelvi jogok*. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2000, 81–82.

Természetesen figyelembe kell venni, hogy a nyelvekre vonatkozó politika csak bizonyos időintervallumban értelmezhető, vagyis a hátrány idővel megszűnik. A hátrány/ok mértékének megfelelően válna szükségessé a differenciált oktatási modell(ek) célcsoportokra irányított kidolgozása.

Természetesen a tanárképzés ebben a problémakörben kiemelt szerepet kap. A felsőfokú intézményekben oktatóknak fel kell(ene) készíteniük a hallgatókat az eltérő nyelvi és magatartáskultúrával rendelkező diákok oktatására, a másság elfogadására. Az alkalmazott nyelvészeti stúdiumok erre kiváló keretet biztosítanak.

Szükség lenne nyelvtervezési, oktatásfejlesztési intézmények felállítására, amelyek kifejezetten a hátrányos helyzetben lévő etnikumok nyelvi és oktatásbeli problémáival, szükségleteivel foglalkoznának, tolmácsok, pszichológusok és egyéb szakemberek bevonásával. (Esetleg egy központi intézmény, a Bevándorló Tanulók Oktatásügyi Központjának a létrehozását is elképzelhetőnek tartom, ahol az oktatásügyi problémákon túl például a beilleszkedési zavarokkal küszködő diákok szülei, gyerekeikkel együtt egyéni útmutatást kapnának, vagyis az intézményen belül pszichológiai szakszolgálat működne.)

Továbbá szükség lenne speciális tantervek, felzárkóztató programok kidolgozására, elsősorban életkornak megfelelő nyelvi és kommunikációs-készség-fejlesztő programok kidolgozására (például helyesírási ellenőrző feladatlapokra).

Javaslom a hungarológiai stúdiumok ez irányú kibővítését, illetve a hungarológiai stúdiumot végzettek bevonását a kiemelten érintett körzetek, iskolák életébe, akik elsősorban szakreferensi feladatot látnának el. Például az iskolában tanuló helyi célcsoportok igényeinek és szükségleteinek megfelelően délutáni nyelvi foglalkozásokat szerveznének, akár a szülők bevonásával is; módszertani továbbképzéseket tarthatnának a szaktanároknak, elsősorban magyar szakos tanítóknak és tanároknak; ellátnák az interkulturális oktatás feladatkörét, részt vennének egy célcsoport (vagy célcsoportok) nyelvi és kulturális szükségleteit szem előtt tartó nyelvkönyv elkészítésében stb. Az érintett iskolákban szükségesnek tartom a tantervben annak kimutatását, hogy az iskolák milyen mértékben veszik figyelembe a multikulturalizmust, hogyan jelenik az meg tantárgyi szinten. Ehhez természetesen nélkülözhetetlen egy vagy több koordinációs intézmény vagy internetes hálózat létrehozása. Ebben elsősorban azok a felsőfokú intézmények jutnának szerephez, amelyben már működik a program.

A bevándorlók oktatását felvállaló intézmények finanszírozásában a svéd rendszerhez hasonló decentralizációs megoldási stratégia követését vélem irányt adónak, amelynek lényege, hogy az állami finanszírozás mellett az érintett helyi önkormányzatok pótf finanszírozásban részesülnek az oktatás fejlesztésére szánt költségvetésből. Az érintett iskolák elkészítik a kisebbségek számaránya és a problémák mélységének ismeretében a kisebbségek

alulteljesítését megelőző és felzárkóztató programjaikat, amelynek eredményeiről éves beszámolót készítenek. A finanszírozás mértéke az elért eredményektől függ, ezáltal

- a) az iskolák is ösztönözve vannak a fejlesztő programok kidolgozásában;
- b) a helyi önkormányzat felelőssége is nő.

A differenciált póttámogatási rendszer bevezetését a jelenlegi finanszírozási rendszer ellenőrizhetetlensége, illetve a minőségi munka elismerése indokolja.

Összegzés

a) Uniós csatlakozásunkkal és az evvel járó, feltételezett gazdasági növekedésünk miatt egyre több bevándorló és letelepedni vágyó fog érkezni hazánkba.

b) A bevándorlók jelentős része más kulturális és nyelvi közegekből érkezik.

c) Jelenleg nincs átfogó állami stratégia a bevándorlók helyzetének kezelésére.

d) A bevándorlók integrációja (nem asszimilációja!) állami és társadalmi érdek.

e) A stratégiának a nemzeti célokat kell megvalósítania, de nem sértheti a nemzetközi jogot és az alapvető emberi értékeket, jogokat.

f) A stratégiának három színtere van:

– kormányzati szint (térségfejlesztés, munkaerőpiac, humán erőforrás-fejlesztés, redisztribúció);

– regionális szint (térségi revitalizáció);

– egyéni szint (az életminőség javítása).

g) A leendő stratégia fontos alappillére a nyelvoktatás és a gyermekek oktatása.

Irodalom

Ádám Antal: Az emberi és állampolgári alapjogok jellegéről és korlátairól. In: Kiss László (szerk.): *Válogatott fejezetek a rendszeres alkotmánytan köréből*. Pécs, 1996, 407–446.

The Dutch National Action Programme on Foreign Languages. Ministry of Education and Science, 1992.

Gúti Erika: Etnikai kisebbségek a holland oktatáspolitikában tükrében. *Iskolakultúra*, 1998, 12, 45–58.

Gúti Erika – Tóth Sándor: A vallón–flamand–német együttélés Belgiumban. In: Godó Nándor – Tóth József (szerk.): *Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából II*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2000, 277–295.

- Rédei Mária: Hogyan változott a migrációs térkép a valóságban és a tudatunkban? In Pap Norbert – Tóth József (szerk.): *Első magyar politikai földrajzi konferencia – Változó világ, átalakuló politikai földrajz*. JPTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 1999, 29–34.
- Sík Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 2001.
- Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): Migráció és politika. In *Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1996*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997.
- Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): Idegenek Magyarországon. In *Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1997*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998.
- Szépe György: Az anyanyelv-használat mint emberi jog. *Nyelvünk és Kultúránk*, 1996, 94–95, 101–117.
- Szépe György: Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 303–329.
- Szépe György: Nyelvpolitikai elvek a XXI. század számára. Anyanyelvek és az állam hivatalos nyelvei. In Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra-könyvek 7. Pécs, 2001, 130–142.
- Skutnabb-Kangas, Tove: Nyelv, oktatás és a kisebbségek. In Csernusné Ortutay Katalin – Forintos Éva (szerk.): *Nyelvi jogok*. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2000. 81–82.

A nyelvstratégia speciális területe: a siketek jelnyelve

E tanulmányban a hazai nyelvstratégia egy olyan eleméről lesz szó, amely nem a magyar nyelvre vonatkozik és nem is a hivatalosan elismert kisebbségi nyelvek valamelyikére. Gondolatmenetünk tárgya a Magyarországon élő siketek emberek¹ természetes nyelve, a magyar jelnyelv. Ezzel kapcsolatban olyan sok a vita és a tennivaló, hogy igen nehéz egyetlen rövid fejezetben minden problémát felvázolni és ezekre az összes fél által elfogadható megoldásokat javasolni. Ennek ellenére kísérletet teszünk a nyelvstratégiai feladatok összefoglalására.

A nyelvhasználat joga az alapvető emberi jogok közé tartozik. A siketek nyelvükben, személyiségükben és társas kapcsolataikban csakis azon a nyelven bontakozhatnak ki, amelynek használatát nem korlátozza a hallás hiánya – ez a nyelv pedig a vizualitásra és gesztusokra épülő jelnyelv.

Orvosi szempontból *siketnek* számít minden olyan személy, akinek az audiogramja min. 80 dB halláscsökkenést mutat a beszédfrekvenciák területén.² Ez vagy azt jelenti, hogy az illető egyáltalán nem hall semmit, vagy azt, hogy hallásmaradványával csupán a legerőteljesebb hangokat észleli (pl. repülőgép zaja). Amint azonban Hattyár Helga,³ illetve Lancz Edina és Steven Berbeco⁴ írja, a siketközösség nem feltétlenül azonos a hallás nélkül vagy minimális hallásmaradvánnyal élők csoportjával, hiszen lehetnek nagyothalló, sőt tökéletesen halló tagjai is. A jól jelező és érthetően beszélő nagyothallók dönthetnek, hogy beilleszkednek-e a hallók társadalmába, vagy elsősorban a

1 A jelen írásban végig a „siket” szót használjuk, mivel maguk a siketek ezt az elnevezést részesítik előnyben a valóságot nem fedő „siketnéma” és a negatív képzettársításokkal terhelt „süket” szavakkal szemben.

2 Csányi Y.: *Bevezetés a hallássérültek pedagógiájába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993, 11–12.

3 Hattyár H.: *A jelnyelv szociolingvisztikai megközelítései: vizsgálatok magyarországi siket és nagyothalló közösségekben*. Szakdolgozat, 1998.

4 Lancz E. – Berbeco, S.: *A magyar jelnyelv szótára*. SINOSZ, SHL Hungary, Budapest, 1999.

siketközösséghez és kultúrához kötődnek-e. Előfordulhat, hogy egyszerre tartoznak mindkettőhöz. A halló emberek között is vannak olyanok, akik jól ismerik a siketek nyelvét, kultúráját és magát a siketközösséget: ilyenek a siket szülők halló gyermekei, szerencsés esetben a siketekkel dolgozó halló tanárok, szociális munkások és tolmácsok, más országokban gyakran a siket gyermekek halló szülei és testvérei is. A szó tág értelmében siket mindenki, aki a magáénak érzi a siketközösséget, és akit ez a közösség befogad.

Mindez azért lehetséges, mert a siketség fogalma két különböző irányból közelíthető meg: a patológiai szemlélet szerint fogyatékoságot, hiányt jelent, az antropológiai megközelítés viszont adottnak veszi a siketséget, és a hiányállapot helyett a siketekre jellemző, sajátos értékeket hangsúlyozza. Az utóbbi szemlélet szerint a siketség nem csupán fizikai fogyatékoságot jelent, hanem azt a tényt is, hogy valaki ennek az adott *nyelvi és kulturális közösségnek* a tagja, és hogy ennek a csoportnak a tagjait elsősorban nem fogyatékoságuk és „korlátolt kommunikációjuk” kapcsolja össze, hanem a közös nyelv, a közös kulturális örökség, élettapasztalat és identitástudat. Magyarországon a siketoktatás 130 éve a patológiai szemléletre épül, így a siketközösséget nemcsak a halló társadalom nem ismeri el kulturális közösségként, de maguk a siketek sem mind értenek egyet ezzel a megközelítési móddal. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban széles körben elterjedt a „siketöntudat” (Deaf Awareness) mozgalma, amely a jelnyelv központi szerepét elismerő kulturális megközelítést igyekszik terjeszteni siketek és hallók között egyaránt.

A jelnyelvvvel kapcsolatban számos tévhit él a halló társadalom tudatában. Ilyen például az az elképzelés, hogy a jelnyelv mesterséges nyelv – valójában ugyanúgy spontán és természetes módon keletkezett, mint a beszélt nyelvek. A magyar jelnyelv több mint 200 éves múltra tekinthet vissza, az 1802-ben Vácon megnyílt első speciális iskola jelentette azt a közeget, amelyben a siketek közösségének és jelnyelvének első csírái megjelenhettek. A ma ismert magyar jelnyelv – más beszélt és jelelt nyelvekhez hasonlóan – teljes értékű, önkényes szimbólumokra és konvenciókra épülő nyelv. Nem a beszélt magyar nyelv manuálisan rögzített formája, hanem saját szókinccsel és grammatikával rendelkező, önálló jelrendszer. Nem nemzetközi nyelv, hiszen minden ország siketközössége kialakította a saját jelnyelvét (jól mutatja a jelnyelvek beszélt nyelvektől való függetlenségét, hogy a brit és az amerikai jelnyelv teljes mértékben különbözik egymástól, holott mindkét ország hivatalos nyelve az angol). A jelnyelv vizuális nyelv, amelyben a jelentés számos módon közvetíthető: különböző kézformákból és mozdulatokból álló jelekkel, arckifejezésekkel, szájképekkel, illetve a fej és a felsőtest mozgásával. Annak ellenére, hogy a siket gyermekek 90%-a halló családban nő fel, ahol nincs alkalma természetes módon, a szülőktől elsajátítani a jelnyelvet, a magyarországi siketkultúra a jelnyelvre épül, ez határozza meg a közösség tagjainak világlátását

és azonosságadatát. A nyelv hivatalos elismerése, a siketek nyelvi jogainak biztosítása tehát igen fontos a közösség jövője szempontjából.

Az Európai Parlament két határozatot is hozott annak érdekében, hogy az Európai Unió (EU) tagállamai ismerjék el hivatalos nyelvként a siket állampolgáraik által használt jelnyelveket (az elsőt 1988-ban, a másodikat 1998 novemberében). Ennek ellenére eddig csupán négy tagállamban iktatták törvénybe a siketek nyelvi jogait. Finnországban és Portugáliában az alkotmány rendelkezik a siketek jelnyelvhasználati jogáról. Svédországban törvény mondja ki a siket gyermekek kétnyelvű oktatáshoz való jogát, miközben a haló gyermekek számára a svéd jelnyelv is választható nyelv az általános iskolákban. Dániában szintén törvény rendelkezik arról, hogy a siketeknek joguk van a dán jelnyelv használatához. A világ további tizenhárom országában ismerik el hivatalos nyelvként a jelnyelvet, bár ezen elismerés konkrét módja országonként változó.

Magyarországon is felmerült néhányszor a jelnyelv státusának megváltoztatása, de egy alapvető probléma miatt ezek a próbálkozások mindig kudarcba fulladtak: annak ellenére, hogy egy új, a kutatók egy része számára is ismeretlen szakterületről van szó, a politikusok és más döntéshozók gyakran elég kompetensnek érzik magukat annak megítéléséhez, hogy a jelnyelv valóban önálló és teljes értékű nyelv-e, vagy sem. Általában elutasító választ adnak erre a kérdésre és rá hivatkozva a siketek nyelvi jogait érintő különböző kezdeményezésekre.⁵ A jó szándékú dilettantizmus elkerülésére hasznos lenne egy olyan szakértői bizottság létrehozása, amely nyelvészeti és egyéb szakmai érvek alapján értelmezné újra a jelenlegi szabályozást.

A nyelvstratégiát megalapozó tudományos kutatások

A modern nyelvpolitika tudományos kutatómunka eredményeire épül, amelyek főbb területeit Balázs Géza sorolja fel *Magyar nyelvstratégia* című munkájában.⁶ Bár a megemlített részterületek mindegyike felvetődhet a jelnyelvre

---

5 Erre a legutóbb 2002. október 1-jén került sor, amikor Lezsák Sándor MDF-es képviselő interpellációt intézett az Országgyűléshez, melyben a jelnyelv elismerése és a kétnyelvű siketoktatás mellett állt ki. Kérdésére dr. Hankó Faragó Miklós igazságügyi minisztériumi államtitkár válaszolt, aki a következőt állította a siket emberekről: „Jelnyelvük, amely sajátos, alapvetően szocializációs funkciójú, az anyanyelvi kommunikációt vizuális úton közvetítő forma, nem azonosítható a siketek anyanyelvével.” (Országgyűlési Napló, http://www.mkogy.hu/internet/plsql/internet_naplo). Ebből kiindulva utasította el képviselőtársa kezdeményezését, amit az utóbbi nem fogadott el, az Országgyűlés viszont igen. Kérdés, hogy vajon milyen kutatási eredményekre alapozta véleményét az államtitkár. Mivel ilyen eredmények Magyarországon még nem születtek, valószínűleg inkább a saját szubjektív nézeteinek adott hangot.

6 Balázs G.: *Magyar nyelvstratégia*. MTA, Budapest, 2001.

vonatkozó nyelvstratégia kidolgozása során, a prioritások felállításakor figyelembe kell venni, hogy ez esetben a hiányzó nyelvi jogok helyreállítása az elsődleges feladat. Minél tovább várat magára ugyanis a nyelvstratégia kidolgozása, annál több siketgeneráció lesz elvágva a kétnyelvű oktatástól, képességeinek valódi kibontakozásától, a teljes értékű élettől. Ami tehát a magyar nyelvvel kapcsolatban aktuális és releváns kérdés, az a jelnyelv esetében gyakran másodlagos probléma, amelynek megoldása előtt még számos, jóval égetőbb gondra kell megoldást találni. A több évtizedes hátrány valójában csak akkor küzdhető le néhány év alatt, ha párhuzamosan folyik a kutatómunka, illetve a nyelvstratégia kidolgozása és gyakorlati alkalmazása. Először vegyük sorra, hogy a nyelvstratégia elméleti hátterét feltáró kutatási területek közül melyek lehetnek relevánsak a magyar jelnyelv esetében!

Szókincsfelmérés

Mivel a jelnyelvi szótár⁷ csupán a budapesti dialektus szókincsének egy kisebb hányadát írja le, szükség van annak továbbfejlesztésére. Videofelvételeket kell készíteni a siketeket oktató hét általános iskola körül kialakult nyelvjárások jelkincséről, s e jeleket bele kell foglalni a szótár újabb kiadásába. Ugyancsak szükség van a szótárban megjelenített fogalomkészlet bővítésére, mivel a jelenlegi kiadásban bemutatott 750 jel a jelkincsnek csupán töredékét képviseli (egy átlagos jelnyelvi szótárban 2-3000 jel szerepel⁸).

Nyelvirétegződés-vizsgálatok

A jelnyelv esetében elsősorban olyan vizsgálatokra van szükség, amelyek a magyar nyelv és a jelnyelv érintkezésének hatásait tárják fel. Sok siket ember – saját bevallása szerint – nagyobb presztízst tulajdonít a magyar nyelvnek, mint a jelnyelvnek, ezért a jelelni tudó hallókkal folytatott kommunikáció során igyekszik úgy használni a jelnyelvet, hogy az a lehető legnagyobb mértékben hasonlítson a magyarra. Mivel a két nyelv szókincsének keveredése az eltérő eszközrendszer miatt nem lehetséges, a magyar nyelv alaktanát és mondatтанát veszik át, vagyis magyar mondatokat közölnek jelek segítségével anélkül, hogy a jelnyelv nyelvtani elemeit alkalmaznák. A jeleket ilyenkor általában tisztán artikulált magyar szavak kísérik hanggal vagy hang nélkül, aminek következtében az arckifejezések szinte teljesen kiszorúlnak a jelelésből. Jó példa a két változat különbözőségére, hogy „A szék az asztal mellett

7 Lacz E. – Berbeco S.: i. m.

8 Pl. Brien, D. (ed.): *Dictionary of British Sign Language/English*. Faber and Faber, London, 1992.

van” mondat jelelt magyar nyelven SZÉK ASZTAL MELLETT VAN, míg magyar jelnyelven SZÉK ASZTAL a megfelelő formával és helyen, egymás mellett jelelve. A tér tudatos használata, ami az utóbbi mondatból is kitűnik, alapvető eleme a magyar jelnyelvnek, míg teljesen idegen a jelelt magyar nyelvtől. A képzési rendszer hiányosságai miatt a jellel kísért magyart használja ma a tolmácsok többsége, így válhatott mintává siketek számára a „halló módra jelelés”, vagyis a jellel kísért magyar nyelv használata. A két nyelv ilyen jellegű keveredése nem mutat egységes képet, hanem a siket személyek magyar nyelvi és jelnyelvi tudásától, illetve családi háttérüktől és iskolázottsági szintjüktől függően változik. A rétegződési vizsgálatok egy részének ezt a területet kell érintenie, más részük azonban hagyományos nyelvészeti vizsgálat lehetne.

Beszélt nyelvi felmérés

A jelnyelv vizuális jellegénél fogva a siketkultúrából hiányzik az írásbeliség hagyománya, így csakis a „beszélt” nyelv vizsgálható. Ez nemcsak a leíró nyelvészeti munkák módszertanának kidolgozásánál fontos szempont, hanem alapvetően befolyásolja a nyelvi norma meghatározását is. Balázs Géza⁹ szerint „A beszélt nyelvi felmérések a nyelvművelő elvek »relativizálásához« szolgálnak gyakorlati segítséggel”, vagyis vannak olyan jelenségek, amelyek a beszédben elnézhetők, írásban viszont nem (pl. -ba/-be a -ban/-ben helyett). Érdekes kérdéseket vet föl ez a megállapítás a jelnyelvi norma szempontjából: enyhébb lesz-e a szabályrendszer csak azért, mert nincs a nyelvnek írott formája? Elvileg igen, de a fejlett technika korában már a jelnyelv esetében sem mindig beszélhetünk spontán nyelvhasználatról. Határozottan formális nyelvhasználatnak minősülnének például egy siketeknek szóló majdani tévé-műsor előre megírt szövegei, illetve a siketeknek majdan készülő, különböző témákban információt nyújtó vagy oktatási célú videokazetták nyelvi anyagai. Ezekben egységes nyelvi normára épülő jelnyelvhasználatnak kell megjelenie.

Kommunikációkutatás

– Mentálhigiéné: vizsgálni kell a siketségnek és a jelnyelvnek a személyiség egyéb területeinek fejlődésére gyakorolt hatását (amint Denmark írja,¹⁰ ehhez feltétlenül a jelnyelvet ismerő mentálhigiénés szakember bevonására

⁹ Balázs G.: i. m. 168.

¹⁰ Denmark, J. C.: *Siketség és mentálhigiénia*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1999.

van szükség). Később részletesen szólnunk majd az oktatási reform fontosságáról – ehhez kapcsolódik, hogy kutatásokat kell kezdeni annak feltárására, hogyan alakul az iskolát kezdő siket gyermekek személyiségének fejlődése mindennapi jelnyelvhasználat mellett és annak hiányában.

– Szociálpszichológia: akár fogyatékos, hátrányos helyzetű emberek egy csoportjának tekinti a szakember a siketeket, akár nyelvi kisebbségnek, mindenképpen a témák széles tárházából válogathat. A kiszolgáltatottságból adódó védekezési stratégiák például ugyanúgy érdekesek lehetnek, mint a siket emberek számára új erőt adó kettős identitás kialakulása. Ezek a témakörök közvetve a nyelvstratégiával is összefüggésben állnak.

– Kommunikációs környezet (életmód): a jelnyelv eddigi változásairól nincs adat, mivel nincsenek a jeleket mozgás közben mutató nyelvemlékek. A mai technikai lehetőségek mellett ezt a területet is érdemes lesz figyelemmel kísérni. A nyelvi divatok is a kommunikációs környezet témaköréhez tartoznak, de a kutatások kezdeti stádiumában a siketek számára lényegesebb kérdések kerülnek terítékre.

– Kommunikációs technika: a siketközösség életére döntő hatást gyakorolt az írásbeli kommunikáció felgyorsulása (fax, sms, e-mail, chat), hiszen megadta számukra is azokat a lehetőséget, amelyeket a halló társadalom már a telefon feltalálása óta ki tud használni. Mivel az írásbeli kommunikáció magyar nyelven folyik, e terület kutatási eredményei kevésbé tudnának hozzájárulni a jelnyelvre vonatkozó nyelvpolitika kidolgozásához, sokkal inkább a szociológia szempontjából lennének relevánsak.

– Leíró nyelvészeti kutatások: e terület feldolgozása a magyar nyelvstratégia kidolgozása során nem merül fel külön igényként, mivel a magyar nyelv-tudomány leíró ága több száz éves múltra tekinthet vissza. A jelnyelv esetében ezzel szemben jelentős elmaradást kell pótolni, hiszen a kutatása csak néhány évvel ezelőtt kezdődött meg.¹¹ A nyelvtani szabályok pontos ismeretére mind a jelnyelv második nyelvként való oktatásához, mind a formális nyelvváltozat kialakításához, mind pedig a jelnyelvi tolmácsok szakmai felügyeletének ellátásához szükség van.

A fent megemlített kutatási területek feltárásához jelenleg hiányzik az intézményi háttér. Hosszú távon tehát mindenképp szükség van egy, a siketközösséggel és a jelnyelvvvel foglalkozó tudományos intézmény felállítására, ahol leíró és alkalmazott nyelvészeti, kétnyelvűségi, szociológiai, pszichológiai és kultúraantropológiai vizsgálatok egyaránt folyhatnak.

---

11 Ez a munka jelenleg is folyamatban van: egy OTKA-kutatás keretében a magyar jelnyelv leíró nyelvtanán dolgozik Szabó Mária Helga és Horváth Brigitta, illetve különböző nyelvtani segédanyagok készülnek a jelnyelvi tolmácsképző tanfolyam hallgatói és siket oktatói számára.

A nyelvstratégia fő cselekvési területei

A kutatásokkal párhuzamosan el kell kezdődnie a nyelvstratégia kidolgozásának és alkalmazásának is. A modern nyelvstratégia Balázs Géza által felsorolt cselekvési területei és azok jelnyelvi vonatkozásai a következők:¹²

Beszédművelés, kommunikációs nevelés, helyes ejtés; gyógypedagógia, logopédia, afázia

A siket gyermekek többsége halló családba születik. Számukra fordulópontot jelent az iskolakezdés: ekkor teszik meg az első lépéseket a nyelvelsajátítás felé. Egyszerre tanulják a hangzó beszédet és a jelnyelvet, de az elsajátítás módja gyökeresen különböző: a beszélt nyelvet magyarórák keretében, idegen nyelvként tanulják, a jelnyelvet viszont természetes úton, siket családban élő kortársaiktól sajátítják el a tanórákon kívül. A nemzetközi tendenciáknak megfelelően azonban nyitásra van szükség a gyógypedagógia terén: az anyanyelvi szintű elsajátítás szempontjából fontos, hogy a beszéd és a hallás fejlesztése mellett a siket gyermekek minél előbb megismerkedjenek egy általuk könnyedén elsajátítható nyelvvvel, a jelnyelvvvel is.

Ez az igény egyúttal a nyelvi jogok kérdéskörével is összefüggésben áll: a siket gyermekek szüleinek joguk van ahhoz, hogy gyermekeiket a jelnyelvet is használó oktatási intézménybe iskolázzák be. Ezenkívül az UNESCO úgynevezett *Salamancai nyilatkozata* (1994, Cselekvési program, 21. bekezdés) a következőt mondja ki: „El kell ismerni a jelnyelv fontosságát, és lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy minden siket személy számára biztosítva legyen a nemzeti jelnyelven történő oktatás.”

Erre jelenleg nincs lehetőség, mivel a patológiai megközelítést alkalmazó magyar gyógypedagógia a jelnyelv használatát csakis a halmozottan sérült – siket és egyúttal szellemi fogyatékos – tanulók esetében javallja és engedélyezi, egyéb esetekben kifejezetten károsnak tartja.¹³ Az oktatás középpontjában évtizedek óta a beszédtanítás és a hallásnevelés áll, amely kizárólag a magyar nyelvre épül, ahogy a szaktantárgyak oktatási nyelve is a beszélt magyar. A világ számos országában ismert ezzel szemben a kétnyelvű siketoktatás módszere, ennek lényege, hogy az oktatás első nyelve a jelnyelv, amely már a kezdetektől biztosítja a fogalmi alapot a szaktantárgyak, illetve az adott ország beszélt és írott nyelvének elsajátításához. E tapasztalatokat a magyar gyógypedagógusok tudatosan figyelmen kívül hagyják. Halló társaiktól elkülönítve, de mégsem saját nyelvükön oktatják a siket tanulókat, akik kényte-

12 Balázs G.: i. m.

13 Csányi Y.: i. m.

lenek a tanórákon kívül, siket családban élő kortársaiktól elsajátítani a jelnyelvet.

A korai nyelvelsajátítás alapvető eleme a tanulási folyamatnak. A külföldi szakértők zöme¹⁴ egyetért abban, hogy a siket gyermekek legjobban a kétnyelvű és kétkultúrájú tanulási környezetben teljesezhetnek ki. Amennyiben a jelnyelvet a beszélt nyelvvel párhuzamosan sajátítják el, már korai éveikben szert tehetnek arra a magabiztosságra és arra a nyelvi készségre, amely minden további tanulás alapját képezi majd.

Aggodalomra ad okot az a tény, hogy Magyarországon a siketek oktatására szakosodott tanárok közül a legtöbben egyáltalán nem ismerik a jeleket, és egyetlen siket tanár kivételével egyikük sem ismeri magát a magyar jelnyelvet. Az egyetlen gyógypedagógiai tanárképző intézményben ma még a választható tantárgyak között sem szerepel a jelnyelv, ami abszurd és tarthatatlan állapot, hiszen a jövődő tanárok így eleve elesnek attól a lehetőségtől, hogy a tanulókkal majdan a számukra érthető nyelven kommunikáljanak, vagy hogy az ő egymással folytatott „beszélgetéseiket” megértsék.

Mindebből az következik, hogy bármilyen oktatási reformnak előfeltétele a tanárok nyelvi felkészítése. A képzés résztvevői lehetnek gyógypedagógusok, de az újfajta szemlélet valójában azt is jelentené, hogy normál tanárképző intézményben végzett szaktanárok is taníthatnák a siket gyermekeket, amennyiben ismerik a jelnyelvet, és nyitottak a feladatra, az antropológiai szemléletre. A tanárok felkészítését és a kétnyelvű oktatás módszertanának kidolgozását követheti egy kísérleti osztály elindítása, majd annak eredményeire építve egy kétnyelvű iskola megnyitása. A kísérleti programok elindítása előtt érdemes tanulmányozni a határainkon túl működő kétnyelvű siketoktatás módszereit és eredményeit s az ottani példák alapján kialakítani az oktatás módszertanát, illetve a jelnyelv és a siketkultúra oktatásának tervét.

Hattyár szerint¹⁵ részben az oktatás hiányosságaira vezethető vissza, hogy sok siketben szorongás és kisebbségi komplexus alakul ki a hallókkal szemben. Ezen úgy lehetne segíteni, ha a siketek iskoláiban nagyobb hangsúlyt fektetnének a siketkultúra bemutatására, ápolására és továbbadására. Így juthatnának el a siketek új generációi a felismerésig, mely szerint ők kétnyelvűek és kétkultúrájúak, vagyis egyaránt értékes tagjai a kisebbségi és a többségi társadalomnak.

A kétnyelvű oktatás sikeréhez ugyanakkor elengedhetetlen a siket gyermekek halló szüleinek bevonása, objektív tájékoztatása, számukra az ingye-

---

14 Pl. Collins, J. (ed.): *Bilingual education for deaf children: From policy to practice*. Proceedings of the Conference held at Nottingham, November 1990. Kimpton Herts, Laser, 1998.

15 Hattyár H.: i. m.

nes jelnyelvtanulás lehetőségének biztosítása. Mindez lehetővé tenné számukra, hogy a megfelelő módon segíthessék gyermekük szellemi és tanulmányi fejlődését, illetve, hogy mind a családi életet, mind a siketkultúrát elérhetővé tegyék a számára.

Nyelvstratégiai feladatok

- Olyan szaktanárok képzése, akik képesek jelnyelven oktatni a siket tanulókat;
- a kétnyelvű oktatás módszertanának kidolgozása;
- egy kísérleti kétnyelvű osztály, majd egy kétnyelvű iskola elindítása;
- a siket gyermekek halló szüleinek bevonása, objektív tájékoztatása, számukra az ingyenes jelnyelvtanulás lehetőségének biztosítása;
- a siketkultúra oktatása, a siket- és a hallókultúrákhoz való viszony meghatározása.

Helyesírás, egyéb nyelvi (nyelvhasználati) szabványok

Írásrendszer hiányában a jelnyelv esetében helyesírásról nem beszélhetünk, ahogy sztandard nyelvváltozatról sem. Az utóbbira egyértelműen szükség van, kialakítása azonban a külföldi tapasztalatok szerint nagy nehézségekbe ütközhet, mivel a különböző dialektusok használói általában ragaszkodnak a saját változatukhoz. Segíthetné a folyamat elindulását egy jelnyelven sugárzott (nem jelnyelvre tolmácsolt!) tévéműsor, a siketek országos szintű találkozóit gyakoribbá tevő intézményrendszer, illetve az a körülmény, ha a jelnyelvi tolmácsok következetesen ugyanazt a nyelvváltozatot használnák a televízióban és más országos fórumokon.

Nyelvstratégiai feladatok:

- egy jelnyelven sugárzott televízióműsor elindítása;
- a tolmácsok számára egységes jelnyelvváltozat oktatása.

Interlingvisztikai-interkulturális kérdések (Európa Unió, fordítás, tolmácsolás, közvetítő nyelvek, mesterséges nyelvek stb.)

A jelnyelv esetében ez a kérdéskör elsősorban a tolmácsolással kapcsolatos feladatokat foglalja magába. Jelenleg a magyar tolmácsok többsége nem a siketek közösségén belül használt jelnyelvet ismeri, hanem annak egy magyarral kevert változatát. Ezen a helyzeten minél előbb változtatni kell, ezért a tolmácsképzésnek jelentős mértékű reformra van szüksége, amely 1998 óta folyamatban van. Hosszú távon gondoskodni kell a nappali rendszerű, diplomát nyújtó képzésről is, hiszen az írásbeliséggel nem rendelkező jelnyelv esetében a jelenleg meglévő, levelező képzési forma nem alkalmas egy szakmáját

magas szinten művelő tolmácsgeneráció kinevelésére. Ugyancsak lényeges a minőség biztosítása szempontjából, hogy létrejöjjön a jelnyelvi tolmácsok szakmai regisztere, amelyre csak a megfelelő nyelvtudással bíró és a megfelelő szinten teljesíteni képes tolmácsok kerülhetnek fel. A tolmácsolás és az ellenőrzési rendszer az Országos Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési terv nyomán napjainkban kezd kialakulni.

A tényleges nyelvtudás átadása mellett fontos a tolmácsok attitűdjének megváltoztatása is: vegyék komolyan, hogy szolgáltatást nyújtanak, és mellőzzék a paternalizáló szemléletet! Ehhez arra is szükség van, hogy az életvezetést segítő munkát (pl. kérvények megírása, telefonos ügyintézés) a tolmácsok helyett a jelnyelvet ismerő szociális munkások végezzék.

Ami a jelnyelv mint idegen nyelv oktatását illeti, a kommunikációs tanfolyamokon egyelőre csak a jellel kísért magyar nyelvet lehet elsajátítani, bár ez a helyzet reményeink szerint változni fog az elkövetkező években. A tanfolyami reformok már elkezdődtek, de a konkrét megvalósításhoz alapos kutatómunkára van szükség a magyar jelnyelv nyelvтанát illetően. Ugyancsak elengedhetetlen feltétel a jelnyelvoktatók képzésének javítása, hosszabb távon a velük szemben támasztott szakmai követelmények megszigorítása. Az interkulturális kapcsolatok terén fontos a szélesebb hallótársadalom felvilágosítása, a hallók gondolkodására jellemző nagyszámú tévhit eloszlatása. Ehhez nagymértékben hozzájárulna, ha a jelnyelv a távolabbi jövőben választható tantárgyként szerepelhetne a halló gyermekek iskoláinak tantervében.

Nyelvstratégiai feladatok:

- a tolmácsképzés tartalmi reformja;
- hosszabb távon a nappali tagozatos tolmácsképzés elindítása;
- a tolmácsok szakmai felügyeletének kialakítása;
- a tolmácsok attitűdjének megváltoztatása;
- a tényleges jelnyelvet oktató tanfolyamok elindítása;
- a jelnyelvoktatók képzésének javítása, hosszabb távon a velük szemben támasztott követelmények megszigorítása;
- ismeretterjesztés, a hallótársadalomban élő tévHITEK eloszlatása.

Nyelvkorszerűsítés (szóújítás), idegen szavak (nemzetközi kifejezések)

Új szavakra egy nyelvben általában akkor van szükség, amikor az idegen nyelvekből átvett kölcsönszavak nem alkalmasak az anyanyelvbe történő adaptációra. Ilyen esetekben felvetődik az igény olyan kifejezések megalkotására, amelyek ezekkel azonos jelentésűek, de megfelelnek az anyanyelv fonológiai és szerkezeti szabályainak. Az erre irányuló szóújítás spontán folyamat, amelyet figyelemmel kell kísérni, hogy eredményeit rögzíteni lehessen. Ugyanakkor „szervezett szóújító (szómagyarító) tevékenységre, pályázatokra,

mozgalomra lenne szükség a szaknyelvekben (különösen a számítástechnikában), valamint általában az új jelenségek terminológiájában”.¹⁶

A magyar nyelv esetében kétségtelenül ez a terület a nyelvstratégia leglátványosabb eleme. Ami a jelnyelvet illeti, vele kapcsolatban számos más, talán sürgetőbb és látványosabb feladat is jelentkezik, de tagadhatatlan, hogy széles körű használatának egyéb körülmények meglétén túl a szókincs bővülése is előfeltétele. Kivételes esetektől eltekintve a jelnyelv egyelőre nem jelenik meg a siketek oktatásában, így az ott előforduló fogalmak között sok olyan van, amelyre a nyelv használói eddig nem alakítottak ki általánosan elfogadott jelet.

A siketek számára idegen szavaknak azonban két rétegét lehet elkülöníteni: nemcsak a magyar szavak egy részének nincs jelnyelvi megfelelője (pl. *utal valamire*), de a magyar nyelv idegen szavainak sincs jelnyelvi fordítása a legtöbb esetben (pl. *fájl*). Bármelyik rétegről legyen is szó, az idegen szavak kölcsönzése egy szinte leküzdhetetlen akadályba ütközik: vizuális jellegénél fogva a jelnyelv nem alkalmas a befogadásukra. Más jelnyelvekben ezt a problémát az ujjábécé használatával – vagyis az idegen szavak betűzésével – lehet áthidalni. A magyar siketek azonban nem hívei a szavak végigbetűzésének, ami feltételezhetően a beszédközpontú oktatás hiányosságaira, az írás-olvasás során tapasztalt kudarcélményekre vezethető vissza. Ezért Magyarországon egy kevésbé hatékony módszert alkalmaznak siketek és tolmácsok egyaránt: legfeljebb az első előfordulás alkalmával betűzik végig a szót, a további alkalmakkor már csak annak első (esetleg első néhány) betűjét mutatják ujjábécével, a hátralévő részt pedig hang nélkül artikulálják. Ez a módszer különösen a magyar nyelv idegen szavainak átadása során akadályozza az információáramlást, mivel a jelelést figyelő személlyel egy számára nehezen hozzáférhető módon közöl egy általa alig vagy egyáltalán nem ismert szót.

Mindebből az következik, hogy a jelnyelvhasználat – remélhetőleg hamarosan bekövetkező – elterjedésével, a magyar jelnyelvnek az oktatás különböző szintjein való megjelenésével feltétlenül szükség lesz a beszélt és írott nyelv fogalmainak és idegen szavainak jelnyelvre történő átültetésére. Erre egyébként már volt egy kísérlet: a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetségének Jelnyelvi Bizottsága 1998-ban havi rendszerességgel összeült, azzal a céllal, hogy 8-10 idegen szóra jelet alkosson. A bizottság nagyrészt szakmunkás-végzettségű siketekből állt, akik ugyan kaptak e sorok írójától mint titkártól egy rövid összefoglalót a jelalkotás lehetséges módszereiről, de munkájuk során inkább az anyanyelvi intuíciójukra támaszkodtak. Ezenkívül szívesen vették figyelembe a más jelnyelvekben használatos formákat, mivel ezek az elemek kevésbé idegenek a magyar jelnyelv természetétől, mint a be-

16 Balázs G.: i. m. 185.

szélt magyar nyelvi formák. A jelalkotók emellett általában a vizualításban rejlő lehetőségekre, saját képi kreativitásukra támaszkodtak.¹⁷

A megalkotott jelekről a titkár fényképeket készített, amelyeket a jelek kivitelezésére és keletkezésének hátterére vonatkozó magyarázatokkal együtt a *Hallássérültek* című lap tett közzé minden hónapban. Bár a bizottság munkájának köszönhetően számos életképesnek tűnő új jel jött létre, a tényleges siker elmaradt, az újságon keresztül terjesztett jelek közül csak nagyon keveset használnak ma is a siketek. Ennek oka valószínűleg az ismételt nyilvános használat hiányában keresendő: a siket nyelvújítók számára nem áll rendelkezésre írott sajtó és irodalom, illetve a jelnyelv a maga vizuális formájában is csak ritkán jelenhet meg formális helyzetekben a nagyközönség előtt.

A megoldás az lenne, ha a Jelnyelvi Bizottság folytatná nyelvújító tevékenységét, és munkájának eredménye nemcsak a közösség sajtóorgánumban, de egy speciális, siketeknek szóló televízióműsor különálló rovatában is megjelenhetne. Így nem csupán nagyobb közönséghez jutnának el a jelek, de ha legalább e műsor szereplői és a tolmácsok használni kezdenék az új formákat, talán volna esély azok fennmaradására is. A jelújítás szervezett módján kívül az a körülmény is hozzájárulna a jelkincs bővüléséhez, ha több siket fiatal jutna be felsőoktatási intézményekbe, ahol jelnyelvi tolmács közreműködésével folytathatná tanulmányait. Ily módon gyakrabban kerülne sor formális helyzetben a jelnyelv használatára, ami lendületet adna a spontán jelújítás folyamatának. Ebben a folyamatban azonban – a magyar szóújításoktól eltérően – a nyelvet nem anyanyelvüként használó tolmácsok is szerepet kapnának.

Nyelvstratégiai feladatok:

- a szervezett jelalkotó munka újraindítása;
- az új jelek elterjedésének elősegítése (siketeknek szóló televízióműsor, a tolmácsok továbbképzése, több siket fiatal felvétele felsőoktatási intézményekbe, számukra jelnyelvi tolmácsolás biztosítása).

Nyelvpolitika, a nyelvi emberi jogok kérdésköre, kétnyelvűség

Amint Balázs Géza kifejti,¹⁸ Magyarországon a magyar nyelv használatát illetően nincs szükség semmilyen törvényi szabályozásra. Azt is megállapítja, hogy „a magyarországi nemzetiségek számára igényeiknek megfelelően, sőt a pozitív diszkrimináció (előnyös helyzetbe juttatás) eszközeivel biztosítani kell az anyanyelvi iskolázást, név- és nyelvhasználatot”. Ezzel egy időben a siketek nyelvi jogainak biztosítását is meg kell oldani, hiszen a jelnyelv esetében ugyanúgy megfigyelhető egy másik nyelv intenzív és hosszú ideig tartó

17 A részletekről l. Lancz E. – Mongyi P.: Siket nyelvújítás. In *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Szombathely, 1998. április 16–18.

18 Balázs G.: i. m. 186.

dominanciája, mint a nemzeti és etnikai kisebbségek által használt nyelvek esetén. Bár a szerző ezen belül az egységesítés feladatát és az oktatásban szükséges konszenzust emeli ki, valójában az e cikkben megemlített nyelvstratégiai kérdések nagy része összefüggésben áll a nyelvi jogokkal.

A konkrét jogi szabályozást illetően a legfontosabb teendő a jelnyelv hivatalos elismerése, vagyis az, hogy törvénybe iktassák a jelnyelv kisebbségi nyelvi státuszát és használóinak nyelvi jogait. Ugyancsak alapfeltétele a jelnyelv jogi elismerésének, hogy megfelelő elméleti és alkalmazott nyelvészeti előkészítés után lehetővé váljon az állami nyelvvizsgák megszerzése a magyar jelnyelvből.

A siketközösség nyelvi egyenjogúságához nem csupán a jelnyelvhasználat joga, de a magyar nyelven elhangzó információkhoz való hozzáférés joga is hozzátartozik. Ez okból szükség van a tévéműsorok teletexten történő feliratozására. Ez a szolgáltatás korlátozott mértékben jelenleg is elérhető, de nagyobb anyagi ráfordítás nélkül ki lehetne terjeszteni szinte minden előre felvett műsorra, sőt akár egyes élő adásokra is. A feliratok készítése során tekintettel kell lenni a siketek speciális igényeire (pl. a telefoncsörgést vagy az autóduda hangját is jelezni kell, különben információ veszik el). Ugyancsak szükség van arra, hogy a pályaudvarokon és egyéb nyilvános helyeken írott formában is megjelenjen minden közérdekű információ, illetve arra, hogy sms-ben vagy faxon is lehetséges legyen minden segélyhívás.

Nyelvstratégiai feladatok:

- a jelnyelv hivatalos elismerése, a siketek nyelvi jogainak rögzítése;
- hosszabb távon a jelnyelvi állami nyelvvizsga letételének engedélyezése;
- a siketek információhoz jutásának elősegítése (tévéfeliratozás, internet, közérdekű hangos információk írásban is, segélyhívások sms-ben stb.).

Szaknyelvi fejlesztés

Ahogy a különböző tudományterületeken szükség van a többszintű szómagyarításra, újításra, ugyanígy kiterjedt jelalkotó munkára lesz igény, amint lehetőség nyílik rá, hogy a siket diákok jelnyelvi tolmácsok kíséretében látogassák az egyetemi és főiskolai órákat. Amennyiben létrejön egy a siketközösséggel és a jelnyelvvvel foglalkozó tudományos intézmény, ahol talán szakirányú képzés is folyhat, teljesen új területeken kerülhet sor a jelnyelv használatára. A hasonló jellegű külföldi intézetekben¹⁹ a tantárgyak egy részét (pl. a „siketkultúra” című tárgyat) siket tanárok oktatják jelnyelven, gyakran minden tolmácsolás nélkül, a siket diákok pedig jelnyelven is készíthetnek szemináriumi dolgozatokat, melyeket videokazettán rögzítenek. Erre Magyarországon egyelőre nincs lehetőség, azt viszont előírja az Országos Fogyatékosügyi Program, hogy a felsőoktatásban részt vevő siket hallgatók

19 Például az angliai Bristolban található *Centre for Deaf Studies*ban.

jelnyelvi tolmács közreműködésével is tehessenek szóbeli vizsgát. Mindennek megvalósításához nemcsak az intézményi háttér alapfeltétel, hanem a jelnyelvi szakkifejezések megalkotása is.

A tömegkommunikációs eszközök (közszolgálati média) normája (nyelvhasználat); a médianorma kérdése

Míg ez a terület igen jelentős részét alkotja a magyar nyelvpolitikának, a jelnyelvvvel kapcsolatban egyelőre nem kulcsfontosságú. Mindenképpen szükség van azonban egy olyan tévéműsor elindítására, amely a nagy nyilvánosság előtt elsőként biztosítaná a siketek – nem pedig a tolmácsok – által használt jelnyelv megjelenését. Mivel a működő tévécsatornák igen ritkán feliratozzák műsoraikat, a siketek gyakorlatilag el vannak zárva e szórakozási lehetőségtől (ahogy a rádiótól, a koncertektől, a mozifilmek és színházi előadások nagy részétől is). Egy speciálisan nekik készülő, magazinszerű tévéműsor szórakozási és tájékoztatói lehetőséget jelentene számukra, és egyúttal hozzájárulna a nyelvi norma kialakulásához, illetve a siketségnek mint kulturális identitásnak a megéléséhez is.²⁰ Amennyiben ez a műsor valóban népszerűvé válna, az általa közvetített nyelvhasználat a sikettársadalom legszélesebb rétegei számára szolgálna mintául.

Oktatás, anyanyelvi nevelés, ismeretterjesztés

Az oktatásról már volt szó írásom első felében. A kétnyelvű siketközösség esetében ezzel szorosan összefügg az anyanyelvi nevelés kérdése, amely eddig kizárólag az általános iskolai éveket meghatározó magyar beszéd- és írásoktatást jelentette. Igaz ugyan, hogy a Nat bevezetésével kötelezővé vált az iskolák számára annak biztosítása, hogy fakultatívan választható tantárgy keretében a 7–8. osztályos tanulók jelnyelvet tanulhassanak, ekkorra azonban – az iskolát előkészítő két év miatt – már betöltik a 15. életévüket is, és általában kiválóan tudnak jelelni. Ebben a korban az anyanyelvi műveltséget fejlesztő tantárgyat csak akkor választanák önként, ha valamiféle „siketöntudat” kialakult volna bennük, ez viszont egyelőre csak a siket családban élő tanulóknak lehet jellemző, akik igen kis létszámú csoportot alkotnak, és az átlagnál magasabb szintű jelnyelvi műveltséggel bírnak. Mindezek után érthető, hogy a jelnyelvi fakultációk nem örvendenek nagy népszerűségnek az iskolákban. A helyzet megváltozásához módosulnia kell a tanárok hozzáállásának, de ez önmagában nem garancia a sikerre. Mivel a siket gyermekek 90%-a halál családban él, már óvodás korban el kell kezdeni a jelnyelv oktatását, amely

---

²⁰ Az EU egyes tagállamaiban évtizedek óta létezik ilyen tévéműsor (pl. Nagy-Britanniában a *See Hear*).

esetükben az anyanyelvi nevelést is jelenti. Természetesen második anyanyelvüket, a magyart sem szabad elhanyagolni, de mindenekelőtt természetes nyelvüket kell elsajátítaniuk.

Nyelvstratégiai feladatok:

- az óvodai jelnyelvoktatás bevezetése;
- jelnyelvi anyanyelvi nevelés bevezetése a siketek általános iskoláiban.

Nyelvtervezés – jövőtervezés

Miközben a múlt és jelen nyelvi jelenségei a magyar nyelv esetében világosan kirajzolódnak, a jelnyelv múltja semmilyen formában nincs rögzítve, jövője pedig egyelőre elég bizonytalan. Maga a nyelv léte valószínűleg nincs veszélyben, hiszen amíg élnek siketek Magyarországon, addig élni fog a magyar jelnyelv is. Az azonban szinte kizárólag a nyelvstratégia kidolgozóin és alkalmazóin múlik, hogy egy sokáig elnyomott, ma pedig megtúrt és mankóként használt nyelvből válhat-e a jövőben teljes értékű anyanyelv, amelyet a többségi társadalom befogad, s amely kultúrateremtő erejével immár hivatalosan is egy közösség életének meghatározó elemévé válhat.

Irodalom

- Balázs Géza: *Magyar nyelvstratégia*. MTA, Budapest, 2001.
- Balázs Géza: *Az informatikai forradalom és a nyelvstratégia*. <http://www.e-nyelv.hu/cgi-bin/hirek/irasok.pl?cikk=1011&type=m>.
- Bódi Zoltán: Az informatika nyelvhasználatának hatásai és nyelvstratégiai háttere. *Magyar Nyelv*, XCVI, 2000, 218–223.
- Csányi Yvett: *Bevezetés a hallássérültek pedagógiájába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.
- Denmark, J. C.: *Siketség és mentálhigiéna*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1999.
- Grosjean, F.: *Life with two languages: An introduction to bilingualism*. Cambridge, MA and London, England, Harvard University Press, 1982.
- Hattyár Helga: *A jelnyelv szociolingvisztikai megközelítései: vizsgálatok magyarországi siket- és nagyothalló közösségekben*. Szakdolgozat, 1998.
- Kyle, J. – Woll, B.: *Sign Language: The study of Deaf people and their language*. Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- Lancz E. – Mongyi P.: Siket nyelvújítás. In *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Szombathely, 1999, 1998. április 16–18.
- Lancz E. – Berbeco, S.: *A magyar jelnyelv szótára*. SINOSZ, SHL Hungary, Budapest, 1999.
- Padden, C. – Humphries, T.: *Hangok egy kultúrából: siketek Amerikában*. (A magyar fordítás előkészületben.)
- Cokely, D.: *A tolmácsolás szociolingvisztikai modellje*. (A magyar fordítás előkészületben.)
- Szabó Mária Helga: Siketek magyar nyelvi hibáinak elemzése. *Fejlesztő Pedagógia*, 1998, 6, 50–54.

Az anyanyelvi nevelés új stratégiái

A magyar nyelv oktatása

Az anyanyelvi nevelés új stratégiái

Mind a múltban, mind a jelenben a nyelvoktatásnak az anyanyelvi nevelés az alapja. Az anyanyelvi nevelés az anyanyelvi kultúra átadásának legfontosabb eszköze. Az anyanyelvi nevelés az anyanyelvi kultúra átadásának legfontosabb eszköze. Az anyanyelvi nevelés az anyanyelvi kultúra átadásának legfontosabb eszköze.

Az anyanyelvi nevelés új stratégiái az anyanyelvi nevelés új stratégiái. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái az anyanyelvi nevelés új stratégiái.

Az anyanyelvi nevelés új stratégiái az anyanyelvi nevelés új stratégiái. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái az anyanyelvi nevelés új stratégiái.

Az anyanyelvi nevelés új stratégiái az anyanyelvi nevelés új stratégiái. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái az anyanyelvi nevelés új stratégiái.

Az anyanyelvi nevelés új stratégiái az anyanyelvi nevelés új stratégiái. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái az anyanyelvi nevelés új stratégiái.

Az anyanyelvi nevelés új stratégiái

Az anyanyelvi nevelés új stratégiáinak megfogalmazását, a tartalmi és módszerbeli modernizációt szolgáló helyes döntéseket a változó világ, a kor követelményei kényszerítik ki és határozzák meg.

A változó környezet

Mind a szűkebb, mind a tágabb környezetünk változásai befolyásolják az anyanyelvi nevelés céljait, tartalmát és pedagógiai folyamatát: az oktatáspolitikai szabályozástól egészen a pedagógus órai tevékenységéig. Az oktatást meghatározó környezeti változók közé politikai, gazdasági, nyelvi, emberi, törvényi és dologi tényezők egyaránt tartoznak.¹ Az *anyanyelvi nevelés világát meghatározó tényezők* a következők:

- az anyanyelvi nevelés tágabb politikai-társadalmi háttérét adó szervezetek (a szomszédos országok szervezetei, az Európai Unió);
- az anyanyelvi nevelés szűkebb társadalmi háttérét adó személyek, szervezetek, intézmények (szabályozó intézmények, az oktatást befolyásoló civil, politikai, szakmai, egyházi szervezetek, médiaszereplők, tudományos kutatók stb.);
- az anyanyelvi nevelés értékrendjét alkotó eszmények, elvárások világa;
- az értékeket normatívumokká alakító rendeletek, törvények, tantervek;
- az anyanyelvi nevelés humán tényezői (tanulók, pedagógusok, szülők) jellemzői (saját értékrendjük, tudásuk, nyelvhasználatuk, képességeik, beállítódásaik, nemük, saját szociális háttérük stb.);
- az anyanyelvi nevelésben részt vevő tanulók és a pedagógusok tevékenységei (tanulás, tanítás, nevelés, értékelés stb.);

---

1 Peters, H. W.: *Effective English Teaching*. National Council of Teachers of English, Urbana, Illinois, 1987.

- az anyanyelvi nevelés dologi megtestesítői (tankönyvek, segédkönyvek, egyéb hagyományos és korszerű taneszközök);
- az anyanyelvi nevelést közvetítő nyelv(ek), médiumok;
- az anyanyelvi nevelés külső közvetítő szervezetei (család, alkotóközösségek, színház, egyház stb.);
- az anyanyelvi nevelés belső közvetítő szervezetei (óvoda, iskola);
- az anyanyelvi nevelés idődimenziói;
- az anyanyelvi nevelés földrajzi tere;
- az anyanyelvi nevelés politikai-gazdasági környezete;
- az anyanyelvi nevelés műszaki-technikai környezete.²

Újfajta *társadalmi-politikai környezetet* teremt Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozása. Az uniónak az oktatás és a képzés fejlesztését szolgáló, 2001-ben elfogadott stratégiai céljai a következők:

- Az Európai Unió országaiban az oktatás és képzés minőségének és hatékonyságának a javítása.
- Az oktatási és képzési rendszerekbe való belépés megkönnyítése.
- Az oktatási és képzési rendszerek megnyitása a szélesebb közönség előtt.³

Ahhoz, hogy az oktatás és a képzés hatékonyságát javítsuk, többek között a következő feladatokat kell elvégeznünk:

- a tanárok és a szakoktatók képzésének javítása;
- a tanuló társadalomhoz szükséges készségek fejlesztése;
- az információs és kommunikációs technikákhoz való hozzáférés biztosítása mindenki számára.

Az Európai Bizottság szakértői kidolgozták azt a 15 minőségi indikátort is, melyek az élethosszig tartó tanulás minőségének a javulását segítik elő. Ezek között szerepelnek: az anyanyelvi nevelés tartalmához szorosan hozzátartozó olvasási készség, a tanuló társadalomhoz szükséges, valamint az aktív állampolgári részvételhez szükséges kulturális és szociális készségek is.⁴ A jövő hazai stratégiai feladatait meghatározza, hogy akarunk-e és meg tudunk-e felelni ezeknek az európai uniós elvárásoknak.

Ugyanakkor az iskolai nevelést befolyásoló *szűkebb társadalmi környezetben* más változások is megfigyelhetők. Megnőtt az oktatással foglalkozó szakmai és civil szervezetek száma, egyre inkább hallatják hangjukat az oktatáspolitikai döntések megvitatásakor. Ugyanakkor a sajtóban, a televízióban, a rádióban, sőt az internet oldalain is szakértők és hozzá nem értők egyre

2 Zsolnai J.: *Paradigmák és paradigmaváltások a magyarországi anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások körében*. Pápa, 2001.

3 Mihály I. (szerk.): *Az új évezred Európájának oktatási és képzési rendszere és az élethosszig tartó tanulás*. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002, 7.

4 Mihály I.: i. m.

többet foglalkoznak a hazai oktatás kérdéseivel, ezáltal akarva vagy akaratlanul befolyásolják a döntéshozókat. A közelmúlt pozitív változásai közé tartozik, hogy egyre több egyházi iskolában folyik oktatás-nevelés.

Az anyanyelvi nevelés értékrendjét alkotó *eszmények, elvárások* világába beletartoznak a pszichológiai, az anyanyelv-pedagógiai, a szaktudományos kutatások legújabb eredményei is. Az utóbbi évtizedekben lezajlott paradigmaváltások hatással voltak az anyanyelvi nevelés tartalmára és módszertanára. A kognitív pszichológia és a konstruktivista pedagógia elméleti alapjain újra kell értelmeznünk az anyanyelvi nevelés fogalmát, a magyartanárnak és a tanulóknak az anyanyelvi képzés folyamatában betöltött szerepét.⁵

A szűkebb és tágabb közösség, a közösséget alkotó emberek normáiban, értékrendjében végbement változások is befolyásolják, hogy mi történik az iskolában, ezen belül is az anyanyelvi képzésben. A kor sokoldalú, önképzésre alkalmas, megfelelő általános műveltségű, talpraesett, jól kommunikáló embereket kíván. Olyan szakemberekre van szükség, akik nemcsak készek, hanem képesek is a folyamatos tanulásra, akik rendelkeznek azon képességekkel, készségekkel, melyek az életük végéig tartó tanulást lehetővé teszik. E cél megvalósításához nagyban hozzájárulhat az anyanyelvi nevelés tartalmi és módszerbeli megújulása. A kor követelményeihez többé-kevésbé alkalmazkodó szülői elvárások, a közösségi tapasztalatok is hatással vannak az iskola életére, az anyanyelvi órán alkalmazott tanulási-tanítási módszerekre. A körülöttünk levő világ értékrendjével együtt változik a fiatalabb nemzedékek érdeklődése, ez is hatással van az anyanyelvi kultúrára és az anyanyelvi műveltséget közvetítő folyamatra. Az anyanyelvi nevelés céljait, feladatait meghatározza, hogy milyen szerepet tölt be az anyanyelvi műveltség a társadalom és a társadalmat alkotó emberek életében.

Az *oktatáspolitiká*, az oktatást meghatározó rendeletek, jogszabályok, törvények is befolyásolják a tanárok cselekedeteit, a tanításhoz való hozzáállásukat. Érdeemes lenne olyan vizsgálatokat is végezni, amelyek azt kutatnák, hogy az elmúlt évtizedben egymást követő újabb és újabb tantervi szabályozások, az érettségi rendszer elhúzódó átalakítása, az iskolarendszer strukturális megváltozása milyen hatással volt és van az anyanyelvet tanítók, a magyartanárok mindennapi iskolai gyakorlatára.

Az anyanyelv-pedagógiai kutatások napjainkban a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt helyeznek az anyanyelvi nevelést meghatározó *szociokulturális környezetre, az anyanyelvi nevelés humán tényezőire*: a tanár-diák kommunikációra, a tanár és a tanuló egyéni sajátosságaira.⁶ Ebben a megváltozott

5 Nahalka I.: *Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben? Konstruktivizmus és pedagógia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.

6 Kiss J.: *Magyar nyelvjárástani kalauz*. Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 3. ELTE, Budapest, 2000.

értékrendű világban nem egyformán tájékozódnak a pedagógusok. Továbbra is eltérő az anyanyelvi tudásuk, a nyelvhasználatuk, a szakmai-pedagógiai-kommunikációs felkészültségük. Másképpen érik meg a gyerekek is a változó környezet pozitív és negatív hatásait attól függően, hogy milyen családi hagyományokkal, egyéni sajátosságokkal rendelkeznek, milyen a motiváltságuk. A pszichológiailag nyitott személyiségek nagyobb mértékben képesek önmagukat és másokat elfogadni. Az anyanyelvi nevelés tervezésében meghatározóak az életkori sajátosságok és a nemek közötti különbözőségek is. A tanulók világról való tudását, a tanuláshoz, ezen belül is az anyanyelvhez való viszonyulásukat meghatározza a lakóhely is.⁷

A gyermekkori szocializációs folyamatok megváltoztak, és ez maga után vonta a *kultúraelsajátítási formák* átalakulását is. A mai gyermekek nevelésében meghatározó szerepet játszanak a tömegkommunikációs eszközök is, valamint azok a körülmények, hogy távoli országokba utaznak, idegen nyelveket tanulnak, ezáltal más kultúrákat ismernek meg. Sok kész információt kapnak a televízióból vagy a számítógép virtuális világából, ugyanakkor ezekhez képest kevesebb valóságos tapasztalatot szereznek. Ám ezek a megváltozott tanulási folyamatok sem egyformán jellemzik a gyermekeket, eltérő tanulási stílusú, más-más motivációjú, különböző személyiségű tanulók járnak ugyanabba az osztályba. Szükség van tehát a korábbiaknál is nagyobb hangsúllyal a gyerekek differenciált anyanyelvi képzésére.

Az anyanyelvi kultúrát közvetítő nyelv is változik, és ez a változó *nyelvi háttér* sincs befolyás nélkül az anyanyelvi nevelés alakulására. A köznyelvi norma, a médianyelv változásai, a regionális nyelvváltozatok, a csoportnyelvek és a nyelvjárások szerepének átértékelődése, a nyelvjárási beszélők számának csökkenése is meghatározza az anyanyelvi nevelés tartalmát és módszereit.⁸

A folyamatosan *változó tankönyvpiac* kihívásai sem hagyták, hagyják érintetlenül az anyanyelvi nevelés folyamatát. Nagyon megnőtt a magyartanár felelőssége a gazdag, sokszínű tankönyvkinálat miatt. El kell szakadni az egy tankönyves világ tanítási hagyományaitól.⁹ Megváltozott a pedagógusoknak a tankönyvhöz való viszonya is. Azok járnak el helyesen, akik alkotó módon használják a magyar nyelvi tankönyveket, akik figyelembe veszik a tankönyvhasználat korlátait: azt a tényt, hogy a tankönyvek általában átlagos képessé-

7 Kiss J.: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

8 Antalné Szabó Á.: *A szociolingvisztika mint szemlélet, mint tudás, mint pedagógia az iskolában*. In *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE, Budapest, 2003, 293–297.

9 Antalné Szabó Á.: *Új utak az anyanyelvi nevelésben. Melyiket válasszam?* In *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. Budapest, 1999, 679–688.

gú tanulók számára készültek, a tankönyvhasználó gyerekeknek eltérők a társadalmi, kulturális, nyelvi sajátosságai. A pedagógus felelőssége, hogy éljen a tankönyvek kínálta lehetőségekkel, ugyanakkor helyesen értékelje az anyanyelvi nevelésben betöltött szerepüket.

A *műszaki-technikai környezet* forradalmi megújulásával az anyanyelvi nevelésben is egyre nagyobb teret hódítanak a korszerű technikai, kommunikációs eszközök. Napjainkban a tudás forrása sokkal kisebb arányban az iskola, mint ahogy az az elmúlt évszázadokban, évezredekben jellemző volt. Az ismeretek nagy részét a diákok a televízióból, a rádióból, az újságokból, a videóból, a moziból és az internetről szerzik.¹⁰ Korábban soha nem tapasztalt közelségbe kerülnek a világgal, ezáltal átértékelődik a könyvek kultúraközvetítő szerepe. Új kihívásokat jelent a kommunikációs nevelésben, hogy mobiltelefonon és az internet segítségével kommunikálunk. A tömegkommunikációs eszközök hatnak a diákok nyelvi és viselkedéskultúrájára. Nem elég csupán a hatásukat föltárni, tudnunk kell, hogyan aknázhatjuk ki a bennük rejlő pozitív lehetőségeket az anyanyelvi nevelés számára. A jövőben egyre több anyanyelvi órán válik taneszközzé a számítógép, az anyanyelvi órán is az élethez hasonló ingergazdag, tanulásra serkentő környezetet teremtünk. A szociolingvisztika és az anyanyelv-pedagógia jövőbeni kutatóira vár az a feladat, hogy elemezzék, miképpen hat a település gazdasági fejlettsége, az iskola felszereltsége az anyanyelvi nevelés hatékonyságára.¹¹

Az anyanyelvi nevelést meghatározó környezeti változókkal kapcsolatos stratégiai feladatok a következők:

- az anyanyelvi nevelést befolyásoló környezeti tényezők számbavétele, figyelemmel követése, szerepük értékelése;
- a környezetben zajló változások hatásából szükségszerűen következő hosszabb és rövidebb távú célok, feladatok programok megfogalmazása az anyanyelvi nevelés megújítása érdekében;
- a pedagógusok szakmai felkészítése, hogy a környezeti változóknak az anyanyelvi nevelésre kifejtett hatását helyesen értékeljék;
- a környezeti változásokhoz igazodó anyanyelvi képzés mindennapi iskolai gyakorlatának támogatása, a helyi programok megvalósításához szükséges időkeretek, a személyi és anyagi feltételek biztosítása.

10 Einsiedler, W. – Götz, M. – Hacker, H. – Kahlert, J. – Keck, W. R. – Sandfuchs, U.: *Handbuch Grundschulpädagogik und Grundschuldidaktik*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, 2001.

11 Einsiedler, W. et al.: i. m.; Kiss J.: i. m. (1995).

Az anyanyelvi nevelés régi-új céljai, feladatai

Az anyanyelvi nevelés célrendszerében hagyományosan oktatási, képzési és általános nevelési célokat különböztetünk meg. A környezeti változások erősödő befolyása ellenére sem mondhatunk le az anyanyelvi nevelés magatartás- és tudatformáló szerepéről.¹² Az 1995-ben megjelent, majd 1998-ban bevezetett *Nemzeti alaptanterv* az egyes műveltségi területek közös követelményeiben kiemelte a kommunikációs kultúra fejlesztésének a szükségességét. Az Anyanyelv és irodalom műveltségi területhez pedig a következő általános fejlesztési követelményeket rendelte:

„Felkészítés a társas-társadalmi együttműködéshez szükséges nyelvi képességekre és beállítódásokra, a kulturált nyelvi magatartásra...

Az iskolai képzés szintjeinek megfelelő szövegértés (beszédelfogás, értő olvasás)...

Az ítéliképesség, az erkölcsi és esztétikai érzékenység növelése.

A tanulási képesség fejlesztése, az alpműveltség megszerzéséhez szükséges ismeretfeldolgozás kulturális technikáinak ismerete és használata.

A magyar nyelv életéhez, a nyelvi rendszerhez tartozó ismeretek elsajátítása [...], tudatos nyelvszemlélet kialakítása; [...] a nyelvi igényesség fejlesztése.”¹³

A 2000-ben bevezetett *Kerettanterv* lényegében megerősíti a Nemzeti alaptanterv főbb fejlesztési követelményeit:

„A kulturált nyelvi magatartásra való fölkészítés [...].

A szövegértés fejlesztése az iskolai képzés szintjeinek megfelelően az eredményes tanulás és önképzés föltétele.

A szövegalkotás képességének folyamatos fejlesztése [...].

A tanulási képesség fejlesztése [...].

A magyar nyelv életének és rendszerének ismerete és ennek révén a tudatos nyelvszemlélet fokozatos kialakítása...”¹⁴

Az előző két dokumentum tartalmához hasonló elvárásokat fogalmaz meg a *Nemzeti alaptanterv 2003-as vitaanyaga*:

„Az anyanyelvi képzés befolyásolja a többi műveltségi terület tanítását, elsajátítását, az anyanyelvi kompetencia fejlesztése minden műveltségi terület feladata. A nyelv az emberi kommunikáció, a gondolkodás és a tanulás közege, előfeltétele és legfőbb eszköze. [...] Az anyanyelvi nevelés alapvető feladata az anyanyelvi kompetencia fejlesztése oly módon, hogy a tanulók életkoruknak megfelelő szinten birtokolják a szóbeli és írásbeli kommunikáció képességét.

12 Szende A.: *Az „érzelmek iskolájában”*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Budapest, 1996.

13 *Nemzeti alaptanterv*. Korona Kiadó, Budapest, 1995, 17–19.

14 *Kerettanterv*. Oktatási Minisztérium, Budapest, 2000, 133–134.

Ennek előfeltétele, hogy a tanuló ismerje meg anyanyelvét mint rendszert, annak jelenét és múltját, mely saját történetisége tapasztalatát nyújtja.”¹⁵

Mindhárom szabályozó dokumentum sajátossága, hogy szembeállítja a képesség- és készségközpontú anyanyelvi nevelést az ismeretközpontú anyanyelvi oktatással. Hangsúlyozzák a *kommunikációs készség fejlesztésének elsődlegességét*, ugyanakkor az anyanyelvi kompetencia fejlesztésének előfeltételeként szabják meg a magyar nyelv múltjára és jelenére vonatkozó anyanyelvi ismereteket. Tehát az anyanyelvi nevelés hagyományainak megőrzése, valamint a képzés tartalmának korszerűsítése egyaránt cél és feladat.

Bár a megváltozott környezethez igazodó anyanyelvi nevelés fő irányvonalait a tantervek meghatározzák, az óralátogatásokon mégis azt tapasztalom, hogy ezek a fejlesztési célok nem vagy nem elégséges szinten jelennek az iskolai gyakorlatban. Az anyanyelvi nevelés újonnan kitűzött céljainak megvalósításához hiányoznak a személyi és dologi feltételek, a célok megvalósítását segítő korszerű pedagógiai eljárások. Ugyanakkor szükségesnek látszik az is, hogy a fő fejlesztési irányvonalak mentén az anyanyelvi nevelést meghatározó célokat differenciáltabban fogalmazzuk meg.

A kognitív pszichológia és a konstruktivista pedagógia filozófiájának megfelelően az iskola feladata nem az anyanyelvi műveltség közvetítése, hanem annak ösztönzése, hogy a diákok eljussanak az aktív tanuláshoz.¹⁶ A gyerekeket az anyanyelvi órákon sem tekinthetjük a tanítás passzív befogadóinak. A *kognitív váltás* a kutatók figyelmét a belső információfeldolgozásra terelte. A tanulók a kognitív struktúrák felépítését saját maguk viszik végbe, anyanyelvi tudásuk a tanulás folyamán egyre differenciáltabbá és szervezettebbé válik.¹⁷ Az anyanyelvi nevelés célja, feladata tehát megfelelő keretet biztosítani a tanulóknak ahhoz, hogy a társadalmi élethez, a magánélethez szükséges kommunikációs kompetenciákat megszerezzék, és az ehhez szükséges anyanyelvi ismereteiket fölépítsék.

Az anyanyelvi nevelés tartalma nem merülhet ki a magyar nyelvi fogalmak és nyelvi szabályok közlésében. Az anyanyelvi képzés során a tanulóknak olyan *produktív anyanyelvi tudást* kell szerezniük, amelyet a mindennapi, társadalmi életükben is alkalmazhatnak. Ez jelenti a komplex készségek megszerzését, az anyanyelvi értékekhez való megfelelő viszonyulást, az anyanyelvi műveltség iránti igény kialakulását is. A cél megvalósítását segítő nevelési stratégia, hogy a tanulókat az anyanyelvi órákon életközeli szituációkba helyezzük, értelmes, gyakorlatközeli feladatok elé állítjuk.¹⁸ A produktív anyanyelvi tudás által a tanulók tudják azt is, hogy tudásuk mire jó, mire használ-

15 Nemzeti alaptanterv 2003. Vitaanyag. Internet: www.om.hu.

16 Nahalka I.: i. m.

17 Csapó B.: *Kognitív pedagógia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

18 Harmer, J.: *How to Teach English*. Longman, 1998.

ható. Ez közel áll a szövegszemléletű anyanyelvi nevelés vagy funkcionális szemléletű anyanyelvi képzés gondolatához.¹⁹

Az anyanyelvi képzés feladata a *problémaorientált tanulás* feltételeinek megteremtése is. Az anyanyelvi órákon a diákoknak általános és anyanyelvi problémamegoldó stratégiákat is el kell sajátítaniuk és alkalmazniuk. Ezáltal kiemelt cél lehet a kommunikációs fejlesztési feladatok között a papíralapú és a virtuális szótárak, kézikönyvek használatának megtanítása.

Az anyanyelvi nevelés sokrétű célrendszerében kiemelt helyet foglal el a tanulók *szociális érzékenységének* és anyanyelvi otthonosság-érzetének a *fejlesztése*.²⁰ Az iskola, a pedagógusok felelőssége is, hogy a tanulóknak egészséges, előítélet-mentes, *pozitív anyanyelv szemlélet* alakuljon ki saját nyelvhasználatukkal, valamint társaikkal, a kisebbségek és a nyelvjárást beszélők nyelvhasználatával kapcsolatban. Ehhez egyrészt tolerancia, másrészt megfelelő önismeret szükséges. A nyelvjárási öntudat kifejlesztését segíti, ha a gyermekekben tudatosul, hogy a kortárs társadalom heterogén, ezáltal jobban látják helyüket a környező világban.²¹ A lakóhely és más régiók nyelvhasználatának a megismerése hozzájárul ahhoz, hogy ne csupán elfogadják, hanem megőrzendő értéknek tekintsék a regionális nyelvhasználatot, a nyelvjárási jellegzetességeket.

Mások és önmagunk nyelvhasználatának megítélését nemcsak a család, a lakóhely és az iskolai környezet befolyásolja, hanem a tömegkommunikációs eszközök is, ezek közül – talán – leginkább a televízió és az internet. Ezért az iskolának az is feladata, hogy segítse a *kódváltás képességének* a kialakítását, vagyis a tanulók képesek legyenek más nyelvváltozathoz tartozó magyar nyelvű szövegeket befogadni, és mint beszélők a nyelvváltozat megválasztásában képesek legyenek a kommunikációs körülményekhez igazodni. Az összehasonlító elemzésre épülő, szövegátalakító és szövegalkotó gyakorlatok hozzájárulnak ahhoz, hogy a diákokban kialakuljon egyfajta képesség a regionális nyelvi formák és az iskolában tanított sztenderd közötti viszony érzékelésére, ezáltal képesek lesznek mindkét nyelvváltozat értékét, kommunikációs szerepét felismerni és megbecsülni.²² A kontrasztív alapú anyanyelvi nevelés ún. szituatív kettősnyelvűségre nevel, vagyis a köznyelvet tanítja az iskolában, de maximálisan figyelembe veszi a nevelési folyamatban a diákok nyelvhasználatának regionális és csoportbeli meghatározottságát.²³ Azokban az iskolákban, ahol nagyobb arányban tanulnak kisebbségi népcsoportokhoz tartozó diákok, kiemelt szerepet kell kapniuk a szűkebb társadalmi-kulturális miliő megőr-

19 Antalné Szabó Á.: A szövegszemléletű grammatikatanításról. *Magyar Nyelvőr*, 1995, 34–44.

20 Kiss J.: i. m. (2000).

21 Crystal, D.: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

22 Antalné Szabó Á.: i. m. (2003).

23 Kiss J.: i. m. (2000).

zendő értékeinek, nyelvhasználatuk megismerésének. De a *szociolingvisztikai szemlélet* érvényesülését meghatározzák a tanár személyiségjegyei, környezetéhez való viszonyulása, attitűdjei, saját szociokulturális ismeretei is.²⁴

Az anyanyelvi nevelés során több bizalmat kell szavaznunk a tanulóknak, hiszen a képzés célja az is, hogy a tanulók *nyelvi kreativitása* fejlődjön. A tanulók iskolába lépéskor már képesek anyanyelvüket kreatívan használni. Az iskolától, a pedagógustól függ, hogy az anyanyelvi nevelés, a konvencionális alapkészségek kialakítása, a nyelvi, kommunikációs normák elsajátíttatása háttérbe szorítja-e a gyerekek meglévő alkotókészségét. Az anyanyelvi órák különösen alkalmasak a gyerekek nyelvi, kommunikációs stratégiai kreativitásának kibontakoztatására.²⁵

A reformpedagógiai iskolák és egyes korszerű anyanyelvi programok kivételével az anyanyelvi nevelés iskolai gyakorlata még sok esetben a lexikális ismeretekre épülő hagyományos oktatás. A tanítók és a tanárok azonban képesek szembenézni az iskolai nevelés fejlesztésének európai és hazai kihívásaival. Képesek vagyunk megvalósítani a minőségi anyanyelvi képzést, ha a *megfelelő keretek* is megadatnak hozzá: a hosszú távra szóló rugalmas tantervi szabályozás, a pedagógusok folyamatos továbbképzése, az anyanyelvi órák számának emelése, a jelenleginél alacsonyabb osztálylétszám, a tanulás-tanítás korszerű technikai feltételei.

Az anyanyelvi nevelés céljainak meghatározásával kapcsolatos stratégiai feladatok a következők:

- az anyanyelvi nevelés tantervekben megfogalmazott céljainak megvalósításához az intézményi, személyi, dologi, jogi feltételek biztosítása;
- az anyanyelvi nevelés céljainak megfogalmazásában a problémaorientáltság, a produktivitás elvének, a szociolingvisztikai megalapozottságnak a hangsúlyosabb érvényesítése;
- az anyanyelvi nevelés rész céljainak differenciáltabb megfogalmazása;
- a célok megvalósításához szükséges korszerű módszertani eljárások további kidolgozása.

Az anyanyelvi nevelés tartalmi megújulása

Az anyanyelvi nevelés régi új céljai között a középpontban az *anyanyelvi kompetencia* és a *szociális érzékenység* fejlesztése áll. A kommunikációs kompetencia olyan összetett fogalom, amely a következő nyelvhasználati képességek, részkészségek meglétét feltételezi:

24 Tolcsvai Nagy G.: *Történeti szociolingvisztika az iskolában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Budapest, 1996, 93–98.

25 Brokerhoff, K. H.: *Kreativität in Deutschunterricht*. Aloys Henn Verlag, Kastellaun, 1976.

- az aktív és interaktív beszédértés,
- a szövegértő olvasás,
- a hangos olvasás,
- az írástechnika,
- a helyes beszéd,
- a helyesírás,
- a nyelvi helyesség,
- a szóbeli és írásbeli szövegalkotás,
- a viselkedési kultúra,
- a stílusérzék fejlesztését,
- a nyelvészeti kézikönyvek használatát.

Kiemelt stratégiai feladat az anyanyelvi nevelés megújítói számára ezek közül a hallásértés, a szövegértő olvasás és a szövegalkotási készség fejlesztésének tudományelméleti-pedagógiai megalapozása.

A *kommunikatív kompetencia alkotóelemei*: a nyelvi, a pragmatikai, a szövegalkotói-szövegbefogadói, a szociolingvisztikai és a stratégiai kompetencia.²⁶ Nyelvi kompetencia szükséges ahhoz, hogy a nyelv rendszerének megfelelő mondatokat hozzunk létre. A pragmatikai kompetencia segít abban, hogy beszédünk, írásunk a kommunikációs körülményeknek, az alkotói szándék-
nak, a kommunikációs célnak megfeleljen. A szövegalkotói-szövegbefogadói kompetencia azt jelenti, hogy képesek vagyunk mondanivalónkat hosszabb megnyilatkozásokban megfogalmazni, szövegkohéziós eszközöket alkalmazni és őket megfelelően értelmezni. A szociolingvisztikai kompetencia alapján tudjuk a szöveget az adott társadalmi konvenciók szerint megfogalmazni és értelmezni, szövegalkotáskor a címzettek szociokulturális háttérét figyelembe venni. A stratégiai kompetencia teszi lehetővé, hogy a kommunikáció sikere érdekében a legmegfelelőbb kommunikációs formákat válasszuk, és a kommunikációs zavart okozó problémákat kikerüljük. A tanulók kommunikációjának sikerességét nagymértékben befolyásolja, hogy mennyire képesek eleget tenni a kommunikatív kompetenciát alkotó elemek követelményeinek.

A nyelvhasználat fejlesztésének tantárgy-pedagógiai alapelve, hogy a kommunikációs kompetencia fejlesztése biztos anyanyelvi tudásra, a *magyar nyelvi* és *kommunikációs ismeretek* alkalmazására épüljön. A kommunikációs készség fejlesztéséhez szükséges fogalom- és szabályrendszer a következő témakörök tanítását feltételezi:

- általános nyelvészeti,
- szemiotikai,
- hangtani,

---

26 Hedge, T.: *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford University Press, Oxford, 2000; Bárdos J.: *Az idegen nyelvek tanításának elmélete és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.

- grammatikai,
- kommunikációelméleti,
- jelentéstani,
- szövegtani,
- stilisztikai,
- retorikai,
- szociolingvisztikai,
- nyelvtörténeti,
- nyelvművelési, nyelvi tervezési alapismeretek.

Nem véletlenül szerepel az *ismeret* helyett az *alapismeret* fogalma. Az ismeretek elsajátítása nem jelentheti az elméleti tananyag túlméretezettségét, a lexikális ismeretek túlsúlyát. A tartalmi korszerűsítés követelményeinek megfelelően meg kell őriznünk a korszerű anyanyelvi ismeretekre épülő képesség- és készségfejlesztés elsődleges szerepét.

A magyar nyelvi és kommunikációs tananyagban új fejezetek is helyet kaptak a kor kihívásaihoz igazodó tanterveknek köszönhetően. Az 1978-as tantervhez képest megerősödött a *szövegtan* helye és szerepe az anyanyelvi képzés folyamatában. A korábbi évtizedek magyartanítási hagyományaihoz képest új tananyagnak számít: a *nyelvi tervezés*, a *szociolingvisztika* legújabb eredményeinek a tanítása, a *határon túli magyarok nyelvhasználatának* a megismerése. Különösen jelentős szemléletváltás történt a *nyelvjárások* tanításában. Az elmúlt fél évszázadban nem volt hagyománya a *retorika* tanításának sem, ezért a hazai gyakorlatban nem alakult ki megfelelő módszertani kultúrája.²⁷ Nagy a tanácstalanság a pedagógusok körében az érvelés, a beszéd fölépítése, a retorikai eszközök tanításakor. A hiányzó iskolai hagyományokat csak részben pótolják a korszerű anyanyelvi tankönyvek.

A *grammatika* tanítására továbbra is szükség van a nyelv rendszerszemléletének a kialakításához, a grammatikai szakszókészlet mint metanyelv használatához, más tantárgyi ágazatok megalapozásához, a szövegolvasáshoz, az idegen nyelvek tanításához. Csak a hangsúlyok változnak, a grammatikatanításban határozottabban érvényesül a *funkcionalitás elve*. A nyelvi elemek tanításakor nem maradhat el közlésbeli funkciójuk megfigyelése, értelmezése, egyszerre tanulják a gyerekek a nyelvi elemek rendszerbeli sajátosságait és közlési szerepüket. Ezzel kapcsolatos törekvés a szövegszemléletű grammatikatanítás megvalósítása is.²⁸

A *tananyagválasztás* problémája felveti azt is, hogy az iskolai nevelés mennyire kövesse a nyelvtudományi kutatásokat, milyen arányban épüljenek be a tananyagba a legújabb eredmények. Az utóbbi évtizedekben látványosan

27 Antalné Szabó Á.: A szó hatalma. In Keszler B. – Kiss R. R. (szerk.): *Harmincéves a Mai Magyar Nyelvi Tanszék*. ELTE, Budapest, 2002, 65–75.

28 Antalné Szabó Á.: i. m. (1995).

átalakult a természettudományos tárgyak tananyaga, ennél kisebb léptékű változások történtek az anyanyelvi műveltség tartalmának iskolai értelmezésében. Nemcsak a jelen, hanem a jövő feladata is a *nyelvészeti kutatások legújabb eredményeinek* iskolai alkalmazásához a megfelelő pedagógiai elméleti alapok, didaktikai módszerek, eljárások kidolgozása. Hiába kínálnak korszerű tananyagstruktúrát a különféle tantervek és az új magyar nyelvi tankönyvek, ha a pedagógusok pedagógiailag felkészületlenek ezen új témakörök tanítására. A tanárképzés jövőbeni megújulása, valamint az akkreditált tanártovábbképzések nyújthatnak segítséget ahhoz, hogy a pedagógusok képesek legyenek a környezeti változásokhoz igazodva korszerűen nevelni, tanítani.

Ugyanakkor a tananyagválasztás nem lehet csupán az oktatáspolitikai szakemberek vagy a hozzájuk közel álló szűk szakmai csoportok feladata. Hiteles szakmai diskurzusra van szükség a tantervírók, a szaktudományok jeles képviselői, a pedagógia szakemberei és a gyakorló pedagógusok között.²⁹

A magyar nyelvi és kommunikációs tananyag megújításával kapcsolatos stratégiai feladatok a következők:

- a készségfejlesztés elsődleges voltának hangsúlyosabb érvényesítése az iskolai gyakorlatban;
- a készségfejlesztés minden területéhez korszerű eljárások, gyakorlat-típusok kidolgozása és népszerűsítése;
- a készségfejlesztést megalapozó anyanyelvi ismeretek folyamatos korszerűsítése;
- a készségfejlesztés és az ismeretbővítés összekapcsolásához szükséges módszertani kultúra gazdagítása;
- a magyar nyelvi és kommunikációs tananyag fölépítésében a funkcionalitás elvének határozottabb érvényesítése;
- a magyar nyelvészeti kutatások legújabb eredményeinek népszerűsítése a gyakorló pedagógusok körében;
- a magyar nyelvészeti kutatások eredményeinek beépítése az iskolai tananyagba, az ehhez szükséges pedagógiai eljárások kidolgozása és népszerűsítése;
- a szakmai diskurzus kiterjesztése a gyakorlópedagógusok, az oktatáspolitikai szakemberek és a tudományos kutatók körében.

A szövegértő olvasásról

Az utóbbi két évtizedben a németországi iskolákban megváltozott a szövegekkel való foglalkozás módszertana.³⁰ Míg korábban az olvasási folyamatra

29 Zsolnai J.: i. m.

30 Einsiedler, W. et al.: i. m.

építették a szövegekkel való munkát, addig ma a *korai irodalmi szocializáció* szükségességét hangsúlyozzák. Már a hatéves gyermeknek is vannak tapasztalatai szövegekről, hiszen felismer plakátokat, reklámszövegeket, képeskönyvben nézeget ábrákat. Az iskola feladata, hogy ezekre az előtapasztalatokra építve a szövegekkel való munkát a kezdetektől bevonja az iskolai nevelés folyamatába. Ezáltal lesznek képesek a gyerekek iskolán kívüli szövegeket értően olvasni.

A szövegértő olvasás sikerességét nem szabad csupán az olvasástechnika problémájára leszűkíteni, meghatározzák *egyéb tényezők* is: a világról való háttérismereteink, a szöveg nehézségei, a szöveg olvashatósága, valamint a *szövegértés mikrokészségei*. Ez utóbbiak közé tartoznak a háttértudás mozgósításának a képessége, a szövegegész és a szövegegységek közötti összefüggés megértésének a készsége, a beszédaktusok feltárásának a készsége, az ismeretlen jelentésű szavak iránti tolerancia, a rövid távú memória, a jóslás képessége, a kitalálás mint problémamegoldó képesség, az empátia, a kohéziós eszköztár és a diskurzus folyamatát jelző kifejezések ismerete.³¹

A szövegalkotói szándék feltárásával összefügg, hogy mennyire vagyunk képesek a narratív szerkezetben tájékozódni. Például meg tudják-e különböztetni a gyerekek a főhőst és az elbeszélőt. Elkülönítik-e a szerzői álláspontot magától az elbeszélés szövegétől. Elkülönítik-e a szereplők megnyilvánulásait. Elkülönítik-e a szerző kijelentéseit és az ahhoz tartozó indoklásokat. A retorikai szerkezet felismerése pedig segíti a szövegben megfogalmazott állítások és érvek értelmezését.³²

Az *olvasástípusokat* többféle szempont szerint különböztetjük meg. Így beszélhetünk *szó szerinti, értelmező, kritikai és kreatív olvasásról*. Az anyanyelvi nevelés folyamatában mindegyikfajta olvasási mód fejlesztésére szükség van. A kritikai olvasás fejlesztésének korszerű módszereit kínálja a pedagógusoknak az RWCT (= Reading and Writing for Critical Thinking) programja, melynek technikái, gyakorlattípusai a kritikai gondolkodás fejlesztését, az aktív, interaktív és reflektív tanulást is szolgálják.³³

A szövegértés eredményes fejlesztésében hasznos ismerni az olvasástípusok más megközelítéseit is. Az *extenzív* (a régebbi metodikákban szintetikus olvasásnak nevezett) *olvasással* különösebb szándék nélkül, csak az élmény kedvéért faggatjuk a sorokat. Ez olyan néma olvasás, amely csak bizonyos olvasási sebesség elérése felett következik be. Ez a természetes olvasási mód. Az *intenzív* (korábban analitikusnak nevezett) *olvasás* többnyire nem termé-

31 Bárdos J.: i. m.

32 A. Jászó A.: A szövegértő olvasásról. *Magyartanítás*, 2002, 4, 4–14.

33 Bárdossy I. – Dudás M. – Pethőné Nagy Cs. – Priskinné Rizner E.: *A kritikai gondolkodás fejlesztése. Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs-Buda-pest, 2002.

szetes helyzetekben, pl. az osztályteremben valósul meg. Célja a szöveg lehető legaprólékosabb részleteinek a feltárása és aprólékos magyarázata. Egy másik olvasástípust képvisel az *információkereső olvasás*. Ennek során egy gazdagabb kontextusban egyetlen dologra keressük a választ. Ez a fajta olvasás másfajta készségeket igényel, mint a többi olvasástípus. A *globális olvasás* során a lényegi pontok kiválasztása történik. Egy hosszabb szövegben is el tudjuk különíteni a lényegest a lényegtelentől, azonosítani tudjuk a tételmondatot, a kulcsszót.³⁴ Legtöbbször globális olvasással futjuk át az újságokat és a reklámanyagokat. Az anyanyelvi nevelés folyamatában mindegyikfajta olvasást szükséges fejleszteni és ehhez megfelelő szövegeket választani.

A megértés folyamatához szükséges készség, hogy azonosítani tudjuk a szöveget mint szövegtípust, ez is segít a szöveg jelentésének megértésében. A *szövegtípus mintája*, sajátos szerkezete, nyelvezete és stílusa az olvasónak jelentést sugall. A szövegértést befolyásoló szövegtani tényezők közül kiemelten érdemes fejleszteni a szövegbeni utalások értelmezését.³⁵

Az anyanyelvi nevelés fejlesztésének stratégiai feladatai közé tartozik az olvasókönyvek és a magyar nyelvi tankönyvek *szövegtípus-választékának bővítése*. Talán a szövegértési felmérések által feltárt negatív helyzetkép³⁶ azzal is magyarázható, hogy a pedagógusok, a tankönyvszerzők nem fordítanak kellő figyelmet a szövegek megválogatására. Keveset olvasnak a gyerekek az iskolában használati utasításokat, ritkán töltenek ki kérdőíveket, nyomtatványokat, intézményi keretek között a szövegtípusok szűk körével találkozhatnak. Fontos lenne az iskolában a való életnek megfelelő arányban olvastatni folyamatos és nem folyamatos szövegeket, a magánélettel, a közösségi élettel, a munkával, a tanulással kapcsolatos szövegtípusokat. Ez nemcsak az anyanyelvi órák feladata, hanem más tantárgyaké is. Sajátos szövegtípusnak kell tekinteni a tankönyvi szöveget, a pedagógus felelőssége, hogy a diákok megtanuljanak a tankönyvből tanulni, a szöveg tipográfiáját és a szöveget kísérő ábrákat helyesen értelmezzék.

A *nemolvasás*, azaz az élményszerű extenzív olvasás hiánya adódhat a rossz olvasástechnikából, a nem elégséges motiváltságból, a nem megfelelő szövegértési készségből is. Az élményszerű olvasás kialakulásához egyéb tényezők is szükségesek, pl. könyvek, nyugalom, egy csendes sarok. Ezért a

34 Bárdos J.: i. m.

35 A. Jászó A.: i. m.

36 Horváth Zs.: Az érvelés mint érettségi feladat a szövegértésben és a fogalmazásban. In *Mérés – értékelés – vizsga 4. Középszintű tantárgyi feladatbankok III. Anyanyelvi tudástérkép*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1998, 111–217.; Báthory Z.: Változó értékek, változó feladatok. A PISA 2000 vizsgálat néhány oktatáspolitikai konzekvenciája. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002, 10. (www.oki.hu/upsz.asp); Mihály I.: PISA 2000 – a hivatalos OECD-jelentés tanulságai. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002, 7. (www.oki.hu/upsz.asp).

szövegértés fejlettségét, az olvasási szokásokat befolyásoló tényezők: a szociális helyzet, a lakáskörülmények, a könyvállomány nagysága is.

A számítógép használata is rontja a szenvedélyolvasáshoz való viszonyulásunkat, hiszen a számítógép leszoktat az összefüggő szöveg nyugodt, élményszerű olvasásáról, a képernyőn megjelenő szövegek másfajta olvasási módot kívánnak, mint a papíralapú dokumentumok. Attól függően, hogy milyen számítógépes rendszert használunk, egy, két vagy akár több dokumentumot is megtekinthetünk egyszerre; ám minden egyes dokumentumnak az adott pillanatban csak kis szelete látható. Az elérhető szövegeknek vagy akár csak egyetlen hosszabb dokumentumnak az átfogó áttekintése nem lehetséges. Az elektronikus szövegben viszont technikailag is könnyebb a keresés; amiképpen a világháló egészét tekintve is összehasonlíthatatlanul könnyebb és hatékonyabb a keresés-böngészés, mint bármilyen hagyományos könyvtárban. Ezért az eszményi tanulási környezet együtt tartalmazza a virtuális és a materiális dokumentumokat.³⁷

A szöveg jelentésének megfejtéséhez hozzátartozik a *kontextus elemzése*, a címzettek felismerése, a kommunikációs cél mérlegelése is. A kódváltás problémája nem jelenik meg megfelelő hangsúllyal sem a szövegalkotási, sem a szövegértési gyakorlatokban. Nem tudatosul kellően a gyerekekben, hogy más helyzet, más címzett más kódot kíván, ezért gyakran ezt a szövegsajátosságot nem is veszik észre szövegolvasáskor, pedig háttértudásunk nemcsak a szövegtípusokról tartalmaz sémákat, hanem a regiszterekről, a nyelvjárási, a csoportnyelvi szövegekről is.

A kutatók leírják a graféma-fonéma megfeleltetéssel induló, alulról felfelé építkező olvasási technikát, és ismerjük a jelentés felől indító, felülről lefelé építkező szövegolvasási modellt is. Vannak kutatók, akik ezt a kétféle olvasási módot nem választják el egymástól.³⁸ A szövegértés tudatos fejlesztéséhez a pedagógusoknak hasznos ismerniük kell ezeket a *szövegolvasást szimbolizáló modelleket*.

A szövegértő olvasás fejlesztésével kapcsolatos stratégiai feladatok a következők:

- az olvasástípusok pedagógiai-pszichológiai alapjainak megismertetése a pedagógusokkal;
- a szövegértés fejlesztését szolgáló korszerű technikák, eljárások, gyakorlatitípusok népszerűsítése;
- a szöveg nem nyelvi jeleinek, a kommunikációs körülmények hangsúlyosabb értelmezése;
- a szövegértés fejlesztésének kiterjesztése minden tantárgy feladatává;
- a feldolgozásra kerülő szövegek, szövegtípusok választékának bővítése.

37 Nyíri Kristóf: Tanulás a virtuális térben. *Élet és Tudomány*, 2002, 48, 1500–1513.

38 Bárdos J.: i. m.; Hedge, T.: i. m.

A fogalmazás tanításáról

Szóban és írásban egyaránt tanítunk fogalmazni az anyanyelvi nevelés minden szakaszában az iskolába lépéstől az érettségi vizsgáig. Az általános iskola felsőbb évfolyamain és a középiskolában a szövegalkotási készség fejlesztése nem külön fogalmazásórákon, hanem az anyanyelvi órákba beépítve történik. Az is újdonságot jelent az utóbbi évek tantervi szabályozásában, hogy a Nat egyértelműen az anyanyelvi nevelés részének tekinti a fogalmazástanítást. A szóbeli és az írásbeli fogalmazástanításnak minden életszakaszban igen összetett a feladata. Jelenti:

- a kommunikációval, a szöveggel és a stílussal kapcsolatos elméleti ismeretek megtanítását;
- szóbeli kommunikációs gyakorlatokat;
- általános szövegszerkesztési ismereteket;
- általános szövegszerkesztési gyakorlatokat;
- a szövegtípusok műfaji sajátosságainak a megtanítását;
- a szövegtípusok szerkesztésének gyakorlatát;
- a kreatív, szabad fogalmazást.³⁹

Míg az alsó tagozatban a szövegalkotási készség fejlesztése többé-kevésbé szervezeten történik, az általános iskola felsőbb évfolyamain, valamint a középiskolában a tantervek iránymutatása ellenére a tapasztalataim szerint igen nagy nehézségekkel folyik a fogalmazástanítás. Látványosabbak az eredmények a hagyományosnak számító fogalmazási műfajokban: az elbeszélés, a leírás és a jellemzés tanításában. Nagyok a lemaradásaink az érvelő szövegtípusok, valamint a magánéletről, a pályaválasztással kapcsolatos szövegek tanításában. Bár az utóbbi években az új tantervekre épülő anyanyelvi tankönyveknek köszönhetően javult a helyzet, mégis sok a tennivalónk. Még a tantervekben sem jelennek meg kellő súllyal a szóbeli szövegek, valamint a magánéletről kapcsolatos gyakorlati szövegtípusok, a modern technikai eszközök által létrehozható szövegek.

A tanulási környezetünkhöz már hozzátartoznak a számítógép képernyőjén fogalmazott dokumentumok is. A képernyőn fogalmazott szöveg általában kevésbé összefüggő, kevésbé logikus szerkezetű, mint a papírra írt dokumentum. A logikus építkezés ugyanis azt feltételezi, hogy saját szövegünket más szövegekhez hasonlítjuk, továbbá a szöveg egy részletét összevetjük ugyanannak a szövegnek másik részletével is. A képernyőn ilyen összehasonlítások csak korlátozottan végezhetők el. Így az ellentmondások nehezen lesznek fölfedezhetők; a szöveg egysége nehezen tartható fenn. Viszont az

---

39 Antalné Szabó Á.: A fogalmazástanítás alapjai. In *Vox humana*. Bolla Kálmán professzor hetvenedik születésnapjára. ELTE, Budapest, 2000, 35–41.

elektronikus szöveg könnyebben javítható-szerkeszthető-formázható; és az elektronikus dokumentumokat – a papíralapúakhoz képest könnyebben és olcsóbban – lehet gazdag képanyaggal kiegészíteni.⁴⁰

Az elmúlt évtizedekben hiányzott a tananyagból mind a közoktatásban, mind a felsőoktatásban a *retorika oktatása*, így nincsenek felkészülve a pedagógusok a diákok vitakészségének, retorikai eszköztárának a hatékony fejlesztésére. Tehát a környezeti változások diktálta szükségszerűségéből kiindulva fontos lenne a fogalmazástanítás tartalmi és pedagógiai kérdéseinek újragondolása.

Hazánkban általában az *eredményközpontú fogalmazástanítás* eljárásait alkalmazzák a pedagógusok. A szövegek létrehozása kevésbé motiváló témákról gyakran a kontextusból kiragadva, a kommunikációs körülmények figyelembe vétele nélkül történik. A diákok nem valóságos céloknak megfelelően és nem autentikus közönségnek alkotják a szöveget. A tanulók mintaszövegek alapján, a szövegtípusok normáinak megfelelően nyelvtanilag helyes mondatokat fogalmaznak. A tanárok a produktumra, az eredményre figyelnek. A tanár mint döntőbíró, a nyelvi kérdések ítése vesz részt a folyamatban.⁴¹

Ritkábban részesülnek a diákok az anyanyelvi órán a *kreatív írás*, a szabad fogalmazás felszabadító, önbizalom-erősítő hatásában. Szemléletváltást képvisel az eredményközpontú fogalmazástanításhoz képest az *írás folyamatalapú megközelítése* is. Ez a végső szöveg helyett a részletekre, a szövegalkotás folyamatára figyel. A tanulóknak lehetőségük van az írást megelőző tervezésre, az első változatok kidolgozására, a többszöri javításra, az újraírásra. A folyamatközpontú fogalmazástanításban összefonódik az előkészítés, az írás és a revízió folyamata. A tanár mint tanácsadó segíti a fogalmazást, az alapján értékeli, hogy a szöveg mennyiben felel meg az írói szándékoknak, a célközönség elvárásainak.⁴²

Valójában egyik készségfejlesztési forma sem lehet egyeduralkodó, mind az eredményközpontú, mintakövető, mind a folyamatalapú fogalmazástanításnak helye és szerepe van az anyanyelvi nevelésben. S mint a készségfejlesztés minden területén, az írástanításban is szükség van a személyre szabott differenciált fejlesztésre.

A szövegalkotási készség fejlesztésével kapcsolatos stratégiai feladatok a következők:

- a fogalmazástanítás pedagógiai-didaktikai elméleti megalapozása az általános iskolában és a középiskolában;
- a szóbeli és az írásbeli fogalmazási készség fejlesztéséhez szükséges gyakorlati eljárások kidolgozása;

40 Nyíri K.: i. m.

41 Bárdos J.: i. m.; Bárdossy I. et al.: i. m.

42 Bárdos J.: i. m.; Bárdossy I. et al.: i. m.

- a fogalmazástanítást szolgáló korszerű technikák, eljárások, gyakorlat-típusok népszerűsítése;
- a kommunikációs körülményeknek megfelelő szövegalkotás fejlesztésének kiterjesztése minden tantárgy feladatává;
- a fogalmazástanításba bevont szövegtípusok választékának bővítése.

Új módszerek, új munkaformák

Azáltal, hogy a tanulást aktív és konstruktív folyamatnak tekintjük, maga a tanulás, a tanulási tartalmak, a tanórai interakciók, a tanári feladatok is új megvilágításba kerülnek. Az életközeli problémákkal való cselekvő tanulás (kutatás, felfedezés) fejleszti leginkább a tanulókat. A közösségi tanulásban olyan gazdag tevékenységlehetőséget kell biztosítani, hogy mindenki megtalálja a saját fejlődésének, tanulási stílusának leginkább megfelelő tanulási módot. Ezért a *tevékenység-központúság* elvének érvényesítése mellett szükség van a munkaformák tudatos alkalmazására is.

A *projektorientált tanulás* kevésbé ismert tanulási forma a hazai anyanyelvi nevelési gyakorlatban.⁴³ A tanulók egy konkrét, valóságos feladatot kapnak, ezt csoportosan megtervezik, a részleteket kidolgozzák, majd végrehajtják. A hangsúly a tanulók önálló munkáján, felelősségén és a gyakorlati megvalósításon van, ez a munkaforma túllépi a tantárgyak határait, demokratizálja a tanulást. Az eredményeknek valóságos használati értékük lesz. Projektmunka lehet például, hogy a tanulók olyan iskolai feliratokat készítenek, amelyek nemcsak helyesírási, stilisztikai szempontból kifogástalanok, hanem esztétikailag is, sőt eléggé informatívak. Hasonló csoportmunkában végezhető csoportnyelvi, nyelvjárási gyűjtések, retorikai feladatok. Ez a feladattípus sürgős és szükségszerű válasz a gyermeki szocializáció súlyos változásaira. Mivel a diákok maguk szervezik a tervezés, az előkészítés, a végrehajtás folyamatát, a módszer társadalmi, gyakorlati jelentőségű is. A tanár a projektmunkában tanácsadó, segítő és koordinátor. Ahhoz, hogy a tanulók ilyen típusú feladatot eredményesen végezzenek, a *szaktanárok megfelelő együttműködése* is szükséges, vagyis az, hogy a magyar nyelvet tanító tanárok is képesek legyenek kollégáikkal közös feladatot megoldani.

Ugyanazt a tananyagot többféle munkaformával fel lehet dolgozni, többféle módszerrel meg lehet tanítani. A *frontális munka* hátrányaként szoktuk emlegetni, hogy a diákok nem valódi alkotók benne, hanem csak résztvevői a tanulásnak. Így szociális érzékenységük, önállóságuk kevésbé fejlődik, mint pl. a csoportos kooperatív munkában. A differenciálást nehéz megoldani

43 Einsiedler, W. et al.: i. m.

frontális munkaformával. Ezért annyira csökkentjük a frontális munka arányát, amennyire lehetséges, és olyan gyakran alkalmazzuk, amennyire szükséges. De a csoport- és a projektmunka sem megvalósítható frontális munka nélkül, a sikeres csoportmunka előfeltétele a jól szervezett frontális munka.⁴⁴

A páros munka mostohagyereknek számít nemcsak az anyanyelvi órán, hanem az egész magyar közoktatásban. Pedig igen egyszerű szervezési mód, nagy aktivitást vár el a tanulótól, alkalmazásával matematikailag is sokkal több gyerek dolgozik egyszerre, mint a frontális munkánál; nagyobb önállóságot enged a tanulóknak, nagyobb teret ad egyéni ötleteiknek; közben nemcsak egyéni, hanem kollektív felelősségtudatuk is fejlődik; a többféle inger, a kooperáció által jobb teljesítmény érhető el. Természetesen idő kell a megtanuláshoz, nagyobb lehetőséget ad a fegyelmezetlenségre, kedvezőtlen párosítás esetén visszafoghatja a közös munkát. Mindezen korlátok ellenére érdemes a páros munkát az anyanyelvi órán gyakrabban alkalmazni.

Az egyéni nyelvhasználat sajátosságainak fejlődését, az egészséges anyanyelvhasználat kialakulását támogatja, ha az anyanyelvi gyakorlatok lehetőséget adnak a diákoknak *differenciált egyéni munkára* is. Ezáltal nyelvi kreativitásuk még jobban fejlődik, a képességeikhez igazodó fejlesztő gyakorlattal önbizalmuk is erősödik. A személyre szabott, differenciált munka jobban képes figyelembe venni a nyelvhasználatot befolyásoló szociokulturális körülményeket.

A megfelelő tanári segítséggel történő *heurisztikus* elvekre épülő *tanulás* is speciális képességeket igényel: a problémák felismerését és megfogalmazását, a hipotézis állításának képességét, az eredmények absztrahálásának készségét.

A hagyományos eljárásokhoz képest a tanulás- és tanulóközpontú tanítási módszerek nagyobb felelősséget adnak a diákoknak, jobban bevonják őket a tanulási-tanítási folyamatba. A szociolingvisztikai attitűd kialakulását segítő *kooperatív tanulási módszerek* alkalmazásával olyan nevelési helyzetet teremtünk a diákok számára, melyben a párok vagy a csoportok együttműködve közös problémát oldanak meg, közös dolgot kutatnak, vagy közösen hoznak létre valamit úgy, hogy ennek elkészítéséhez a csoport minden tagjának hozzá kell járulnia.⁴⁵ Ez a kooperatív tanulási mód az egyén csoportbeli felelősségének hangsúlyozásával növeli az autonóm tanulás képességét is. A kooperatív munka mindig interakcióval jár együtt: információátadással, csoportos döntéshozatallal tanulnak a diákok, a tanár körbejár és figyel, ritkán avatkozik közbe. Előnyei, hogy a diákok aktívan dolgoznak, több a lehetőségük kommunikációra, egyéni ötleteiket is megvalósíthatják; nemcsak a saját, hanem

44 Nuha, H.-E.: Die Soziaformen des Unterrichts. *Pädagogik*, 2000, 2. 10–13.

45 Bárdos J.: i. m.

közös felelősségükre dolgoznak; kritikai készségük és önértékelésük egyaránt fejlődik; kooperatív tanulás közben alkotó, kreatív gondolkodási folyamatok indulnak el; a tanulókat szociálisan érzékenyebbé teszi, hiszen a kortárs csoporttársaik ötleteiből is tanulnak. A csoport tagjai egyénileg is úgy érhetnek el jó eredményeket, ha az egész csoport sikeres, ezért egymásért felelősséget vállalnak, s a csoportfelelősség növekedésével az egyéni felelősségük is nő. Hosszabb távon a kooperatív munka nagyobb motivációhoz vezet.⁴⁶ Nincs olyan magyar nyelvi témakör, amely kooperatív munkában ne lenne feldolgozható.

A kooperatív munkaformát megvalósító gyakorlatokban *háttérbe szorul a tanár hagyományos funkciója*, ugyanakkor felerősödik a csoport, a tanulóársak szerepe. Ez a fajta tanítási mód nemcsak motiváló, hanem bizalomépítő is, segíti a társak nyelvhasználatbeli különbözőségeinek az elfogadását, megértését, megbecsülését. A kooperatív munkában való eredményes részvételhez a tanulóknak jobban kell ismerniük önmagukat és társaikat. Magyarországon a tapasztalataim szerint igen ritkán alkalmazzák a csoportos munkának ezt a formáját, pedig ez a tanulásszervezési mód fontos eleme lehetne a demokratikus elvekre épülő anyanyelvi képzésnek.

Ugyanakkor – mint bármilyen tanítási-tanulási módszert és munkaformát – a kooperatív együttműködésre épülő tanulásszervezést sem szabad egyeduralkodónak tekinteni az anyanyelvi nevelésben.

Az új pedagógiai módszerekkel és munkaformákkal kapcsolatos stratégiai feladatok a következők:

- az anyanyelvi nevelésben alkalmazható új módszerek és munkaformák megismertetése a pedagógusokkal;
- a kooperatív csoportmunka, a páros munka, a differenciált egyéni munka és a projektmunka alkalmazási lehetőségeinek a kidolgozása;
- az új módszerek és munkaformák elterjedése után a tapasztalatok összegzése és a tanulságok megfogalmazása;
- folyamatos kapcsolattartás a pedagógiai-didaktikai szakemberekkel további új tanulási-tanítási módszerek és munkaformák megismerése végett.

Az új taneszközök

A tanulás eredményességét meghatározza, hogy milyen *tanulási környezetet* teremtünk a tanulók számára. A magyartanárok valószínűleg felismerik annak szükségességét, hogy az anyanyelvi nevelésben is alkalmazzuk azokat az új taneszközöket is, melyek didaktikailag hasznosak.

---

46 Kagan, S.: *Kooperatív tanulás*. Ökonet Kft., Budapest, 2001; Bárdossy I. et al.: i. m.

Néhány évtized, talán néhány év múlva a diákok a *tömegkommunikációs eszközök* virtuális világában elektronikus tankönyvekből tanulnak, feladataikat a számítógépen oldják meg. A kommunikációs készség fejlesztésének új eszközei lesznek a számítógép segítségével összekapcsolt telefonok és televíziók. Az újfajta mediális eszközök az iskolában folyó képzés minőségét más-képpen is javíthatják, mint szemléltető eszközök a tanítás-tanuláshoz korszerű háttéranyagot szolgáltathatnak. Számos olyan területe van az anyanyelvi nevelésnek, amely mást most sem nélkülözheti a modern technikai eszközök használatát. Ilyen például a nyelvjárások megismerése, a szöveg nem nyelvi jeleinek elemzése vagy éppen maga a tömegkommunikáció témaköre. A szövegértés és a szövegalkotás fejlesztésének is ki kell terjednie a virtuális szövegek befogadására, illetve fogalmazására. Az új technológiák alkalmazásával, a programozott tanulással szembeni védekező álláspont részben érthető és azzal magyarázható, hogy még mi magunk sem ismerjük igazán az eszközök kínálta lehetőségeket.

Az új taneszközök alkalmazásával kapcsolatos stratégiai feladatok a következők:

- felkészíteni a pedagógusokat az új taneszközök anyanyelvi nevelésben való alkalmazására;
- a számítógép anyanyelvi nevelésben való alkalmazásához konkrét tanulási-tanítási programok kidolgozása;
- az új taneszközök alkalmazása esetén a tapasztalatok összegzése és a tanulságok megfogalmazása.

A tanári szerep átalakulása

A páros és a csoportos kooperatív munkaformák alkalmazásával a *tanári beszéd* minimálisra csökken, nagyobb teret kap a diákok egymás közötti kommunikációja, gyakorolják az egymásra figyelmet és a szóbeli véleménynyilvánítást. A kognitív pszichológia, a konstruktivista pedagógia elveinek megfelelően gyökeresen megváltozik a pedagógus szerepe. Nem a tanár, a tanító az ismeretek egyedüli forrása, nem a pedagógus a kulcsfigura.⁴⁷ A rugalmas pedagógusi irányítás nagyobb teret biztosít a tanulói ötletek kivitelezésének, a tanulói kezdeményezésnek. A tanulók nemcsak a tanárral folytatnak valódi dialógusokat, hanem egymással is.⁴⁸

Ezért továbbgondolandó a *kérdézési technikák* alkalmazása. Az anyanyelvi órák túlságosan tanárikérdés-centrikusak, szemléletváltásra van szükség a

47 Nahalka I.: i. m.

48 Retter, H.: *Studienbuch pädagogische Kommunikation*. Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, 2000.

tekintetben is, hogy elfogadjuk: nem a tanár kérdése a fontosabb, hanem azok a tanulási-tanítási technikák, amelyekben a gyerekek fogalmazzák meg kérdéseket.⁴⁹ Ösztönözni kell a tanulókat a problémamegoldásra serkentő, nyitott kérdések megfogalmazására. Ugyanakkor kellő időt kell biztosítani ahhoz, hogy a kérdésekre válaszoljanak. Az ilyenfajta tanári szemlélet a tanulók természetes kíváncsiságára épít, és azt a lehetőséget aknázza ki, hogy a tanulók a tanár beavatkozása nélkül is tudnak beszélgetni, vitatkozni a szövegről, a témáról.⁵⁰

A reflektív tanár nem ellenőr, nem edző, nem sétáló enciklopédia, hanem partner és tanácsadó.⁵¹ Elkötelezett az iránt, hogy gyermekei nyelvhasználát, anyanyelvi tudását minél hatékonyabban fejlessze.

A tanári szerep átalakulásával kapcsolatos stratégiai feladatok a következők:

- a tanári szerep felfogásával kapcsolatos szemléletváltást segítő pedagógiai-pszichológiai megalapozás;
- a különféle tanári szerepeket bemutató oktatási segédanyagok készítése;
- az szemléletváltást ösztönző, az anyanyelvi nevelést szolgáló oktatási-nevelési feladatok kidolgozása.

Záró gondolatok

A pedagógusi autonómia nem jelentheti azt, hogy a komplexitás rosszul értelmezett fogalmába kapaszkodva elhanyagoljuk az anyanyelvi képzést. Nagy a magyartanár felelőssége, az ő személyiségén, tudásán, hivatásson alapul az anyanyelvi nevelés jövője. Hiába készülnek jobbnál jobb tantervek, születnek korszerű anyanyelvi programok, szebbnél szebb tankönyvek, nem nélkülözhetők a hivatásukat magas szinten művelő, kiváló pedagógusok. Nem a tudomány mondja meg, hogy melyik a helyes a pedagógiai elmélet. Mi magunk építjük fel az új tanítási-tanulási modelleket; a gyakorlat, a környezetből és a gyermekekből eredő szükségszerűségek döntenek. A cél és a megfelelés dönt. Az anyanyelvi nevelés tartalmi és módszerbeli megújításához, az anyanyelvi nevelés jövőjét szolgáló helyes stratégiák kiválasztásához személyes elkötelezettség szükséges. Nem halaszthatjuk el az anyanyelvi nevelés tartalmi és pedagógiai modernizációját, de a változásnak elsőként a fejekben

49 Balatoni T.: A megszólalás esélyei az iskolában. In V. Raisz R. – H. Varga Gy. (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. Budapest, 1999, 395–401.

50 Bárdossy I. et al.: i. m.

51 Bárdos J.: i. m.

kell végbemennie. Fontos, hogy ne fogadjunk el látszattmegoldásokat. A döntés felelőssége a miénk.

Új utakon szeretnék járni a jövőben abban az értelemben is, hogy növekszik a magyar nyelv és az anyanyelvi nevelés társadalmi értéke s a mindezért fáradhatatlanul munkálkodó magyartanárok társadalmi megbecsülése.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes: A szöveg szemléletű grammatikatanításról. *Magyar Nyelvőr*, 1995, 1, 34–44.
- Antalné Szabó Ágnes: Új utak az anyanyelvi nevelésben. Melyiket válasszam? In: *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. Budapest, 1999, 679–688.
- Antalné Szabó Ágnes: A fogalmazástanítás alapjai. In: *Vox humana. Bolla Kálmán professzor hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest, 2000, 35–41.
- Antalné Szabó Ágnes: *A szó hatalma*. In Keszler Borbála – Kiss Róbert Richárd (szerk.): *Harmincéves a Mai Magyar Nyelvi Tanszék*. ELTE, Budapest, 2002, 65–75.
- Antalné Szabó Ágnes: A szociolingvisztika mint szemlélet, mint tudás, mint pedagógia az iskolában. In *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE, Budapest, 2003. 293–297.
- Balaton Teréz: A megszólalás esélyei az iskolában. In V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. Budapest, 1999, 395–401.
- Bárdos Jenő: *Az idegen nyelvek tanításának elmélete és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- Bárdossy Ildikó – Dudás Margit – Pethőné Nagy Csilla – Priskinné Rizner Erika: *A kritikai gondolkodás fejlesztése. Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs–Budapest, 2002.
- Báthory Zoltán: Változó értékek, változó feladatok. A PISA 2000 vizsgálat néhány oktatáspolitikai konzekvenciája. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002, 10. (www.oki.hu/upsz.asp.)
- Brokerhoff, Karl Heinz: *Kreativität im Deutschunterricht*. Aloys Henn Verlag, Kastellaun, 1976.
- Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Csapó Benő: *Kognitív pedagógia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai tudás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Einsiedler, Wolfgang – Götz, Margarete – Hacker, Hartmut – Kahlert, Joachim – Keck, W. Rudolf – Sandfuchs, Uwe: *Handbuch Grundschulpädagogik und Grundschuldidaktik*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, 2001.
- Európai kihívások a magyar oktatásban, 2003. Beszélgetés Sió Lászlóval, az Oktatási Minisztérium politikai államtitkárával. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002, 3. (www.oki.hu/upsz.asp.)
- Harmer, Jeremy: *How to Teach English*. Longman, 1998.
- Hedge, Tricia: *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford University Press, Oxford, 2000.

- Horváth Zsuzsanna: Az érvelés mint érettségi feladat a szövegértésben és a fogalmazásban. In: *Mérés – értékelés – vizsga 4. Középiskolai tantárgyi feladatbankok III. Anyanyelvi tudástérkép.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1998, 111–217.
- A. Jászó Anna: A szövegértő olvasásról. *Magyartanítás*, 2002, 4, 4–14.
- Kagan, Spencer: *Kooperatív tanulás.* Önkonet Kft., Budapest, 2001.
- Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Kiss Jenő: *Magyar nyelvjárástani kalauz.* Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 3. ELTE, Budapest, 2000.
- Mihály Ildikó: PISA 2000 – a hivatalos OECD-jelentés tanulságai. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002, 7. (www.oki.hu/upsz.asp.)
- Mihály Ildikó (szerk.): Az új évezred Európájának oktatási és képzési rendszere és az élethosszig tartó tanulás. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002, 7. (www.oki.hu/upsz.asp.)
- Nahalka István: *Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben? Konstruktivizmus és pedagógia.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.
- Nuha, Hans-Eberhard: Die Sozialformen des Unterrichts. *Pädagogik*, 2000, 2, 10–13.
- Nyíri Kristóf: Tanulás a virtuális térben. *Élet és Tudomány*, 2002, 48, 1511–1513.
- Orth, Peter: Gesprächsformen im Unterricht. *Pädagogik*, 2000, 2, 14–17.
- Peters, H. Wiliam: *Effective English Teaching.* National Council of Teachers of English, Urbana, Illinois, 1987.
- Retter, Hein: *Studienbuch Pädagogische Kommunikation.* Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, 2000.
- Szende Aladár: *Az „érzelmek iskolájában”.* Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Budapest, 1996.
- Tolcsvai Nagy Gábor: *Történeti szociolingvisztika az iskolában.* Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Budapest, 1996, 93–98.
- Zsolnai József: *Paradigmák és paradigmaváltások a magyarországi anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások körében.* Pápa, 2001.

Szerzőink

- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES egyetemi docens
ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék
antalneagnes@freemail.hu
- BALÁZS GÉZA tanszékvezető egyetemi tanár
BDF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék
balazsge@due.hu
- BÓDI ZOLTÁN főiskolai docens
ELTE BTK Főiskolai Magyar Nyelvtudományi
Tanszék
bodizoli@netroller.hu
- DOBSONYI SÁNDOR főiskolai tanársegéd
ELTE TO FK Magyar Nyelvi Tanszék
- GADOS LÁSZLÓ ny. mérnök
glaci@hexaco.axelero.net
- GÚTI ERIKA egyetemi tanársegéd
PTE Nyelvtudományi Tanszék
gutie@btk.pte.hu
- JÓNÁS FRIGYES egyetemi docens
ELTE BTK Általános és Alkalmazott
Nyelvészeti Tanszék
- KIS ÁDÁM kiadóvezető
SZAK Kiadó
adam.kis@szak.hu
- KIS BALÁZS kutatás-fejlesztési igazgató
MorphoLogic Kft.
balazs.kis@szak.hu
- KISS JENŐ intézetigazgató egyetemi tanár,
az MTA levelező tagja
ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és
Finnugor Intézet
kullo@ludens.elte.hu

- LACZKÓ KRISZTINA egyetemi adjunktus
ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék
laczko@ludens.elte.hu
- LANCZ EDINA jelnyelvkutató
Magyar Jelnyelvi Programiroda
edina@lancz.hu
- NEMESKÉRI LUCA egyetemi hallgató
ELTE BTK
luca@nemeskeri.hu
- PÉNTEK JÁNOS tanszékvezető egyetemi tanár
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
jpentek@lett.ubbcluj.ro
- PRÓSZÉKY GÁBOR igazgató
MorphoLogic Kft.
proszeky@morphologic.hu
- PUSZTAY JÁNOS tanszékvezető egyetemi tanár
BDF Uralisztika Tanszék
pyj@fsd.bdtf.hu
- RIHMER ZOLTÁN egyetemi adjunktus
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
rihmer@freemail.hu
- TÓTH ETELKA főiskolai docens
ELTE BTK Főiskolai Magyar Nyelvtudományi
Tanszék
oktagm@axelero.hu
- ZIMÁNYI ÁRPÁD tanszékvezető főiskolai tanár
EKF Magyar Nyelvészeti Tanszék,
mnyelv@ektf.hu

Ára: 1500 Ft

